TARİHİMİZ VE CUMHURİYET

MUHİTTİN BİRGEN (1885-1951)

ZEKİ ARIKAN

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Kapak Resmi
İkinci Meşrutiyet Döneminde Muhittin Bey
(*Nevsal-i Milli*, İstanbul, 1330)

Yayıma Hazırlayan
İsmail Hakkı Yükselen

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Mart 1997
ISBN 975-333-065-0

ZEKİ ARIKAN

TARİHİMİZ VE CUMHURİYET

MUHİTTİN BİRGEN (1885-1951)

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 45

Prof. Dr. Zeki Arıkan Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görevlidir. Son yıllarda çalışmalarını yakınçağ tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı *(1988),* Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını *(1989),* Haydar Rüştü Öktem'in Mütareke ve İşgal Anıları *(1991) kitapları yayımlanmıştır. Araştırmalarının çoğu* Tarih Dergisi, Belleten, Osmanlı Araştırmaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları, Tarih ve Toplum, Toplumsal Tarih *gibi dergilerde yayımlanan Prof. Dr. Zeki Arıkan, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi, Osmanlı tarihçiliği, İkinci Meşrutiyet döneminde İzmir'in kültürel durumu üzerindeki çalışmalarına devam etmektedir.*

ÖNSÖZ

Muhittin Birgen, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen fikir adamlarından ve aydınlarından biridir. İttihat ve Terakki içinde sol kanadın belli başlı adlarından biri olan Muhittin, imparatorluğun çöküşünü durdurmaya çalışan, çıkış yolları arayan ve bu konuda çözümler üreten kuşağın seçkin temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) öğretmenlik yapan, İttihat ve Terakki'nin yarı resmi organı olan *Tanin*'in başyazarlığını yürüten ve bu arada ders kitapları yazan, çeviriler yapan Muhittin, Çorum mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a da girmiştir. Mütarekenin ülkenin başına ne büyük dertler açacağını sezen Muhittin, Ankara'nın yolunu ilk tutanlar arasında yer almıştır. Burada Milli Mücadele'yi destekleyen yazıları, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ndeki başarılı çalışmaları yanında, ülkenin sosyal ve ekonomik yönden bir kurtuluş modeli olarak gördüğü Mesleki Temsil Programı'nı bütün gücüyle savunmuştur.

Muhittin, Mesleki Temsil Programı'nın TBMM'de kabul edilmemesi üzerine Türkiye'den ayrılmış, bir yandan büyük bir hayranlık duyduğu Rus İhtilali'ni yakından incelemek, öte yandan ticaretle uğraşmak amacıyla Kafkasya'ya gitmiştir. Buradaki etkinlikleri, İttihat ve Terakki'nin yurtdışındaki liderleriyle ilişkileri ve son olarak Bakû Üniversitesi'yle Âli Pedagoji Enstitüsü'nde privat doçent olarak görevlendirilmesi onun buradaki yaşamının belli başlı çizgilerini oluşturmaktadır.

Yurda döndükten sonra *Meslek* ve *Halk Gazetesi* gibi önemli yayınlara imzasını atan Muhittin, bir süre sonra İzmir'e yerleşerek Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın ve Milli Aydın Bankası'nın başına geçmiştir. İzmir'deki verimli çalışmaları kooperatifçilik tarihimizin en parlak sayfalarını oluşturmaktadır. İşte benim Muhittin Birgen'le ilgilenmem, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı ile Tariş Genel Müdürlüğü arasında imzalanan ve Tariş tarihinin araştırılmasını öngören bir proje içinde yer aldığım zaman başladı (1993). Tariş tarihinin

kökenine indiğimiz zaman Türkiye'de kooperatifçilik ateşini ilk tutuşturanlardan birinin Muhittin Birgen olduğunu gördük. 1926'dan sonra Ege yöresinde büyük bir atılım gösteren kooperatifçiliğin ve kooperatif bankacılığının mimarının da Muhittin olduğu sonucuna vardık. Bugün Ege Bölgesi'nin ve hatta ülkemizin sosyal ve ekonomik yapısında önemli bir yer tutan Tariş'in temelleri 1913 yılında atılmış olmakla birlikte, bu kuruluşun Cumhuriyet döneminde yeniden yapılanması tamamen Muhittin'in eseridir.

Muhittin Birgen'in kooperatifçilik üzerine yazdığı yazıları tararken *Meslek* gazetesinde dizi halinde yayımlanan Osmanlı siyasal düzenine, Türk ulusçuluğunun tarihsel gelişimine ışık tutan araştırmaları dikkatimi çekti. Bu yazıların, Osmanlı siyasal düzeni, kapıkulu kurumu, Türk ulusçuluğunun ortaya çıkışı gibi sorunlarla uğraşan sosyolog ya da tarihçilerin şimdiye kadar ilgisini çekmemiş olması da bana şaşırtıcı göründü. Ben bu yazıların, *Meslek*'in sararmış sayfalarından kurtarılarak gün ışığına çıkarılmasının yararlı olacağına inandığım için böyle bir işe giriştim. Ancak çalışmanın, son yıllarda tarihçiler arasında giderek bir moda haline gelen belge yayını niteliğinde olmasına da gönlüm razı olmadı. Bu bakımdan Muhittin Birgen'in yaşamı, yapıtları, düşünceleri üzerinde bir araştırmanın bu yayına eklenmesinin doğru olacağını düşündüm. Çalışmanın ilk iki bölümü böylece ortaya çıktı. Son bölümde de Muhittin'in sözünü ettiğim makalelerinin çevriyazıları yer almaktadır.

Bu çalışmamın başlangıcından bitirilmesine kadar yardımlarını gördüğüm kurum ve yakın arkadaşlarımın desteğini özellikle belirtmek isterim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Tariş Genel Müdürlüğü ve İzmir Milli Kütüphanesi'nin gösterdikleri kolaylığı ilk anda anmam yerinde olur. Selim İlkin, Bülent Varlık, Turan Muşkara, Dr. Sabahattin Çağın, Erdal Aslan, Özlem Yıldırır, Hatice Sürmen, Mehmet Ali Demirbaş ve Hilal Ortaç'a yardım ve katkıları için teşekkür ederim. Prof.Dr. Aydın İbrahimof ve öğrencim Vefa Rızayeva, *Maarif ve Medeniyet* dergisinden benim için gerekli yazıların tıpkıçekimlerini Bakû'dan sağlamışlardır. 8 Şubat 1995 tarihinde yitirdiğimiz yüce insan Zeliha Bilge'nin yardımlarını unutamam. İzmir Milli Kütüphanesi'nde, herkesin seve seve yardımına koşan Zeliha Abla, benim derslerim dolayısıyla kütüphaneye gidemediğim günlerde söz konusu yazıları derleyerek yükümü çok geniş ölçüde hafifletmiştir. Bu araştırmanın bilgisayara aktarılmasında emeği geçen Şenay Keser'e de teşekkür ederim. Bu çalışmanın gün ışığına çıkmasını sağlayan Türkiye Toplumsal ve Eko-

nomik Tarih Vakfi ve çalışanlarının katkılarına duyduğum minneti dile getirmeyi borç biliyorum.

Bu eser, her şeyden önce Muhittin Birgen'in imzasını taşımaktadır. Ben yalnızca onun çalışmalarını derlemek gibi bir görevi yerine getirdim. Eğer bu kitap, Muhittin'in yakın tarihimizde hak ettiği yeri almasına birazcık katkıda bulunursa bu beni mutlu edecektir.

Prof. Dr. Zeki Arıkan

Muhittin Birgen 1930'larda

İÇİNDEKİLER

I. MUHİTTİN BİRGEN (1885-1951) *1*
II. MUHİTTİN BİRGEN VE TARİHİMİZ *71*
III. TARİHİMİZ, TARİHÇİLERİMİZ VE CUMHURİYET
(Muhittin Birgen'in Makaleleri) *101*
Tarihimiz, Tarihçilerimiz ve Cumhuriyet *103*
Osmanlı Kimdir?
Mukaddime *107*
Semyeden Devşirmeye *110*
Devşirmenin Tekâmülü: Kara Osman'dan Fatih'e Kadar *115*
Bu Suale Artık Cevap Verebiliriz: Kapıkulu! *120*
Kapıkulu'nun Tavsifi
Kapıkulunun Unsurları *124*
Kapıkulunun Ailesi ve Aile Hukuku *127*
Kapıkulu Edebiyatı *130*
Kapıkulu Hukuku *135*
Kapıkulunun Ahlakı *138*
Kapıkulunun Aşkı *142*
Kapıkulunun İktisadiyatı
Kapıkulu Mülkiyeti ve Onun Cemiyet İçindeki Mevkii *146*
Kapıkulu İktisadiyatının Tekâmülü *150*
Türkiye'de Sermaye Hareketleri
Tanzimattan Evvel ve Tanzimatın İlk Günlerinde... *154*
Tanzimat ile Başlayan İstikrazlar ve Ottoman Bank... *158*
Sultan Aziz Devrinde İmparatorluk ve Avrupa Sermayesi *162*
Muharrem Kanunnamesi Karşısında Osmanlı İmparatorluğu *167*
Abdülhamit Devrinde İmparatorluk, Halk ve Avrupa Sermayesi *171*
Meşrutiyet Devrinde Tanzimat *175*
Kapıkulu, İstanbul, Anadolu *178*
Türk Tarihine Ait Birkaç Mesele
Köprülüzade Fuat Bey'den Türk Tarihinin İzahına Ait
Bir Noktanın Tenvirini Rica Ediyoruz *182*
Köprülüzade Fuat Bey'den İzahını Rica Ettiğimiz Bir İki Nokta Daha:
Türk Tarihi Nedir? Türkiye Tarihi Nedir? *186*

Tarihimizin İzaha Muhtaç Birkaç Noktası
Fuat Bey Ne Zannediyor?... 189
Türk Kavimlerinin Şarki Roma İmparatorluğu'nda Oynadıkları Rol 194
Türkler, Tarihin Yeni ve Taze Milletlerinden Biridir! 198
Osmanlı'dan Türke Doğru
... Eğer Biz Bu İlim Cüretkârlığını Göstermeyecek Olursak... 202
On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti 206
On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti 216
On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti 221
On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu 226
On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu 232
Vaka-i Hayriye Sıralarında İmparatorluğun Vaziyeti 236
Vaka-i Hayriye ve İmparatorluğun İnhilali 242
Tanzimat Nedir ve Ne Yapmak İstiyordu? 248
Tanzimat Devrinde Burjuvaların İmparatorluğa Hululü 252
Tarihimiz Değişiyor ve İnkılabımız Yürüyor 256
DİZİN 258

Muhittin Birgen 1940'larda

Tanin, *Erkân ve muavinin-i tahririyesi* (Nevsal-i Milli) *sol üst köşede Muhittin Bey.*

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHİTTİN BİRGEN
(1885-1951)

Muhittin Birgen'in *Meslek*'te çıkan, Türk ulusçuluğunun tarihsel temellerini ve gelişimini inceleyen yazılarını, söz konusu gazetenin tozlu sayfalarından kurtarmak amacıyla giriştiğimiz bu çalışmayı okuyucuya sunarken yazarın özgeçmişi ve yakın tarihimizdeki yeri üzerine bilgi vermenin uygun olacağı kanısındayız. Çünkü Muhittin, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde, siyaset, eğitim ve basın tarihimizde önemli bir yer tutmakta; Türkiye'de "milli iktisat" hareketiyle kooperatifçiliğin gelişmesinde belirleyici rol oynamış aydınlarımızdan biri olarak görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin sol kanadında yer alan Muhittin, bu siyasal örgüt içindeki fikirleri sistemleştiren bir kuramcı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Yakın tarihimizin önde gelen adlarından biri olan Muhittin Birgen, kanımızca bu tarihin "unutulan adam"ları arasında yer almaktadır. Onunla ilgili olarak, dağınık bilgiler dışında, derli toplu araştırmalar oldukça sınırlı sayılabilir. Kısacası, A. Cerrahoğlu (Kerim Sadi), Muhittin'in "Mesleki Temsil Programı"yla ilgili olarak *Anadolu*'da *Yeni Gün*'de çıkan yazılarını özet olarak yayımladığı gibi,[1] Mete Tunçay da onun Halk Zümresi'nin oluşmasındaki rolünü belirtmiştir.[2] Öte yandan İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Mesleki Temsil Programı'nı inceleyen ortak çalışmalarında Muhittin'e belirli bir yer vermiş,[3] Bülent Varlık ise onun çıkardığı *Türk Kooperatifçisi* dergisini ele alan bir araştırma yapmıştır.[4] Şunu da ekleyelim

1 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1994, 460-483.

2 Mete Tunçay, *Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925)*, İstanbul, 1991, I, 90, 130-131.

3 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Mesleki Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, İstanbul, 1977, 283-357.

4 Bülent Varlık, "Muhittin Birgen ve Türk Kooperatifçisi Dergisi", *İletişim*, 4 (1982), 163-216.

ki, Muhittin'in Türk kooperatifçilik tarihindeki yerini belirleyen ayrıntılı bir araştırmayı da Remzi Saka'ya borçluyuz.[5] Öte yandan Zafer Toprak İkinci Meşrutiyet döneminde gündeme gelen "milli iktisat" siyasetini incelerken Muhittin'in kooperatifçiliği ve onun savunduğu "imece şirketleri" üzerinde durmuştur.[6] Biz ise öncelikle onun anılarını da kullanarak Muhittin üzerinde bilinenleri biraz daha genişletmeye çalışacağız.[7]

Çocukluk ve Gençlik Yılları

Yozgatlı Ömer Lütfi Bey'in oğlu olan Muhittin Birgen, bazı kaynaklara göre 1885, bazı kaynaklara göre de 1887 yılında İstanbul'da dünyaya geldi.[8] Annesi Ayşe Fazilet Hanım'dır. Babası Ömer Lütfi Bey, Balkan ve

---

5 Remzi Saka, "Türk Kooperatifçilik Tarihi: Muhittin Birgen (1887-1952)", *Karınca Kooperatif Postası*, 346 (1965), 2-4, 347 (1965), 12-14), 348 (1965), 10-12.

6 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908- 1918*, 54, 212, 216, 409 - 410.

7 Muhittin Birgen'in anıları "İttihat ve Terakki'de On Sene" ana başlığı altında 16 Teşrinievvel (1936)-4 Eylül (1937) ayları arasında başyazarlığını yaptığı *Son Posta* gazetesinde yayımlanmıştır. Gazetenin sunuş yazısında "İttihat ve Terakki'nin hayatta bulunan erkânından Muhittin Birgen'in İttihat ve Terakki'yi yazmaya en fazla salahiyetli olanlarının başında gelenlerdendir" denilmektedir. Ancak Muhittin, bu yazılarında "İttihat ve Terakki'nin bir tarihini yazmayacağını" belirtmekte, anılarının sınırlarını şöyle çizmektedir: "Ben İttihat ve Terakki içinde an sene çalıştım. Önce *Tanin* mutfağında aşçıbaşılık, sonra salonunda ev sahipliği yaptım. Daha sonra Osmanlı mebusları arasına karıştım; pek çok şey gördüm, pek çok insanla tanıştım, görüştüm, küçük bir muharrirlikten yavaş yavaş yukarıya doğru giderek birtakım tarih hadiselerine yakından şahitlik ettim. Bunların içinde ne gördüm, ne anladım? İşte Türk okuyucularına bunların hikâyesini yazacağım... Bunların izahlarını da o zaman ve bu zaman düşündüğüm gibi tam bir hulûs ile yazacağım, çünkü maksadım bir tarih yazmak değil, bir gün gelip bu işi yapacak olanlara bir malzeme vermek, bir tarih devrinin aydınlatılması için yardım etmektir." Gerçekten bu anılar yalnız İttihat ve Terakki tarihine değil, Milli Mücadele tarihine, savaştan sonra yurt dışına kaçan İttihatçıların etkinliklerine, 1917 ihtilalini izleyen yıllarda Rusya ve Kafkasya'daki gelişmelere büyük bir ışık tutmaktadır. İttihat ve Terakki'nin kimliği, parti içindeki fikir hareketleri, ayrılıklar, savaşın patlak vermesi, cephelerin durumu, Ermeni tehciri, savaş ekonomisi, Almanya'daki değişimler, Mütareke, Milli Mücadele, yurt dışındaki İttihatçılarla ilişkiler vb üzerinde durulan belli başlı konular olarak görülmektedir. Oldukça zengin malzemeye dayanan, sağlam ve tutarlı çözümlemeler getiren bu anılardan şimdiye kadar pek yararlanılmamış olması da unutulmuşluğun bir başka göstergesidir.

8 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul, *1943*, s. 229'da 1887, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1991, Ankara, 1994, 126' da ise 1885 tarihi verilmektedir. İlk kaynaktaki bilgilerin doğrudan doğruya Birgen'in kendisinden alındığını göz önünde bulunduran Bülent Varlık ("Muhittin Birgen", 166), 1887 tarihini kabul etmektedir. *AnaBritannica* (IV,193), her iki tarihi de birlikte vermektedir. Ancak Muhittin'in kaleminden çıkan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi

Birinci Dünya savaşlarının "sıkıp sıkıp posasını çıkarmış olduğu" ve ömrü karargâhlarda geçmiş bir ordu muhasebecisi idi.[9] Muhittin, Unkapanı Rüştiyesi'nde, Vefa İdadisi'nde okumuş ve Darülfünun edebiyat şubesinden mezun olmuştur. Okul sıralarında, kuşağının yaşamış olduğu acıları, sıkıntıları o da yaşadı. O günlerde küçük Muhittin'in dimağını kurcalayan ve kendisini yiyip bitiren bir derdi vardı. Neydi bu büyük dert? "Kendisinin Türk olduğunu bilmek ve fakat mektepte etrafını kuşatan Türk'ten gayrı her türlü unsur içinde kendisini garip ve dertli hissetmek..." Çünkü çevresinde sürekli olarak Türkten başka insanların "şereflerinden, necabetlerinden, kahramanlıklarından bahsedilirdi." Dönemin anlayışına göre, "Türk aptal bir millet, korkak bir mahluk, aşağı bir insan numunesi idi." Herkes şerefli, şanlı, soylu, kahraman bir kökene sahip olsun da Muhittin "böyle bir hakir mahluk" olsun! Küçük çocuğun onurlu bilinci buna bir türlü razı olamıyordu. Bir gün babasına sordu:

- Baba, biz Türküz, değil mi?

Bu soru üzerine babası o gün ilk kez Muhittin'e Türklük ve Osmanlılık ilişkileri üzerine bir konferans verdi. Muhittin bir gün *Maarif Mecmuası*'nda Velet Çelebi'nin bir yazısını okudu. Velet Çelebi bu yazıda, ünlü Macar doğubilimcisi Vamberi'nin Asya yolculuklarına ait ünlü eserinden söz ediyor ve böylece Türklerin tarihteki rollerine değiniyordu. Gerek babasının sözleri, gerek okuduğu bu yazı, Muhittin'in Türk olduğunu daha iyi algılamasına, bundan haz duymasına ve ruhunda Türklük bilincinin uyanmasına neden oldu.[10] Ancak onun Türkçülüğü hiçbir zaman ırkçı ve Turancı bir renk almadı.[11]

(TBMM)'ndeki dosyosında bulunan özgeçmişinde bu torih 1885'tir. Ay ve gün belirtilmemiştir. (TBMM Arşivi, "Muhittin Birgen Dosyosı"). Bu nedenle onun doğum tarihini 1885 olarak kabul etmek daha doğru olur, kanısındayız. 1884 tarihi ise herhalde doğru değildir. Bkz. Remzi Saka, "Muhittin Birgen", *Karınca Kooperatif Postası*, 183 (1952), 5-6.

9 Muhittin Birgen, "İttihat ve Terakki'de On Sene", *Son Posta*, 12 Mayıs 1937 (Bundan böyle yalnız gazetenin adı ve tarihi verilecektir).

10 *Son Posta*, 27 II.Kânun 1937.

11 Birgen'in anılarında İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü önemli bir yer tutmaktadır. O, Meşrutiyet'in ilanının izleyen günlerde Rumeli'de *Silah, Top, Bomba, Süngü* gibi adlarla çıkan "İttihatçı" gazeteleri "iğrenme hissiyle" anımsar. İttihat ve Terakki, "halis Osmanlı mefkûresi" ile doğmuştur. Ancak "doğarken tam bir Osmanlı olan bu komite dünyaya gelip gözlerini bu karmakarışık âleme ilk defa açtığı zaman kendisini Türk hissetmiştir." Çünkü herkesin imparatorlukton şikâyeti vardı. Yalnız bu imparatorluktan bizzat en büyük zulmü görmüş Türklerin ağız açmaya hakları yoktu. Saray da Türk'ün düşmanı olmuş gibiydi. İttihat ve Terakki istediği kadar Osmanlı olsun, Osmanlıların bir kısmı kendilerini Osmanlı saymıyorlar ve gözlerini çe-

Muhittin 1906 yılında, Hicaz Demiryolları'nın İstanbul'daki İdare-i Maliyesinde memur olarak göreve başladı ve 1908 yılına kadar burada çalıştı.[12] 1908 tarihinde bu görevinden ayrılarak Hadika-ı Meşveret, Üsküdar İdadisi ve Üsküdar Sultanisi'nde edebiyat ve felsefe hocalığı yaptı.[13] Kendi anlatımına göre "gazeteciliğe ve muallimliğe geçmiş" oldu. Üsküdar İdadisi ve Sultanisi'ndeki görevi 1914 yılına kadar devam etmişti.[14] Muhittin bu yıllarda kitap yazmak, öğretmenlik, gazetecilik ve bazı yabancı gazetelerin muhabirliği gibi pek çok işi bir arada yürüttüğünü yazmakta ve bu işlerden epeyce para kazandığını da belirtmektedir.[15]

Muhittin Birgen ve *Tanin*

Muhittin, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Hicaz Demiryolları'ndaki görevinden ayrılarak, İttihat ve Terakki ile yakın ilişkiler kurmuş ve *Tanin*[16] gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştı.[17] Muhittin, bu sıralar-

---

şitli yönlere çevirmiş bulunuyorlardı. Vor olan sınırları tutmak ve bu sınırlar içinde yedi yüz yıllık bir devleti korumak için İttihat ve Terakki etrafında Türk'ten başka bir dayanak bulamadı. Türklerin İttihat ve Terokki'ye kitle halinde muhalefet yapmaları do olanaksızdı. Siyasi kültürleri ne kadar eksik olsa do Türklük kitlesinde var olan ulusal bir onurun korunması duygusu, onlara tehlikenin ne taraftan gelmekte olduğunu gösteriyor ve böylece bu tehlikeyi özellikle yakından gören Rumeli Türkleri gün geçtikçe bu hareketin çevresinde toplanıyorlardı. Türk'e karşı çeşitli milliyetlerin seslerinin yükselmeye boşladığını ve Osmanlıcılığın olanaksız olduğunu anladığı ondan itibaren İttihat ve Terakki Türkçü oldu. Bkz. *Son Posta*, 1, 9, 11, 19, 28, 31 I. Teşrin 1936.

12 TBMM Arşivi, "Muhittin Birgen Dosyası."

13 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri*, 229; Bülent Varlık, "Muhittin Birgen", 167. Muhittin öğretmenlik yıllarında *Yeni Edebiyat* başlıklı bir kitap yazmıştır, ancak, bu kitabı göremedik.

14 TBMM Arşivi, "Muhittin Birgen Dosyası." Muhittin, Üsküdar İdadisinde görev yaparken yepyeni bir yöntemle bir edebiyat kitabı yazdı: Muhiddin, *Yeni Edebiyat*, İstanbul, 1330. Kitabın kapağı için bkz. Z. Arıkan, "İzmir Milli Kütüphanesi'nde Bulunan Mühürlü ve İmzalı Kitaplar", *Müteferrika*, 7 (1995), 128.

15 *Son Posta*, 9 II. Kânun 1937.

16 *Tanin*, basın tarihimizin önde gelen gazetelerinden biridir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım, Hüseyin Cahit'i *Servet-i Fünun*'da ziyaret ederek bir gazete çıkarmak istediklerini söylediler. Fikret gazetenin adını bulmuştu. Hüseyin Kâzım sermayesini sağlayacak, Hüseyin Cahit de yazı yazacaktı. Gazetenin arsasını Hüseyin Kâzım satın aldı. Tapu senedini ise üç kurucu adına çıkarttı. Binayı da Hüseyin Kâzım yaptırdı. Makinelerini de o getirtti. *Tanin*, 19 Temmuz 1342 (1 Ağustos 1908) tarihinde yayın hayatına başladı. Günün birinde Fikret, "bana lüzum yok" diyerek gazeteden ayrıldı ve bu gazeteyi "lain" diyecek kadar tezyif etmekten çekinmedi. Bkz. Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı, Hüseyin Kâzım Bey", *Fikir Hareketleri*, I / 20 (1934), 11-13; aynı yazar, "Edebi Hatıralar", *Fikir Hareketleri*, II / 51 (1934),391- 392. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Ca-*

da kendisinin "Meşrutiyetçi, siyasi ve içtimai bir inkılabın hararetli taraftarı, radikal bir demokrat ve hatta cumhuriyetçiliğe çok mütemayil bir ideale sahip" olduğunu belirtmekteydi.[18] İttihat ve Terakki'ye ilgi duyması da onun bu eğilimlerinden kaynaklanmaktadır. Ancak İttihat ve Terakki'nin tamamen bu eğilimdeki insanlardan oluştuğunu söylemek de güçtür. Bu cemiyet feodal, tutucu, İslamcı vb. çok çeşitli unsurları da barındırıyordu. Muhittin, savunduğu ülküler nedeniyle "budalalık sayılacak dereceye kadar idealist bir ruh ile cemiyetin defterde kaydı, mihrapta yeri olmayan fisebilillah gayretli bir taraftarı" olarak kaldı.[19]

İttihat ve Terakki, önce, cemiyetin "vasıta-ı neşr-i efkârı" damgasını taşıyan *Şura-yı Ümmet* gazetesini çıkardı. Bunun kapatılmasından sonra İstanbul'da cemiyetin tek savunucusu ve fikirlerinin yayıncısı olarak yalnız *Tanin* kalmıştı. Bu gazetenin Muhittin'in yaşamında oldukça önemli bir yeri vardır. Muhittin, *Tanin*'e "gençliğinin ilk inkılapçı ateşleriyle tutuşan" bir yazar olarak katılmış, ikinci yıl yazı işleri müdürlüğüne kadar yükselmişti. 31 Mart'taki şeriatçı ayaklanma sırasında gazetenin idarehanesi yıkılıp yağmalandı.[20] Ülke tam bir anarşi içine düştü. Ömründe silah

---

hit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma, İzmir, 1984, 20 - 22 ve tür. yer. *Tanin*'in çıkarılmasında bunca emeği geçen, gazetenin arsa, bina ve makinelerini sağlayarak bütün bunlara iki arkadaşını ortak etme dürüstlüğünü gösteren Hüseyin Kâzım, sonradan İttihat ve Terakki'den ayrılmış ve bu fırkanın en azılı muhaliflerinden biri olmuştur. Anılarında *Tanin*'in çıkarılışıyla ilgili, doyurucu bilgilere pek rastlanmamaktadır. Bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım* (Hazırlayan İsmail Kara), İstanbul, 1991.

17 Muhittin, *Tanin*'de ilk işe başladığı gün, *le Temps* gazetesinin başmakalesini Türkçeye çevirmekle uğraşan Müştak, elindeki işi ona bırakarak sıvıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen bunalımlı aylarda gazetede durmadan çalışan iki kişi vardı: Hüseyin Cahit ve Muhittin. Çoğu kez biraz ekmek ve bir parça peynirle idare eden bu iki insan, her türlü ağır ve olumsuz koşullar içinde geceyi gündüze katarak gazeteyi okuyucuların eline ulaştırmaya çalışıyorlardı. Sonradan gazetenin bütün yükü Muhittin'in sırtına bindi. O bu yükü seve seve taşıdı. Hüseyin Cahit, Muhittin'in *Tanin*'e girişini şöyle anlatmaktadır: "*Tanin* devam ediyordu. Bir gün sıkılgan ve sessiz bir genç müteredditi, odamdan içeri girdi. Derhal tanıdım. Zeyrek Rüştiyesi'nde ilmi eşya hocalığı ettiğim küçücük talebelerimdendi. Sonra kendisini Vefa İdadisi'nde talebe iken bulmuştum. şimdi tahsilini bitirmiş, yazıya heves etmiş, bir de makale çiziktirmiş, onu getiriyordu. Makalesi *Tanin*'e girdi, kendisi de daimi *Tanin* muharrirleri arasına.

Muhittin'in *Tanin*'e girmesi ve kısa bir çıraklık devrinden sonra iyice yetişmesi tahrir heyeti müdürlüğünü ona bırakmama imkân hasıl etti. Ben de gazetenin en yorucu ve vakit alıcı derdinden kurtuldum" (Hüseyin Cahit, "Edebi Hatıralar", *Fikir Hareketleri*, II / 52 (1934), 408).

18 *Son Posta*, 29 I. Teşrin 1936.

19 *Son Posta*, 16. I. Teşrin 1936.

20 Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma, 31 Mart Olayı*, Ankara, 1994, 65.

görmemiş olan Muhittin, bir tabanca satın alarak talime başladı. Matbaada, tabancayı masanın üzerine kor, üzerine mendil örter ve öylece yazılarını yazardı.[21]

Tanin, İttihat ve Terakki'nin görüşlerini desteklemekle birlikte, kendi düşüncelerinin kılavuzluğundan ayrılmayan, beğenmediği şeyleri eleştirmekten çekinmeyen bir tutarlılık içindeydi. Güçlü bir yazı kadrosu, dolgun bir içeriği, laik ve Garpçı tutumu *Tanin*'i ülkenin önde gelen fikir gazetelerinden biri haline getirmişti. *Tanin*, özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzak olduğu günlerde sık sık kapatıldı ve değişik adlar altında yayınını sürdürmeye çalıştı. Balkan Savaşları sırasında, "Büyük Kabine" denilen Kâmil Paşa hükümeti, *Tanin*'i kapatıp önce Muhittin'i sonra da İttihatçıları toplayıp Bekirağa Bölüğü'ne tıktı. Bir aylık bir "misafirlikten" sonra Muhittin serbest bırakıldı.[22] Edirne'nin geri alınmasıyla biten harekâta, Muhittin gazetesi adına katıldı. Hatta yanındaki muhabirleri "atlatarak" karargâha ulaştı. Burada Kaymakam Enver Bey'le ilk kez karşılaştı. Edirne'nin geri alınmasıyla ilgili telgraf haberini İstanbul'a iletti.[23] Gazete, 30 Ocak 1914'te İttihat ve Terakki'nin Umumi Kâtibi Midhat Şükrü'ye devredildi[24] ve gazetenin başmuharrirliği de Muhittin'e verildi. Muhittin, gazetenin İttihat ve Terakki'ye devri sırasında, yeni duruma ayak uydurmakta güçlük çekeceğini bildiği için, ayrılmak istedi. Ancak hocası Hüseyin Cahit, gazetenin büsbütün bozulmaması için Muhittin'in gazeteden ayrılmamasının şart olduğunu söyleyerek onu bu düşüncesinden caydırdı.

Muhittin, *Tanin*'in sürekli olarak İttihat ve Terakki'yi desteklemesinden ve bir parti organı haline gelmesinden rahatsızlık duymaktaydı; ancak Muhittin, gazetenin cemiyete verdiği desteğin nedenini şöyle açıklıyordu:

> İttihat ve Terakki'nin bazen bizim fikirlerimize hiç uymayan hareketleri karşısında onu bu kadar müdafaa etmenin bir hata olup olmayacağını çok defa Bay

---

21 *Son Posta*, 18 I. Teşrin 1936.

22 *Son Posta*, 20 I. Teşrin 1936.

23 *Son Posta*, 6-7 II. Teşrin 1936. Krş. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul, 1970-72, II,398-400. Enver, Muhittin'in diğer gazetecileri atlatıp karargâha ulaştığını anlayınca ona şöyle demişti: " Hoş, askerlikte de böyledir, kim teşebbüsü elinden bırakmazsa o kazanır."

24 Midhat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979. Midhat Şükrü, anılarında ne *Tanin*'den ne de Muhittin'den söz etmektedir. Kitapta, 2 Temmuz 1332(1916) tarihini taşıyan ve Dahiliye Nezareti'nden alınan bir belgenin tıpkıbasımı verilmektedir. Bu herhalde, kapatılan gazetenin yayınına yeniden izin veren bir yazıdır (s.45). Belgenin altında: " Bu gazetede Hüseyin Cahit başyazarlık yapacaktır" gibi anlamsız bir açıklamaya da yer verilmiştir.

Cahit'e sormuşumdur. Her defasında o bana şu cevabı verirdi: 'Onu tutmayalım da kimi tutalım?' Hakikaten karşımızda kâh saray adamları, kâh ecnebi aletleri, kâh iftirakçı ekalliyetlerin entrikaları bulunur ve bunlar her taraftan, kâh gizli ve kâh açık İttihat ve Terakki'ye hücum ederlerdi. O zaman halis Türk, halis Garpçı, hakiki inkılapçı olarak İttihat ve Terakki'yi tutmak *Tanin* için bir zaruret olurdu. Eğer İttihat ve Terakki kâh mürtecilerden, kâh ecnebi aletleri ve kâh ekalliyet entrikalarından mütemadi surette hücuma uğramamış olsaydı o zamanki Türkiye'nin en son fikirlerini temsil eden *Tanin*, garip bir fikir ve ideal halîtası halindeki cemiyeti bu kadar kuvvetle müdafaa etmez, Türkçü, laik, demokrat ve radikal olan ideallerini daha kuvvetle müdafaa ederdi.[25]

Muhittin'in *Tanin*'in başına getirilmesinden sonra gazete "büsbütün sustu" ve Hüseyin Cahit zamanındaki "polemikçi" kimliğini yitirdi. Bununla birlikte Muhittin, beş yıl boyunca (1913-1918) sürekli olarak kaleme aldığı başyazılarının hiçbirine imza atmadı.[26] Çünkü bu makalelerin bir bölümü onun düşüncelerine uygun olmakla birlikte diğer bir bölümü uygun değildi. Muhittin bu makaleleri "zamanın zaruretleri altında istemeyerek" yazıyordu. Savaştan önceki bunalımlı dönemde ve savaşa girdikten sonraki tehlikeli günlerde kişisel düşüncesinin o kadar değeri olamazdı. Artık yaşamının en bunalımlı günlerini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanki tek örgütlü gücü olan İttihat ve Terakki'yi bütün kusurlarına karşın desteklemenin herkes için bir "farz" olduğuna inanan Muhittin, kendi görüşlerine ters düşen başyazılar da yazdı. Fakat bu yazılarından dolayı o, hiçbir zaman vicdan azabı duymadı.[27]

Muhittin, İttihat ve Terakki içinde çatışan türlü akımları gazeteye yansıtmadı ve fırkaya birleşik bir örgüt görünümü vermeye çalıştı. O bu yolda devam ederken, Merkezi Umumi içinde gazetenin renksizliğinden ötürü yakınmalar başladı. Herkes gazetede kendine göre bir renk arıyor, bulamadığı için de Muhittin'den şikâyet ediyordu. *Rumeli* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Yunus Nadi de gazetenin sönüklüğünden ve renksizliğinden yakınıyordu. Bu renksizlik tartışması Talat Paşa'nın kulağına kadar gitti. Bu yakınmaların üzerine giden Muhittin, Talat Paşa'nın da bulunduğu bir toplantıda eleştirileri şöyle yanıtladı:

---

25 *Son Posta*, 26 I. Teşrin 1936.

26 Muhittin daha önce de *Tanin*'deki yazılarına pek imza atmıyordu. Sözgelimi gazetenin ilk yayına girdiği yıl dizi halinde yayımlanan Dostoyevski'nin *Ana* başlıklı romanı Muhittin tarafından çevrilmiş fakat çeviren olarak o, kendi adını koymamıştı. Kimi yazılarda ise Muhittin'in imzası görülmektedir. Bkz. Muhittin, "Tanin'in Tarihçe-i Siyasisi, 1326-1327", *Tanin*, 1 Mart 1328.

27 *Son Posta*, 27 I. Teşrin 1936.

Hangi rengi vereceğim? Benim şahsi rengimi mi? O zaman beni gazeteden derhal uzaklaştırınız. Ziya Gökalp'in fikrini mi? Hacı Adil Bey'in fikrini mi? Merkez kumandanlığının, yahut Dr. Bahaettin Şakir'in mi? Benim vazifem hakikaten renk vermektir, fakat kimin rengini?[28]

Gerçekten de *Tanin* artık sadece renksiz değil, ayrıca sönük ve soluk bir gazete haline gelmişti; boyutları küçülmüş, sayfa sayısı azalmıştı. Uzayan ve bütün ülkeyi harabe haline getiren savaş[29] bütün umutları söndürmüştü. Artık *Tanin*'in "nihai zafer bizimdir" edebiyatına kimse inanmıyordu. Basındaki sansür de gazetenin başında "Demokles'in Kılıcı" gibi duruyordu. Bu yüzdendir ki Muhittin, yalnız Merkezi Umumiyle boğuşmakla kalmadı, aynı zamanda sansürle de sık sık kavga etmek zorunda kaldı.[30] Ağızdan ağıza dolaşan yarı haklı, yarı haksız yolsuzluk hikâyeleri, İttihat ve Terakki'ye karşı tepkileri büsbütün artırmış ve *Tanin*'in satışları da giderek düşmüştü.[31]

Savaşın sonu yaklaştıkça Muhittin, *Tanin*'in görevinin bittiğine inanıyordu. Ona göre *Tanin*'in işlevi artık sona ermişti. Çocuğu kadar sevdiği bu gazeteyi görmek bile istemiyordu artık.[32] Buna karşılık Midhat Şükrü ile Dr. Nazım, gazetenin yayınını sürdürmesinden yanaydı. Oysa Muhittin, yalnız gazetenin değil İttihat ve Terakki'nin de görevinin bittiğine ve "dağılmaya mahkûm" olduğuna inanmaktadır. Çünkü artık İttihat ve Terakki mücadele ruhu da kalmamıştı.[33] Bahaettin Şakir ise, İttihat ve Terakki'nin tarihsel görevinin bittiğine henüz inanmamaktadır. Tehlike bütün ülkenin üstüne olduğu kadar *Tanin*'in üstüne de geliyordu. Talat Paşa da gazetenin kapanmasından yana bir tavır takındı. *Tanin*'in İttihat ve Terakki'nin olağanüstü kongresinde kendi kendini feshetmesinden (1 Kasım 1918) sonra kurulan (9 Kasım 1918) Teceddüt Fırkası'nın yayın organı olması dahi istendi. Fakat Muhittin, "Teceddüt Fırkası eğer çalışabilecekse *Tanin*'den başka bir isimle gazete çıkarmaya mecburdur. Bugünkü hava içinde *Tanin* için susmaktan başka yapılacak bir şey yoktur" diyerek düşüncesini kesin bir dille açıkladı[34] ve gazetenin hemen kapatılması

---

28 *Son Posta*, 27 I. Teşrin 1936.

29 *Tanin*, 30 Teşrinievvel 1916 tarihinde, Suriye'ye bir gezi yapan Muhittin'in mektubuna yer veriyordu. Muhittin, bu mektubunda Eskişehir ve Konya yöresinde çalışma yaşamının tamamen durmuş olduğuna işaret etmektedir. Krş. André Mandelstam, *Le sort de l'Empire ottoman*, Paris, 1917, 145.

30 *Son Posta*, 27 I.Teşrin 1936.

31 *Son Posta*, 16 I.Teşrin 1936.

32 *Son Posta*, 9 Mart 1937.

33 *Son Posta*, 23 Mart 1937.

34 *Son Posta*, 9 Nisan 1937.

konusunda ayak diredi. Çünkü bütün çabalar tükenmiş, susma zamanı gelmişti. Muhittin'in, okuyucularına gazetenin "neşriyatını tatil" ettiğini duyuran birkaç satırlık son yazısının ardından gazete sustu.

Savaşın bitmesinin ardından gerek içerideki, gerekse dışarıdaki düşmanların bekledikleri gün doğmuştu. Artık söz sahibi İngiltere idi. Wilson Prensipleri'nin lafı da kalmamıştı. Bu nedenle her şeyden önce "Şark'ta bir fesat unsuru olan İttihatçılığı ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. İttihatçılık demek, bir taraftan Türkçülük bir taraftan da İslamcılık demekti. Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşacak olanların her şeyden evvel bu kuvveti yok etmeyi düşünmelerinden tabii ne olabilirdi."[35]

Mebusluk, Savaş ve Almanya Yolculukları

Muhittin, I. Dünya Savaşı sırasında *Tanin*'deki başyazarlığı dışında da birçok önemli görevler üstlenmişti. İttihat ve Terakki içinde sürekli yükselen Muhittin, Meclis-i Mebusan'a üçüncü dönem Çorum mebusu olarak katıldı.[36] Muhittin'in adı, ancak mebus olduktan sonra İttihat ve Terakki siciline değil, firka grubu defterine kaydedildi.[37] Şüphesiz Muhittin mebus olmayı düşünmüyordu. Çünkü Muhittin, mebusluğu Fransa, İngiltere ve az çok diğer bütün Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, halkın karşısına çıkıp arkasındaki siyasal geçmişe ve elindeki ekonomik ve sosyal bir programa dayanarak giriştiği bir seçim mücadelesinden sonra elde edilen bir görev olarak yorumluyordu. Oysa İttihat ve Terakki, "genç ve aydın unsurların" meclise girmesini sağlamak için Muhittin'i ve onunla birlikte diğer bazı gençleri listeye koymuştu. Muhittin bu görevi Umumi Kâtip Midhat Şükrü'nün onun mebus yapılmasına karar verildiğini bildirmesi üzerine kabul etti.[38] Ancak mebusluğu, Enver, Cemal ve Talat Paşa üçlüsünün bütün iktidarı ele geçirdiği, meclisin işlevinin hemen hemen sıfıra indiği bir döneme rastgelmekteydi.

1914 yılı nisan ayında Rus çarı Yalta'daki şatosuna gelmiş ve dinlenmeye çekilmişti. İzzet Paşa, Talat Paşa ve *Tanin* başyazarının da aralarında bulunduğu bir heyet, Ertuğrul yatıyla çarı ziyarete gitti. Muhittin'e Talat Paşa tarafından bir görev verilmişti. O, Rus dışişleri görevlilerinin içine karışacak ve sezdiklerini Talat Paşa'ya bildirecekti. Muhittin, burada

---

35 *Son Posta*, 9 Nisan 1937.

36 Muhittin'in mazbatası, 12 Teşrinisani 1331'de mecliste kabul edilmiştir. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, I.devre, 3. içtima senesi 2, inikad 3, 12 Teşrinisani 1331, Ankara 1991, 25.

37 *Son Posta*, 21 I.Teşrin 1936.

38 *Son Posta*, 30 I. Teşrin 1936.

Rus dışişlerinin Türkiye'ye karşı tutumunda önemli bir değişikliğin, bir yumuşamanın oluştuğunu gördü. Anlaşıldığına göre Avrupa'da savaş patlak vermek üzereydi ve Panislavistler, Romanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu yanlarına çekmek istiyorlardı. *Tanin* başyazarı şu yargıya varmıştı: "Avrupa yakında bir harbe giriyor, Rusya da bu harbi hazırlıyordu."[39] Muhittin, durumu Talat Paşa'ya bildirdiği zaman o, şöyle demişti: "Harp çıkarsa galip olan taraf Türkiye'yi dilediği gibi yutmaya kendisini haklı bulacaktır."[40] Bunun için, her ne olursa olsun bir müttefike ihtiyaç olduğu kanısı İttihatçı çevrelerde yer etmeye başladı. Midhat Şükrü, günün birinde *Tanin*'e uğrayıp da Almanya ile ittifakın sonunda gerçekleştiği haberini getirdiği zaman, Muhittin'in savaşın patlak vermek üzere olduğuna artık hiçbir şüphesi kalmamıştı.[41]

Muhittin, Haziran 1915'te bir grup gazeteci, yazar, şair, müzisyen ve ressamla birlikte "Türk'ün müdafaasını görmek için" Çanakkale'yi ziyaret etti.[42] O günlerde, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın adı dilden dile dolaşıyor, ancak Enver Paşa'nın "sansürüyle" basında kendisinden söz edilemiyordu. Muhittin bu ziyaret sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın cephesini gezemedi. Oraya giden Celal Nuri, gördüklerini anlata anlata bitiremiyordu. Muhittin'in gördüğü karargâh ve komutanlarda ise bir "fevkaladelik" yoktu. "Fevkaladelik askerlerde idi."

Savaş devam ederken Muhittin, 1916 sonbaharında Suriye'yi de ziyaret etti. Bu gezi Suriye eşraf ve aydınlarından oluşan bir kurulun İstanbul ve Çanakkale'ye yaptıkları ziyarete karşılık olmak üzere Cemal Paşa'nın isteği ile gerçekleşiyordu. İki ay kadar Suriye, Filistin ve Sina Çölü'nde dolaşan Muhittin pek çok şey gördü ve öğrendi. Cemal Paşa'nın debdebe ve tantanasına tanık oldu.[43] Gezdiği yerler "Bizim Türkiyemizden büsbütün başka bir âlemdi; tabiatı, hayatı, zihniyeti, iktisadı her şeyi..."[44] Buraların gerçek durumunu yakından gören ve Cemal Paşa'nın yöreye akıl almaz yatırımlar yaptığına tanık olan Muhittin, şu kanıya varmıştı:

---

39 Muhittin, "Cihan Harbine Nasıl Girdik?", *Halk Gazetesi*, 30 Teşrinisani 1925 - 15 Kânunuevvel 1925.

40 *Son Posta*, 21, 22, 23 II. Teşrin 1936.

41 *Son Posta*, 23 II. Teşrin 1936: "Nazırlardan bir zata ittifakın akdi esnasında Almanya'nın bir harp halinde bize paraca yardım etmesinin düşünülüp düşünülmediğini sorduğum zaman bana, 'Biz o kadar büyük bir işe giriyor ve samimi bir ittifak yapıyoruz ki araya para gibi hasis bir mesele bahsini katmaya bile lüzum görmedik', diye cevap vermişti."

42 *Son Posta*, 3 I.Kânun 1936.

43 *Son Posta*, 24 I. Kânun 1936.

44 *Son Posta*, 26 I.Kânun 1936.

Bana günden güne şu kanaat geliyordu ki, Cemal Paşa hata ve gaflet içindedir. Bizim için bu çöllerden geçerek fütuhat yapmayı düşünmek bir hayal, içinden servet çıkartabilecek bir işletme kuvvetimiz olmayan bir memleketi muhafaza için yalnız harap Anadolu'nun yorgun çocuklarının kuvvetine güvenmek bir gaflet idi. Bizce yapılacak şey, Suriye'nin ve Hicaz'ın kalbini zapt etmek ve bu memleketleri gene oranın insanlarına müdafaa ettirmekti.[45]

Muhittin, Cemal Paşa ile yalnız kaldığı bir sırada bu düşüncelerini ona açmış ve bu yola gidilmesini salık vermişti: "Çünkü günün birinde yenilirsek hiç olmazsa Suriyeliler özerkliklerini bizden alırlar ve bunu bizimle birlikte savunurlar; ileride aramızda dostluğa zarar verecek şeyler olmaz. Aksi halde Fransızlar ve İngilizler bu ülkenin kurtarıcısı konumuna gelirler." Cemal Paşa, bu konuda herhangi bir adım atmadı; atması da güçtü.[46]

Muhittin, savaş içinde ilki 1917'de, ikincisi de 1918 yılında olmak üzere iki kez Almanya'ya gitti. İlk gezisinde Almanya'da güçlü bir sol hareketin oluştuğuna tanık oldu. Solcuların gerekirse Türkiye'yi omuzlarından silkeleyerek ayrı bir barış yapabilecekleri kanısına vararak bu durumu Talat Paşa'ya ve Harciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e anlattı. Fakat o tarihte henüz "nihai zafer"in bizim olacağı, Türkiye'nin "büyüyüp Turan olacağı" hayalleri dimdik ayakta durduğundan onun bu uyarılarına kimse kulak asmadı.[47] İşin ilginç yanı Berlin'deki Osmanlı sefareti de tam bir

---

45 *Son Posto*, 26 I.Kânun 1936. Cemal Paşa, anılarında Suriye'de yaptığı yatırımlardan pek söz etmemektedir (*Hatıralar*, yay. Behçet Cemal, İstanbul, 1977). Cemal Poşa'nın korargâhında bulunmuş olan Falih Rıfkı, Suriye'den trenle İstonbul'o dönerken onun horop Anadolu topraklarını gördükçe "Keşke vazifem buralarda olsaydı" dediğini yazar (*Zeytindağı*, İstonbul, 1970,113).

46 *Son Posta*, 26 I.Kânun 1936. İttihatçılar, Prens Sabohattin'in "teşebbüs-i şahsi düşüncesini kabul ediyor fakat adem-i merkeziyete bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Sobohattin'i İngiltere'den ithal edilen bir ticari malın komisyoncusu olarak görüyorlardı. Muhittin, Sobohattin'in kuramını içten buluyor, ancak prensin o zamanki Osmanlı İmporotorluğu'nun "realitesinden" habersiz olduğuna inanıyordu. Çünkü odem-i merkeziyet merkezde çekici bir gücü olmayan Osmanlı İmparatorluğu için dağılma anlamına geliyordu (*Son Posta*, 10 II.Teşrin 1936). Fakat Muhittin, yine de Sabohottin'in "odem-i merkeziyet" programını hiç değilse denemeye değer bulmakta ve Cemal Poşa'nın bunu yapabilecek niteliklere sahip bir odam olduğunu eklemektedir. Öte yandan Cemal Poşo'nın Suriye'yi Osmanlı İmporatorluğu'ndon ayırıp burada kendi egemenliğini kuracağı yolunda bir takım söylentiler de çıkmıştı. Aralık 1915-Mort 1916'do Rusya, Fransa ve İngiltere orasında Cemal Paşo'don umulan bir ihanet hareketi hakkında uzun tartışma ve yazışmalar olmuştur. Ancak bu düşüncenin tümüyle bir hayal ve boş ümit üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır. (Boyur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, 1983, III/3, 224-235).

47 *Son Posta*, 9 şubat 1937. Bu ilk geziye Yunus Nadi, Ağooğlu Ahmet, Mahmut Sadık ve Abdullah Zühtü gibi gazeteciler de katılmıştı.

"gaflet" içinde bulunuyor, Almanya'daki kaynaşmadan tamamen habersiz görünüyordu.

Muhittin Almanya'ya ikinci gezisini, dinlenmek amacıyla 1918 yılında yaptı ve bu gezisinde Almanya'nın tamamen çözülmek üzere olduğunu gördü. Bu sırada Almanya'daki sosyalist ve demokrat basın, Türkiye aleyhinde yayın yapıyordu. Öte yandan bir yıl önceki Berlin kaybolmuş, yerine geçim sıkıntısı ve fakirliğin arttığı, savaş zenginlerinin çoğaldığı bir şehir gelmişti.[48] Almanya'da günden güne güçlenmekte olan demokratik hareket Fransa ve İngiltere'ye yönelmiş, imparatora ve imparatorluğa karşı cephe almıştı. Muhittin, Talat Paşa'ya bir mektup yazarak: "Bu iş bitmiş, muharebe kaybolmuştur. Musibetin derecesini hafifletmek için bilmem ne zaman ve bu zamanda yapılabilecek bir şey var mıdır?" diye soruyordu.[49]

Öte yandan Muhittin, Alman sol hareketinin önde gelen adlarından Erzberger'le görüştü. Bu görüşmede Erzberger şunları söylüyordu:

> Almanya ve bilhassa biz Alman demokratları için Türkiye'yi müdafaa etmek güçtür. Türkiye maalesef bir yüz karası içindedir. Bunu müdafaa etmek bize düşmez, edemeyiz. Türkiye kendi başının çaresine bakmalıdır.[50]

Muhittin'in Berlin'de bulunduğu sırada Talat Paşa da oraya geldi. Muhittin, bütün gördüklerini, bildiklerini ona anlattı: "Almanya perişanlık içindedir. Rejim yıkılacaktır. Maalesef harbi bizim değil, Almanya'nın da askeri bir zaferle neticelendirme imkânı kalmamıştır."[51] Talat Paşa, Wilson Prensipleri çerçevesinde barış istemeye çalışacağını Muhittin'e "gizli" kaydıyla söyleyerek Türkiye'ye döndü.

Daha sonra Muhittin de Berlin'de bulunan kalabalık bir Türk grubuyla yurda dönmek üzere yola çıktı. Bu Türkler arasında Halit Ziya, İsmail Müştak ve Tevfik Rüştü de vardı. Trende Almanya'nın mütareke istediği söylentisi yayıldı. Bulgarlar mütareke yapmıştı. Bu nedenle tren, Bulgaristan sınırını geçemedi ve Belgrad'a dönmek zorunda kaldı. Artık Balkanlar yoluyla İstanbul'a gelmek olanağı kalmamıştı. Peşte-Romanya üzerinden hareketle Köstence'ye varan Türkler burada Ümit vapuruna bindiler. Vapur binbir zorlukla Boğaz'a girerken içeriye bir gazete sokulmuştu. Bu gazetede Fethi Bey'in Dahiliye Nazırı olduğu ve mütareke yapmak üzere Mondros'a bir heyetin gittiği yazıyordu."[52]

---

48 *Son Posta*, 26 şubat 1937.

49 *Son Posta*, 28 şubat 1937.

50 *Son Posta*, 1 Mart 1937.

51 *Son Posta*, 4 Mart 1937.

52 *Son Posta*, 10-17 Mart 1937.

Muhittin Birgen ve "Milli İktisat" Sorunsalı

İkinci Meşrutiyet döneminin ekonomik anlayışını, 1908-1918 yıllarındaki gelişmeleri "milli iktisat" bağlamında inceleyen Zafer Toprak, liberal Jön Türk hareketinin giderek ulusçu bir kimliğe büründüğünü ve ekonomi anlayışının da böyle bir niteliğe dönüştüğünü vurgulamakta ve böylece devletin iktisadi yaşama doğrudan katılmasının gündeme geldiğini belirtmektedir. Sonuç olarak "devlet iktisadiyatı", "milli iktisat"ın temel yörüngesini oluşturmuştur.[53] Amacımız burada "milli iktisat"ın bir çözümlemesini yapmak, ayrıntılarına inmek değildir. Biz, doğrudan doğruya "milli iktisat" davası ve hareketi içinde yer alınış bulunan ve bu konuda düşünceler üretmiş olan Muhittin'in görüşlerini kısaca gözden geçireceğiz.

Muhittin, *Halka Doğru* dergisinde çıkan, ekonomik sorunlarla ilgili yazılarında "milli iktisat" arayışının ilk örneklerini vermeye başladı. Bu yazıların ilkinde, ülkenin ekonomik durumunun karanlık bir tablosu çizilmektedir: "Bugün Avrupa para vermezse halimiz yaman. Elbise göndermese çıplak kalacağız. Bu güzel ve sevimli cennet vatanımızın her bucağında istediğimiz kadar buğday yetiştirmek kabil iken yediğimiz ekmeğin ununu Rusya'dan, Avusturya'dan; düşmanlarımızdan alıyoruz! Köylümüz, çiftçimiz.. Onların hali de berbat... Biçareler bakımsız, çıplak, aç; çift sürecek öküzü yok. Ekecek tohum bulamıyor; simsarların, dolandırıcıların elinde zebun, esir.."[54] Muhittin'e göre en büyük eksiğimiz, "kazanan bir orta sınıfımızın yani ticaret ve sanat"la uğraşan bir sınıfımızın olmayışıdır. Çünkü "bir millette bütün ilerlemeleri yapan, maarifi, sanatı, ticareti ilerleten hep kazananlardır. Bunlar her memlekette, ayrıca başlıbaşına bir sınıf teşkil ederler ki, (orta sınıf) esnaftır."[55] Muhittin, böyle bir sınıfın yaratılmasını ekonomik kalkınmamızın temeli olarak kabul etmektedir. Böyle bir sınıfın yaratılması "milli himaye" ile gerçekleşebilir. Nedir "milli himaye"? Milli himaye, her şeyden önce toplumun, kendi milletini, kendi esnafını, kendi üreticisini korumasıdır. Ancak milli himayenin asıl önemli yolu, büyük sermayeli şirketler kurmak, toplumsal olarak örgütlenmek, esnaf ve tüccara kolaylıkla kredi sağlayacak bankalar açmak ve imece şirketleri kurmaktır.[56]

---

53 Zafer Toprak, *Milli İktisat*, 17-21.

54 Muhittin, "İktisadi Hasbihal I, En Büyük Eksiğimiz", *Halka Doğru*, 6 (16 Mayıs 1329), 46-47.

55 Muhittin, göst. yer, 47.

56 Muhittin, "İktisadi Hasbihal II, Milli Himaye", *Halka Doğru*, 7 (23 Mayıs 1329), 3, 59.

Muhittin, büyük sermayeli şirket ve bankaların kurulmasının zorluğuna ve şimdilik olanaksızlığına değinerek en kolay yolun imece şirketlerinin kurulması olduğu üzerinde durmaktadır. O, "yegâne selamet çaresi" olarak gördüğü imece şirketlerinin hemen kurulmasını salık vermektedir: "Bu şirketlerin her tarafta kurulması sayesinde iş ehli adamlar yetişecek, ticaret ve sanat işlerine hepimiz alışacağız. Ve muhtaç olduğumuz şeyleri yapmak için fabrikalar açacağız. Ahali bankaları teşkil edebileceğiz."[57]

Muhittin'in "imece şirketleri" olarak adlandırdığı ekonomik örgütlenme kooperatifçiliğin ta kendisidir. Muhittin, bir yandan çiftçiye, rençbere ödünç para verecek, onu dolandırıcıların elinden kurtaracak "çiftçi sandıkları", yani zirai kredi kooperatifleri, öte yandan üreticinin ürünlerini toptan değerlendirecek üretim kooperatifleri ve tüketicilerin çıkarlarını koruyacak tüketici kooperatifleri kurulmasını savunmaktadır.[58]

Tüketim kooperatifçiliğinin ilk örnekleri İstanbul'da görüldü.[59] Unutmamak gerekir ki o tarihlerde kooperatif sözü henüz ticaret kanunlarında bile yoktu. Bununla birlikte İkinci Meşrutiyet döneminde kooperatifçilikle ilgili çok derli toplu bir yasa tasarısı hazırlanarak Meclis-i Mebusan'a sunuldu.[60] Mecliste, İktisat Encümeni'nde bu yasanın mazbatasını kaleme alan da Muhittin idi. Klasik Rochdale kooperatifçiliği esaslarına göre hazırlanmış olan bu tasarı yasalaşamadı. İttihat ve Terakki'nin savaş sırasında girişti̇ği önemli işlerden biri de kooperatifçiliğin özendirilmesi ve desteklenmesiydi. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra, özellikle Muhittin'in yönetiminde büyük bir atılım yapacak olan Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi de ilk kurulan kooperatiflerden biri oldu.

Muhittin, "milli iktisat" siyasetinin "herhangi bir nazariye ve plan üzerine" oturtulmadığını belirterek şöyle yazıyordu: "O zamanlar aramızda ne doğru dürüst bir içtimai iktisat nazariyesi vardı, ne de bütün bu işler herhangi bir umumi bir planın çerçevesine göre yapılıyordu; işlerde hâkim olan ruh, gelişigüzel bir çalışmadan, ampirik usullerle yapılan bir uğraşmadan ibaretti."[61] Savaş sırasında bulunduğu bazı görevler Muhittin'in ülkenin ekonomik durumunu daha yakından kavramasına yardımcı olmuştu. Bu görevlerden biri Maliye Nezareti'nde kâğıt parayla ilgili olarak kurulan bir komisyonun başına getirilmesidir. Savaşın başlamasıyla al-

---

57 Muhittin, "Milli Himaye", göst. yer., 59.

58 Muhittin, "İktisadi Hasbihal III, İmece şirketleri", *Halka Doğru*, 9 (6 Kasım 1329), 69-70. Krş, Zafer Toprak, *Milli İktisat*, 54, 212, 216, 409-410.

59 Ahmet Cevat, *İktisatta İnkılap: Teavün Şirketleri*, İstanbul, 1330.

60 Muhittin, "Türkiye'de Kooperatif Hukukiyatı", *Türk Kooperatifçisi*, 4- 9/10 (1930).

61 *Son Posta*, 19 II. Kânun 1937.

tın da hareketlenmişti. Bir aralık Almanya'dan altın olarak gelen paralar mali işlerin biraz daha yoluna girmesini sağladı. Fakat piyasaya altın para yerine kâğıt para sürülmeye başlanınca her şey değişti. Türkler kâğıda güven duymadılar.[62] Uzak yörelere altın gönderildi. Ancak, piyasada kâğıt para çoğalıp maliyenin elinde altın ya da gümüş azaldıkça ortaya bir de harp sarraflığı sorunu çıktı. Sarraflar, piyasadan parayı toplayıp öteye beriye aktardılar.[63] Osmanlı Bankası'nın ancak üçte birinin karşılığı altınla garantili olan banknotları, tamamı altınla garantili olan devletin parasına göre daha geçerli sayılıyordu. İstanbul ve Anadolu'nun İstanbul'a yakın yerlerinde bir süre için değerini koruyan kâğıt para, ortaya çıkan harp sarraflığı sonucunda yavaş yavaş değerden düştü.

Maliyenin altın faizli istikrazı piyasaya çıkarılırken belirli bir miktar tespit edilmemişti. Kâğıt para piyasaya sürülürken geniş bir propagandanın yapılması gerektiği anlaşılmış ve bu amaçla oluşturulan kurula Muhittin başkanlık etmişti. Yapılan propaganda çok olumlu sonuçlar verdi. Ancak 5-6 milyona ulaşacağı sanılan bu istikrazın 10 milyonu aşması Maliye nazırını bile şaşırtmıştı.[64] Ülkenin parasal savunmasına seve seve katılmak

---

62 Türkiye'de kâğıt para sorunu için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Kâğıt Para Tarihi*, İstanbul 1995.

63 *Son Posto*, 26 II.Kânun 1937.

64 1863 tarihli sözleşmeyle banknot çıkarma yetkisi ve ayrıcalığı Osmanlı Bankası'na verilmişti. 3 Ağustos 1914 tarihli kanun-ı muvakkatla bankanın çıkardığı banknotlara tedavül zorunluluğu konulmuş, banknotların piyasada altın sikke gibi alınıp verilmesi sağlanmıştı. Ancak Osmanlı Bankası banknotları yaygın bir tedavül aracı değildi. Yüz ve elli liralık banknotlar ancak büyük kentlerde tüccar ya da bankerlerce kullanılıyordu. Babıâli bu arada altın ihracını da yasaklamıştı. Savaş patlak verdiği zaman devlet bir dizi önlemler aldı. Osmanlı Bankası'na, altın karşılık göstererek tedavüle kâğıt para çıkarması önerildi. Banka buna yanaşmadı. Düyun-ı Umumiye yönetimi ise bu öneriyi benimsemişti. Yapılan sözleşme uyarınca çıkarılacak kâğıt paraların karşılığı Berlin'de ve Viyana'da tamamen altın olarak Düyun-ı Umumiye'ye devredilecek, Düyun-ı Umumiye yönetimi ise barışın anlaşmasının imzalanmasından altı ay sonra kâğıt paraların karşılıklarını altın olarak hamiline ödemeyi taahhüt edecekti. 1915 Temmuz'unda tedavüle sürülen kâğıt paraya "Birinci Tertip Evrak-ı Nakdiye" adı verildi. 31 Ekim 1915 tarihli yasayla 7.902.000 liralık Alman hazine bonosu Düyun-ı Umumiye'ye yatırılarak karşılığında 6.000.000 tutarında "İkinci Tertip Evrak-ı Nakdiye" piyasaya sürüldü. Osmanlı Devleti savaş boyunca kâğıt para ihracını birkaç kez daha denedi. Fakat son olarak Alman hazine bonoları satışı yerine Osmanlıların ulusçu duygularına seslenerek "milli" bir borçlanmaya girişildi. Bu borçlanma için halkın vatanseverlik duyguları okşandı. Bunun için her türlü propaganda yapıldı, filmler çekildi, şehir afişlerle donatıldı. *Tanin* gazetesi bir anket düzenleyerek başta Sadrazam Talat Paşa olmak üzere devlet görevlileri , patrik ve hahambaşı gibi din adamlarının görüşlerine başvurdu. Bu girişimler sonunda devlet, 18.000.000 Osmanlı Lirası tutarında borç tahvili satarak bütçe açığını bir ölçüde karşılama olanağı bulmuştu (Zafer Toprak, *Milli İktisat*, 233-266).

isteyen halk, istikraz tahvillerine büyük bir ilgi gösterdi. İşte ilk kez olmak üzere Türk halkı arasında bir topluluk duygusunun geliştiği görüldü. O zamana kadar para konusunda sürekli aldatılmış, bakır ya da kâğıt para denildiği zaman "üç günlük yola kaçmış olan halkın bu alakası, nihayet Türkiye'de de müşterek bir feragat ve tesanüt duygusunun yayılmış ve Türkün de milli bir varlık haline gelmiş olduğunu göstermesi bakımından hakikaten fevkalade büyük bir hadise idi."[65]

Muhittin 1918 ilkbaharında, Hüseyin Cahit'e vekâleten Men-i İhtikâr Komisyonu başkanlığına getirildi. Bu göreve getirildiğinde Tekâlif-i Harbiye komisyonlarının haksız yere birçok kişiyi mahvettiğini gördü. Bu haksızlık ve adaletsizlik savaşın kaybedilmesinde rol oynayan ana nedenlerden biridir. Devletin iktisadi işlere yabancı olması da bunda etkili olmuştur. Devlet, ekonomiyle ancak askeri idarenin baskısıyla göreceli olarak ilgilenmiştir.[66] Bu durumda birtakım mallar elden ele dolaşmaya ve böylece bazı harp zenginleri türemeye başlamıştı. Harp zenginlerinin yüzde doksan beşi piyasada öteden beri faaliyet gösteren Yahudi, Rum, Ermeni tüccarlardı. Şeker 2 kuruştan 300 kuruşa kadar firladı. Muhittin, komisyonu tasfiye ederken elde birkaç yüz çuval kahve bulunuyordu. Bu çuvallar iade edildiği zaman kahvenin okkası 700-800 kuruş idi. Bazı malların ithali için birinci derecede önemli olan şey vagon tahsisiydi. Vagonu veren de alan da zengin oluyordu. Harbiye Levazım İdaresi'ne yakın olanlar vagoncularla iletişim kurabiliyor; Levazım Reisi Hakkı Paşa'nın çevresinde bulunanlar rahatça vagon sağlayabiliyorlardı.[67]

Muhittin'in Men-i İhtikar Komisyonu'ndaki vekilliği sırasında bir hayli spekülasyon malı ortaya çıkarıldı, kimi vurguncuların haksız kazançlarının önüne geçildi; çok sayıda yoksul kimseye de yardım eli uzatıldı. Ancak bu arada İstanbul'daki mallar da yavaş yavaş taşraya sürülmeye başlandı. Halk bunun gerçek nedenini kavrayamadığı için, suçlu bulduğu komisyona "Menba-ı İhtikâr Komisyonu" adını takmıştı.[68] Bu komisyondaki görevi Muhittin'i epeyce yormuştu. Bir yandan gazete, diğer yandan meclis çalışmaları ve iç istikraz için propaganda faaliyetleri onu bitkin düşürmüştü. Bu nedenle Muhittin, görevini İaşe Nezareti'ne devrederek, yukarıda belirtildiği gibi, dinlenmek üzere Almanya'ya gitti.[69]

Muhittin, ülkenin savaş sırasındaki ekonomik durumuna değinirken

---

65 *Son Posta*, 26 II. Kânun 1937.

66 *Son Posta*, 7 II. Kânun 1937.

67 *Son Posta*, 8 II.Kânun 1937.

68 *Son Posta*, 8 II. Kânun 1937.

69 *Son Posta*, 12 II. Kânun 1937.

"milli iktisat" davasına önemli bir yer verdi. Ülkenin en önemli ekonomik sorunu şüphesiz günlük ekmeğin sağlanmasıydı. Savaşla birlikte iaşe işleri, Başkomutanlığın ve Levazım İdaresi'nin eline geçmişti. Şehirde şeker ve petrol üzerinde başlamış olan spekülasyon ekmeğe de yansımıştı. İşte bu sorunun çözümü görevi İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne verilmişti. Bakkallar Cemiyeti Kâtibi İzzet Bey'in başında bulunduğu bir heyet, İstanbul'a ekmek sağlama görevini üstlendi.[70] Heyet-i Merkeziye'nin en büyük çabalarından biri büyük ölçüde gayrimüslimlerin elinde olan fırıncılığın Türklerin eline geçmesini sağlamak oldu. İstanbul'un ekmek gereksinimi düzenli bir biçimde karşılanırken Levazım İdaresi sürekli olarak Heyet-i Merkeziye'ye güçlük çıkardı. Bu yüzden şehrin ekmek işleri önce belediyeye sonra da doğrudan doğruya Levazım İdaresi'ne bırakıldı. Heyet-i Merkeziye ise elde ettiği kârı ortak bir sermaye olarak değerlendirme ve Türkler arasında ekonomik etkinlikleri artırma çabasına girişti. Milli İktisat Bankası[71] ile Kantariye Milli İthalat ve İhracat şirketleri kuruldu.[72] Bu olumlu çabalar İtilafçıların, İngiliz dostlarının, saray mensuplarının halk arasında sürekli olarak İttihat ve Terakki aleyhinde propaganda yapmalarına yol açtı. Kara Kemal ve çevresi "iaşeciler" olarak adlandırıldı. Bu propagandalar, mütarekede çok daha geniş boyutlara ulaştı.

Muhittin, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni, İttihat ve Terakki'nin en "demokratik parçası" olarak görmekteydi. Nitekim bu heyet, ekmek sorununun çözümünün yanı sıra, iktisadi bir zihniyetin oluşmasına da çalışıyordu. Heyet aynı zamanda inkılabı halk kitlelerine mal etmek için de vargücüyle uğraşıyordu.[73] Fakat İttihat ve Terakki'nin ekonomik konularla uğraşan tek örgütü olan İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin bu işler için belirli bir planı var mıydı? Ya da bu işleri yöneten Kara Kemal, kafasında somutlaşmış bir ekonomik programa göre hareket ediyor muydu? Muhittin'in bu sorulara verdiği yanıt olumsuzdur. Çünkü Kara Kemal'in zihnindeki plan kendi etkinlik alanını ve projelerini kapsamaktan öteye gitmiyordu. Muhittin daha sonra, "Bunun haricinde, bütün memleketin iktisadi idaresine ait bir plan unsurları hakkında ne kendisinden ne de arkadaşlarından o devir için ameli kıymeti haiz hiçbir şey işitmedim" diyecekti."[74] Aynı durum, İttihat Terakki Merkez-i Umumisi ve hükümet için

---

70 *Son Posta*, 15 II. Kânun 1937.

71 Zafer Toprak, *Milli İktisat*, 152, 281, 397-98.

72 *Son Posta*, 15 II. Kânun 1937.

73 *Son Posta*, 14 II. Kânun 1937.

74 *Son Posta*, 20 II.Kânun 1937.

de geçerliydi. Yani ne birinde, ne de diğerinde herhangi bir plan vardı. Askeri idarenin de, levazımın da bir planı yoktu. Harbin iktisat cephesi dört buçuk yıl tamamen plansız kalmış, rastgele ve günü gününe yönetilmişti.[75] Muhittin'e göre "iktisadi işlerde Türkiye tam manasıyla cahil olduğu için harbi iktisaden iyi idare edememiştir."[76]

İstanbul Heyet-i Merkeziyesi "milli iktisat" davası gütmekten de geri kalmamıştır. Neydi "milli iktisat?" Muhittin'in tanımına göre, "Milli iktisat demek, Türk milleti arasında ticaret ve iktisadi teşebbüs hareketini uyandırmak, Türkleri iktisadi işlere alıştırmak demekti."[77] Nitekim kurulan şirketlerin bütün aksiyonlarının Türkler tarafından alınması sağlanmış ve hükümet de bu gibi ortaklıkların kurulmasını desteklemiştir. Muhittin, Kantariye Şirketi'nin yapısı ve niteliği konusunda şunları yazmaktadır:

> Bakkalların büyük bir kısmı kâr mukabilinde hisse senedi almayı tercih ettiler... Kantariye Şirketi şunun bunun zengin olması için kurulmuş bir müessese değil, belki de İstanbul'da mükemmel ve tam manasıyla Avrupai bir bakkallık teşkilatı vücuda getirmek gayesiyle meydana getirilmiş bir nevi toptan bakkaliye, bir nevi 'bakkallar ana şirketi' idi. Bu şirketin elinden harp esnasında 2300 küsur vagon geçmiş, bunun 2000'i hemen maliyet fiyatına levazıma devredilmiş, üst tarafı da pek küçük bir kârla ve belediyenin iaşe teşkilatı vasıtasıyla halka dağıtılmıştır. Yalnız on vagon kadarı 100 kuruş fiyatla serbest piyasaya sokulmuş, fakat bundan hasıl kârla da fakir semtlerde fukaraya ucuz gıda vermek üzere iaşe mutfakları tesis edilmiş ve memurlar için de ucuz bir lokanta açılmıştır.[78]

Muhittin, 1936-1937 yıllarında yaptığı değerlendirme ve yorumlarda, o zaman bu işi yapanların çok daha ampirik yoldan gittikleri için hem Türk bakkallarını, hem de kooperatifleri bir araya toplama yanılgısına düştüklerini vurgulamakta ve bunun "ilim bakımından" yanlışlığına da dikkati çekmektedir. Çünkü ona göre, "tüccarın tüccarlığını bilmesi, kooperatifin de kooperatif olması icap eder."[79] Ancak Muhittin, yapılan işin bilimsel bir temele ve kurama dayanmamakla birlikte sonuç olarak İstanbul'un büyük bir boşluğunu doldurduğunu da dile getirmektedir. Muhit-

---

75 *Son Posta*, 20 II.Kânun 1937. Bu plansızlık pek çok vurgunun yapılmasına ve harp zenginlerinin türemesine ortam hazırlamıştır. Farmasonluk ve mürailik yoluyla İttihat ve Terakki'ye takılan Emanuel Karasu da bunlardan biridir. İttihat ve Terakki, bunlara engel olmaya çalıştıysa da başarılı olamadı (*Son Posta*, 21 II. Kânun 1937).

76 *Son Posta*, 16 II. Kânun 1937.

77 *Son Posta*, 17 II. Kânun 1937. Milli iktisat kavramının değişik tanımları için bkz. Vedat Nedim, "Milli İktisattan ne Anlamalıyız", *Halk Gazetesi*, 25 Kânunuevvel 1925.

78 *Son Posta*, 17 II.Kânun 1937.

79 *Son Posta*, 18 II.Kânun 1937.

tin, bütün bu yapılanların sonradan kuramsal bir çerçeveye oturtulması ve bilimsel açıklamalarının yapılmasında kendisinin önemli bir çaba gösterdiğine de işaret etmektedir: "Bütün bu müşahedeleri sonradan ben yaptım ve onların başlamış oldukları teşkilat ile Avrupa'daki emsali arasında yaptığım mukayeseler de şimdiye kadar yalnız benim zihnimde yaşamıştır ve onları ilk defa olarak ortaya atan da benim."[80] Aşağıda bu konuya yeniden döneceğiz.

Muhittin, bu bağlamda İttihatçıların ünlü maliye nazırı Cavit Bey'i de eleştirmektedir. İttihat ve Terakki'nin Avrupalıları yavaş yavaş Türkiye'de Türklerle eşit bir işleme alıştırıp kapitülasyonları kaldırmayı ve Türkiye'de geniş bir ekonomik ıslahat ve kalkınma atılımına girişmeyi hedefleyen programını Cavit Bey de benimsemişti. Ancak ne var ki, Cavit Bey kendisini Tanzimat ruhundan büsbütün kurtaramamış ve yaptığı her istikraz Düyun-ı Umumiye denetim alanını genişletmiştir.[81] Böylece ülkenin birçok geliri Düyun-ı Umumiye idaresine güvence olarak gösteriliyor, yabancı sermayeye de Türkiye'de ayrıcalıklı işler veriliyordu.[82] Yabancıları ürkütme kaygısı ve kapitülasyonların varlığı gerçek anlamda Türkiye'de milli bir iktisat politikası güdülmesine engel olmuştur.

Mütareke Günlerinde Muhittin Birgen

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte gerek basında gerek kamuoyunda İttihatçılara karşı ağır bir saldırı başlamıştı. Muhittin'in sokakta karşılaştığı Refik Halit, "Eh, bu defa nöbet bize geldi"[83] diyerek İttihatçılara karşı güttüğü kini açığa vurmaktan çekinmemişti. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası, 1 Kasım 1918 tarihinde olağanüstü kongreye giderek kendini feshetmiş ve kongrede Teceddüt Fırkası adıyla yeni bir fırka kurulması kararlaştırılmıştı.[84] Fırka, 11 Kasım 1918'de resmen kuruldu. Muhittin böyle bir fırkanın kurulmasını savunanların başında geliyordu. Çünkü ona göre "on senelik Meşrutiyet içinde elde edilen şeylerin kurtarılabilmesi için, onun meydana mutlaka yeni bir çehre, yeni bir programla çıkması" gerekiyordu.[85] Bu nedenle Muhittin'in istediği şey, "Radikal bir liberalizm bünyesi içinde yeni bir fırka kurmak; yahut İttihat ve Terak-

---

80 *Son Posta*, 18 II. Kânun 1937.

81 *Son Posta*, 25 II.Kânun 1937.

82 *Son Posta*, 25 II.Kânun 1937.

83 *Son Posta*, 11 Nisan 1937.

84 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952,407-410,412-414; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4,774,789.

85 *Son Posta*, 5 Nisan 1937.

ki'nin anarşik ve muhafazakâr olan tarihinden, Osmanlı bünyesi içinden, yeni fikirleri kendisine bayrak yapmış radikal ve Türk bir firka çıkarmaktı."[86] Ağaoğlu Ahmet ve Yunus Nadi de bu görüşü paylaşıyorlardı. Sonunda bu düşünce üstün geldi. Uzun tartışmalardan sonra, önerilen adlar arasından Teceddüt ismi kabul edildi.[87] Fırka Dr. Tevfik Rüştü, Yunus Nadi, Sabri (Toprak), Babanzade Hikmet ve Muhittin'in de yer aldığı on kişilik bir idare meclisi seçti. Fakat Muhittin'in kendi deyişiyle idare meclisi üyeleri "firka idaresi için hazırlanmış" kimseler değildi.[88] Nitekim bir süre sonra muhalefetin sert eleştirileri üzerine Yunus Nadi, İsmail Canbolat ve Muhittin görevlerinden çekilmek zorunda kaldılar.

Mütarekeden sonra İttihatçılara yöneltilen ağır suçlamalardan Muhittin'in de payını aldığı görülmektedir. Nitekim servetinin 100.000 altını bulduğu yolundaki dedikodulara kendisi de bir tramvay yolculuğu sırasında tanık olmuştu. Hudeyde Mebusu Hıfzı Bey, savaş içinde vurgunculuk yaptıkları gerekçesiyle Talat, Enver, Cemal ve İsmail Hakkı paşalarla Dr. Nazım, Bedri, Bahaettin Şakir, İaşe Nazırı Kemal ve Muhittin beylerin mallarına el konulmasını istemiş ve konu hükümete havale edilmişti. Hükümet de bunun üzerine adı geçen İttihatçıların mallarının hiçbir suretle başkasına devredilemeyeceği kararını aldı (20 Kasım 1918).[89] Muhittin, İtilafçıların, harp sırasında gizlice, mütareke sonrasında da açıkça yaptıkları propagandalarla harp zenginlerinin İttihatçılar oldukları söylentisini yaydıklarını yazmakta, fakat söz konusu hükümet kararından söz etmemektedir. Bununla birlikte anılarında bu iddialara yanıt verecek nitelikte bölümler vardır. Bu konuda bir bölümü buraya aktarmakla yetiniyoruz:

> Ben, harbin ne zenginlerinden, ne de zenginlere nazaran orta hallilerinden oldum. Ben de herkes gibi evinde vesika ekmeği yiyen, şekeri lüks madde olarak telakki eden, harbin son senelerini evvelki senelerin elbiseleriyle geçiren insanlardan biriyim. Harpten evvel gazeteci ve hocaydım. Harbe gazeteci ve mebus olarak girdim... Harpten evvel hocalık etmek, kitap yazmak ve bazı ecnebi gazetelerine muhabirlik yapmak suretiyle bir hayli para kazanırdım. Bunlardan

---

86 *Son Posta*, 6 Nisan 1937.

87 *Son Posta*, 6 Nisan 1937. Muhittin'e göre "Bu kelime lügat kitabından rastgele beğenilip çıkarılmış bir lofz olarak gelmiş değildi. Türk ruhunun derinliklerine kadar sokulmuş bir ihtiyacın ifadesiydi". İttihat ve Terokki'nin kimi üyeleri, yeni adın yeni bir kişilikle beraber ortaya çıkmasından yanaydılar ki, bunlar orasında Muhittin de vardı. Bkz. Tarık Zafer Tunoya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, III, İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989, 553-554.

88 *Son Posta*, 11 Nisan 1937.

89 M.Toyyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, İstonbul, 1957, I,8; Selohottin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstonbul , 1991, I,68.

yaptığım tasarrufa harp esnasında bir kuruş dahi ilave edemedim. O sıralardaki mevkiim, ondan evvelkine nisbetle daha az masraflı bir hayat iktiza ettirdiği için aylık kazancım beni pek güçlükle geçindirebiliyordu. Bunun için mütarekeye ancak harpten evvelki çalışkan hayatımın masraflarıyla çıkabildim.[90]

Muhittin'in Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya giderken arkadaşlarından borç alarak yola çıkması onun ileri sürüldüğü gibi servet sahibi olmadığını ortaya koymaktadır.

İttihatçılar teker teker tutuklanmaya başladığı zaman sıranın kendisine de geleceğini bilen Muhittin, yakayı ele vermemeye karar verdi. Balkan Savaşları sırasında Bekirağa Bölüğü'nde geçirdiği günler onun için bir ders olmuş, bu yüzden bu kez teslim olmamayı kafasına koymuştu. Tutuklanacak İttihatçıların adlarını içeren listeler konusunda İtilaf Devletleri'yle hükümet tam bir uyum içinde çalışarak bu listeleri ortaklaşa hazırlıyorlardı. Muhittin bütün bu gelişmelerden genç bir Fransız subayı aracılığıyla haberdar oluyordu. O, bir yandan Yunus Nadi'nin çıkardığı *Yeni Gün* gazetesinde imzasız yazılar yazarken, diğer yandan da saklanmaya çalışıyor ve her geceyi başka bir evde geçiriyordu. Muhittin bir süre Üsküdar Nuh Kuyusu'nda geniş bahçeli bir evde saklandı. Daha sonra Yahya Sezai Bey'in Kuruçeşme'deki yalısına sığındı. Günlerce kolu kanadı kırılmış, umut ve cesaretini yitirmiş olarak yaşadı. Bu arada kendisine Kayışdağı Küçük ve Büyük Bakkal köyleri arasında geniş bir arazi içindeki bir çiftliği kiralama ve ortaklaşa işletme önerisi geldi.[91] Muhittin bu çiftliğe çekildi. Çiftliğin arsasında kömür yapmaya elverişli bir fundalık vardı. Burada kömür yaptıysa da satıştan zarar etti. Artık o, yeni bir yolculuğun eşiğinde bulunuyordu.

Ankara Yolculuğu ve Milli Mücadele'ye Katılması

Bu sırada "ıslahat için [Anadolu'ya] gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın isyan ettiği" haberini alan Muhittin, İstanbul'dan Anadolu'ya geçme kararını verdi. Anadolu'ya gitmek isteyenler çeteler kuruyorlardı. Muhittin de öyle bir çete kurarak Anadolu'nun yolunu tuttu. Babasına danıştığı zaman o, bunu "avantür" olarak niteledi. Fakat Muhittin "avantür" de olsa idealist bir insan olarak bu "milli davanın" savunmasına katılmayı yerinde bir hareket olarak görüyordu.[92] Sonunda babası da razı oldu. Eşiyle de konuşarak gideceği, saklanacağı yerleri bildiren Muhittin daha sonra yola çıktı. Artık kendi deyimine göre bir "serseri" olmuştu.

---

90 *Son Posta*, 9 II.Kânun 1937.

91 *Son Posta*, 30 Nisan 1937.

92 *Son Posta*, 12 Mayıs 1937.

16 Mart'ı izleyen dört hafta içinde Muhittin İstanbul'da ve Üsküdar'da birçok eve girip çıktı. Yunus Nadi, daha önce Ankara'ya doğru yola çıkmıştı.[93] Kendisi ondan sonra yola koyulacaktı. Muhittin yola çıktığı sırada Anzavur, Adapazarı'nı işgal ederek yolu kapatmıştı. Muhittin'in çevresinde kırk kadar insan vardı. Ancak bu sayı sürekli olarak yeni katılanlarla artıyordu.[94] Grup 7 Nisan'da Kandıra'ya vardı. 20 Nisanda milli kuvvetlerin Anzavur çetelerini yenilgiye uğrattığı haberi geldi. Muhittin, Yunus Nadi ile yaptığı telefon konuşmasında iki gün içinde yolun açılacağını öğrendi. Yunus Nadi'nin verdiği bilgilere göre 23 Nisan'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktı.[95] Bu haberler yüreklere su serpti ve grup Kefken'e hareket etmeye karar verdi. Topluluk Kefken'de bir Yunan römorkünü zapt edip bununla Ereğli'ye vardı. İstanbul'dan çıkalı yirmi sekiz gün olmuştu. Ereğli'de grup ikiye ayrıldı. Bir kısmı karadan Ankara yolunu tutarken Muhittin de gençlerle birlikte küçük bir İtalyan vapuruna binerek İnebolu'ya çıktı.[96]

Yeni Türkiye, İnebolu'dan başlıyordu. Ankara hükümetinin egemenliği tam anlamıyla burada duyuluyordu. Muhittin, İnebolu'da İttihatçılar zamanında kurulmuş olan gençlik mahfilinde bir konferans verdi ve bu konferansta Türkiye'nin durumunu anlattı. İlk kez üstü örtülü sözlerle Osmanlı hanedanı aleyhinde konuştu. Uluslararası durumun lehimize olduğunu, üzerimize gelebilecek Yunanistan'dan başka askeri bir kuvvet bulunmadığını açıkladı. Dünyayı kasıp kavuran sosyal sorunlarla uğraşan Avrupa'nın bize karşı bir savaş açmasının güçlüklerini ortaya koydu.[97] Muhittin bu konferans sırasında eşraftan birinin konuştuğunu aktarıyor: "Osmanlı hanedanından artık Türk milletine gelecek hiçbir hayır kalmamıştır. Millete bu işin doğrusunu söylemek daha iyi olur."[98]

Muhittin, Ankara'ya yaklaştıkça Türk halkının sağduyusu konusunda daha sağlam ve tutarlı bilgiler edindi. İstanbul'daki sözde aydınların manda düşüncesini savundukları bir sırada Anadolu'da yoksulluk içinde yaşayan halkın bu fikre karşı çıktığını gördü. Onun kanısına göre "Anadolu'nun hakiki kütlesi, küçük köylüsü ne saltanatçı ne de hilafetçi idi."[99]

---

93 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1978.

94 *Son Posta*, 15 Mayıs 1937.

95 *Son Posta*, 18 Mayıs 1937.

96 *Son Posta*, 25 Mayıs 1937.

97 *Son Posta*, 26 Mayıs 1937.

98 *Son Posta*, 27 Mayıs 1937.

99 *Son Posta*, 4 Haziran 1937.

Kastamonu üzerinden Ilgaz Dağları'nı aşan Muhittin ve arkadaşları Orta Anadolu'nun çorak topraklarına girdiler. Muhittin, İstanbul'dan yola çıkışının tam kırk birinci gününün akşamı Ankara'ya ulaşabildi. Bu belki de tarihin en uzun İstanbul- Ankara yolculuğu idi. Onun ilk izlenimlerine göre, "O zamanki Ankara, Samanpazarı ile Karaoğlan Çarşısı arasındaki büyük ve yeni kısmı yanmış, yalnız eski ve harap kısmı yaşayan küçük bir şehir, daha doğrusu büyük bir köydü."[100] Gelenler, genellikle büyük bir koğuş haline getirilen -sonradan Milli Eğitim Bakanlığı binasına dönüştürülen ve daha sonra yanan- Ankara İdadisi'nde kalıyorlardı. Muhittin burada kalmadı ve kendisine ayrılan bir evin özel bir odasına yerleşti. Ankara yavaş yavaş kabuk değiştiriyor, nüfusu yeni gelenlerle artıyor, feslerin yerini kalpaklar alıyordu. Dahası şehir Milli Mücadele'nin merkezi olmuştu. Fakat yokluk her yerde kendini gösteriyordu. "Harp etmek için matbaa ve kâğıttan mahrum olan bu milli hükümetin postahanesinde pul, dairelerinde memur, hazinesinde para ve nihayet politika âleminde dostu yoktu."[101]

Düzenli işleyen bir matbaanın bulunmayışı ve kâğıt sıkıntısı bütün bu yoklukların üstüne tuz biber ekiyordu. Ankara'da vilayetin Tanzimat döneminde kurulmuş bir matbaası ve bir vilayet gazetesi vardı. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi de burada basılıyordu. Fakat bu matbaanın her tarafı dökülüyordu. Onu verimli olarak çalıştırmak olağanüstü bir çabayı gerektiriyordu.

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü

Muhittin, yukarıda sözünü ettiğimiz kendi kaleminden çıkan özgeçmişinde Ankara'daki ilk çalışmalarını şöyle özetlemektedir:

> Milli Mücadele devrinde, 920-921'de Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* başmuharrirliği, *Yeni Gün* muharrirliği ve sair hizmetlerle meşgul olduğum gibi Matbuat Umum Müdürlüğü de yaptım.[102]

Bundan anlaşıldığına göre Muhittin'in Ankara'daki çalışmalarının bir bölümünü gazetecilik faaliyeti oluşturuyordu.[103] Fakat o zamanlar *Hakimiyet-i Milliye*'deki yazılar imzasız çıktığından bu döneme ait sayılarda Muhittin'in adına rastlanmamaktadır.[104] Muhittin, Ankara'da Galip Bah-

---

100 *Son Posta*, 5 Haziran 1937. Milli Mücadele yıllarında Ankara'nın durumu için bkz. Seçil Akgün, "Kurtuluş Savaşının Mekânsal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilmesi Kararının İçeriği", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara, 1984, 223-233. Ayrıca bkz. Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1978, 246-257. Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı, Kurtuluş Sonrası Ankara*, İstanbul, 1987, 105-118.

101 *Son Posta*, 7 Haziran 1937.

102 *TBMM Arşivi Muhittin Birgen Dosyası.*

103 Bülent Varlık, "Muhittin Birgen", 168.

104 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri*, 229.

tiyar'dan (Göker) boşalan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 14 Kânunuevvel 1920'de atandığı bu görevde üç ay kalan Muhittin, 9 Mart 1921 tarihinde, aşağıda açıklayacağımız nedenler yüzünden görevinden ayrılmıştır.[105]

Genel Müdürlük görevi oldukça kısa süren Muhittin, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 6 şubat 1921'den itibaren günlük olarak çıkmasını sağlamıştı.[106] *Hakimiyet-i Milliye*'nin yanı sıra Muhittin, kırık dökük vilayet matbaasında, *Anadolu'da Yeni Gün*'ün de basılması için insanüstü bir çaba gösterdi. *Ceride-i Resmiye*'nin de düzenli çıkması onun genel müdürlüğü sırasında sağlanmıştır.

Ankara'daki kâğıt sıkıntısı o kadar geniş boyutlara uluşmıştı ki, Muhittin, Ankara Telgrafhanesi'nin günlük kâğıt gereksinimini karşılamak için yedi tabaka gazete kâğıdı tahsis etmişti.[107] Öte yandan, Muhittin bu görevde bulunduğu sırada İstanbul gençliğinin Milli Mücadele'ye ilgisini sağlamak için, o sırada Ankara'ya gelmiş bulunan Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin'den bir şiir yazmalarını istedi. İki genç uzun bir şiir kaleme aldılar. Sonunda Anadolu hareketine katılmayanlara şöyle sesleniliyordu:

O satılmış vezire, o satılmış hünkâra,
O satılmış kullara siz de mi katıldınız?
Siz de mi satıldınız, siz de mi satıldınız?

Muhittin bu şiiri beğendi. Fakat mebuslardan bazılarının gazabından çekindiği için hünkâr sözcüğünün kaldırılmasını önerdi. Bu şiir resmen bastırıldı ve dağıtıldı. Ancak mebuslardan çoğu küplere binmiş, hatta Muhittin'i Meclis'in huzurunda sigaya bile çekmişlerdi.[108]

Muhittin, kısa görev süresi içinde, 20 Nisan 1920'de kurulan ve daha sonra Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne bağlanan Anadolu Ajansı'nın çalışmalarına da katkıda bulundu.[109] 1921 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı açıklamada Muhittin, basını Fransız gazetelerinin tekelinden kurtarmak için Fransızca bir bülten yayımlamaya başlandığını açıkladı. Bu bültenden, o tarihe kadar 40 sayı yayımlanmıştı. Bültenlerin hepsi dışarıya gönderilmekteydi. Birinci İnönü Savaşı'nı, Çerkez Ethem'in ihanetini yabancılar bu bültenden alarak yayımlamışlardır.[110] Muhittin övün-

105 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri*, 229.

106 Bülent Varlık, "Muhittin Birgen", 169. "Ben Ankara'ya vardığım zaman *Hakimiyet-i Milliye* haftada iki defa Hakkı Behiç tarafından çıkarılırdı. Sonradan onu ben çıkardım ve yevmi hale koydum" (*Son Posta*, 6 Haziran 1937).

107 *Son Posta*, 6 Haziran 1937.

108 Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul, 1973, 83-85.

109 Bülent Varlık, "Muhittin Birgen", 169.

110 Orhan Koloğlu, *Havas - Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, Ankara, 1994,59-60.

mekte haklıydı; çünkü, Amerikan Komiseri Amiral Bristol'ün Washington'a gönderdiği raporlar arasında pek çok "Enformasyon Bürosu - Antalya" damgalı ve Fransızca AA (Anadolu Ajansı) bülteni bulunmuştur.[111]

Muhittin, 9 Mart 1921 tarihinde söz konusu görevinden ayrıldı. Fakat *Anadolu'da Yeni Gün*'de yazdığı başyazılarıyla Milli Mücadele'ye büyük destek verdi. Genel müdürlüğünden önce de yazdığı yazılarda Anadolu'daki direnişi yürekten selamlamış "mağlup milletler arasında hakkını silahla arayan" Türklerin başarıya ulaşacağı inancını dile getirmişti.[112] Sevr esas alınarak yapılacak bir değişikliğin çıkar yol olmadığını savunanların başında Muhittin geliyordu. Ona göre, öyle bir tutum "Anadolu'da sarf edilen bunca emeklerin, dökülen bunca kanların, harap olan bu kadar servetlerin heba olmasını intaç" edecektir.[113] Bu bağlamda Muhittin, Londra Konferansı'nı da tam bir "tuzak" olarak algılamış, murahhaslarımızın buradan eli boş dönmesi üzerine de "zalim Avrupa ile mazlum Türkiye'nin" karşı karşıya kaldığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle artık "Anadolu Türkü'nün konferansta görülecek bir işi yoktur, konferans, Yunanlıları Anadolu topraklarından attıktan sonra tekrar" toplanacaktır.[114]

Muhittin, gerçek bir barışın ancak Anadolu'nun düşmandan temizlenmesiyle sağlanabileceğine inanmaktadır. Bunun için de "en kısa zamanda Yunan ordusunun denize dökülmesi" gereklidir. "Yunan gailesi bittikten sonra artık Anadolu'da harp fiilen bitmiş olacaktır." İşte bundan sonra, onların yapmak istediği gibi değil, bizim yapmak istediğimiz gibi bir barış olacaktır.[115] Onun bu kararlılığı, tıpkı Mustafa Kemal gibi, Türk insanına olan güveninden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Muhittin "Anadolu halkı

---

111 Orhan Koloğlu, *Havas - Reuter'den Anadolu Ajansı*'na, 60.

112 Muhittin," İyi Haberler, İyi Günler", *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Teşrinievvel 1920 . Bu gazete için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Milli Mücadelenin Sözcülerinden, *Anadolu'da Yeni Gün*", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, XXXVI/ 1-4 (1981), 180 -203; Hatice Sürmen, *Yeni Gün, Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi ve Dizini*, "DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi" (1992).

113 Muhittin, "Tadil bir Siyaset Olabilir mi ?" *Anadolu'da Yeni Gün*, 28 Teşrinisani 1920.

114 Muhittin,"Londra Siyaseti", *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Mart 1921; krş. Muhittin,"Konferanstan Sonra", *Anadolu'da Yeni Gün*, 21 Mart 1921; krş. Muhittin,"Harp Silahı Sulh Silahı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Mart 1921.

115 Muhittin, " Konferanstan Sonra Neyi Düşünmeliyiz", *Anadolu'da Yeni Gün*, 23 Mart 1921; krş. Muhittin," Konferansın Teklifleri", *Anadolu'da Yeni Gün*, 27 Mart 1921.

varlık davasından bir zerre bile feda etmeyecek ve bu davayı kazanıncaya kadar sebat edecektir" demektedir."[116] Kaldı ki, Türk-Yunan çatışması iki ordunun çarpışmasının ötesinde "iki fikir ile iki dava"nın kavgasıdır. Çünkü "Bizimkiler mazlum Şark'ın hukukunu müdafaa ediyorlar. Yunanlılar da zalim Avrupa'nın bitip tükenmek bilmeyen ihtirasatını yürütmek için harp ediyorlar"dı.[117] İtilaf Devletleri'nin maşası durumunda olan Yunanistan "kendisinin olmayan" topraklar üzerinde savaşmaktadır.[118] İşgal altındaki topraklar baştan başa tahrip edilmektedir. Elbette bu "zayiat" onların yanına kâr kalmayacak ve bunun hesabı görülecektir. Bununla birlikte Muhittin, bu büyük mücadelenin başarıya ulaşması için askeri harekâtın kesinlikle sosyal bir hareketle birlikte yürütülmesinin şart olduğuna da inanıyordu. Bu yüzdendir ki, Milli Mücadele sırasında Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yönden kurtulması için tasarlanan programların oluşmasına katkıda bulundu ve bu alanda önemli bir rol oynadı. Şimdi bu konu üzerinde duralım.

Muhittin Birgen ve Mesleki Temsil Programı

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İttihatçıların önde gelen liderleri Almanya'ya kaçmış, bir kısmı da Kafkasya ve Rusya'da üslenmişti. Rusya ve Kafkasya'da yuvalananların çoğu, savaş sırasında tutsak düşmüş asker ve sivil Türkiyeli aydınlardı.[119] İttihatçıların önemli bir bölümü de Milli Mücadele'nin desteklenmesi gerektiğine inanarak Ankara'nın yolunu tutmuşlardı. Ancak gerek yurtiçi, gerekse yurtdışındaki İttihatçılar Milli Mücadele'ye ideolojik bir renk vermek, hatta gerekirse bu harekete el koymak için boş durmamışlar, çeşitli programlar üretmişlerdi. İttihatçı çevre tarafından 1920 yılında hazırlanan "Mesai" daha sonra onun yerine kabul edilen "Halk Şuralar Fırkası" programları yurt dışındaki İttihatçı etkinliklerinin bir ürünüdür.[120] Bu programların dışında Birin-

116 Muhittin, "En Büyük Harekât", *Anadolu'da Yeni Gün*, 28 Mart 1921.

117 Muhittin, "Cihana Karşı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 5 Nisan 1921; krş. Muhittin, "Hangi Bitaraflık", *Anadolu'da Yeni Gün*, 7 Nisan 1921. Milli Mücadele'nin anti-emperyalist niteliği doğrudan doğruya hareketin öncüsü tarafından çeşitli zamanlarda dile getirilmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara, 1961, I, 196; 18 Kasım 1920 tarihli "TBMM'nin Beyannamesi"; *TBMM Zabıt Ceridesi*, I 99 18.11. 1336 C 1. Krş. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, 1981, 91-98.

118 Muhittin, "Yanlarına mı Kalacak?", *Anadolu'da Yeni Gün*, 14 Nisan 1921; Muhittin, "Yunan Cinneti", *Anadolu'da Yeni Gün*, 14 Mart 1921.

119 Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1994, 33-35.

120 Mete Tunçay, *Mesai. Halk Şuralar Fırkası Programı 1920, Ek Halk Zümresi Siyasi Programı*, Ankara, 1972.

ci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu lâyıhası haline gelen "Halk Zümresi Siyasi Programı"nın oluşmasında da İttihatçılar önemli bir rol oynamışlardı.[121] İttihatçı damgası taşıyan bir başka öneri de geniş ölçüde korporatif devlet[122] özlemini yansıtan "Mesleki Temsil Programı"dır. Bu program Muhittin tarafından büyük ölçüde desteklendi ve savunuldu.[123]

"Mesleki Temsil Programı", Sovyetlerle anlaşma girişiminde bulunulduğu 1920 yazında Ankara'da komünizmin çok iyi karşılandığı bir havanın esmekte olduğu bir sırada[124] ortaya atılmıştı. "Mesleki Temsil Programı"nı hazırlayan Kör Ali İhsan Bey (İloğlu), İttihat ve Terakki İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nde görev almış ve savaş sırasında iaşe sorunlarının çözümüyle uğraşmıştı. Kara Kemal'in şirketler zincirindeki Milli Mahsulat Şirketi'nin yönetim kurulu üyeliğinde de bulunan Kör Ali İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasında Ankara'ya geçmişti. Kör Ali İhsan, Memduh Şevket (Esendal) ve diğer bazı arkadaşları, Celal Bayar'ın aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüş, ancak bu görüşmeden önemli bir sonuç çıkmamıştır.[125]

Kör Ali İhsan'ın başını çektiği "Mesleki Temsil Programı" neydi? Önce bu programın taraftarlarından biri olan Memduh Şevket'in (Esendal) öğrencisi ve yakını Abidin Nesimi'nin yazdıklarına bir göz atalım:

> Kör Ali Bey, gerçi Garp dillerine vakıf değildi. Hatta Garp kültürü ile de fazla bir teması olmamıştı. Fakat buna mukabil, İslami kültürü derin, tasavvuf ve tarikatlar üzerindeki bilgisi esaslıydı. Yirminci asır şartları içinde ideal cemiyeti, Kör Ali Bey, istihsale bağlı insan topluluklarının politik devlet nüfuzu dışında serbestçe kendilerini idare etmesinde görürdü. Bu nizam, yeni dünya şartlarına intibak ettirilmiş bir (fütüvvet) nizamı idi. Kör Ali Bey, parlamentonun kanun yapma ve devlet masraflarına vatandaşların iştirak etme şeklini tayin etme fonksiyonunun, parlamentonun teşekkülüne göre, devletin umumi gelirlerini, vilayetlere taksim etme halini aldığını söyler... Halbuki Ali Bey'e göre parlamento, devlet gelirlerini vilayetlere taksim etme işi ile uğraşmadığına göre,

---

121 Mete Tunçay, *Mesai*, 105-110; ayrıca bkz. İlkin- Tekeli, "Kör Ali İhsan Bey", 285. Bu programın oluşmosında Muhittin'in rolü için bkz. Mete Tunçay, *Sol Akımlar*, I, 90; ayrıca bkz. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920- 1923)*, Eskişehir, 1985, 121-123.

122 Krş. Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul, 1989.

123 İlkin-Tekeli, "Kör Ali İhsan Bey", 305-308; Bülent Varlık, "Muhittin Birgen", 169-174.

124 Mete Tunçay, *Sol Akımlar*, I, 74.

125 İlkin-Tekeli, "Kör Ali İhsan", 302-303; Tunçay, *Sol Akımlar*, I, 132.

mevcut mebusların vaziyeti müşkülleşmekte ve durumlarını muhafaza için rakiplerine çirkef atma yolunu tuttuklarını öne sürmektedir. Bunu önlemek için ferdi temsil (vilayetlerin temsili) yerine menfaatların temsili (mesleklerin temsili) yoluna gidilmesini öne sürer. Bu vaziyette mebuslar, Ankara mebusu, İzmir mebusu şeklinde olmayacak, şoförler mebusu, marangozlar mebusu, ilh. şeklinde olacaktır.[126]

"Mesleki Temsil Programı" 11 Teşrinievvel 1920 tarihinde *Anadolu'da Yeni Gün*'de yayımlandı. Bu program 25 Teşrinisani 1920 tarihinde Konya'da çıkan *Öğüt* gazetesinde de yer aldı.[127] Programın girişinde Osmanlı İmparatorluğu'nun "dört sebepten sukut ve inhitata" uğradığı kanısına varıldığı belirtilmekte ve bunlar arasında halkın yönetimden uzaklaştırılması ve halkın ihtiyaçlarından habersiz olan kapıkulu egemenliğinin kurulması üzerinde önemle durulmaktadır. Öte yandan imparatorluğun çöküşü ekonomik nedenlere bağlı olarak açıklanmakta, ekonomik sorunların geri plana itilmesi, ıslahat hareketlerinin başarısızlığının ana nedeni olarak gösterilmektedir. Programda "Sukutumuza sebep olan bu âmilleri ortadan kaldırarak yeni bir Türkiye tesis edebilmek için yalnız bir çare vardır ki o da idareyi halk idaresi şekline tebdil ve idarenin tanziminde halkın iktisadi ihtiyaçlarını rehber ittihaz eylemektir" denilmekteydi. Öte yandan, "Hakk-ı hükümet ve hâkimiyetin bilakaydüşart millete raci" olduğu ifade edilen "Mesleki Temsil Programı"na göre umumi milli mecliste 9 meslek grubunun temsil edileceği belirtilmektedir.

"Mesleki Temsil Programı" *Hakimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yeni Gün* gazeteleri tarafından savunuldu. Program, o tarihlerde Berlin'de bulunan Talat Paşa'ya da gönderildi.[128] Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunan mesleki temsil taraftarı milletvekillerinin çabalarıyla "Halkçılık Esasları" adıyla kabul edilen ilk anayasa gerekçesinde "Türkiye'nin mesleki temsil esaslarına müstenid bir halk idaresi"ne tabi olduğu belirtilmekteydi. Ancak daha sonra anayasa düzenlenirken Mustafa Kemal Paşa'nın muhalefetiyle mesleki temsil esaslarından vazgeçildi ve ferdi temsil esası kabul edildi.[129]

1920 yılında Ankara'da Bolşevik ihtilalinden en çok etkilenenlerden

---

126 Abidin Nesimi, "Esendal'ın Fikir Cephesi", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* MşE 1952 *Özel sayısı*, VI/5, (1952), 85.

127 Programın metni için bkz. Tekeli-İlkin,"Kör Ali İhsan Bey", 345-352; Tunçay, *Sol Akımlar*, II, 166-171; krş. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, 174-181.

128 İlkin-Tekeli, "Kör Ali İhsan Bey", 315.

129 Abidin Nesimi, "Esendal'ın Fikri Cephesi", 88.

biri olan Muhittin,[130] "Mesleki Temsil Programı"nın yayımlanmasından sonra bu akımın en büyük destekçilerinden ve savunucularından biri olmuştu. Nitekim Muhittin, söz konusu programın yayımlanmasından çok önce, "işbaşına halkın geçirilmesi lüzumu"ndan söz ediyordu. Muhittin'e göre, dünyada büyük bir inkılap hareketinin (yani Sovyet Devrimi) vukubulduğu sırada Anadolu Türkiyesi iki büyük fikrin çatışma alanında bulunuyordu: Batı'da bir emperyalist- kapitalist âlemi, Doğu'da komünizmi kendine özgü bir tarzda uygulayan bir Rus Bolşevizmi, kuramdan uygulamaya geçmiş ve epeyce yol almıştı. Bu fikirlerden birincisi, kanımıza susamış düşmanımızdır. Batı; Yunan, İngiliz vs olduğu için değil, emperyalizm ve kapitalizm olduğu için düşmanımız sayılmaktadır. Muhittin bu dünyaya karşı vargücümüzle savaşmak zorunda olduğumuzu vurguladıktan sonra, Bolşevizm karşısındaki durumumuz hakkında "Cihan siyaseti itibariyle bu fikir bizimdir, biz buna taraftarız, bununla beraber yürümeye mecburuz. Çünkü başka türlü yapmak çaresi yoktur" der. Yeni fikirle birlikte yürümek, onunla el ele vermek "askeri bir ittifak" yapmak anlamına gelmemektedir; "Pek zaruri olarak içtimai bir ittifak yapmak demektir." Muhittin böyle bir ittifakın nasıl yapılması gerektiğini de şöyle açıklamaktadır:

> Şark'tan gelen fikir, bizden bir içtimai inkılaba uymamızı isteyecek, bizim ise vazifemiz, şimdiye kadar bütün teceddüt tarihimizde olduğu gibi, bu inkılaba uymak değil, o inkılabı bize uydurmak, yani o inkılabı bizim milli varlığımızın heyet-i umumiye ve mecmuasına ait menafie uydurmak olmalıdır.[131]

Muhittin bu uzun yazısında, esaslarını daha sonra, yani 11 Ekim 1920'de yayımlanacak olan "Mesleki Temsil Programı"nda gördüğümüz ilkeleri ortaya atmış gibi görünmektedir. Ona göre, memlekette bugün, yönetilen koskoca bir kitle ile bu kitleyi yöneten bir memur sınıfı vardır. Bu iki kitle arasında korkunç bir uçurum açılmış, her iki taraf da giderek birbirine düşman olmuştur. Bu nedenle Muhittin, "Halkı, mukadderatının bilfiil hakimi tanımak mecburiyetindeyiz" demektedir.

Muhittin, ekonomik gücü ellerinde bulunduran büyük ve başıboş sermayeye karşı olduğu gibi sermaye birikiminin de aleyhinde olduğunu belirtmektedir:

> İktisadi hadisatı gizli ve kahir bir kuvvet halinde idare [eden] büyük ve başıboş sermaye makinelerinin başıboş oyunlarına muhalifiz. Mesela bankacılık,

---

130 Uygur Kocabaşoğlu - Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara,1994, 215

131 Muhittin, "Nasıl Progrom", *Anadolu'da Yeni Gün*, 31 Ağustos 1920.

anonim şirketçilik gibi müstahsil ve müstehlikleri ezmekten ibaret bir ruh ile işleyen sermaye makinelerinin şiddetle aleyhindeyiz... Saniyen sermayenin her nerede olursa olsun teraküm ve iddiharına da muhalifiz.

Servetin milletin olduğu ulaşım araçlarında, üretimde ve tüketimde hiç kimseye ayrıcalık tanınmayacağı konularında da Bolşeviklerle benzer görüşü paylaştığını belirten Muhittin, onlardan ayrıldığı noktaları da şöyle özetlemektedir:

> Bolşevikler bir hamlede hak ve tasarrufu ilga ediyorlar; biz ise bizim memlekette hakk-ı tasarruf namında ciddi bir mesele tanımıyoruz; Bolşevikler alelıtlak sermaye tanımıyorlar ve onu hiçbir işte başkasının malı olarak kullanmıyorlar. Biz ise sermayeyi bugünkü mevcudu itibariyle bir dereceye kadar tanımak lüzumuna kailiz. Çünkü bizde Avrupa'daki tarzda sermaye yoktur ve bunlara karşı küçük bir hareket, memleketi bir anda büsbütün fakir edebileceğine kailiz... Sermayenin eşhas malı olarak çalışmasını kabul ediyoruz. Ancak bankacılık, anonim şirketler halinde değil, kooperatif şeklinde...
>
> Bolşevikler parayı ilga ediyorlar ve alelıtlak ticareti kaldırıyorlar, biz ise parayı kaldırmıyoruz, şu kayıt ile ki, ne zaman yeryüzünden para kalkarsa Bolşeviklerle beraber biz de kaldırabiliriz. Ticareti alelıtlak ilga etmiyoruz.[132]

Anadolu'da Yeni Gün'ün sayfalarında, "kitapsız ve kütüphanesiz Ankara'da" Muhittin'in sürekli olarak "program"dan "ilim ve tefekkür"den söz etmesi kendisinin "nazariyatçı" olarak eleştirilmesine yol açmış olmalıdır. Çünkü o, "ilim ve tefekkür"den söz ediyor, dünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üstünde yeni bir yapı kurmaya çağrılan aydınların görevlerinin çok ağır olduğuna dikkati çekiyordu.[133] Çünkü ona göre

---

132 Muhittin, "Nasıl Program", *Anadolu'da Yeni Gün*, 31 Ağustos 1920. Muhittin diğer yazılarında da sık sık Bolşevikliğin aynen alınması gerekmediğini vurgulamaktadır. "Hem Bolşeviklere istinad etmek, hem de onlardan büsbütün ayrı düşünmek kabil olduğunu anlamayanlar varsa bunlara karşı ancak hayret ederiz. Lakin şunu bilmeliyiz ki eğer memleketin dahilde muhtaç olduğu derin ıslahatı Bolşeviklik örneği üzerinden sırf bir taklitçilik fikri içinde yapmaya kalkarsak büsbütün ağır ve neticesi vahim bir hatâ işlemiş oluruz (Muhittin, "Program", *Anadolu'da Yeni Gün*, 20 Ağustos 1920). Moskova görüşmelerinin yapıldığı sırada kaleme aldığı bir yazıda da şöyle demektedir: "Ancak teşekkül-i içtimoisi Rusya ve Avrupa cemiyetlerine nazaran büsbütün başka olan Türkiye'de Bolşevizmin mevzubahs olamayacağı muhakkaktır...Bir kere daha tekrar edebiliriz ki, Ruslarla aramızda teessüsünü istediğimiz dostluk ne Rusların Bolşevikliğinden vazgeçmelerini, ne de bizim Bolşevik olmamızı ister... Komünizmin destani olan gayelerine tamamen ve hararetle taraftar olduğumuz için de Bolşevikliğin düşmanı değil, dostuyuz; fokat bizim için Bolşeviklik yeri olmayan bir şeydir." (Muhittin, "Moskova Konferansı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Mart 1921).

133 Muhittin,"Nazariyatçılık, Ameliyatçılık", *Anadolu'da Yeni Gün*, 8 Eylül 1920.

"Şark inkılabı hudutlarımıza kadar gelip çatmış, sualkâr nazarlarıyla Anadolu'ya bakıyor ve tetkik ediyor"du.[134]

"Bugün dünyada bir inkılap söz konusudur. Biz bu inkılaba doğru gitmek istiyoruz. Fakat bu inkılabın mekanizması nasıl bir seçimle işleyecektir?" Muhittin bu sorunun yanıtını ararken, müdür (hâkim) sınıfların tasfiye edilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Çünkü Rusya'dan başka bütün ülkelerde işler görünüşte tamamen ulus iradesine bağlıdır. Oysa gerçekte asıl egemen olan güç, her tarafta oligarşidir (sunuf-ı müdire). Oligarşi ile halk kitleleri arasında sürekli bir çatışma vardır. Bizde de aynı durum söz konusudur. "Bizde işlere hâkim olan müdür sınıf bürokrasi denen heyettir. Fakat bu heyetin elinde kendisine istediği meclisi verdirmeye mahsus bir intihap kanunu yoktur." Rusya'da ortaya çıkan inkılabın amacı, seçim açısından sahte ulusal egemenliği kaldırıp yerine gerçek ulusal egemenliği koymaktır. Bu nasıl gerçekleşir sorusuna da Muhittin şu yanıtı vermektedir:

> Öyle bir inkılap mekanizması vücuda getirilmelidir ki, evvela sunuf-ı müdire tahakkümü kâmilen kaldırılsın... Sonra milletin siyasi, içtimai ve iktisadi bünyesine göre mevcut olan bütün kuvvetleri bir araya toplayarak bunlar arasında bir mücadele ve rekabet değil, bir ahenk teessüs etsin.[135]

Muhittin birkaç gün sonra kaleme aldığı bir başka başyazıda da "esaslı bir siyaset" gütmenin bizim için "elzem" olduğu üzerinde durmaktadır. Çünkü 20. yüzyılın ilk çeyreğinde "Dünyanın sade bir köşesini değil, belki de kâffesini olmasa bile büyük bir parçasını tamamen ve şayan-ı hayret ve süratle değiştirmekte olan bir inkılap hududumuzdadır ve piştar fikirler hudutlarımızdan girerek her tarafa dağılmaya başlayalı hayli zaman olmuştur." O halde olayları bilimsel bir düşünceyle çözümleyerek buna kuramsal bir çerçeve çizmek zorundayız. Siyasetin bilim tarafı demek olan sosyoloji (içtimaiyat) bize birtakım yasalar ve kurallar verebilir. Bu bakımdan, "Esaslı bir siyaset planının ilk basamaktan son merhalesine varıncaya kadar bütün teferruatı, ancak bu kanunlar ve kaideler nazar-ı dikkate alınmak şartıyladır ki tahakkuk edebilir."[136]

Muhittin'in üzerinde durduğu ana ilkelerden biri de halkın yönetime katılmasının sağlanmasıdır. "Artık halkı memnun etmek, hükümet işlerini halk kitlelerinin muhafaza-i hukuk ve menafii nokta-i nazariyle tedvir eylemek fikri" her tarafta yayılmaktadır. Zamanımızda halksız siyaset

---

134 Muhittin,"Uyanınız, Uyanınız", *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Eylül 1920.

135 Muhittin, "İntihap usulleri", *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Eylül 1920.

136 Muhittin, "Esaslı Siyaset", *Anadolu'da Yeni Gün*, 17 Eylül 1920.

yapmak olanağı kalmamıştır. Halk kitlesinin sıkı bir desteğini sağlamayan hükümet, hükümet değildir. Muhittin burada halkçılığın tanımını da vermektedir. Ona göre, "Halkçılık demek, bütün siyasetin iki muhtelif noktadan geçerek bir hedef noktasında birleşecek tarzda yürütülmesi demektir. Bu iki noktadan biri siyasi ve hukuki, diğeri ise iktisadidir."[137] Muhittin sosyalizmin olduğu kadar demokrasinin de esasını halk egemenliğine, halk iktisadına bağlamakta ve sosyalizmin halkın haklarını bütün hakların üstünde gördüğünü ifade etmektedir. Demokrasi de halkın haklarını inkâr etmemekte ve "halk iktisadiyatının fert iktisadiyatıyla kaim olduğunu iddia" etmektedir. İki sistem arasındaki fark bu iki noktada toplanmaktadır.[138]

Anadolu'da Yeni Gün'ün 11 Teşrinievvel 1920 tarihli sayısında yukarıda belirtildiği gibi Kör Ali İhsan Bey'in "Mesleki Temsil Programı" yayımlanmıştı. Gazetenin aynı tarihi taşıyan başyazısı da Muhittin'e aitti. Diğer yazılarında görüldüğü gibi Muhittin'in bu yazısında da savunduğu düşünceler, "Mesleki Temsil Programı"yla büyük bir özdeşlik gösteriyordu. O bu yazısında "ihmali caiz olmayan" bir siyaset üzerinde duruyor ve bu siyasetin ihmalinden "pek büyük zararlar" doğacağına dikkati çekiyordu. Neydi bu ihmali caiz olmayan siyaset? Ona göre, "Bir siyaset değil, bir hakikat, hakikatın ilan ve işâası siyaseti, dahilde bir siyaset, hem bir siyaset, hem bir zaruret: Türkiye sosyalisttir!"[139]

Muhittin, Türkiye'nin neden sosyalist olması gerektiğini açıklarken şu düşünceleri öne sürüyor: Komünizm diyoruz, halkçılık diyoruz, sosyalizm diyoruz, daha birçok şeyler söyleyip bir çok şeyler anlatıyoruz... Ancak hepimiz yeni bir milletler hayatı amacında birleşiyoruz. Sevr'de istenildiği kadar değişiklik yapılsın, bu millet için yaşama olanağı yoktur. Artık duraklamaya yer yoktur. Türk'ün yaşaması dünyanın mutlaka yeni bir dünya olmasına, Türk'ün de bu dünyada yeniden doğmasına bağlıdır. Anadolu Türkü'nü kolayca içine düştüğü çöküntüden kurtarmak için "Yeni bir fikir ve hisle birbirine bağlamaya muhtacız. Bunu ise ancak yeni bir hayat yapar." Bu nedenle Türkiye, sadece herkesin ruhundan duyduğu şeylerle değil "zihnen ve hesaban da sosyalisttir." Bütün dünya kaynıyor. Amerika ve Avrupa'da proletarya ayaklanmıştır. Sosyalist dünyası birleşmeye karar vermiş ve bu dünya içinde tam bir dayanışma sağlanmıştır. Avrupa sosyalistleri kapitalizmden şikâyet etmekte bizim kadar haklı de-

---

137 Muhittin, "İki Esas", *Anadolu'da Yeni Gün*, 30 Eylül 1920.

138 Muhittin, "İki Esas", *Anadolu'da Yeni Gün*, 30 Eylül 1920.

139 Muhittin, "Bir Siyaset", *Anadolu'da Yeni Gün*, 11 Teşrinievel 1920.

ğillerdir; niçin? Muhittin'e göre "Bizim kapitalistler istilacılardır.. Şu halde biz onlardan bir değil belki bin kere fazla sosyalist olmamız lazım geldiği ve hakikaten öyle olduğumuz halde buna şimdiye kadar bir formül vermedik."[140] Böylece Muhittin, Milli Mücadele'nin antikapitalist yönünü bir kez daha vurgulamakta ve Türkiye'nin sosyalist olmasını yürütülen savaşın özüne, ruhuna uygun bulmaktadır.

"Mesleki Temsil Programı"nın yayımlanmasından iki gün sonra Muhittin, kaleme aldığı uzun bir başyazıda Ali İhsan Bey'in programını "pek uzun bir tetkik ve tetebbuun mahsulü" olarak sunduktan sonra onunla Karl Marx'ı karşılaştırmakta ve şöyle demektedir:

> Karl Marks dünya tarihi üzerinde ne yapmışsa Ali İhsan Bey de Osmanlı tarihi üzerinde aynı şeyi yapmıştır. Denebilir ki, bütün dünya hayatını okurken Marks nasıl bir gözlük kullanmışsa, Ali Bey de Osmanlı Türkü'nün hayatını okurken aynı gözlüğü kullanmıştır. Marks tarihi okuyarak istikbali haber vermiştir. Ali İhsan Bey de Osmanlı tarihini okuyarak, Anadolu'nun istikbalini keşfe çalışmıştır.[141]

Muhittin bu programın komünist bir program sayılabilmesi için bazı eksikleri olduğuna işaret etmektedir:

> Bu noksanın esasını Ali İhsan Bey'in sermayeye ve tasarrufa fazla ehemmiyet ve mevcudiyet göstermesinde aramak lazımdır. Ali İhsan Bey, şahsen komünizmin dünya üzerinde mutlaka hükümferma olacağına iman etmiş değildir; bununla beraber aksini de aynı katiyetle iddia etmez... O hakiki manasıyla geniş bir komünizmin kabil-i tatbîk olduğunu gördüğü gün bunu kabulde tereddüt etmez... Ali İhsan Bey, ticarete ve teraküme asla imkân bırakmayacak hususi sermayelere derhal savaş açmaz. Onları yavaş yavaş kooperatiflere dayanarak devletin taht-ı tanzim ve murakebesine almak ve daha doğrusu "nasyonalize" ve "sosyalize" etmek suretiyle kaldırmak ister.[142]

Muhittin, Ali İhsan Bey'in ülkeyi yönetecek millet temsilcilerinin var olan meslek ve emek sahiplerini belli oranda temsil edecek biçimde seçilmesi gerektiği konusundaki görüşlerine de yer vererek, sözü ülkede kök salmış bürokratik yapının tasfiyesine getirmekte ve şöyle demektedir:

> Ali Bey, Osmanlı tarihini tetkik ettiği surette memleketin başına gelen felaketlerin yegâne sebebi olmak üzere göze görünen yalnız bir tek canlı ve mühim

---

140 Muhittin, "Bir Siyaset", *Anadolu'da Yeni Gün*, 11 Teşrinievvel 1920.

141 Muhittin, "Bir Program", *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Teşrinievvel 1920.

142 Muhittin, "Bir Program", *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Teşrinievvel 1920; İlkin-Tekeli, "Kör Ali İhsan Bey", 306-307.

sebep bulmuştur: Keyfemayeşa [her nasıl isterse] hareket eden sarayın emirleri altında memleketi kendi arzularına göre idare eden kapukulu, bizim bugünkü tabirimizle müdür sınıf (*classe dirigeante*) veya bürokrasi! Şu halde, memleket işlerini iyi tedvir etmek için bu kuvvetli amilin kuvvet ve tesirini izale etmekten başka bir çare yoktur.[143]

Muhittin'e göre halkın diğer sınıflarında bu sınıfa karşı kuvvetli bir mücadele ruhu uyandırmak ve müdür sınıfı ortadan kaldırarak onun yerine "bilakaydüşart halk hâkimiyetini ikame eylemek" gerekir; ancak ülkemizde ne sürekli bir sınıf mücadelesi, ne de bir mesleki dayanışma vardır. Muhittin bu konuda, "Madem ki bunları yeniden tesis eylemek lazım geliyor; şu halde bugünkü ihtiyaca gayri kâfi, hem de mahiyeti itibarıyla gayri tabii bulunan 'mücadele-i sunuf' tedbirini düşüneceğimize, daha yeni olan 'tesanüd-ü mesalike' gitmemiz gerekir"[144] demekteydi. Ona göre, böylece tarihsel çöküşümüzün ana nedeni olan kapukulu, yani müdür sınıf veya bürokrasiden kurtulacak, halkı işlerin hâkimi durumuna getirmiş olacaktık.

Muhittin, bir başka yazısında bu programa karşı çıkanları eleştirerek onlara şu çağrıyı yapmaktaydı: "Madem ki bunun hakkında bir fikriniz yoktur, madem ki yepyeni mevcutlara nazaran büsbütün başka bir şey farz ediyorsunuz ve beğenmiyorsunuz ve beğenmekte tereddüt ediyorsunuz; şu halde bize başka bir usul, başka bir çare, başka bir yol gösteriniz, biz de kabul edelim. Ve kabule de hazırız."[145] Oysa Muhittin'in düşüncesine göre, mesleki temsil "ne yepyeni ne de mevcudun haricinde başka bir şeydir. Bu sırf bugün mevcut olan ve Rusya'da tatbik edilen usulün aynıdır. Netice üzerinde icra eyleyeceği tesir itibarıyla da bu usul demokrasi memleketlerindeki sınıf ve fırka teşkilatının da aynıdır." Bu bakımdan mesleki temsil, şu anda her yerde bulunan bir örgütlenmenin bize özgü bir şekil almasından başka bir şey değildir. Muhittin, Batı ülkelerindeki işçi örgütlerinden ve Sovyetler'den örnekler vererek, bizde işlerin büsbütün başka bir nitelikte olduğunu vurgulamaktadır: "Meslek teşkilatı külliyen yoktur. Çalışan halkın rey-i âmmı üzerine müesses bir sistem kabul etmek lazım geldiği zaman bunun temelini teşkil eden intihabatın selametini temin edecek teşkilatı da beraber yapmak farz olacaktır."[146]

Türkiye'de, çalışanları bir konfederasyonda toplayarak siyasal sorunları

---

143 Muhittin, "Bir Program", *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Teşrinievvel 1920.

144 Muhittin, "Bir Program", *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Teşrinievvel 1920.

145 Muhittin, "Mesleki Temsil", *Anadolu'da Yeni Gün*, 14 Teşrinievvel 1920.

146 Muhittin, "Mesleki Temsil", *Anadolu'da Yeni Gün*, 14 Teşrinievvel 1920.

çözecek ayrıca bir meclis, bir büyük millet meclisi kurulmasına gerek var mıdır? Muhitttin bu soruya olumsuz cevap vermektedir. Çünkü ona göre, ne işlerde böyle büyük bir yoğunluk, ne de mesleki örgütlerde derinlik ve çeşitlilik vardı. Bu bakımdan böyle bir ayrıma da gerek bulunmamaktaydı. Her iki işi tek mecliste toplamak ona göre yeterli olacaktı.

Konya'da çıkan *Öğüt* gazetesinde de yayımlanan "Mesleki Temsil Programı", *Hakimiyet-i Milliye* tarafından da desteklendi. Daha sonra Meclis'te uzun uzun tartışılan program burada kabul görmedi.[147] Mahmut Esat (Bozkurt) ve Yunus Nadi, mesleki temsili bir kalkınma yöntemi ve bir demokrasi modeli olarak savunmuşlardır.[148]

"Mesleki Temsil Programı"nın Yeniden Güncelleşmesi

Milli Mücadelenin mutlaka sosyal bir hareketle desteklenmesi gerektiğine ve başarının buna bağlı olduğuna inanan ve bütün gücüyle "Mesleki Temsil Programı"nı savunan Muhittin, bu programın gerçekleşmemesi üzerine karamsarlığa kapıldı. Onun Tiflis'ten Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 16 Ekim 1921 tarihli uzun bir mektupta bu karamsarlık sezilir.[149] Muhittin kendi anlatımına göre, "Ankara'nın havasıyla bir türlü imtizaç edememiş"tir. Çünkü Ankara, "asap ve ahlak çürütmeye mahsus bir cehennem halini almıştır." Kendisi Ankara'da "bütün bir sene en temiz ve ateşli hissiyat ile çalışmış" fakat "bugün zahiri birliğin altında Anadolu'da şimdiye kadar görülmedik ayrılıklar, baş döndüren ve göz kamaştıran uçurumlar halinde ayrılıklar hasıl olmaya başlamıştır." Muhittin, Ankara hükümetinin kuruluşunun Türkiye toplumunun çöküşüne yol açacağını dahi ileri sürmekteydi. Muhittin, ülkenin bunca yıkım pahasına yürüttüğü mücadelenin "bir kör döğüşünden başka bir şey olmadığı" inancında olduğunu da saklamıyordu.

Öte yandan sözü Mustafa Kemal Paşa'ya getiren Muhittin, onun "zekâ ve azminin hayranı" olduğunu da eklemekte ve onu "müşkül zamanlarda her gün değişen dostlarının hücumuna karşı" bütün gücüyle savunanların kendileri, yani İttihatçılar olduğunu yazıyordu. Muhittin Ankara'daki görevinin sona ermesini de şöyle açıklıyordu:

---

147 *TBMM. Zabıt Ceridesi*, I 99 18.11.1336, C.1; I: 100 20.11.1336 C.2; I 100. 20.15.1336, C.3; I 134.17.1.1337, C.2; I 134.17.1.1337, C.2.İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Millet Meclis'inin Düşünsel Yapısı*, 174-178. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul, 1994, 191-210.

148 Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Mesleki İntihap", *Anadolu'da Yeni Gün*, 24 Teşrinisani 1920; aynı yazar, "Halk Devleti Düsturları", *Anadolu'da Yeni Gün*, 29 Kânûnusani 1923.

149 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*, İstanbul 1990, 176-189.

Ancak şuna iman etmiştim ki, Anadolu mücadelesinin muvaffakıyetle neticelenebilmesi askeri cidalin aynı zamanda içtimai bir hareketle müterafikan idare edilmesine mütevakkıftır. Ankara'ya bazı arkadaşlarla beraber bu fikirleri müdafaa etmek üzere geldik, bir sene uğraştık neticede İstanbul hükümetlerinin yalnız isim değiştirerek ve daha az anasır-ı muhassese ile tekrar Ankara'da teessüs ettiğini gördükten sonra, vazifemizin bir zaman için hitam bulduğuna karar verdik.

Muhittin, bütün bu yakınmalardan sonra mesleki temsil fikrinin "ithal" bir meta olmadığını da şöyle savunuyordu:

Bundan başka içtimai hareket fikri Rusya'dan ithal edilmiş bir meta-ı meşkûk değil, 13 senelik bir mücahedenin yegâne semeresi olarak İstanbul'dan taşınıp getirilmiş milli bir şeydi.[150]

Ankara'dan olumsuz düşüncelerle ayrılan Muhittin, aşağıda görüleceği gibi 1921 yılında Tiflis'e, oradan da Moskova'ya gitti, daha sonra da Azerbaycan'a dönerek 1924 yılına kadar Bakû'da kaldı. Azerbaycan'dan yurda dönen Muhittin, ilk olarak mesleki temsil fikrini savunan *Meslek*[151] adlı 38 sayı devam edecek olan haftalık bir gazete çıkardı. Aşağıda bu gazete üzerinde ayrıca duracağız. Yalnız şimdilik gazetenin mesleki temsille ilgili görüşlerini kısaca gözden geçireceğiz. Gazetenin ilk sayısında yer alan, mesleki temsile ilişkin bir yazıda şu görüşlere yer veriliyordu:[152]

Teşrinievvel ayının ilk haftalarında gazeteler yeni bir İttihatçı hareketinden bahsetmişlerdi. Bu münasebetle eski İttihat ve Terakki'nin başlarından bazılarının fikirlerini anlamak isteyen gazeteciler esbak Taşe Nazırı Kemal Bey'e müracaat ediyorlar ve bu esnada Kemal Bey'in yanında bulunan aziz arkadaşımız Ali İhsan Bey de gazetecilere Türkiye için yegâne halaskâr bir program olmak üzere mesleki temsil fikrini gösteriyordu. Belki karilerimizden bazıları son zamanlarda Ali İhsan Bey'in bu tarzda vaki olmuş diğer beyanatını da hatırlayacakları gibi, hattâ bu meyanda bu fikrin vaktiyle Ankara'da ilk defa Ali İhsan Bey tarafından ortaya atılarak *Yeni Gün* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde ezcümle başmuharrimiz Muhittin Bey tarafından uzun uzadıya müdafaa edildiğini ve aynı fikrin Büyük Millet Meclisi'nin ilk teşkilat-ı esasiye layihasında yer tutarak gayet küçük bir ekseriyet farkıyla red edilmiş olduğunu tahattur edecekler bulunacaktır... Bu neşriyat ve hadisatın, Türk efkâr-ı umumiyesi için ya hiç tanınmamış yahut ta unutulmuş şeyler olması kuvvetle muhtemeldir. Halbuki gazetemiz 'mesleki temsil' fikrine muasır ilmin en yeni fütuhatı naza-

150 Kâzım Karabekir, *Enver Paşa*, 185.

151 İlkin-Tekeli, "Kör Ali İhsan Bey", 332-337; Tunçay, *Sol Akımlar*, I, 91.

152 "Mesleki Temsilcilik Ne Demektir?", *Meslek*, 15 Kânunuevvel 1340.

rıyla bakıyor ve bunu Türk karilerine tanıtmayı neşriyat ve programının ilk maddesi olarak kabul ediyor.

Yazı bundan sonra "her tarafta parlamentarizmin iflas" ettiğini belirtmekte ve parlamentolarda millet hâkimiyetinin değil fırka hâkimiyetinin söz konusu olduğunu savunmaktadır. Öte yandan parlamentonun istibdata göre insanlık için "çok faydalı ve çok hayırlı bir devre" olduğu üzerinde durılarak "Bugünkü Türk Cumhuriyeti, Türk milletinin en aziz fütuhatıdır" denilmekte ve Ali İhsan Bey'in tezlerine ayrıntılı olarak yer verilmektedir. Sonuçta şöyle denilmektedir: "Denebilir ki mesleki temsil fikri, Türkiye için Ali İhsan Bey'in ilmi bir keşfidir... Ziya Bey (Gökalp) idealist bir mistik, Ali Bey ise kaskatı bir materyalist idi."

Gazetenin daha sonraki sayılarında da mesleki temsil üzerinde sık sık durulduğu görülmektedir. Bu yazıların birinde mesleki temsilin tanımına yer verilmekte ve "memleket işlerini iş sahiplerinin düşünüp halledebilmesine müsaid olacak bir meclis teşkilinden ibarettir" denilmektedir.[153] Yazıda bu iş sahipleri daha önce de değinildiği gibi dokuz zümrede toplanmaktadır. *Meslek*, parlamentarizmin bugünkü gelişmiş Avrupa devletlerinde de yeterli görülmediğini işaret ederek, "Memleketimiz süratle hattâ Avrupa'dan evvel mesleki temsile geçmek mecburiyetindedir," yargısına varmaktadır.[154] Çünkü "tahrip edici mesaiden feyz ve mahsul verici mesaiye geçilmesi demek olan istikrarın temini için" mesleki temsil bize gereklidir.

Mesleki temsil düzeninin çeşitli toplum tipleri arasında şimdiye kadar tarihin gösterdiği modellerden tamamen ayrı olacağı belirtilen bir başka yazıda ise şöyle denilmektedir: "Mesleki temsilcilik, yani bir cemiyetin iktisadi, hukuki ve siyasi teşkilatını mesleki zümrelere istinat ettirmek fikri yeni bir içtimai nizamın teessüsüne taraftar olmak demektir." Bu bağlamda "mesleki temsilcilik yeni bir cemiyet tasavvuru olarak kabul edilebilir."[155] Bu yeni toplumda Muhittin, kooperatifler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları gibi iktisadi örgütlenmeler üzerinde önemle durmaktadır.[156]

Meslek, sosyal yaşamın incelenmesinde ekonomik kurumlara ağırlık veren bir yöntem izlemektedir. Buna bağlı olarak sınıflar arasında dayanışma ve uyumun gerekli olduğunu savunmaktadır:

---

153 "Mesleki Temsil Devleti Nasıl Olur? Vaktiyle Ankara'da Neşredilmiş Fikirler Neler-di?", *Meslek*, 6 Kânunusani 1925.

154 "Bizde Mesleki Temsil Niçin Lazım?", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925.

155 Mehmet Servet, "Etat, Sınıf ve Meslek", *Meslek*, 20 Kânunusani 1925. Ayrıca bkz. aynı sayıda "Mesleki Temsilicilik" başlıklı yazı.

156 Muhittin, "Mesleki Temsil: Kandaşlık, Meslektaşlık, Sınıftaşlık ve Fırkadaşlık", *Meslek*, 30 Kânunuevvel 1925.

Meslek'in içtimai hayatı tetkikte kullandığı usulün esası şudur: İktisadi müesseseler, galip bir kuvvet ve nüfuzu haiz oldukları için her şeyde ve her yerde evvela onlar tetkik edilmelidir. İçtimai tekâmüle hâkim hareketlerde, sınıf mücadelesinin mevkii kuvvetlidir. Fakat bir dereceye kadar. Sınıfların teşekküllerine aslı bais olan meslekler arasındaki tesanüt ve ahenk ihtiyacı da aynı derecede kuvvetlidir.[157]

Mesleki Temsil Konusunda Son Çözümleme

Muhittin, İttihat ve Terakki ile ilgili anılarını yazdığı 1936-1937 yıllarında mesleki temsil üzerinde yeniden durmuştur. Anılarında, "Mesleki Temsil Programı"nın doğuşu ve kendisinin bu konuda gösterdiği çabaların yanı sıra, mesleki temsille ilgili olarak Avrupa'daki korporatif akımlar üzerine de oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Muhittin, mesleki temsil düşüncesinin İttihat ve Terakki'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nde filizlendiğine işaret ederek[158] Kör Ali İhsan ve Memduh Şevket'in bu düşüncenin olgunlaşmasındaki rolünü şöyle açıklamaktadır:

> Hayati ve tarihi mütalaa kuvvetlerine daima hayranlıkla baktığım bu iki insanın müşterek eserleri olmak lazım gelen fikirleri, bence Türkiye'de o tarihe kadar görülmemiş bir şey, bütün inşa malzemesi yerli olan tamamen orijinal bir sistem vücuda getirmiştir. Bu sistemin onlardan hangisinin malı olduğu adeta belli dahi değildir, biri diğerine, öteki de ona atfeder. İşin en dikkate layık olan tarafı da şudur ki, bu iki insanın kafalarında yeni bir devlet sistemi hakkında yeni fikirler doğduğu ve bunlar vazıh şekiller aldığı tarihte, Avrupa'da bu yolda geniş bir fikir hareketi ve büyük bir edebiyat meydana gelmiş bulunduğu halde bunların o edebiyattan, zaruri dahi olsa, hiç haberleri yoktu. Bu edebiyatı, bilahare kısmen ben buldum ve kısmen buldurdum. Onlar da Avrupa'daki bu hareketten benim vasıtamla haberdar oldular.[159]

Muhittin, mesleki temsilin "sosyalizm prensiplerine muhalif" olduğunu özellikle belirtmekte ve toplumda her insanın yerine getirdiği ekonomik işleve göre devleti kontrol etmek hakkının bulunduğunu savunmaktaydı. Ona göre siyaset bir meslek değildi. Siyasetçilere devlet içinde kontrol hakkı verilmemelidir. Üstelik Muhittin, mesleki temsilin, Bolşevizmin dünyayı kasıp kavurduğu bir sırada ona karşı tasarlanan bir savunma örgütü olduğunu da vurgulamaktadır:

---

157 Muhittin, "Meslek'in "Mesleği", Meslek Nasıl bir Materyalisttir", *Meslek*, 25 Ağustos 1925.

158 *Son Posta*, 18 II. Kânun 1937.

159 *Son Posta*, 28 II. Kânun 1937. Muhittin'in bu satırları yazdığı sırada Kör Ali İhsan Bey, Beylerbeyi'nin ıssız bir tepesinde kendi başına ferdi bir hayat yaşıyordu.

Bu fikre taraftar olanlar bilhassa o zamanlar müthiş ve yıkıcı bir fırtına halinde dünyayı istila tehditleri gösteren Bolşevizm ihtilaline karşı bu sistemin gayet kuvvetli bir müdafaa teşkilatı olacağına kani bulunmuşlardır.[160]

Muhittin, gerek kendisinin gerekse mesleki temsil taraftarlarının dogmatik olmadıklarını ve mesleki bilinci ve mesleki örgütü bulunmayan bir ülkede böyle bir programın uygulanmasının güçlüğünü anlamakta gecikmediklerini de açıklamaktaydı. Hatta Mussolini ve Hitler'in tersine, bu fikrin uygulanması için dogmatik bir diktatörlüğe karşı olduğunu da şu sözlerle dile getirir: "Böyle bir programın tatbiki müşkül olduğunu anlamakta gecikmediğimiz gibi Mussolini ve Hitler'in tamamen zıddına olarak, bu fikrin hayata geçirilmesi için dogmatik bir diktatörlük usulünün de muhalifi idik."[161]

Muhittin bütün bu özeleştirilerden sonra, son çözümlemede her şeyin demokratik bir düzen içinde yürüyeceğine olan inancını şöyle dile getirmektedir:

İnsanlığın bugünkü içtimai hayatları o kadar karışık ve çok unsurun tesiri altındadır ki, herhangi bir dogmatizm ile bakmak ve ona böyle bir dogma ile şekil vermeye çalışmak çok yanlış olur. Bolşevizmin bugünkü vaziyeti bunu gösterdiği gibi faşizm ve Hitlerizmin tekâmülü de aynı neticeyi verecektir. Hayatta yer tutacak olan herhangi bir yeni fikir veya yeni bir cemiyet akidesi mutlaka demokrasi havası içinde yürüyecek ve ondan gıda alacaktır.[162]

Kafkasya Yolculuğu ve Yurtdışında İttihatçılarla İlişkiler

"Mesleki Temsil Programı"nın başarısızlığa uğramasından sonra sabık mandacılarla *Sebilürreşad*'cıların[163] el ele vererek kendisine karşı yaptıkları saldırıyı savan Muhittin yurtdışına çıkmaya karar verdi. İstanbul'daki evini dağıtıp ailesiyle birlikte[164] 1921 Mayıs'ında Kleopatra vapuruna bi-

160 *Son Posta*, 28 II. Kânun 1937.

161 *Son Posta*, 9 Haziran 1937.

162 *Son Posta*, 9 Haziran 1937.

163 Muhitttin'in anlatımına göre: "*Sebilürreşad*'çı kısmı, binbir müşkülat içinde vücuda getirdiğim matbaa ile tedarik edilen kâğıdı yalnız *Sebilürreşad* için kullanmamı isteyen şeriat tüccarları idi" (*Son Posta*, 9 Haziran 1937).

164 Muhittin bu yolculuğa birlikte çıktığı ailesi hakkında pek ayrıntılı bilgi vermemektedir. Ara sıra eşinden söz ettiği gibi, kızı Asude'yi Tiflis'te bir Alman ailesinin yanına pansiyoner olarak bıraktığını yazmaktadır. Oysa yanında eşi Melahat Hanım'dan ve kızından başka baldızı Nüzhet (Berkin) ve kayınvalidesi de vardı. Vâlâ Nurettin'le Nazım Hikmet, Muhittin'in ailesini Tiflis'te bir otelde bulmuşlardı (Vâ-

nerek Batum yolunu tuttu. Artık Muhittin "göçebe İttihatçılardan" biri olmuştu. Becerebildiği kadar tüccarlık yapacaktı. Çünkü çoğu arkadaşlarından oluşan bir ticari firmanın temsilcisi olarak Rusya'ya gidiyordu.[165] Aynı zamanda eline "büyük ve emsalsiz bir inkılabı yakından görmek ve bunu tetkik etmek gibi büyük bir fırsat geçiyordu."[166] Muhittin bu sayede devrimi görecek, inceleyecek ve düşünecekti. Ankara'daki "mücadele muhitinden ayrılmış olmak" içinde bir dert olmakla birlikte Kafkasya'nın Türkiyesi'ne doğru gitmek, orada yeni şeyler görmek ve bir devrimin göz önüne serilen dalgalarını seyretmek, verilerini bulmak ve yeni bir yaşama doğru gitmek ona şevk ve cesaret veriyordu. Bu duygularla Batum'a çıkan Muhittin, öğle yemeğinde konsolosumuz Aziz Bey'e konuk olduktan sonra trenle Tiflis'e doğru yola koyuldu.

Tren yolculuğunda gördüğü manzara onu şaşırtmıştı. Kompartımanların döşemeleri dahi sökülmüş ve bunlar insanlar için giyecek ödevi görmüştü. Paranın hiçbir değeri kalmamıştı. Öyle ki bir Türk kâğıdı karşılığında 200.000 Ruble alınıyordu. Muhittin bütün bunları tarihsel süreç içinde doğal buluyordu. Çünkü ona göre, "Ne çare ki bir kül halinde alınması icap eden insan medeniyeti içinde ihtilal de var"dı.[167]

Öte yandan asıl üzerinde durulması gereken nokta, bu sıralarda Gürcistan, Azerbaycan ve hatta Moskova'da pek çok İttihatçının ve Türkiye'den giden Türklerin yoğun olarak bulunmasıydı. Çünkü savaşın son aylarında Türk ordusu Bakû'ya kadar ilerleyerek burayı ele geçirmiş, Azeri Türklerini Ermeni satırından kurtarmış, tonlarca petrole de el koymuştu. Tunaya'nın deyimiyle, son nefesini vermek üzere olan hasta, sanki bir iksire kavuşmuştu.[168] Bu başarısından ötürü Enver Paşa'nın amcası, Şark Orduları Grubu Kumandanı Halil Paşa'nın adına türküler yakılmış, marşlar bestelenmişti.[169] Fakat bu dönem oldukça kısa sürmüş, yenilgi ve Mü-

---

Nu, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, 193). Nüzhet Hanım, bir süre sonra Nazım Hikmetle evlenmiş ancak bu evlilik uzun sürmemiştir. Nüzhet Hanım, Nazım Hikmet'ten ayrıldıktan sonra *Meslek*'in yazarlarından kooperatifçi Servet Berkin'le evlenmiş ve 8 Ekim 1989'da ölmüştür (Mustafa Ekmekçi,"Çizgiler", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1995).

165 "921 yazında siyaset hayatından çekilerek iki Türk ticaret şirketinin mümessili sıfatıyla Tiflis'e gittim" (TBMM Arşivi, "Muhittin Birgen Dosyası").

166 *Son Posta*, 10 Haziran 1937.

167 *Son Posta*, 12 Haziran 1937.

168 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, III, İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989, 533.

169 İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, İstanbul, 1995, 420-430. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa, III*, 381-383, 432-454.

tareke'yi Kafkasya'nın boşaltılması izlemişti. Türk ordusu çekilirken birtakım Türkler de Azerbaycan'da kalmışlardı. Bunların içinde bazı paşalar da vardı. Bir süre sonra, İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nden kaçan Halil Paşa ile Küçük Talat da Anadolu'yu geçerek Bakû'ya ulaşmışlardı. Komiteci İttihatçılardan Nail de bunlarla birlikteydi. Öte yandan ihtilali ve Rusya'daki yeni rejimi tanımaya istekli pek çok Türk genci olayları yakından görmek için soluğu Kafkasya'da alıyor, buradan Moskova'ya gidiyorlardı. Bunların arasında Şevket Süreyya, Nazım Hikmet, Vâlâ Nurettin de vardı.[170] Ayrıca Rusya ve Kafkasya'da güçlü bir Türk solunu temsil eden unsurlar da vardı. Batum'da konsolosluğumuz ve Bakû'da da elçiliğimiz olduğu için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsil eden diplomatlarımız da Kafkasya'da bulunuyordu. Buralardaki Türkiyeli Türklerin içinde en nüfuzlu olanlar İttihatçılardı. Bakû, bütün Türkiyeli Türkler için o zaman en emin, en güvenilir limandı. Politikadan, İttihatçılıktan uzak kalmaya ant içmiş olan Muhittin, bu karmaşık ortamda nasıl bir yol tutacaktı?

Muhittin, Tiflis'e vardıktan bir süre sonra çalıştığı firmanın işlerini izlemek üzere Moskova'ya doğru yola çıktı. Moskova'ya ulaştığı sırada Enver Paşa da Moskova'dan Kafkasya'ya doğru hareket etmiş bulunuyordu; hedef Batum'du. Moskova'ya gelen Muhittin, Ali Bey'in (Enver Paşa) Kremlin Sarayı'nın karşı tarafında ve Moskova Nehri'nin sağ kıyısında bulunan karargâhına yerleşti. "Hangi renkte olursa olsun siyaset yapmamaya karar vermiş bir adamın bu karargâha yerleşmesinde elbette beis yoktu."[171] Fakat Muhittin, Ali Bey'in karargâhına yerleştiği zaman bir kez daha siyasetle uğraşmanın kaçınılmaz olduğunu anladı.

Muhittin, Ali Bey'in karargâhında paşanın amacını öğrenmişti. Batum'da bir İttihatçılar kongresi yapılacaktı. "İttihatçılar kongresi denilen şey de birkaç İttihatçının bir araya gelmesinden ibaretti."[172] Enver Paşa, Anadolu'ya geçmeyi düşünüyordu. Karargâhta bulunan Reşit Kaplanof

---

170 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1993.

171 *Son Posta*, 22 Haziran 1937.

172 *Son Posta*, 23 Haziran 1937. Bu kongre, 5-8 Eylül 1921 tarihinde yapılmıştır. Mete Tunçoy,"kongrenin Enver Poşo'ylo birkaç arkadaşının bir oraya gelmesinden ibaret" bir toplantı olduğunu belirtmektedir (*Mesai*, 2,13). Şevket Süreyya, Enver Poşo'nın yanında Dr. Nazım, Halil Paşa ve galiba Küçük Talat olmak üzere birkaç kişinin daha bulunduğunu yazmaktadır. Bu toplantıda "Halk Şuralar Fırkası Programı" kabul edilmiş ancak bu kararlar hayata geçirilememiştir. Ruslar, o zamana kadar Mustafa Kemal Poşo'yo karşı yedek güç olarak ellerinde tuttukları Enver Poşa'yı Sakarya zaferinden sonra desteklemekten vazgeçmişlerdir. Böylece Enver Paşo'nın Anodolu'do örgütlenme ve Milli Mücodele'ye el koyma tasarısı suya düşmüştür (Tunçoy, *Mesai*, 15-16; Aydemir, Enver Paşa, III, 607-612).

bunu anlamıştı. Paşanın vekili ve mutemeti olan genç bir subay da bunu doğrulamıştı. Muhittin, Enver Paşa'nın Batum'da bir "münasebetsizlik" yapması olasılığının güçlü olduğunu görünce bazı önlemler almayı gerekli gördü. Doğrudan doğruya Paşa'ya yazacağı bir mektup etkili olmayacaktı. Bunun için mektubu Dr. Nazım'a yazdı. Oldukça uzun olan bu mektubun özeti, İttihatçıların Anadolu'yu rahat bırakmaları noktasında düğümleniyordu. Muhittin'in anlatımına göre:

> Bu fikri müdafaa ederken muhtelif şeyler söyledim. Bir seneden beri Anadolu içinde bulunduğumu, orada biz İttihatçıların bütün kredimizi kaybetmiş olduğumuzu, Enver Paşa Anadolu'ya geçecek olursa iyi karşılanmayacağının muhakkak bulunduğunu anlattım. Aklımca, onların üzerinde ayrıca bir tesir yapmak üzere, Moskova'ya sırf onlarla konuşmak üzere gelmiş olduğumu ve bende mühim malumat bulunduğunu, kendilerini Moskova'da beklemekte olduğumu ilave ettim. Bu yalanı yazarken de, kazara Moskova'ya dönerler ve yüz yüze gelirsek sırf onları Anadolu'ya geçmekten men için bu yalanı söylemiş olduğumu açıkça itiraf etmeyi de düşündüm.
> Mektubu Dr. Nazım'a yazmaktan maksadım da Enver Paşa'nın Anadolu'da artık hiç sevilmediğini, Sarıkamış Muharebesi'nden itibaren çok sefalet çekmiş olan Anadolu halkının, bütün bu sefaletlerden dolayı onu mesul tuttuğunu söylemekti. Bunları doğrudan doğruya kendisine istediğim derecede kuvvetle yazamazdım. Fakat Doktor'a serbestçe yazmamda beis yoktu.[173]

Bu uzun mektubu yazan Muhittin, onu Kaplanof ve Ali Bey'in mutemedi genç subayla birlikte okuduktan sonra "ahvalini çok acaip bulduğu" mutemede teslim etti. Çünkü o dönemde Rusya'da posta ve telgraf haberleşmesi yok gibiydi. Enver Paşa'nın yazışmaları Rus kuryeler tarafından sağlanıyordu; ertesi gün kurye olduğu için Muhittin mektubu hızla bitirmişti. Mektubu alan mutemet, bir kuryeye verilmek üzere götürdü. Muhittin, uzun zaman sonra Halil Paşa ve Doktor Nazım'dan bu mektubun yerine ulaşmadığını öğrenmiştir; ne olduğu belli değildir. Muhittin, Enver Paşa'yla Bakû'da yaptığı son görüşme sırasında ona mektubu alıp almadığını sormuş, o da almadığı yanıtını vermiştir.[174]

Moskova'da iki ay kalan Muhittin, sonuçlandırılması olanaksız "büyük hülya" yerine "küçük hakikatlerle uğraşmak üzere" Kafkasya'ya döndü. O buraya geldiği sırada Ali Bey'in karargâhı saray yavrusu konaktan sade bir eve taşınmıştı. Kafkasya'ya dönen Muhittin, Tiflis'ten Kâzım Karabekir Paşa'ya 16 Teşrinievvel 1921 tarihini taşıyan uzun bir mektup gönder-

---

173 *Son Posta*, 23 Haziran 1937.

174 *Son Posta*, 8 II.Teşrin 1936.

di.[175] Muhittin bu mektubunda, Enver Paşa'nın Anadolu işleriyle ilgilenmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlardan söz etmemekte, tam tersine onu büyük bir cesaretle savunmaktadır. Ankara'da çıkan *Hakimiyet-i Milliye*, Sarıkamış'ta yayımlanan *Varlık* gazetelerinde Enver Paşa ile "İslam İhtilal Cemiyetleri" aleyhine çıkan yazıların yanlışlığına değinen Muhittin, paşayı "içtimai bir inkılapçı" olarak sunmaktadır. Bu arada kendisinin ve kendi görüşlerine taraftar olanların "ne Mustafa Suphi gibi bir serseri, ne de mektepten yeni çıkmış çocuklar gibi" olmadıkları üzerinde durmaktadır. Bu mektupta savunduğu görüşlerle Dr. Nazım'a gönderdiğini ifade ettiği mektubun içeriği arasında tam bir çelişki göze çarpmaktadır. Bu çelişkiyi açıklamak da oldukça güçtür. Çünkü Muhittin, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta, İttihatçıların Anadolu işlerine karışmamaları için onları uyardığına ilişkin en küçük bir imada dahi bulunmamaktadır. Kaldı ki, mektubun yazıldığı tarihlerde Sakarya zaferi çoktan kazanılmış ve Enver Paşa da artık Anadolu'ya dönmek düşüncesinden vazgeçmiştir. Öte yandan Muhittin, anılarında Karabekir'e yazdığı mektuptan hiç söz etmemektedir.

Enver Paşa ile Son Görüşme

Muhittin, çok istemiş olduğu halde Moskova'da Enver Paşa ile görüşemedi. Kendisini son olarak Bakû'daki Türk elçiliğinde görme fırsatını buldu. Muhittin, Moskova'dan Tiflis'e dönmüş, yukarıda belirtildiği gibi buradan da Bakû'ya gitmişti. Bu sırada Enver Paşa da Bakû'ya gelmişti. Paşa, Afganistan'dan Moskova yoluyla Almanya'ya gidecek olan Cemal Paşa'yı Taşkent'te karşılamak üzere Bakû'dan vapura binecekti. Yolculuğu çok gizli olduğu için hiç kimse ile görüşmüyordu. Ancak Enver Paşa, Muhittin'in geldiğini duyunca onunla görüşmek istemişti. Paşa ile olan bu son görüşmeyi Muhittin şöyle anlatmaktadır:

> Kapandığı odaya girdim. Ayağa kalktı, beni kucakladı, öptü, öpüştük. Aramızda böyle kucaklaşmayı icap ettirecek bir samimiyet yoktu. Onun gösterdiği bu muamele biraz hayretimi mucip oldu ve bende rikkat uyandırdı. Padişah ve halife damadı olmuş, dünyanın büyük askeri şöhretlerinden birine hakkı bir orduya kumandanlık etmiş, Şark'ın mühim bir inkılap hareketinde mühim bir rol oynamış, hülasa büyük vukuata karışarak tarih sahnesinde birinci

---

175 Kâzım Karabekir, *Enver Paşa*, 176-189. Muhittin burada gerçekten Enver Poşa'yo bir mektup yazdığından söz etmektedir: "Görmeyi çok arzu ettiğim holde Moskovo'da Enver'i göremediğim gibi kendisi ile muhabere dahi edemedim. Yalnız alıp olmodığını hâlâ bilmediğim bir mektupla kendisine cenup seyohotı hakkında bazı muhalif mutaloot dermeyan ettim"

rolleri almış bu henüz sönmeyen enerji, o gün gene bir başka teşebbüse gidiyordu. Batum'da iken bir kayığa binip, Anadolu sahillerine çıkmak ve Elbe Adası'ndan dönen Napolyon gibi, askerlerin karşısına çıkıp işte geldim demek isteyen teşebbüsünü, oradaki yakın dostları kırmıştı. Galiba biraz onlara dargın ve biraz da sahnesiz kalmış bir aktör olmaktan meyus, halinde bir ağırlık, gözlerinde bir bulut, tavrında bir sinir yüklülüğü, bir ***emballement*** vardı. Harp esnasında bize biraz uzaktan ve yukarıdan bakmaya alışmış olmasına mukabil o gün çok iltifat gösterdi. Anadolu'yu rahat bırakarak ve tarihin ezdiği bizler için Türkiye'nin yeni doğurduğu enerjinin [Mustafa Kemal Paşa] muvaffakıyetine bir kenardan dua etmekten başka bir vazifemiz olmadığını söyleyerek kendisini biraz soğuk, gözlerini başka bir dünyaya ve başka bir anlayışa çevirmek istediğim zaman, bana inanmayan insanların 'evet'leri ile mukabele etti. Bir buçuk iki saat kadar konuştuktan sonra, vakit geldi. Kalktı vapura gitti. Bir müddet sonra da manasız bir hareket içinde düşüp gittiğini öğrendik.[176]

Enver Paşa'yı en son gören İttihatçı, Muhittin oldu. Fakat o, Enver Paşa'nın gerçek niyetini ve amacını bilmiyordu. Vapur kalkıp uzaklaştığı zaman güvertede dolaşanlar arasında birini Enver Paşa'ya benzetti. Tarihin garip bir cilvesi olarak o sırada bir Azeri saz takımı Azerbaycan'da dillerden hiç düşmeyen bir şarkıyı büyük bir aşkla ve şevkle okuyup duruyordu:

"Yaşa! Yaşa! Mustafa Kemal Paşa"[177]

Fakat gemi uzaktaydı. O güvertede olsa bile bu şarkıyı işitemezdi.

Bir süre sonra Tiflis'in Şeytan Pazarı'nda Enver Paşa'nın serüveni konusunda çok çeşitli söylentiler yayılmaya başladı. Önce Enver Pa-

---

176 *Son Posta*, 6 II. Teşrin 1936. Muhittin, Enver Paşa ile son görüşmesini anılarında iki kez anlatmaktadır. Her iki anlatımın ayrıntılarında biraz fark vardır. Bu nedenle, bu farklı anlatımın bir bölümünü burada vermeyi uygun görüyoruz: "Benim sözlerimi dinledikten sonra, yukarıdaki fikirleri hülasa etmek üzere,

- Anadolu'yu rahat bırakmalıyız... neticesine vardığım zaman tereddüt etmeksizin;

- Doğru!

diye beni teyid eyledi. Batum'a, Sakarya Muharebesi neticesinde bir bozgun olursa yardıma koşmak maksadıyla gitmiş olduğunu, fakat muharebe kazanılmış olduğu için artık böyle bir şeye ihtiyaç kalmadığını, kendisinin de aynı fikirde bulunduğunu anlatmak üzere hikâye etti... Fikirlerimi aynen şu sözlerle bitirdim:

- Mesleki temsil Türkiye için uzun zamanda tahakkuku kabil, nazari bir fikirdir. Fakat muhakkak olan bir şey varsa, memleketin demokrasiye muhtaç olduğudur." (*Son Posta*, 25-27 Haziran 1937). Muhittin'in bu konuda Şevket Süreyya'ya anlattıkları için bkz. *Enver Paşa, III*, 616-618.

177 Bu şarkı aslında 1918'de Enver Paşa için bestelenmişti. Şimdi ise Mustafa Kemal Paşa'nın adına söyleniyordu (Şevket Süreyya, *Enver Paşa, III*, 618).

şa'nın büyük bir ordu hazırlayıp Taşkent'i aldığı, Bolşevikliğin sonunun geldiği haberleri kulaktan kulağa dolaşıyordu. Ancak Enver Paşa'nın "dibi olmayan bir kuyuya daldığını" bilenler de yok değildi. Enver Paşa'nın yanında bulunan ve onun şehadetine tanık olan, Basmacılar ordusundan hayatta kalan bir Taşkentli, 1923 ilkbaharında Bakû'ya gelip olayın bütün ayrıntılarını Muhittin'e anlattığı zaman, işin gerçek yüzü anlaşılmıştı. Muhittin'in adını anımsayamadığı bu tanık, paşanın defnedildiği yeri de tespit etmişti. Fakat sonradan Muhittin bu tanığın ve bu yerin adını da unutmuştur. Muhittin, Enver Paşa ile ilgili yargılarını şöyle özetlemektedir:

> Son dakikada kendisini düşman kurşunlarının içine atan bu enerjinin bu feci akıbeti, onun 908'den 921'e kadar oynadığı rol ne olursa olsun, bizim için elbet acıklıdır. Kahramanca ölmesini bilen, başkalarını olduğu gibi kendisini de ateşe atmaktan çekinmeyen Enver, hakikaten büyük bir enerji timsaliydi. Ne kadar yazıktır ki, bu büyük enerjiyi, küçük, çok küçük ve dar bir kafa idare etti. Bu kafa, o enerjiyi daima yanlış yollara ve talihsizliklere sürükledi. Son sergüzeşti hangi noktadan bakılırsa bakılsın, hata idi...[178]

Muhittin, İttihat ve Terakki'nin sacayağını oluşturan Enver, Cemal ve Talat paşaların ülkede kalmaları halinde kendileri için yararlı bir çalışma alanı bulunabileceği görüşlerine katılmamaktadır. Onun düşüncesine göre, "Eğer bu üç kişi memlekette kalmış olsalardı o zaman belki de biz Yunanlıları değil, Yunanlılar bizi mağlup ederlerdi. Türk milletinin kendini kurtarabilmesi için her şeyden evvel bu üç kişiden kurtulması lazımdı."[179]

Türkiye'ye Dönme Kararı ve Bakû'dan Gelen Çağrı

Muhittin, Türkiye'ye dönmenin uygun olacağına karar vermişti. Yakın arkadaşı Nazmi Topçuoğlu'yla birlikte yurda döneceklerdi. Fakat bu sırada Bakû'dan, Azerbaycan Maarif Komiseri Mustafa Kulief'ten bir mektup aldı. Bu mektupta Kulief, Muhittin'i Azerbaycan "maarifinin ıslahı için" Bakû'ya çağırıyor ve bu konuda ileri süreceği bütün koşulların kabul edileceğini bildiriyordu. O sırada Azerbaycan'a yerleşmiş olan Bolşeviklik, Milli Azerbaycan'ın siyasal varlığını yok etmiş, ekonomik gücünü kırmış ve ulusal kültür mensuplarını da ortadan kaldırmıştı.[180] Azeri komünistler hiç olmazsa "milli maarife kuvvet vermek suretiyle kendilerini sevdirmek

178 *Son Posta*, 8-9 Temmuz 1937. Muhittin, anılarında "Enver Paşa'yı günahı kadar sevmediğini" söylüyorsa da buna inanmak son derece güçtür.

179 *Son Posta*, 11 Temmuz 1937.

180 *Son Posta*, 28 Haziran 1937.

ihtiyacını hissediyorlardı."[181] Muhittin'in Kafkasya'da bulunduğu bir buçuk yıllık süre içinde politikaya bulaşmadığını, ticaretle uğraşmakla birlikte bilimle de ilgilendiğini birçok Azeri biliyordu. Bu nedenle kendisine güven duyuluyordu. Böyle bir güven duygusu onun Bakû'ya çağrılmasında başlıca etken oldu.

Azerbaycan'da ulusal bir eğitimin temellerini atmak için felsefi ve sosyal bilimlerin Türk diliyle okutulması gerekliydi. Oysa o tarihlerde bu dersleri Türkçe okutacak kimse pek bulunmuyordu. Okulda ve bilimsel alanda işlenmemiş olan Azeri Türkçesine işlerlik sağlayacak bir dilciye gereksinim vardı. Muhittin'i tanıyanlar bu nedenle onun Bakû'ya çağrılmasının uygun olacağını düşünmüşlerdi. Fakat o bu çağrıyı kabul edip etmemekte epeyce duraksadı. Çünkü yapılacak iş pek kolay görünmüyordu. Sovyetler, ulusal dilin değil, Birinci Teşrin Dili'nin (Rusça), yani ihtilal dilinin güçlenmesini istiyorlardı. Bu bakımdan Muhittin'in Azeri dilini, bilimsel bir Türk dili haline getirmek üzere Bakû'ya gitmesini devrimciler hoş görmeyeceklerdi. Milliyet fikrini ortadan kaldırmak isteyen devrim, ulusal bir dilin yeniden güçlendirilmesi yolundaki çabaları hoş karşılayamazdı. Sonra, devrimcilerin eski bir İttihatçı olan Muhittin'den şüphelenmesi de uzak bir olasılık değildi.[182] Enver Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan son harekâtı ve İttihatçıların Kafkasya'daki etkinlikleri Bolşevikleri tedirgin ediyordu.

Bütün bunları değerlendiren Muhittin, Kuliefin mektubuna olumsuz yanıt vererek memlekete döneceğini ve orada işleri olduğunu bildirdi. Arkasından ikinci bir mektup daha aldı. Kuliefin mektubunu "milli unsura mensup" diğer Azerilerin gönderdikleri mektuplar izledi. Tiflis'te bulunan dostları da Muhittin'e bu öneriyi kabul etmesini salık verdiler. Sonunda o bu ağır görevi kabul etti. Nazmi Topçuoğlu yurda dönerken Muhittin de Bakû'nun yolunu tutuyordu.

Bakû'daki Çalışmaları

Muhittin, Bakû'ya Ekim 1922'de vardı. Burada maarif ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Âli Pedagoji Enstitüsü'nde dört çeşit sos-

---

181 *Son Posta*, 12 Temmuz 1937.

182 *Son Posta*, 12 Temmuz 1937. Çeka (gizli polis), daha sonra Muhittin'i Ankara lehine casusluk yapmakla suçlayacaktır. Bu doğru değildir. Yalnız onun İttihatçılarla ilgili olarak bazı bilgileri Bakû'daki elçiliğimize "sızdırdığı" kanısı doğmaktadır: "Sonra *Tanin*'ci Muhittin'in oteline gittim. *Tanin*'ci Muhittin'in Memduh Şevket'e elden teslim edilmek üzere kırmızı mürekkeple sayfa sayfa yazıp verdiği ve zarfını kapattığı koca mektubu cebime yerleştirdim. Bu mektupta Enver Paşa'ya ve öbür İttihatçılara ilişkin ne bilgiler varmış meğer..." (Vâlâ Nurettin, *Nazım*, 232).

yal içerikli ders aldı ve Maarif Komiserliği Yüksek Encümeni'ne üye olarak atandı. Komiserlik onun üniversitede boş bulunan Osmanlı edebiyatı tarihi dersini vermesini istiyordu. Fakat Bakû Üniversitesi, yüzde doksan beş Rus profesörleri yönetiminde özerk bir kuruluş olduğu için başlangıçta Muhittin'e burada ders verilmesini kabul etmediler. Hatta bu konuda görüşmeler yapılırken bir Rus profesörü, "Türkiye'de helva çıktığını bilirdik ama profesör bulunduğundan haberimiz yoktu" gibi alaylı sözler dahi söylemişti.[183] Fakat sonunda Şark Fakültesi'nde serbest konferanslar vermesi kabul edildi. Osmanlı edebiyatı denilince neler anlamak gerektiği konusunda verdiği iki konferansta, ilk kez bu edebiyat tarihine materyalist metot uygulayışı fakülte profesörlerinin dikkatini çekti. İki hafta sonra kendisine privat doçent unvanı verildi.[184]

Muhittin'in Azerbaycan'ın kültürel yapısını çok iyi incelediğini ve ortamı oldukça sağlıklı değerlendirdiğini ve ne yapması gerektiğini çok iyi hesap ettiğini görüyoruz. Verdiği bilgilere göre, o tarihteki Azerbaycan kültürsüz değildi. Tam tersine Azerbaycan'da modern kültürü hazmetmiş büyük bir aydınlar kitlesi vardı. Yalnız bu kitlenin üst tabakasının kültür dili Rusça idi. Moskova ve Bakû üniversitelerinde iyi bir eğitimden geçmiş güçlü bir aydın tabaka, Azerbaycan'da modern kültürün yayılmasını sağlıyorlardı. Gençlerin dünya görüşleri, dünya sorunlarına bakışları ve bilimsel çalışma yöntemleri tamamen Avrupai idi.[185]

Muhittin'i Bakû'ya çağıran Azeri komünistleri tam bir görüş birliği içinde değillerdi. Bunların bir kısmı, Türk kültür dilinin Türkiye'de ayrı, Azerbaycan'da ayrı olamayacağını çok iyi biliyorlar ve Muhittin'in Azeri halk ağzını Türk kültür diline doğru götürecek yönde çalışacağını zaten kabul etmiş bulunuyorlardı. Fakat buna karşı bir de cahil inkılapçı tipi vardı ki, bunlar Türkçenin kendi konuştukları beş yüz sözcüklü sokak Türkçesinden başka bir şey olabileceğini akıllarına sığdıramıyorlardı.[186] Muhittin'in dikkatini çeken bir başka sorun ise inkılabın baştaki yöneticileri tarafından nasyonalistlikle suçlanmaktan korkan birtakım Azeri komünistleri, yalnız İstanbul Türkçesini değil, Türkçe kitabını da "turfa" ilan

183 *Son Posta*, 12 Temmuz 1937.

184 *Son Posta*, 13 Temmuz 1937. Muhittin, privat doçent unvanı için Rus profesörlerinin iki ciltlik bir tarih tezini incelediklerini söylüyorlarsa da, bu tezin başlığı ve içeriği konusunda bilgi vermiyor. Muhittin, "Darülfünun ve Meslek, Yusuf Şerif Beyefendi'ye", *Meslek*, 6 Kânunusani 1925. Ancak bu tezin aşağıda üzerinde duracağımız gibi Osmanlı tarihini, tarihi maddecilik açısından ele alan bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

185 *Son Posta*, 13 Temmuz 1937.

186 *Son Posta*, 15 Temmuz 1937.

ederek, özellikle Türkiye'deki Türk edebiyatını nasyonalist ve burjuva edebiyatı olduğu gerekçesiyle Azerbaycan'a sokmak istemiyorlardı.[187] Muhittin, öncelikle İstanbul Türkçesine karşı komünistler arasındaki düşmanlığı yenmeye ve Azerilerle Türkler için iki ayrı Türkçe olamayacağını anlatmaya çalıştı. Siyasi kişilerle resmi ilişkiler kurmamaya ve onlarla her türlü kişisel bağını kesmeye özen gösterdi. Derslerinde politika yapmaktan kaçındı. Bu ilkeler çerçevesinde hareket eden Muhittin, yaşamının en yoğun çalışma dönemini Bakû'da geçirdi.[188] Bu çabaları sonunda İstanbul'un yeni Türkçesiyle Azerbaycan halk dilini kaynaştırarak Azerbaycan'daki dilin yükseltilmesi gereğine herkesi inandırdı. Bu amaçla onun yönetiminde *Maarif ve Medeniyet* adını taşıyan aylık bir kültür dergisi yayımlanmasına karar verildi.

Derslerdeki Zorluklar ve Çıkış Yolları

Muhittin'in gerek Bakû Üniversitesi'nde, gerek Âli Pedagoji Enstitüsü'nde okuttuğu derslerin hepsi sosyal içerikli idi. Bu dersleri okutacak başka kimse yoktu. Tarih, edebiyat tarihi, felsefe, sosyoloji ve daha sonra pedagoji derslerini hep o üstlenmişti. Bu dersler açısından ünlü Azeri şair Mirza Sabir adına kurulmuş olan kütüphane oldukça zengindi. Ancak bu dersler, "Komünist bir rejimde, bizim eski zamanın medreselerinde olduğu gibi, muayyen bir akideye göre şekil ve ruh alan"[189] konuları kapsıyordu. Muhittin'in bu dersleri böyle bir kalıba göre okutmasına olanak yoktu. Kaldı ki komünizm bu denli sekter şekli ile Bakû'ya girmiş değildi ve üniversite bir ölçüde özerk bir yapıda bulunuyordu.

Muhittin, aşağıda görüleceği gibi, Marksizmin yabancısı değildi. Sosyal bilimleri incelemede ekonomik olguları ön planda tutup diğer olayları da buna göre açıklamak eğiliminde idi. Derslerinde tam bir yansızlıkla hareket ederek, elden geldiğince, serbest düşünen kafaların yetişmesine çalıştı. Azeri gençler, bir ellerinde kara bir ekmek, öteki ellerinde bir kitap, sürekli olarak okuyup duruyorlardı.[190] "O kadar dikkatli, o kadar alakalı, o kadar çalışkan bir talebe kütlesini dünyanın hiçbir tarafında görmek kabil değildi."[191] Sayıları yüz elliyi bulan bu öğrencileri her zaman Sabir Kütüphanesi'nde bulmak olanaklıydı. Birkaç gün içinde söyleyiş farkı dı-

---

187 *Son Posta*, 15 Temmuz 1937.

188 *Son Posta*, 16 Temmuz 1937.

189 *Son Posta*, 17 Temmuz 1937.

190 *Son Posta*, 17 Temmuz 1937.

191 *Son Posta*, 18 Temmuz 1937.

şında bütün öğrenciler Türkiye Türkçesini konuşmaya ve Türkiye'de basılan kitapları tam anlamıyla okuyup kavramaya başlamışlardı.

Muhittin daha çok ilerleme sağlamak için İstanbul'dan iki öğretim üyesi ve yeterince kitap getirtilmesine çalıştı; böyle bir kararı aldırmayı da başardı. Türkiye'den çağrılan öğretmenlerden biri İsmail Hikmet (Ertaylan), diğeri de Almanya'da psikoloji öğrenimi görmüş olan Halil Fikret idi. Bu arada Muhittin bir psikoloji kitabı yazdı. Hüseyin Cahit'in dilbilgisi kitabını esas alarak dört yıllık bir eğitim için düzenlenmiş bir gramer kitabı hazırladı. İstanbul'dan gelen İsmail Hikmet ve Halil Fikret, Muhittin'in uyarılarına tam olarak uydukları için Bakû'da uzun süre başarıyla çalıştılar. Muhittin'in amacı, yeni gelenlerin uyumunu sağladıktan sonra Türkiye'ye dönmekti. Ancak bu dönüş, aşağıda görüleceği gibi biraz daha çabuk oldu.[192]

Maarif ve Medeniyet

İlk on bir sayısı Muhittin'in sorumluluğunda çıkan *Maarif ve Medeniyet*'in yayını uzun süre devam etmişti. Adı daha sonra *İnkılap ve Medeniyet*'e dönüştürülen dergi giderek politik bir nitelik kazandı.[193]

Maarif ve Medeniyet'in imzasız, fakat Muhittin'in kaleminden çıktığına şüphe olmayan ilk sayısının önsözünde şöyle denilmekteydi:

> Azerbaycan şuralaştıktan sonra memleketimizin geçirdiği iktisadi buhranlara göre zahmetkeş halkın manevi ihtiyacını temin edecek edebi, ilmi, fenni bir mecmua neşredilememiştir. Her ne kadar bir nice kere bu maksat için teşebbüs edilmiş ve mecmualar neşredilmişse de, fakat bir taraftan maddi buhran ve kâğıt yokluğu, diğer taraftan ciddi bir mecmuayı idare edecek muharrir arkadaşların başka başka işlere gönderilmesi hemen mecmuaların uzun müddet devam etmesine mani olmuştur. Hazırada dahi Azerbaycan'da muntazaman çıkmakta olan bir iki mecmua, muayyen teşkilatların naşir-i efkârı olduğu için edebi, ilmi, fenni ve terbiyevi yazılara az ehemmiyet veriyor. Veyahut hiç ehemmiyet vermiyorlar.
>
> İmdi, artık biz sulh ve mesalet devrine geçmiş, memleketimizin tasarrufatı yükselmiş ve kâğıt buhranı ortadan gaybolmuştur. Bu halde, istenilen mecmuayı tesis edip yaşatmak imkân dahilindedir. Bu maksatla *Maarif ve Medeniyet* mecmuasını neşre başlıyoruz.
>
> *Maarif ve Medeniyet* mecmuası her şeyden bahsedecek, edebiyat ve maarif işlerine ehemmiyet verecektir...[194]

---

192 *Son Posta*, 19 Temmuz 1937.

193 *Son Posta*, 13, 17 Temmuz 1937. Derginin 11. sayısında Muhittin'in bir resmi bulunmakta ve altında şu yazı yer almaktadır: "Mecmuamıza en yakından iştirak eden muhterem muharririmiz Muhiddin'in resmidir".

194 *Maarif ve Medeniyet*, I (Yanuvar 1923).

Derginin ana başlığının altında "Edebi, ilmi ve fenni aylık mecmuadır" altyazısı bulunmakta ve ilk sayısı Yanuvar [Ocak] 1923 tarihini taşımaktadır. Sol üst köşede ise "Bütün dünya işçileri birleşiniz" sloganı yer almaktadır. Arka sayfada ise şu açıklama dikkati çeker:

> *Maarif ve Medeniyet:* Maarif Komiserliği'nin teşebbüsü ile tesis ve neşredilen bu mecmuaya memleketimizin eski ve yeni muharrirleri iştirake davet edilmiş, yanuvardan başlayarak helelik büyük endezede 38 sahifelik olarak neşredilmektedir.
> Mecmuanın şimdilik idaresi Maarif Komiserliği Neşriyat Şubesi'ndedir.

Muhittin'in bu dergide yer alan yazıları genellikle dil sorunlarıyla ilgilidir. İlk sayıda bulunan ve ikinci sayıda da devam eden bir yazı, Türkçenin sadeleşmesinin, bağımsız bir kimliğe kavuşmasının koşullarını ele almakta ve Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesinin kaynaşması sorunsalına ışık tutmaktadır.[195] Türkçenin "gelecekte Avrupa'nın güzel dillerinden biri" olacağına inanan Muhittin, dilin içinde bulunduğu bunalımı da kısa sürede aşacağı kanısındadır. Nitekim "son on sene içinde çok değişmiş, gençleşmiş, dirilmiş ve temizlenmiş olan İstanbul Türkçesine baktıkça" Türkçenin serpilip büyüyeceğine inancı kökleşmektedir. Bu konuda şair, yazar ve öğretmenlerin gösterdiği çabaları gözden uzak tutmamak gerekir.

Muhittin, bu yazısında "Türkçenin ıslah ve ikmalinde usul ve sistem işlerine çok" önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre yapılacak ilk iş, "Türkçeyi esirlikten kurtarmak, başka dillerin isdibdat ve tahakkümü altında ezdirmemek"tir. Bunun nasıl gerçekleşeceğini Muhittin şöyle açıklamaktadır: "Bizi buna götüren kuvvet Türkçenin sağlam kökleri, temiz bir sarfi, çok esaslı bir nahvı bulunması kanaatıdır. Bu sağlam köklere malik olan Türkçe, bu temiz sarf ve esaslı nahv sayesinde çok az zaman içinde kendi kendine güzelleşir, tekemmül eder ve bilhassa zenginleşir. Ancak elverir ki biz onu isteyelim, bu fikir ile çalışalım ve çalışırken büyük bir dikkatle varacağımız neticeye göre bir usul tutalım."

Muhittin, Türkçenin tutsaklıktan nasıl kurtulacağı sorusuna yanıt ararken öncelikle "Türkçenin esirliği nereden geliyor" sorusuna yanıt verir: "Dilimiz ecnebi dillere iki suretle esir olmuştur: Evvela kelimeleri, sonra da kaideleri ile..." Muhittin bu sorunların nasıl çözüleceği konusunda ayrıntılı bilgiler vermekte, açıklamalar yapmakta ve "dilin istiklali"nden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda dili sadeleştirmenin yolunun Türkçeyi "köylüleştirmek" olamayacağını da vurgulamakta ve şu sonuca varmaktadır:

---

195 Muhittin,"Türkçeyi Düzeltmekte Usul", *Maarif ve Medeniyet*, 1 (1923), 5-8; 2 (1923),3-6.

> Demek oluyor ki Türkçeyi düzeltmek işinde kullanılacak olan usulün bütün esası, dönüp dolaşıp Türkçeye istiklal vermeye gelir. Son söz olarak söyleyelim ki, Türkçeyi köylüleştirmek de eğer bir gaye ise bunun da yolu şehrin köylüleşmesi değil, köyün şehirleşmesi ile mümkün olur. Zaten iktisadi manasıyla da şehrin köyleşmesi köyün şehirleşmesi demek değil midir.[196]

Muhittin'in söz konusu dergideki diğer yazılarından biri de Türkçenin tarihsel gelişimine ayrılmıştır. Daha doğrusu iki uzun makale olarak hazırlanan bu çalışmalardan birincisi dilimizin tarihsel gelişimini, diğeri de sadeleşme sürecini ele almaktadır.[197] Muhittin'in bir başka incelemesi de Edebiyat-ı Cedide üzerinedir.[198] Halk dilleri üzerine yaptığı bir inceleme yine bu dergide yayımlanmıştır.[199] Dergideki son iki yazısı ise abece sorunuyla ilgilidir.[200] Oldukça yalın bir dille kaleme alınan bu yazıların incelenmesi Muhittin'in ekonomi, tarih, edebiyat konularında olduğu kadar dil sorunlarında da derin bilgisini kanıtlamaktadır. Şunu da belirtelim ki, Muhittin, Türk dilinin tarihsel gelişimini ve Edebiyat-ı Cedide hareketinin ortaya çıkışını tamamen materyalist bir bakış açısıyla incelemiş, insanlığın ve toplumun bütün değişmelerini en iyi açıklayabilecek yöntemin bu olduğunu savunmuştur. Aşağıda onun tarih görüşü üzerinde dururken bu konuya yeniden döneceğiz.

Çeka'nın Baskısı ve Türkiye'ye Dönüş

Muhittin görevine devam ederken, siyasi polise onun Ankara hesabına casusluk yaptığı ve Azerbaycan'da karşı bir ihtilal hazırladığı yolunda sürekli ihbarlar yapılmaya başlanmıştı. Bu ihbarlar üzerine evine gelen memur onun yazılarına el koydu. Bu yazılar içinde bazı aile mektupları ile Osmanlı tarihi üzerine yapmakta olduğu bir çalışmaya ait birkaç yüz sayfalık müsvedde vardı. Muhittin poliste sorgulandı; kendisini savundu. Çe-

---

196 Muhittin,"Türkçeyi Düzeltmekte Usul", *Maarif ve Medeniyet*, 2 (1923),6.

197 Muhittin,"Türkçenin Tekâmülü Tarihi", *Maarif ve Medeniyet*, 3 (1923),3-8; 4-5 (1923),3-6.

198 Muhittin, "Edebiyat-ı Cedide", *Maarif ve Medeniyet*, 6 (1923),4-10.

199 Muhittin, "Halk Dilleri", *Maarif ve Medeniyet*, 8-9 (1923), 17-18.

200 Muhittin, "Elif Be Meselesi", *Maarif ve Medeniyet*, 11 (1924), 39-42. Bu son yazının, 16. sayıda çıkan bir yazının ikinci bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 10. sayıdaki yazıyı göremedim. *Maarif ve Medeniyet*'in bir kolleksiyonu Bakû'da Mirza Feth Ali Ahundof Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu kolleksiyondan bana gerekli yazıların tıpkıçekimlerini sağlayan öğrencim Vefa Rızayeva ve E.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Aydın İbrahimof'a teşekkürü borç bilirim.

ka (gizli polis) Azerbaycan'ı terk etmesi için ona bir haftalık süre verdi.[201] Sonradan bu kararın yanlış bilgilere dayandığı anlaşıldı. Bunun üzerine, Azerbaycan'da istediği kadar kalıp derslere devam etmesine izin verildi. Fakat o artık memlekete dönmeye karar vermişti. Bu arada Bakû'daki elçiliğimiz kapatılmış ve Memduh Şevket'in Türkiye'ye dönmesi kesinleşmişti. Muhittin, onunla birlikte, ailesiyle buluşmak üzere Tiflis'e gitti. Burada Tiflis Birleşik Kafkasya Devletleri dışişleri komiseriyle görüştü. Komiser onun gönlünü almaya çalıştı, kendisine teşekkür etti. Muhittin de komisere dargın ayrılmadığı konusunda güvence verdi. Böylece "son İttihatçı"da Azerbaycan'dan ayrılmış oldu.

İstanbul'daki Çalışmaları

a) *Meslek* gazetesi

Muhittin Türkiye'ye döndükten sonra Galatasaray ve İstanbul Kız liselerinde tarih, felsefe ve sosyoloji dersleri vermeye ve bu arada, yukarıda değinildiği gibi 1924-1925 yıllarında, mesleki temsil düşüncesini savunmak üzere, *Meslek* gazetesini çıkarmaya başladı. 15 Aralık 1924-1 Eylül 1925 yılları arasında 38 sayı yayımlanan bu gazete içeriği son derece zengin bir yayın olarak karşımıza çıkmaktadır. *Meslek* her şeyden önce haftanın bütün olaylarını toplamak ve bunları haftanın bir tarihi olarak okuyucularına sunmak amacını gütmektedir. Gazetenin politik bir organ olmadığı özellikle vurgulanmaktadır. Bu nedenle *Meslek*'in politik tutkulardan ayrı tutulmasına özen gösterileceği belirtilmektedir. Şimdiye kadar gazetelerin, devlet ve hükümet işlerini ön planda tutmalarına karşılık *Meslek*, bu gibi olaylara ikinci derecede yer vereceğini belirtmekte ve asıl görevinin "bütün milletin iş ve iktisat hayatından bahsetmek" olacağı üzerinde durmaktadır. *Meslek*'i yayımlayanlar, 20. yüzyıl insanının sosyal yaşamının bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiği kanısını taşımaktadırlar. Bu bakımdan "ilimli bir hayat ve hayatlı bir ilim" ilkesine bağlı kalacaklardır.

Meslek, her şeyden önce ekonomik olaylara birinci derecede önem vermektedir. Hayatımızın incelenmesinde bir yandan tarihimiz, diğer yandan bugünkü ekonomik yapımız ele alınacak önce sosyal, sonra siyasal sorunlarımız büyük bir açıklıkla okuyucuların ilgisine sunulacaktır. Sonuçta *Meslek*, "Devlet ve hükümeti ellerinde tutarak maişetlerini bütçeden çıkaranlarla hayatlarını ticaret ve sanayi gibi, küçük sanatlar gibi, amelelik gibi, ziraat gibi muhtelif iktisadi say ve istihsal işleriyle meşgul olarak kazanan insanlar arasındaki münasebetleri izah edecektir."

Gazetenin bütün bu görüşlerin yer aldığı ilk sayısında, *Meslek*'in poli-

---

201 *Son Posta*, 21 Temmuz 1937; 1-10 Ağustos 1937.

tikadan şiddetle "nefret" ettiği dahi kaydedilmektedir. Çünkü bu gazeteyi yayımlayanlar son on beş yıllık siyasal yaşamın bütün iç gelişmelerini yakından tanımış kimselerdir. Dünün siyasetçileri olan bu kimseler, on küsur yıl devam eden politik yaşamdan "istikrah etmişler" ve memleketten onun kalktığını görmeyi kutsal bir emel, amaç için çalışmayı da en büyük gaye edinmişlerdir. Bu bağlamda *Meslek* "firkacılığın" düşmanı olduğu gibi, komiteciliğin de karşısında olduğunu ilan etmektedir.

Sonuç olarak *Meslek*, "Türkiye'de demokrasinin tahkim ve Cumhuriyet fütuhatının muhafazası için yeni bir fikir hareketi ve içtimai bir cereyan için" yayına girmektedir.[202]

Meslek ile, daha doğrusu onun başyazarı Muhittin ile Darülfünun arasında daha ilk sayılardan başlamak üzere şiddetli bir tartışma başladı. Muhittin'in yurda döndüğü sırada kimi arkadaşları onun Darülfünun'a girmesi için çaba harcayıp aracılık yapmışlarsa da bu iş gerçekleşmemişti. Muhittin, Darülfününa girmekteki amacını şöyle açıklıyordu: "Şunu iyi biliniz ki, ben oraya ancak sizlerle, sizin ilmi zihniyetiniz ve mesleki duygularınızla mücadele etmek için girmek istedim. Ve hâlâ da girmek isterim."[203] Bu sözlerin arkasından hukuk, tıp ve edebiyat fakültelerinin bu milletten şimdiye kadar aldıkları milyonlara karşılık ona hiçbir şey vermedikleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Muhittin, ülkenin son yıllarda geçirdiği bunalımlar karşısında Darülfünun'un hiçbir şey yapmadığından acı acı yakınmakta ve Darülfünun mensuplarını ağır bir dille suçlamaktadır:

> Halbuki siz bu buhranların bütün imtidadınca kâh Merkezi Umumi etrafında, kâh Damat Ferit etrafında toplanmaktan, Ali Kemal için aylarca derslerinizi tatil etmekten başka bir şey yapmadınız. Ve nihayet cumhuriyetçi[204] olarak Maarif Vekâleti'ne birkaç milyonluk bir bütçe verdiniz. En güzel eseriniz bu son bütçenizdir.

Muhittin'in bu eleştirilerine Necmettin Sadak *Akşam*'da, Ahmet Cevdet de *İkdam*'da yanıt verdiler. Necmettin Sadak'ın yazısından, "böyle memlekete böyle Darülfünun" sonucu çıkıyordu. Ahmet Cevdet ise, Darülfünun'u bitiren gençlerimizin geleceğinin karanlıkta olduğunu yazıyordu. Muhittin ise, "biz böyle memleket istemiyoruz" diyerek şunları söylüyordu:

---

202 (Muhittin), "Boşlarken", *Meslek*, 15 Kânunuevvel 1924.

203 Muhittin, "Darülfünun ve Meslek, Yusuf Şerif Beyefendi'ye", *Meslek*, 6 Kânunusoni 1925.

204 Cumhuriyet'in ilanı karşısında İstonbul Dorülfununu'nun çekingen tutumu konusunda bkz. Tarık Zafer Tunoyo, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1981, 163.

> Darülfünunumuz, memleket nüfusu içine, millet kitlesinin işlerine, ihtiyaçlarına ve hislerine yabancı, yaldız halinde birtakım sistemsiz malumat ile doldurulmuş bir sürü münevver nüfus ilave etmekten başka bir şey yapmıyor.[205]

Aynı yazısında Muhittin, "Darülfünunumuzun feci surette" geriliğinden, ekonomi, sosyoloji ve felsefedeki durumumuzun perişanlığından yakınıyordu.[206] Gerçekten *Meslek*, sosyal bilimler kavramının gelişmesine önemli bir katkıda bulunmaya çalışmıştır. Okuyucuların gazetede çıkan bilimsel makaleleri kolaylıkla anlayabilmeleri için bir sözlük (kamus) sütunu açılmış ve burada bazı kavram ve terimler açıklanmıştır.

Meslek, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının, iç dinamiklerinin araştırılmasına büyük bir önem vermiştir. Muhittin'in arka arkaya kaleme aldığı "İktisat Havzalarının Tetkiki" başlıklı dizi yazıları başta İzmir bölgesi olmak üzere yurdumuzun belli başlı ekonomik havzalarının yapısına ve yörelerin tarihsel gelişimine bir ışık tutmaktadır.

Meslek'in en önemli çabalarından biri de Türkiye'de kooperatifçiliği ön plana çıkarmaya çalışmasıdır. Ülkemizde 1925-1928 yıllarında canlanmaya başlayan kooperatifçilik hareketi için *Meslek*'te çıkan yazılar önemli bir kaynak oluşturmaktadır.[207] Kooperatifçiliğin temel esasları konusunda bir dizi makale gazetenin 26-30. sayılarında yer almıştır. Küçük sanat kooperatiflerimizin doğuşu sırasında kaleme alınan bu yazılar büyük bir değer taşımaktaydı. Bu yazıların çoğu Muhittin'in ve M. Servet'in imzalarını taşımaktadır. *Meslek*'te çıkan yazıların önemli bir bölümü Osmanlı tarihinin materyalist açıdan incelenmesine yöneliktir ki, zaten çalışmamızın temel dayanağı da bu yazılardır.

O tarihlerde İstanbul'da çıkmakta olan *Anadolu* mecmuası, *Meslek*'ten övgüyle söz ederek bu gazetenin tuttuğu yolu yürekten alkışlıyordu:

> ...Hayatımızın muayyen bir iktisadi sistem üzerine kurulması arzusunda olan *Meslek*, aynı zamanda devlet müessesesinin 'paşa, bey, efendi' denilen ve halkın üzerinde tufeyli bir mahluk halinde yaşayan kapukulu taifesinin ibtidasız ve gayesiz ilimlerinden başka sermayesi olmayan sınıfının elinden kurtararak hakiki halk tabakasına, vatanın müstahsil çocuklarına istinad etmesi taraftarıdır.[208]

---

205 Muhittin, "Darülfünun ve Meslek", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925.

206 Muhittin, "Karilerimize", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925.

207 Z. Fahri Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, İstanbul 1967, 555.

208 İsmail Nami, "Meslek", *Anadolu*, 12 (1925), 411-412. Krş. Mustafa Şahin, "Anadolu Mecmuasında Çıkan Birkaç Yaprak", *Toplumsal Tarih*, 25 (1996), 52-64.

b) *Halk Gazetesi*

Haftalık *Meslek* gazetesinin kapanmasından bir süre sonra başyazarlığını yine Muhittin'in yaptığı günlük *Halk Gazetesi* yayına girdi. Gazetenin ilk sayısı 30 Kasım 1925'te, son sayısı da 22 Mart 1926'da yayımlanmıştır. Abidin Nesimi, Muhittin'in yanında Memduh Şevket, Kör Ali İhsan, Nail, İffet Nüzhet Hanım, Nazmi Topçuoğlu, Dilci Necmi (Dilmen) ve Servet beyleri de gazetenin yazarları arasında saymaktadır.[209] Ancak gazetenin bu adlardan çok daha geniş bir yazı kadrosunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ekonomik konularda Vedat Nedim (Tör) ve İsmail Hüsrev'in (Tökin) dikkate değer yazılarını belirtmek gerekir. Kimi yazıların altında yalnızca "Halk" imzasının bulunduğu görülmektedir. Başyazılarda Muhittin'in dışında C.T., Ali Nuri imzalarına da rastlanmaktadır. Gazetede M.E. ve M.Ş. imzalı yazılar da vardır. M.Ş. herhalde Memduh Şevket olmalıdır. M.Nermi, Seniha Cemal, Mehmet Asım, Fahrettin Kerim, İlhami Mazhar da gazetenin yazarları arasında yer almaktadırlar. Arif Cemil'in Almancadan çevirdiği yazarı belirtilmeyen *Melek Tavus* başlığını taşıyan bir roman, 17 Kânunuevvel 1925 tarihinden başlamak üzere dizi halinde bu gazetede yayımlanmıştır.[210]

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç*'in 1925 tevkifatı[211] dışında kalan yazarlarının *Halk Gazetesi*'nde yer aldıklarına dikkat çekmekte ve gazetenin yapmak istedikleriyle daha sonra *Kadro*[212] dergisi çevresinde toplananların yapmak isteyecekleri arasındaki benzerliklere işaret etmektedirler.[213]

Meslek'in siyasetle uğraşmayı "nefretle" karşılamasının tersine *Halk Gazetesi*, "her işle beraber siyasi bir gazete olmak üzere" çıkmaktaydı.

209 Abidin Nesimi, "Esendal'ın Fikir Cephesi", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, VI/5 (1952), 86.

210 Memduh Şevket Esendal, "Otlakçı", *Bütün Eserleri* 3, Ankara, 1983'te yer alan Mustafa Şerif Onaran'ın Esendal'la ilgili yazısında şu ifade dikkat çekicidir: "Gene Muhittin Birgen'in yönettiği, Nazmi Tapçuoğlu'nun paraca desteklediği, 1927 yıllarında İzmir'de yayımlanan *Sada-yı Hak* gazetesinde Esendal'ın Yezidilerle ilgili *Melek Tavus* adında bir romanı yayınlanmıştır". Burada herhalde bir yanlışlık vardır ve öyle sanıyoruz ki *Halk Gazetesi*'nde tefrika edilen *Melek Tavus* romanı Esendal'a mal edilmiştir. Kaldı ki, İzmir'de Mütareke'de yayına giren ve uzun yıllar çıkan *Sada-yı Hak*'ın Topçuoğlu ve Muhittin'le hiçbir ilintisi yoktur.

211 Tunçay, *Sol Akımlar*, I, 183-202.

212 *Kadro*, tıpkıbasım, (Yayıma Hazırlayan Cem Alpar), Ankara, 1978 - 1980. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Ankara, 1968, 2. baskı. Ayrıca bkz. Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara, 1994.

213 Tekeli - İlkin, "Kör Ali İhsan", 337- 338.

Ancak hangi siyaset? Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olduğuna göre hiç kimsenin siyaset yapmasına olanak yoktu. Bu bakımdan gazetenin izleyeceği siyasetin farklı bir içerik taşıyacağı ifade edilmektedir: "Fakat *Halk* bunun yerine asıl siyasetini müspet, müsmir, feyizli bir siyaseti bir lahza bile gözden kaçırmayacak; memleketin işlerini inkılabın ideallerine göre idare etmek ve Türk milletini inkılabın gayesine doğru yaklaştırmaya çalışmak işinin tetkik ve tenkidi..."nden "bir an bile hali" kalmayacaktır. Muhittin, Atatürk'ün Cumhuriyet'in yeni bir basına gereksinimi olduğu yolundaki sözlerinden yola çıkarak *Halk*'ın Cumhuriyet'in ruhunu anlayan ve anlatmaya çalışan bir çizgi izleyeceğini vurgulamaktadır:

> İnkılabın yüksek görüşler kahramanı geçende mecliste irad ettiği nutkunda Cumhuriyet devrinin eski ananelerden ve eski itiyadlardan kurtulamayan matbuat ile anlaşamayacağını ve Cumhuriyet için yeni bir matbuata ihtiyaç olduğunu söylüyor ve devrin kendi matbuatını kendi kendisine yapacağı kanaatını izhar ediyordu. Halis ve temiz bir demokrasi olmak isteyen *Halk*, bu sözdeki hakikati çok iyi hisseder ve karilerini temine lüzum görür ki, gayesi tam ve kati bir hulus içinde, Cumhuriyet'in ruhunu anlayan ve bu ruhu anlatmaya çalışan bir gazete olmaktır.[214]

Gazetenin içeriği oldukça zengin ve dolgundur. Üçüncü sayfa, her gün belirli bir "gün"e ayrılmıştır: Cuma, mizah; cumartesi, ilim; pazar, çiftçiler; pazartesi, kadın; salı, güzel sanatlar; çarşamba, iktisadiyat; perşembe, gençlik günleri olarak belirlenmişti. Gazete ayrıca, işgal zamanındaki anıları derlemek üzere bir de anket düzenlenlemişti. Bu anketin, günümüzde giderek önem kazanan sözlü tarih açısından zengin bir malzemeyi içerdiğini belirtmek gerekir. Öte yandan, çeşitli konularda, özellikle de edebi sorunlar üzerine birtakım anketlerin *Halk Gazetesi*'nde yer aldığını görmekteyiz.[215]

Muhittin'in imzasını taşıyan başyazıların büyük bir çoğunluğu köy sorunları,[216] ekonomik bağımsızlık,[217] kooperatifçilik,[218] yabancı sermaye,[219]

---

214 Muhittin, "Halkın İlk Sözü", *Halk Gazetesi*, 30 Teşrinisani 1925.

215 "Halk'ın Edebiyat Meselesi Hakkındaki Anketi: Doktor Abdullah Cevdet Bey'le Bir Mülakat", *Halk Gazetesi*, 14 şubat 1926.

216 Muhittin, "Köylünün İtibarını Kazanmaya Mecburuz", *Halk Gazetesi*, 6 Kânunuevvel 1925.

217 Muhittin, "Siyasi İstiklali Nasıl Kazandık, İktisadi İstiklali Nasıl Kazanabiliriz?", *Halk Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1925.

218 Muhittin, "Kredi Kooperatifleri", *Halk Gazetesi*, 16 Kânunuevvel 1925; aynı yazar, "Ziraat Bankası ve Çiftçi", *Halk Gazetesi*, 26 şubat 1926.

219 Muhittin, "Ecnebi Sermaye ve Mühim Bir İçtimai Mesele", *Halk Gazetesi*, 16 Kânunusani 1926; aynı yazar, "Ecnebi Sermayesi ve Türkiye", *Halk Gazetesi*, 12 Mart 1926.

kredi,[220] tarım,[221] üretim[222] gibi konuları ele almaktadır. Gazetede Muhittin'in Türk dünyasının geleceği konusunda Ayaz İshaki ile girişti̇ği ilginç bir tartışma da dikkati çekmektedir.[223] Bir eğitimci olarak Muhittin'in eğitim sorunlarının çözümüne de büyük bir önem verdiğini görüyoruz.[224] Ancak Muhittin'in o günlerde tartışılan, Latin harflerinin kabul edilmesine karşı bir tutum içinde bulunduğu da gözden kaçmamaktadır.[225]

Burada Muhittin'in *Halk Gazetesi*'nde çıkan yazılarının tümünü irdeleyecek değiliz. Ancak bir nokta üzerinde durmayı gerekli görüyoruz. Muhittin'in söz konusu gazeteyle birlikte mesleki temsil düşüncesini tamamen terk ettiğini ve Sovyet modelini oldukça ağır biçimde eleştirdiğini görüyoruz. Ona göre, "Komünizm ve Bolşevizm... dünyanın bugünkü hali ve bilhassa Türkiye'nin bugünkü iktisadi şartlarına göre, yalnız bir ütopi, bir hayal ve vahimeden başka bir şey değildir."[226] Sovyet Rusya'da işlerin bütününün hükümet kuruluşları ve memurlar tarafından yönetildiğine ve bu sisteme planlı iktisat denildiğine dikkati çeken Muhittin, "devlet sermayedarlığı" kuramının "içtimai haksızlıkları" önleyebileceğini, ancak uygulamanın çok farklı sonuçlar verdiğini belirtmektedir.[227] Muhittin, "neden dolayı, hatta kültürü olan yerlerde de muvaffakiyet verdiği

220 Muhittin, "Memlekette Kredi Meselesini Nasıl Halletmeli?", *Halk Gazetesi*, 30 Kânunusani 1926; aynı yazar, "Nasıl Bir Kredi Müessesesine Muhtacız?", *Halk Gazetesi*, 2 şubat 1926.

221 Muhittin, "İktisadi Siyasetimizin Ana Hatları", *Halk Gazetesi*, 16 Kânunuevvel 1925.

222 Muhittin, "Sade Mübadeleyi Değil, İstihsali de Düşünelim", *Halk Gazetesi*, 12 Kânunusani 1926; aynı yazar, "İstihsal Ateşini Körüklemek Lazım", *Halk Gazetesi*, 16 Kânunusani 1926.

223 Muhittin, "Türk Âlemi Hakkında Bir Münakaşa", *Halk Gazetesi*, 5 Kânunusani 1926; aynı yazar, "Türkçülük Bahsinde Romantizm", *Halk Gazetesi*, 7 Kânunusani 1926.

224 Muhittin, "Gençlik Heyecanlarına Temiz ve Salim Cereyanlar Vermeli", *Halk Gazetesi*, 24 Kânunusani 1926; aynı yazar, "Asri Devlet ve Muasır İlim", *Halk Gazetesi*, 8 şubat 1926; aynı yazar, "Süs İçin Değil Hayat İçin Maarif", *Halk Gazetesi*, 14 şubat 1926; aynı yazar, "Halkı Kolay Okutmak İçin", *Halk Gazetesi*, 18 Mart 1926.

225 Muhittin, "Latin Harflerini Kabul Edebilir miyiz?", *Halk Gazetesi*, 20 şubat 1926; aynı yazar, "Latin Harfleri Meselesi", *Halk Gazetesi*, 17 Mart 1926; krş. C.T.,"Latin Harflerinin Kabulü Meselesi", *Halk Gazetesi*, 13 Mart 1926. Burada bir noktayı belirtmeyi gerekli görüyoruz. Muhittin'in müdürlüğünü yaptığı Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın arşivini *Tariş Tarihi* (İzmir, 1993) ile ilgili bir projeyi yürüttüğümüz sırada Aydın'da bulduk. Burada bulunan belgeler arasında Kâzım Nuri'nin (Çörüş) Harf Devrimi'nden önce Muhittin'e yazdığı mektupların çoğunu Latin harfleriyle kaleme aldığı dikkati çekmektedir.

226 Muhittin, "Türk Hürriyet ve İstiklalinin Manevi Müdafaası", *Halk Gazetesi*, 20 Kânunuevvel 1925.

227 Muhittin, "Devlet Sermayedarlığı Dersleri", *Halk Gazetesi*, 1 Mart 1926.

henüz ispat edilmemiş bir davada israr ediliyor?" sorusunu sormaktan kendini alamıyordu. Bir başka yazısında "Rusya'daki iktisadi teşkilat bizim için model olarak kullanılabilir mi, kullanılamaz mı?" sorusunu soruyor ve bu "teşkilat ile burjuva medeniyetine" gidilemeyeceğini savunuyordu. Muhittin yazısında sözü, ülkemizde bir burjuva sınıfının eksikliğinden kaynaklanan sorunlara getiriyor ve şöyle diyordu:

> Bizim milletimizin yegâne noksanı, burjuva medeniyetini henüz idrak etmemiş olmasıdır. Tarih devirleri ve içtimai tekâmül merhaleleri itibariyle Osmanlı İmparatorluğu hatta son gününe kadar bir Roma ve Bizans bünyesini muhafaza etmiştir. Türkiye'de burjuvazi hiçbir zaman hâkim olmamış ve milli hayatın idaresini eline almamıştır. Bütün tarihi geriliğimizin ve içtimai noksanımızın esası buradadır. Binaenaleyh Türkiye medenileşmek, Avrupalılaşmak istiyorsa mutlaka buradan geçmeye, burjuvalaşmaya muhtaçtır.

Muhittin'e göre bu tarihsel gelişme çizgisi ve Batı'ya yöneliş bağlamında "Rusya'daki iktisadi teşkilat Türkiye'deki burjuvalaşma" eğiliminin aracı ve modeli olamazdı." Ona göre Avrupa demokrasisinin olumlu sonuçları ortada iken Rusya'daki hayali sonuçlara bel bağlamayı da hiç bir mantık kabul edemezdi.[228]

Muhittin'in İzmir'e Yerleşmesi ve Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın Canlanması

Muhittin, 1924 yılı sonuna doğru Ege Bölgesi'nde uzun bir gezi yaptı ve bu araştırma gezisinin sonuçlarını ayrıntılı olarak *Meslek*'te yayımladı.[229] Ege yöresi, "dünkü Türkiye'nin olduğu gibi, bugünkü Türkiye'nin de en büyük, en faal ve en feyyaz bir iktisat havzası" olma özelliğini korumaktaydı. Yazıda savaş dolayısıyla "... dahilde büyük şehirlerin bir kısmı kâmilen bir kısmı da kısmen mahv ve harap oldu. Harabe haline gelen mamur köylerin miktarı da sayısız denebilir... Şimdi eski Aydın Vilayeti havzası da etraf ve havalisi ile birlikte büyük bir harabe halinde bulunuyor" deniliyordu. Bununla birlikte Ege Bölgesi, kısa zamanda "mamur" bir hale gelmek için gerekli bütün koşullara da sahipti.[230]

---

228 Muhittin, "Rusya'nın İktisadi Teşkilatından İstifade", *Halk Gazetesi*, 21 Mart 1926. 1931 yılında da şunları yazmaktadır: "Bolşevizm iktisadiyatı başlıbaşına yeni bir sistemdir. Ben bu sistemin bilhassa tatbikat metodlarıyla halk kitleleri için faydalı olduğuna kani olanlardan değilim" (Muhittin,"Kooperatifleşme veya Kooperatifleştirme", *Türk Kooperatifçisi*, 15-16(1931), 8).

229 Muhittin, "Türkiye'nin En Mühim Servetlerine Sahip İktisat Havzası: İzmir", *Meslek*, 15 Kânunuevvel 1924 - 24 şubat 1925.

230 Muhittin, "İktisat Havzası İzmir", *Meslek*, 15 Kânunuevvel 1924.

Gerçekten bu koşulların harekete getirilmesinde Muhittin, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın başına geçerek çok önemli bir rol oynadı. Muhittin'in *Halka Doğru* dergisinde kooperatifçiliği (imece şirketleri) savunduğu tarihlerde Ege Bölgesi'nde gerçek anlamda ilk kooperatifin temelleri atılmış ve bu kooperatifi desteklemek için Milli Aydın Bankası kurulmuştu.[231] Ancak gerek kooperatif, gerekse banka işgal sırasında ağır darbeler yemiş, her iki kuruluş da tam bir çökme ve çözülme aşamasına gelmişti. Öyle ki merkezi Aydın'da olan banka, tek memurunun aylığını ödeyemez duruma düşmüştü.

Kurtuluştan sonra Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi'nin ilk önemli girişimi 1918-1922 yıllarını kapsayan genel kurul toplantısını yapmak oldu. Bu toplantı 1 Haziran 1923 tarihinde yapıldı.[232] Ortakların kooperatifi yeniden canlandırmak için büyük bir çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kooperatif, 1924 yılından başlamak üzere topladığı ürünleri kendi adına satmaya başladıysa da beklenen kazanç elde edilemedi. Kooperatifin yönetim kurulunu oluşturan kimselerin üretici ve ortak olmamaları başarısızlığın belli başlı nedeni olarak ileri sürülmekteydi. Çözüm, yönetim kurulunun yeniden yapılanmasına, yani üretici ve ortakların işbaşında bulunmalarına bağlı görünüyordu.[233]

Aydınlı incir üreticileri, kooperatifi canlandırmak için 11 Mart 1925 tarihinde Aydın'da bir dizi toplantı yaparak Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi'nin faaliyete geçmesine karar verdiler. Bu karar, kooperatifin yeniden canlanması anlamına geliyordu:[234] ancak yeterli sermaye yoktu. Sermaye yokluğunun aşılması "incircilerden hükümetin almış olduğu aşar masrafı fazlasından müterakim altmış küsur bin liranın Aydın Bankası'na verilmesine" bağlıydı.[235] *Meslek* gazetesine bir demeç veren Nazmi Topçuoğlu, zirai birlikler ve kooperatiflerin kâğıt üzerinde kalan kuruluşlar olmaktan çıkarılması ve bunlara işlerlik kazandırılması gerektiğini savunuyordu.[236]

Öte yandan, Ziraat Vekâleti'nin hazırladığı bir raporda, üreticilerin kooperatifleşmesi gerektiği üzerinde duruluyor ve Ziraat Bankası'nın incir

---

231 *Tariş Tarihi*, İzmir, 1993; Hüsnü Erkan ve diğerleri, *Tarişbank Milli Aydın Bankası Tarihi*, İzmir, 1993.

232 *Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Heyeti Umumiye Mazbatası, Meclisi İdare Raporu, Bilanço ve Mizanı Umumi, 1334-1338*, İzmir, 1339.

233 Haydar Rüştü, "Kooperatif İçin", *Anadolu*, 23 Temmuz 1340

234 "Aydın İncircileri Kooperatifi Canlanıyor", *Meslek*, 13 Mart 1925.

235 "Aydın İncir Kooperatifi", *Meslek*, 13 Mart 1925.

236 "Aydınlı Nazmi Bey'le Bir Mülakat", *Meslek*, 27 Kânunusani 1925.

satış kooperatifleri için gerekli olan sermayeyi sağlayabileceği belirtiliyordu.[237] Türkiye Cumhuriyeti, 17 Şubat 1925 tarihinde "Inkılapçı bir hamle" ile o zamanki devlet gelirinin üçte birine yakın bir bölümünü sağlayan bir kaynağı feda ederek aşarı kaldırdı.[238] Böylece üretici kitleler, toplanması her zaman büyük sıkıntılara yol açan ağır bir vergiden kurtulmuş oldular. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi 21-25 Mayıs 1925 tarihlerinde Reşadiye (Ortaklar), Germencik, Erbeyli, Köşk ve Karapınar'da (İncirliova) faaliyete geçti.[239] 170 ortak ve 4.267,12 lirası ödenmiş 32.045 lira sermaye ile işe başlayan kooperatif, 356.887,47 lirayı bulan toplam satışlardan 36.593,16 lira kâr sağladı.[240] İşte Muhittin İzmir'e geldiği zaman Aydın İncir Kooperatifi'nin durumu çok genel çizgileriyle böyleydi.

İzmir, Muhittin'in yıllardan beri savunduğu kooperatifçiliğin en önemli merkezi ve uygulama alanı olmuştur. Muhittin, kooperatifçilik konusundaki düşünce ve tasarılarını en iyi biçimde burada hayata geçirebilirdi; nitekim böyle olmuştur. Onun İzmir'e gelmesinde, kooperatifin ve Milli Aydın Bankası'nın kurucularından Nazmi Topçuoğlu'yla yakın arkadaşlığı da etkili olmuştu. Muhittin'in İzmir'de göreve başladıktan sonra yaptığı ilk işlerden biri, 1926 tarihine kadar şirket statüsüyle çalışan İncir Müstahsilleri Ortaklığı'na gerçek bir kooperatif kimliği vermek oldu. Bu amaçla kooperatifin statüsü epeyce değiştirilerek kooperatifçilik ilkelerine uygun bir tüzük hazırlandı.[241] Öte yandan, 1927'de Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi, Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin kurulmasına da öncülük etti. Kuruluş sırasında Ödemiş Kooperatifi ortaklarından, sermaye ya da başka bir katkı istenmemiş yalnız bu kuruluşun Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'ne bağlanması sağlanmıştır.[242]

Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin ortak sayısı 1923-1930 yıllarında 400'e yükseldi; sermayesi 68.790,64 Türk Lirası'na, yedek akçası 168.902,09 Türk Lirası'na ulaştı. 5.000.000 okka incir alımı ve satışı sağ-

---

237 "İncir Mahsulünün İnkişafı İçin Ziraat Vekaleti'nin Mühim Bir Raporu", *Anadolu*, 19 Mart 1926.

238 Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, IX, 485-488.

239 Mennan Yiğiter, "Ege'de Kooperatifçiliğin Doğuşu I", *Karınca Kooperatif Postası*, 110 (1946),6.

240 Özlem Yıldırır, *İzmir'de Kooperatifçilik* (1923-1950), "9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi", (1994), 55.

241 İsmail Hüsrev, *Türkiye Zirai Kooperatif Hareketi*, İstanbul, 1932, 53.

242 İsmail Hüsrev, *Zirai Kooperatif*, 59. Bu kooperatifin işlemleriyle ilgili büyük bir defter Ödemiş'ten Tariş Genel Müdürlüğü Arşivi'ne alınmıştır.

landı.[243] 1931'de ortak sayısı 521'i buldu. Kooperatifin taahhüt edilmiş sermayesi 125.280, ödenmiş sermayesi 75.643, yedek akçası da 185.000 liraydı. Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin de 1931'de taahhüt edilmiş sermayesi 43.780, ödenmiş sermayesi 13.425, yedek akçası 13.415 lira idi.[244]

Öte yandan Muhittin, kooperatif müdürlüğünün yanı sıra Milli Aydın Bankası Yönetim Kurulu başkanlığını da üstlenmişti. Bu bankada onun çabalarıyla yeni bir yapılanma süreci başlatıldı. Bankanın 1329 (1914) tarihli tüzüğünde yapılan değişiklik, Bakanlar Kurulu'nun 21 Eylül 1927 tarihli toplantısında kabul edilerek onaylandı. Bankanın sermayesi 50.000 liradan 100.000 liraya çıkartıldı. Artırılan sermayeye ait hisse senetlerinin tamamının İncir Müstahsilleri Ortaklığı tarafından satın alınması öngörülmüş ve bu sermayeye bireysel iştirakler kabul edilmemişti. Böylece Milli Aydın Bankası gerçek anlamda bir kooperatif kurumuna dönüşüyordu.[245] Kuruluşundan beri merkezi Aydın olan ve ancak han köşelerinde faaliyet sürdüren Milli Aydın Bankası, 1931 yılında yine Aydın'da zarif bir binaya kavuştu. Resmi açılışı, Cumhuriyet Bayramı'nda ve oldukça kalabalık bir topluluk önünde yapıldı. Muhittin'in açılış sırasındaki şu sözleri, bankanın işlevini oldukça güzel özetlemektedir:

> Bankamızın başlıca sermayedarı da kooperatiftir. Bu kooperatiflerde say ü amele imtiyaz vermek mefkûresi vardır. Bankamız bunun içindir ki, diğer bankalardan fazla hizmet eder. Çünkü, kooperatifçidir.
> Cumhuriyet demek kooperatif demektir. Cumhuriyet, halk hükümetidir. Kooperatif halkın işlerinin beraberleştirilmesidir. Bu mevcudiyetin siyasi ve idari şekli cumhuriyet, iktisadi şekli de kooperatiftir.[246]

Üreticilerin ve ortakların kredi sorunlarını çözmek için yalnızca Milli Aydın Bankası'nın varlığı yeterli değildi. Türkiye'de öteden beri çiftçiler sürekli bir kredi kurumundan yoksun bulunuyorlardı. Muhittin, İzmir'e ayak bastığı ilk günden başlayarak Türkiye'de berbat bir halde bulunan kredi işlerini kooperatifçilik yöntemlerine uygun olarak çözmek için çalışmaya koyuldu.[247] Yeni bir kredi kurumu oluşturmak için uzun süre incele-

---

243 Cevdet Nasuhi, *Bir Rapor Üç Konferans*, İstanbul, 1931, 11.

244 İsmail Hüsrev, *Zirai Kooperatif*, 59.

245 Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri, 1923-1939*, İstanbul, 1940, 16-18.

246 "Milli Aydın Bankası", *Kooperatifçilik*, (Der. Alaettin Cemil), İstanbul, 1931, 54; Yunus Nadi, "Milli Aydın Bankası Münasebetiyle", a.g.e., 55-57.

247 Muhittin'in İzmir'e gelmeden önce de bu konuyla yakından ilgilendiğini ve halk itibar bankalarının kurulması için bazı öneriler getirdiğini görüyoruz. Bu konuda *Halk Gazetesi*'nde çıkmış olan yazılarını yukarıda belirtmiştik.

melerde bulundu. Dış ülkelerdeki uygulamaları o ülkelerin sosyal ve ekonomik koşullarına göre araştırdı. Türkiye'deki köylerin sosyal ve ekonomik yapılarını inceledi. Böylece Köy İtibar Bankaları uzun bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıktı; Mithat Paşa'nın Memleket Sandıkları'ndan sonra ilk defa olarak köy sınırları içinde ve Ziraat Bankası'nın etkinlik alanı dışında küçük itibar kooperatifleri kurulmaya başlandı. Bu itibar bankalarının tüzüğü ve ana sözleşmesi de Muhittin'in kaleminden çıktı.[248]

Köy İtibar Bankaları, Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın yeni yapılanmasına bağlı olarak kuruldular. Bu bankaların kuruldukları başlıca yerler Ödemiş, Reşadiye (Ortaklar), Germencik, Erbeyli, Karapınar (İncirliova) ve Köşk'tür. Bu bankaların amacı, ortakların gereksinimi olan krediyi karşılamaktı. Köy İtibar Bankaları, Milli Aydın Bankası'na bağlı olarak çalıştıkları için bunların borç senetlerini Milli Aydın Bankası iskonto ediyordu. Bu banka da senetlerin önemli bir bölümünü Ziraat Bankası'na ileterek avans almaktaydı. Bankaların tahsilat işlerini de İncir Müstahsilleri Kooperatifi yürütüyordu.[249] İtibar bankalarının her birinin yıllık ikrazat toplamı 50-70.000 lirayı buluyordu.[250] Bu itibar bankalarında kooperatifçilik ruhu egemendi. Bankaların küçük üreticilerin kredi gereksinimini karşılamaktan başka amacı da yoktu.

Ege bölgesi kooperatifçiliğinde atılan diğer önemli bir adım da Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı'nın kurulmasıdır. Bu, Türk kooperatifçilik tarihinde oldukça önemli bir aşama olarak görülmekte ve daha sonraki Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin ilk modelini oluşturmaktadır. Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın, geniş bir alana yayılmış olması ve bütün bu alana yayılmış çok sayıda ortağının bulunması kooperatifin gelişmesini zorlaştırıyordu. Bu nedenle ortaklığın çeşitli kooperatiflere ayrılması ve bunlar arasında bir satış kooperatifleri birliği oluşturulması gündeme gelmişti. Kooperatifin 1931 tarihli idare meclisi raporuna göre, ortaklığa "en tabii bir teşekkül şeklini vermek üzere geniş bir saha üzerine yayılmış olan bu müesseseyi, evvela birtakım mahalli teşekküllere ayırmak ve sonra da bunların bir arada toplanarak beynelmilel pazara müttehit bir kitle halinde çıkmalarını temin etmek" gerektiği üzerinde önemle durul-

---

248 Bu belgeler bugün henüz tasnif edilmemiş bir halde Tariş Genel Müdürlüğü, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu arşivde ayrıca itibar bankalarıyla ilgili birkaç dasya da vardır.

249 İsmail Hüsrev, *Zirai Kooperatif*, 60-61.

250 Muhittin, "Türkiye'de Zirai İtibar Meselesi", *Türk Kooperatifçisi*, 5 (1930), 17-20; aynı yazar, "Türkiye'de Zirai Kredi", *Türk Kooperatifçisi*, 3 (1930), 15-18, "İtibar Bankalarımız", *Türk Kooperatifçisi*, 25/26 (1932), 27-35, "Suphi Nuri Beyin Tenkitleri", *Türk Kooperatifçisi*, 32 (1933), 11-18.

duğu belirtilmiştir. Bunu sağlamak için öncelikle Karapınar (İncirliova), Erbeyli, Reşadiye (Ortaklar), Köşk ve Germencik istasyonlarında depolar kurulması yoluna gidildi.[251] Bu depolar birer satış kooperatifine dönüştürüldü. Bu kooperatifler 25 Mayıs 1933'te Karapınar'da (İncirliova) bir ittihat kooperatifinin kuruluş toplantısını yaptılar. Bu toplantıda Aydın Kooperatifi'nden doğan beş incir müstahsilleri kooperatifi hazır bulunmuştu. Bunlar, aralarında kurdukları ittihadın ilk idare meclisini seçtiler.[252] İttihata, Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi ile Alaşehir Üzüm Müstahsilleri Kooperatifi'nin girmeleri de kesinleşti. Salihli'de kuruluş aşamasında olan Salihli Üzüm Müstahsilleri Kooperatifi'nin de ileride ittihata alınmasına karar verildi. Bu ittihat, ülkemizde 1935'te çıkarılan 2834 sayılı yasayla kurulması öngörülen Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin hayata geçirilmesinden sonra tasfiye edildi. Türk kooperatifçilik tarihinin ileriye atılmış en önemli adımlarından biri olan Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı, hiç şüphesiz Muhittin'in bu alandaki engin bilgi ve deneyiminin parlak bir sonucuydu.[253]

Türk Kooperatifçisi Dergisi ve Muhittin'in Kooperatifçilik Tarihimizdeki Yeri

İlk sayısı İzmir'de 1 Mart 1930 tarihinde yayımlanan *Türk Kooperatifçisi*, Türkiye'de ilk bağımsız kooperatif dergisi olarak kabul edilmektedir.[254] Derginin ana başlığının altında "Bir Kişi Herkes İçin Herkes Bir Kişi İçin" parolası yer almaktaydı. Dergi, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın yayın organı olarak çıkıyordu. 1933'te çıkan 32. sayısında yayınına son veren[255] derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü

---

251 Mennan Yiğiter, "İzmir Çevresinde Kooperatifçiliğin Doğuşu", *Akdeniz Sosyal Araştırmalar Konseyi ile İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün Tertip Ettiği İktisadi Kalkınma ve Kooperatifçilik Semineri Raporlar (8 Şubat 1965-14 Şubat 1965)*, İstanbul, 1966, 92-105. Ayrıca bkz. *Karapınar İncir Müstahsilleri Kooperatifi Esas Mukavelenamesi*, İzmir, 1933; *Germencik İncir Müstahsilleri Kooperatifi Esas Mukavelenamesi*, İzmir, 1933.

252 *Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı Esas Mukavelenamesi*, İzmir, 1933.

253 *Tariş Tarihi*, İzmir, 1993. Ayrıca bkz. (Muhittin), "Aydın Müstahsilleri Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı", *Türk Kooperatifçisi*, 14 (1931), 27-31; (Muhittin),"Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı", *Türk Kooperatifçisi*, 32 (1933), 1-4; "Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi Büyüyor", *Kooperatifçilik*, 1 (1932), 342.

254 Z.F.Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, 555-556. Bu dergi üzerinde ayrıntılı bir inceleme için bkz. Bülent Varlık, "Muhittin Birgen", 179-216.

255 Bu sonuncu sayıda kapanma gerekçesi olarak, İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı'na dönüşmesi, müdürün şirket işleri için Avrupa'ya gitmesi, İzmir'deki matbaaların zayıflığı ve dergi için "kalem arkadaşı bul-

Nazmi Topçuoğlu,[256] müdür ve muharriri ise Muhittin'di. *Türk Kooperatifçisi* üç yıllık hayatında düzenli olarak çıkamamış ve sekiz kez çift sayı olarak yayımlanmıştı. 1932 yılının ortalarında derginin yayımına altı ay ara verilmiş, fakat sonra yeniden devam edilmiş; bunun dışında her sayısının çıkışında da gecikmeler olmuştu.

Derginin "ilk sözünde" kooperatifin "medeni beşeriyetin içtimai salah ve iktisadi adalet yolunda yaptığı en feyyaz ve hayırkâr bir icat" olduğu üzerinde durularak bu hareketin bizde de doğmak üzere bulunduğuna işaret edilmektedir. Kooperatifçiliğin gelişebilmesi için bazı sosyal ve ekonomik koşulların on yedi yıldan beri var olduğu üzerinde durularak, "kooperatifçiliğin ilmi doğmadıkça ve aramızda kooperatifçi ahlakı" yerleşmedikçe bunun verimli bir harekete dönüşmesinin olanaksızlığı belirtilmektedir. İşte bu esaslı boşluğu doldurmak için de *Türk Kooperatifçisi*'nin yayına sokulduğu dile getirilmektedir. Bu "ilk söz" şöyle devam etmektedir:

> Mecmuamızın neşriyatı takip edildikçe görülecektir ki, Kooperatif MİLİTAN'ı olmayan yerde kooperatif de olmaz. Bizde mukabili bulunmayan ve bütün Avrupa dillerinde aynı şekilde kullanılan "MİLİTAN" kelimesi fisebilillah, daha doğrusu fisebillülcemiye halka herhangi bir içtimai fikrin ne olduğunu anlatan ve o içtimai fikri derin bir iman ile aziz gayesi tanıyan insanlara verilmiş bir isimdir... Kooperatifçiliğin inkişafı da her şeyden evvel Kooperatif MİLİTANLARININ zuhuruna muhtaçtır. Mecmuamız bu iş için çalışacaktır.

Derginin programı şöyle çiziliyordu:

1- Kooperatifin ne olduğunu anlatmaya çalışmak ve kooperatifçiye vazifesini öğretmek;

2- Kooperatifçiliğin Türkiye'de iktisaden nasıl fevkalade mühim bir temeli olduğunu göstermek;

3- Kooperatif hukukiyatını neşr ve bu noktadan Türkiye Kooperatif Hukukiyatını tetkike ve medeniyet âleminin mümasil hukukiyatı ile mukayeseye çalışmak;

4- Kooperatif tekniği;

5- Kooperatif ahlakı;

6- Kooperatif şuunu;

7- Kooperatifçiliği alakadar eden her nevi iktisadi şüun.

Mecmuamız ilmi bir mahiyeti haiz olduğu için siyasetle alakadar olmadığını söylemek zaittir. Ancak şu ciheti bilhassa kaydetmek isteriz ki bizzat koopera-

---

mak" güçlüğü üzerinde durulmaktadır ("Karilerimize", *Türk Kooperatifçisi*, 32 (1933), 24).

256 Özlem Yıldırır, "Tariş'e Emek Verenler: Mehmet Nazmi Topçuoğlu", *Tariş'in Sesi*, 43-47 (1995).

tifçiliğin siyasetle alakadar olmamak mecburiyetinde bulunduğunu bütün dünya, pek çok tecrübeden sonra kati olarak anlamıştır.

Bundan sonra, derginin bu 7 maddelik program çerçevesinde herkesin anlayabileceği bir dil ve konular üzerinde dolaşmayı amaçladığı belirtilmektedir. Bu önsöz şu cümleyle sona ermektedir: "Bununla beraber kooperatifçiliğin ilmi mevzuu üzerinde Türk zekâsının doğurabileceği akademik ve nazari mesaiyi de ihmal etmeyecektir."[257] *Türk Kooperatifçisi*, kooperatifçiliğin yalnız pratiğini yönlendirmekle yetinmeyen, aynı zamanda bunun ideolojik önderliğini de yapan Muhittin'in[258] *Meslek* ve *Halk Gazetesi*'nden sonra çıkardığı üçüncü ve önemli bir yayın organı olarak dikkati çekmektedir. Dergi, "kooperatifçilik hareketinin manasını çok iyi kavramış kuvvetli bir kalem sahibinin"[259] hemen her sayıda yer alan incelemeleriyle doludur. İmzasız ya da "Kooperatifçi" imzasıyla çıkan birçok yazının da Muhittin'in kaleminden çıktığına şüphe yoktur. Bunun yanında birçok yerli ve yabancı uzmanın yazılarına da yer verilmiştir.

Muhittin, dergideki yazılarında hem kuramsal, hem de pratik olarak kooperatifçilik sorunlarının çözümüne büyük bir ağırlık vermekteydi. Uzun bir araştırma ve deneyimin sonucunda yeni bir kooperatif tanımına da ulaşmıştı. Ona göre, kooperatifin pek çok tanımı yapılmakla birlikte bütün bu tanımlar eksik ve yetersizdir; kendisinin yaptığı tanım ise şöyledir:

> Herhangi bir iktisadi faaliyette sermayeye kazanç veya irat temini prensibini bertaraf edip o faaliyetle alakadar olanların alakalarını tevhid ve bu vahdetin temin eylediği iktisadi menfaatları mezkûr alakaların nisbetine göre taksim gayesiyle teşekkül eden mütehavvil sermayeli ve mütehavvil hissedarlı şirketlere kooperatif derler.[260]

Muhittin, kooperatifi yeni bir ekonomik çıkış yolu olarak görmektedir. Bu bakımdan kooperatif insanlar arasında ayırım gütmez, onları ortak bir amaç çevresinde toplar, bireyler arasında düşmanlık değil sevgi, çatışma değil uzlaşma sağlamaya çalışır. Öte yandan Muhittin, hareketin tabandan gelmesi gerektiğini ve bunun bir halk hareketi olduğunu savun-

---

257 (Muhittin), "İlk Söz", *Türk Kooperatifçisi*, 1 (1930), 1-2.

258 İlhan Tekeli, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri, Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesi'nde Çeşitlenmesi", *İzmir Ticaret Odası, 1885-1985, Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir, 1986, 195.

259 Z.F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, 555-556.

260 Muhittin, "Kooperatif Tarifi", *Türk Kooperatifçisi*, 3 (1930), 1-6. Ayrıca bkz. Ziya Somar, *Genel Kooperatif Bilgisi*, İzmir, 1944.

maktadır: Son yüzyılın ortaya koymuş olduğu sosyal bir buluş olan kooperatifçilik, sermayeli insanlarla sermayesiz insanlar arasındaki amansız savaşı hafifletmek, insanları birbirinin kanını dökmeye hazır iki sınıf halinde birbirinden ayırmak yerine, onları barış içinde çalışmaya sevk eden bir kuvvet rolünü oynama yolunu seçmiştir; kooperatifçilik, Bolşeviklik ve hatta tekamülcü sosyalistlik gibi, sermayeyi ortadan kaldırma taraftarı değildir ve sermayeye karşı düşmanlık da beslemez; fakat buna karşı kooperatifçilik sermayenin bir baskı aracı olmasına da olanak bırakmaz;[261] bugün kooperatifçilik, merkezi Avrupa olmak üzere dünyanın bütün kapitalist ülkelerinde düzenleyici, dayanışmacı ve bütünleştirici bir rol oynamaktadır; ancak Türkiye, kooperatifçilikte Avrupa'nın yüz kızartacak derecede geri kalmış bir memleketidir.[262]

Muhittin, Türkiye'de kooperatifçiliğin "yüz kızartacak derecede geri" kalmasının nedenlerini şöyle açıklamaktadır: Ona göre, Türkiye'de halk kitlesi yüzyıllardan beri sermaye birikiminden yoksundur. Sermaye hem kıttır, hem de halk arasında yayılmamıştır. Birikmiş olan sermaye de ekonomik etkinliklere yönelmemiştir. Buna sermaye yerine servet demek daha doğru olur. Öte yandan Türkiye'de sermaye ekonomik yönden işlersiz, nakit ve daha çok toprak ve mülk halinde "müteneffiz ve mütegallip-

lerin" elinde toplanmıştır. Böyle bir sermayede, daha doğrusu servette de çağdaş sermaye ruhu ve yaratıcılık yoktur. Bunun yanında az çok ticaret, sanayi ve maliye girişimlerine atılan sermaye öteden beri tamamen gayri Türk unsurların elinde toplanmıştır. Kaldı ki, Türkiye'deki bütün büyük iktisadi teşekküller yabancı sermayenin elinde kalmıştır.[263]

Bütün bunların ötesinde Muhittin, kooperatifçilik alanındaki geriliğimizi sosyal ve iktisadi yapımızın kökeninde aramaktadır:

> Türkiye'yi idare eden içtimai sınıfın bünyesi halis bir 'büro aristokrasisi'dir. Herhangi bir memlekette umumi işler bu sınıfın hâkimiyeti altında bulundu mu orada her şey 'büro'nun hâkimiyeti altına girmiştir. Büro, cansız, fikirsiz, camit [donmuş] bir şey olduğuna göre, onun elbet herhangi bir siyasi veya içtimai faaliyet sahası yoktur, fakat buna mukabil onu işgal edenler için bir sistem vardır: Devletçilik sistemi. Devletçilik sistemi demek, her şeyi devletin elinde toplamak, her hareketi ona kontrol ettirmek, her hareketin teşebbüsünü ona vermek, hülasa içtimai hayatın kendi kendisini yaratan ve idare eden kuvvet şartlarını, cemiyet hayatına da has olan beka sevki tabiisi ile hayata ver-

---

261 Muhittin, "Ziraatte Kooperatif", *1931 I. Ziraat Kongresi. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Ankara, 1931, 1953.

262 Muhittin, "Ziraatte Kooperatif", 1956.

263 Muhittin, "Ziraatte Kooperatif", 1957-58.

diği hareket kabiliyetlerini ihmal ve hatta inkâr eden her şeyi devlete irca etmeye çalışmak demektir.[264]

Muhittin, kooperatifçiliğin devlet tarafından yönlendirilmesine şiddetle karşıdır. Çünkü kooperatifi devlete bağlamak, onu devletin bir "şubesi" haline koymak anlamına gelir. Oysa devlet otoritesi "inhisarcıdır, iştirak kabul etmez." Halbuki kooperatif başlı başına bir teşekkül, bir sistem, bir meslektir. Nerede böyle anlaşılırsa gerçek kooperatifçilik orada ileri gider. Bu bakımdan Muhittin, kooperatifçiliğin devlet eliyle kurulmasını savunanları da eleştirmektedir:

> Türkiye'de kooperatifçiliği devlet müdahalesi ile şenlendirmek isteyen bir takım mefkûreciler vardır. Bunlar Türkiye'nin muayyen bir tarih devrinde kapıkulu namıyla tavsif etmiş olduğumuz içtimai bir sınıfın aynı zamanlarda gelen nesillerini teşkil eden Tanzimat terbiyesiyle yetişmiş olan bürokratlardır.[265]

Hâlâ bu sistemin, bu zihniyetin egemenliği altında bulunduğumuzu öne süren Muhittin'e göre, bütün yönetici sınıfın zihniyeti aynıdır. Çünkü aydınların geçim kaynağı da bu sistemin üzerine oturtulmuştur.[266] Böyle bir zihniyete karşı Muhittin, "imanlı bir kooperatifçi olarak" bu kutsal mesleğin en eski ve en yeni rehberlerinin doksan yıldan beri savundukları ilkelere tam bir bağlılık duyarak, demokrasiyi ve demokratik kooperasyonu savunuyordu.

Muhittin, kooperatifçiliğin başarıya ulaşmasının, onun "bütün bünyesi, bütün ruhu ve bütün tarihiyle" tanınmasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Oysa biz kooperatifi, yalnız kelime olarak yahut ticaret kanunumuzun veya özel olarak yapılmış bazı kanunların bazı maddeleriyle açıklanan hukuki bir kavram şeklinde tanırız. Ona göre, sistemi bütün yönleriyle kavramadığımız takdirde kooperatif bizim için yanlış anlaşılmaya ve yanlış uygulanmaya mahkûmdur.[267]

Muhittin, kooperatifçiliğin yegâne kalkınma ve refah yolu olduğunu bütün yaşamı boyunca savunmuştur. 1940 yılında şunları yazıyordu:

> Bizim memleketin çok zayıflamış olan iktisadi bünyesine bir kooperatifçilik şırıngası yapamadığımız müddetçe Türk iktisadiyatına inşirah, Türk hayatına refah vermek imkânı olamıyacağına en derin bir kanaat ve imanla kaniim.

---

264 Muhittin, "Kooperatifleşme veya Kooperatifleştirme", *Türk Kooperatifçisi*, 15-16 (1931), 1-8, 55-57; 17-18 (1931), 1-7; 19-20 (1931), 1-8.

265 Muhittin, "Koperatifçilik ve Devletçilik", *Türk Kooperatifçisi*, 31 (1933),

266 Muhittin, "Kooperatifleştirme...", *Türk Kooperatifçisi*, 19-20 (1931), 5.

267 Muhittin Birgen, "Bizde Kooperatifler Niçin Muvaffak Olamıyorlar", *İktisadi Yürüyüş*, 1/11 (1940), 3, 22.

> Uzun asırlar arasında en hain ihmallerin tahribatını görmüş ve bugün hangi tarafa bakılsa bir bozukluk, bir çürüklük, bir anarşi manzarası arz eden Türk iktisadiyatının ne zaman ıslahını düşünsem, ilk ve son vasıta olmak üzere kooperatifçiliği görürüm.[268]

Muhittin, kooperatifçilik bilincinin gelişmesinde en büyük görevin militanlara düştüğü kanısındadır. Yukarıda görüldüğü gibi, *Türk Kooperatifçisi* dergisinin "ilk sözü"nde, militanların olmadığı yerde kooperatif olmayacağı özellikle vurgulanmaktadır. Kooperatifçiliğin gelişmesi her şeyden önce kooperatif militanlarının yetişmesine, ortaya çıkmasına bağlıdır. Muhittin bu konuda şunları söylüyor: "Militan, kooperatifçilik dininin naşiri, misyoneridir. Militan aynı zamanda bir mürşit demektir. Nasıl bir mürşit mensup olduğu meslek ve tarikatın kutsal saydığı amaçlarına bütün varlığıyla bağlanırsa, bir militan da öylece kooperatifçiliğin hedeflerine nefsini bağlamış bulunmaktadır."[269] Çünkü ona göre halk, kooperatifçiliğin bütün erdemlerini kolaylıkla algılayamaz. Bunun için her zaman kooperatif militanlarının kılavuzluğuna muhtaçtır. Ancak militan çok iyi yetişmeli, kooperatifçiliği bilmeli, anlamalı ve anlatmaya da yeterli olmalıdır; kooperatifçiliği bir ahlaki ilke olarak kabul etmeli ve hiçbir çıkar beklememelidir. Militan, "herhangi bir cemiyetin tarihi inkişafi arasında kendiliğinden doğan içtimai bir mahlûk, muayyen bir insan tipidir. Türk kooperatifçiliği militan denilen tipin bol bol olduğunu görürse ancak o zaman inkişaf edecektir."[270]

Muhittin, kooperatifçiliğin masa başında okuduğu kitaplarla kafası karmakarışık olmuş okuryazarlarla yürüyebileceğine pek inanmamaktadır. Kendisinin biraz okuyup yazmış, öğrenmiş, biraz gazete okuyan ve yüreğinde köyünün sevgisini taşıyan basit bir köylü ile çalışmayı tercih edeceğini söylemekte ve şunu eklemektedir: "Dokuz senelik tecrübe hayatımda ben daima bu tercihi kullandım ve hiçbir zaman aldandığımı görmedim."[271] Muhittin Birgen'in Türk kooperatifçilik hareketinin, kooperatifçilik tarihinin en seçkin adlarından biri olduğuna şüphe yoktur.[272]

---

268 Muhittin Birgen, "Kooperatifi Memleketimize Alırken Yanlışlıklar Yapılmıştır", *İktisadi Yürüyüş*, I/3 (1940), 2.

269 Muhittin Birgen, "Militanın Vazifesi", *Türk Kooperatifçisi*, 2 (1930), 28-29.

270 Muhittin Birgen, "Bizde Kooperatifçilik...", *İktisadi Yürüyüş*, II / 13 (1940), 2, 29.

271 Zeki Arıkan, "Tarişe Emek Verenler: Muhittin Birgen", *Tarişin Sesi*, (Ağustos 1993).

272 Bu konuda Bülent Varlık'ın yukarıda işaret edilen çalışmasından başka bkz. Remzi Saka, "Muhittin Birgen", *Karınca Kooperatif Postası*, 183 (1952), 5-6; aynı yazar, "Türk Kooperatifçilik Tarihi ve Muhittin Birgen (1887-1952)", *Karınca Kooperatif Postası*, 346 (1965), 2-4; 347 (1965), 12-14; 348 (1965), 10-12; 349 (1966), 5-7; Nurettin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, Ankara, 1990, 427-428; *Tariş Tarihi*, İzmir, 1993.

İzmir'den Ayrıldıktan Sonraki Yaşamı ve Ölümü

Muhittin, Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı'nı kurduktan sonra bir yıl kadar bu kuruluşun başında bulundu. Fakat, yorgunluktan kaynaklanan ağır bir hastalık yüzünden bu görevden ayrıldı.[273] Böylece, gelişmesine büyük katkıda bulunduğu kooperatifin müdürlüğünden ve Aydın'da yepyeni bir binaya kavuşmasını sağladığı Milli Aydın Bankası İdare Meclisi Başkanlığı'ndan da çekilmiş oldu. Muhittin, bu görevlerinden ayrılmasının ardından İstanbul'a yerleşti; bir süre dinlendikten sonra yeniden gazeteciliğe başladı ve *Son Posta* gazetesinin başyazarlığını üstlendi. 1937'de güncelleşen Hatay davasına büyük destek verdi. *İktisadi Yürüyüş*, *Ticaret-İktisat Ansiklopedisi* başta olmak üzere çeşitli dergi ve ansiklopedilere yazılar da yazan Muhittin bu arada, F. Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserini *Cemiyetin Asılları* adı altında dilimize çevirdi.[274] Ayrıca, Guy de Maupasant'ın *Fort comme la Mort* başlıklı romanını da *Ölüm Kadar Acı* başlığıyla gözden geçirerek yeniden bastırdı.[275]

Muhittin, *Son Posta* gazetesinin başyazarlığını sürdürürken 1939 yılında 6. dönem Mardin milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi; seçim mazbatasının tarihi 26 Mart 1939, genel kurulda onayı 10 Nisan 1939'dur. Meclis'e 3 Nisan 1939 tarihinde katılan Muhittin Ziraat Encümeni'nde görev aldı.[276] Fakat daha sonra Meclis'e devam etmedi. "İki ayı mütecaviz bir zamandan beri Meclis-i Âliye devam etmediği ve yoklamalarda bulunmadığı, açık reylere iştirak etmediği ve mensup olduğu encümen toplantılarına da gelmediği tespit" edilen Muhittin Birgen'in Anayasa'nın 38. maddesine göre mebusluktan düşürülmesine Riyaset Divanı'nın 13.6.1941 tarihli toplantısında karar verildi. Bu karar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13.6.1941 tarih ve 1245 sayılı kararıyla kesinleşti ve Muhittin Birgen'in mebusluğu düştü.[277]

Bundan sonraki yaşamını ticaretle uğraşarak ve danışmanlık yaparak

---

273 TBMM Arşivi "Muhittin Birgen Dosyası".

274 Friedrich Engels, *Cemiyetin Asılları, Aile, Hususi Mülkiyet ve Devlet Hakkında Tetkikler*, çev. Muhittin Birgen, Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, İstanbul, 1934.

275 Guy de Maupasant, *Ölüm Kadar Acı*, çev. Muhittin Birgen, İstanbul, 1937. Muhittin bu romanı 1910 yılında *Ölüm Kadar Metin* başlığı altında Türkçeye çevirmişti. 1937 yılında ise kitabın başlığını yukarıda belirttiğimiz biçime koymuş ve romanın dilini de sadeleştirmiştir. Bu, eserin üçüncü basımıdır.

276 TBMM Arşivi, "Muhittin Birgen Dosyası."

277 TMBB Arşivi, Muhittin Birgen Dosyası. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre 6. 64. toplantı 13.6.1941.

geçiren Muhittin 1 Ekim 1951'de saat 16.00'da Ayaspaşa'daki evinde geçirdiği kalp krizi sonucunda öldü.[278] *Cumhuriyet* haberi ilk sayfada "Acı Bir Kayıp" başlığı altında verdi. Muhittin Birgen'in kısa bir özgeçmişini de veren haberde "Muhittin Birgen, memleketimizin sayılı münevverlerinden ve kıymetli kalem sahiplerinden biri idi" denilmektedir.[279] "Memleketimizin tanınmış muharrirlerinden ve milletvekillerinden Muhittin Birgen'in ölüm haberini ilk sayfada duyuran *Son Posta* da onun özgeçmişi hakkında bilgilere yer verdi.[280] Muhittin'in cenazesi 2 Ekim'de "dost ve akrabalarından mürekkep bir cemaatin huzuruyla kaldırılarak Feriköy'deki aile mezarlığına defnedilmiştir."[281] O günlerin gazetelerinde Muhittin ile ilgili buna benzer haberlerin dışında yazı, değerlendirme, yorum ve anılara rastlanmamaktadır. O sırada *Ulus* gazetesinin başyazarlığını yapmakta olan Hüseyin Cahit Yalçın, bu eski öğrencisi ve meslektaşı olan *Tanin* başyazarıyla ilgili bir satır dahi yazmadı. Hatta *Ulus* gazetesinde Muhittin'in ölüm haberi bile çıkmadı. *Yeni Gazete-Vakit*, ise Birgen'in ölümünden söz etmekte ve onun özgeçmişi hakkında bilgiler vermektedir; fakat bu bilgiler çelişkilerle doludur.[282]

Böylece, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk basın, siyaset, eğitim, edebiyat, ekonomi ve kooperatifçilik tarihine damgasını vurmuş olan büyük düşünür Muhittin'in yaşamı sona erdi. Tarihçiliği ve tarih anlayışımıza olan katkısı ise bundan sonraki bölümde ele alınacaktır.

---

278 Ölüm tarihi kimi eserlerde yanlışlıkla 1959 olarak verilmektedir. Bu yanlışlık, Fuat Süreyya Oral'ın (*Türk Basın Tarihi*, Ankara, 1967, I, 266) eserinden kaynaklanmaktadır.

279 "Acı Bir Kayıp: Muhittin Birgen'i Dün Kaybettik", *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1951.

280 "Acı Bir Kayıp: Muhittin Birgen Vefat Etti", *Son Posta*, 2 Ekim 1951.

281 *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1951.

282 "Rahmetli Muhittin Birgen", *Yeni Gazete-Vakit*, 3 Ekim 1951. Sözgelimi başyazarlığını yaptığı *Tanin* gazetesi *Tan* olarak verilmiş, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne Kafkasya'dan döndükten sonra atandığı yazılmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ise Çorum milletvekili olarak girdiği bildirilmiştir. Ayrıca Bu gazete, Birgen'in Merkez Efendi'ye defnedildiğini yazmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHİTTİN BİRGEN VE TARİHİMİZ

Meslek gazetesinin 15 Kasım 1924 tarihli ilk sayısında Muhittin'in imzasını taşıyan bir yazı[1] yepyeni ve devrimci bir tarih anlayışıyla kaleme alınmıştı. Bu yazıda Muhittin, Osmanlı hanedanının ve Osmanlı hilafetinin çöküşüyle birlikte, saray tarihinin ve saray tarihçiliğinin de yıkıldığını belirtiyor; Aşıkpaşazade'den beri yazılan tarihlerin yalnızca Osmanlı soyunun yüzyıllar süren "sergüzeşt ve menkıbeleriyle" dolu olduğu üzerinde duruyordu. Türk ulusu, büyük bir hamleyle silkinerek kendisini imparatorluğun pençesinden kurtarmış olmakla birlikte, ne yazık ki henüz onun tarihçilerinden, tarih zihniyetinden kendisini kurtaramamıştır. Nitekim okullarda Türk çocuklarına "milli tarih" diye okutulan kitaplar, bu kitapların dayandığı programlar yalnızca padişah isimleri silinmek suretiyle ortaya çıkan Osmanlı tarihinden başka bir şey değildir.[2] Öyle ki, kendilerine

1 Muhittin, "Tarihimiz, Tarihçilerimiz ve Cumhuriyet", *Meslek*, 15 Kânunuevvel 1924.

2 Osmanlı zihniyetiyle yazılmış ders kitaplarının okullarımızda yeri kalmadığı inancıyla 1924 yılında ders programlarında köklü bir değişiklik yapılması yoluna gidilmiştir. Tarih ders programlarından saltanat ile ilgili bölümler çıkartılarak Milli Mücadele, Lozan Antlaşması, Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi konuların kitaplara eklenmesi uygun görülmüştür. Fakat Muhittin'in de belirttiği gibi, bu doğrultuda yapılan düzenlemeler amacına ulaşamadı. Çünkü yeni programlara uygun ders kitapları hemen yazılıp basılamadı. Daha sonra yazılan kitaplar ise içerik açısından pek doyurucu değildi: "Osmanlı Devleti tarihe karışıp da yeni ve milli bir Türk devleti kurulunca, mekteplerimizde Osmanlı devrinden kalma tarih kitaplarının derhal ve tamamen değiştirilmesi kabil olmadı. Tarih programları, çabuk tebdil edildi ise de o programlara göre tarih kitapları o kadar çabuk tertip, tab ve neşr olunamadı. Ancak seneler geçtikçe eski kitapların, milliyet, halkçılık esaslarına uygun olmak üzere bir dereceye kadar ıslah edilmeye çalışıldığı veyahut bu esaslara göre ye-

"Türk müderrisi" unvanını vermekten çekinmeyen tarihçilerimiz, bir türlü Osmanlı tarihinden kopamıyorlar. Muhittin, bu bağlamda Osmanlı tarihiyle Türk tarihi arasında kesin bir ayırım yapmakta, "masal ve edebiyat tarihini yıkmak ve yerine hakikat ve vâkıa üzerine" dayalı bir tarih kurma amacını gütmektedir. Çünkü biz, "efsane ve edebiyat üzerine kurulmuş bir tarih üstündeyiz."[3] Türk çocuklarına öğretilmekte olan tarih, bize arkamızda bıraktığımız yedi yüz yıllık bir süreci gerçek yüzü ve gerçek anlamıyla göstermekten uzaktır.

Muhittin'e göre, Türk ve Osmanlı tarihleri Namık Kemal'den beri o denli özdeşleştirilmiştir ki, Türk ve Osmanlı ayrılığı biçimindeki bir yaklaşım bize şaşırtıcı gelmektedir. Oysa iş böyle değildir. Nasıl Osmanlı tarihinde Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Ulah, Çerkez, Arnavut vb. birtakım milletler ve milliyetler olmuşsa, aynı zamanda bir de Türk milleti olmuştur. Bu bakımdan "Osmanlı bunların hepsinden başka bir şeydi ve asla Türk değildi." Muhittin, Cumhuriyet'in Türkiye'de yapacağı "en büyük inkılap ve ıslahat"ın tarih anlayışından başlaması gerektiği kanısındadır. Böyle bir "ıslahat ve inkılap" üniversiteden o zamanki adıyla Darülfünun'dan beklenemezdi. Çünkü bu zihniyet Darülfünun'da yoktur. Muhittin'e göre "Onlar şimdi Türk milletinin sırtında bir Darülfünun saltanatı kurmakla meşgul bulunuyorlar."

İşte bu ilk makale, Muhittin'in Osmanlı tarihini yeni bir anlayışla ele

---

ni kitapların yazılmaya uğraşıldığı görüldü. Fakat bu kitapları yazanlar da itiraf etseler gerektir ki, yapılan tadiller ve ıslahlar asıldan ziyade şekle, ruhtan ziyade maddeye aittir" (Yusuf Akçura, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *I. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1932, 596).

3 Bilindiği gibi Osmanlı devletini kuran Kayı boyunun Anadolu'ya gelip yerleşmesi, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu, Osman Gazi'nin Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu ve Kayı boyu içindeki ilişkileri birtakım efsanelerle örülmüş bulunmaktadır. Bu efsaneler herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden Osmanlı kroniklerinde olduğu gibi yer almıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, kuruluş döneminin bu efsanelerden arındırılması ve bilimsel esaslara dayalı araştırmalar yapılması için bazı adımlar atılmıştı. Tarih-i Osmani Encümeni bu amaçla kurulmuş ve bu kurumun yayımladığı bir kitap (Necip Asım-Mehmet Arif, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1335, I) olumlu bir başlangıç olmuştur. Ayrıca encümenin çıkardığı dergi ve yayımladığı kaynak eserler bu alanda önemli bir çaba olarak görülmektedir. Bu tarihlerde kuruluş sorununa ilişkin olarak başka çalışmaların yapıldığını da biliyoruz. Gibbons'un eserini bu bağlamda belirtmek gerekir: H.A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (çev. Ragıp Hulusi), İstanbul, 1928. Ancak, kuruluş döneminin çok ciddi bir bilimsel disiplin içinde ele alınıp incelenmesinde en büyük adımı Fuat Köprülü'nün attığını belirtmek gerekir: Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959. Daha sonra bu alanda Paul Wittek'in de önemli araştırmaları olmuştur: Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938.

alan ve yeni bir model üzerine oturtmaya çalışan araştırmasının çerçevesini çizmektedir. Bundan sonra *Meslek*'te bu konuyla ilgili olarak çıkan yazılar tam bir bütünlük oluşturmakta ve Tanzimat'a kadar imparatorluğun yapısındaki sosyal, ekonomik gelişmeler ve çözülmeler ele alınmakta ve sorun yöneten-yönetilen, başka bir deyişle ezen-ezilen sınıf ikilemi üzerinde temellendirilmektedir. Konunun yalnız Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmadığını ve Avrupa'daki gelişmelerle karşılaştırmalı bir biçimde ele alındığını da özellikle vurgulamak gerekir. Başka bir deyişle Muhittin, Osmanlı ve Türk tarihinin dünya tarihiyle eklemlenmesini sağlayacak bilimsel bir yol izlemektedir.[4] Bu eklemlenmenin, bu bütünleşmenin daha çok ekonomik alanda olduğunu belirtmek gerekir. Aşağıda görüleceği gibi, Batı Avrupa'dan yola çıkan kapitalist yayılma Osmanlı İmparatorluğu'na sızmakta gecikmemiştir. Muhittin'in bu tespiti, Osmanlı ekonomisini Batı ekonomisiyle bütünleşme sürecinde ele alıp değerlendiren günümüz tarihçilerinin vardıkları sonuçlarla da örtüşmektedir.[5]

Muhittin'in Tarih Görüşü

Muhittin'in Osmanlı siyaset felsefesini ve Türk ulusçuluğunun tarihsel gelişme sürecini ele alan yazıları incelendiğinde onun bu konulara materyalist bir açıdan yaklaştığı görülür. Muhittin'in tarih görüşünün biçimlenmesinde Marksizmin önemli bir etkisi bulunduğuna şüphe yoktur. "Hiç şüphe yok ki, Karl Marks'ın ilim ve felsefe hareketi beşerin fikir ve felsefe tarihinin en büyük hareketlerinden biri olmuştur" yargısına varan Muhittin, bu hareketin yalnızca onun "dehası"nın bir sonucu olmadığı kanısını taşımaktadır.[6] Ancak "Marksizm, kuvvetli bir hayat ve tarih, orijinal bir içtimai tekâmül görüşüdür."[7]

---

4 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu", *Meslek*, 21 Temmuz 1925.

5 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, New York-London: Academic Press, 1974; aynı yazar, "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy; Some Questions for Research", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (1071-1920)*, yay. O.Okyar-H. İnalcık, Ankara, 1980, 117-122; aynı yazar ve Reşat Kasaba, "In Cooperation into the World-Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750-1839", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, VIII/1-2 (1981), 537-569; Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çözülmesi ve Dünya Ekonomisi", *Yapıt*, 10 (1985), 37-50; Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe siècle*, Paris,1979, III, 402-416 vb; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara, 1984; Donald Quartaert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılışı ve Direnişi (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, Ankara, 1987; Zafer Toprak, "150. Yılında Tanzimat ve Çağdaşlaşma", *Cumhuriyet*, 2-4 Kasım 1989.

6 Engels, *Cemiyetin Asılları*, Mütercimin önsözü, IV.

7 Engels, *Cemiyetin Asılları*, Mütercimin önsözü, VII.

Muhittin'in Bakû'daki konferans ve derslerinde, *Maarif ve Medeniyet*'teki yazılarında çıkış noktasının bu yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türk dilinin tarihsel gelişimini inceleyen bir yazısında uyguladığı materyalist yöntemi şöyle açıklamaktadır: "İçtimai müesseselerin tekâmüllerini izah etmek için kullanılacak en iyi usul ise materyalist içtimaiyatın son koymuş olduğu usuller, başka bir ifade ile tarihin materyalist tekâmülüne ait prensiplerdir. Bugün içtimai hadiseleri, tarihin bütün tekâmülünü, cemiyetin ve müesseselerin bütün istihalelerini en iyi, en açık, en doğru bir surette izah eden usul de bu usuldür."[8]

Muhittin'e göre tarih, "Bütün beşer cemiyetinin hayat kavgası arkasında geçirdiği tekâmülün ve tekâmüle hâkim olan 'şey'lerin mahsulüdür."[9] Muhittin, tarihin her şeyden önce sosyal bilimlerin yöntemiyle araştırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yapılmadığı sürece tarih, anlamsız bir bilgi yığını olmaktan kurtulamayacaktır. Oysa sosyal bilimlerin yönteminin (içtimaiyat usulü) tarihe uygulanması bütün karanlıkları parçalamakta ve aydınlığa çıkarmaktadır. Ancak bunu yaparken "objektif" olmak da temel bir ilke olarak kabul edilmelidir.[10]

Muhittin, *Cemiyetin Asılları* çevirisine yazdığı önsözde, 1920'li yıllarda geliştirdiği bu görüşleri biraz daha genişleterek yinelemektedir:

> İçtimai hadisenin tetkikinde en güzel ilim usulünün materyalist usul olduğuna kani bulunanlardanım. İçtimai hadiseyi bir iktisadi hadise olarak telakki edip tarih içinde insan cemiyetinin bütün hareketlerini hem mütemadiyen bu hareketlerden doğup hem de yine mütemadiyen değişen cemiyet müesseselerinin izahını umumi bir iktisat hareketinin mütemadi seyri arasında tetkik eylemek, hareketlerin manasını ve hareketin istikametini vuzuh ile anlamanın en emin yolunu teşkil eder. Bilhassa ilmi tarih telakkisinin yegâne istinat edebileceği esas bu usuldedir. Tarih ve cemiyet ilmi ile meşgul olanlar arasında komünizm fikrine karşı mevcut olan aleyhtarlığın şiddeti ne olursa olsun, bu materyalist ilim usulünü kullanmış olanlar pek çoktur. Hatta denebilir ki, zamanımızda ya doğrudan doğruya ve açıkça veyahut dolayısıyla bu usulü kullanmayan yok gibidir.[11]

---

8 Muhittin, "Türk Dilinin Tekâmülü Tarihi", *Maarif ve Medeniyet*, 3 (1923), 3.

9 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti", *Meslek*, 23 Haziran 1925.

10 Muhittin, "Osmanlı'dan Türk'e Doğru". *Meslek*, 16 Haziran 1925.

11 Engels, *Cemiyetin Asılları*, "Mütercimin Önsözü, VII." Muhittin bu görüşlerinde tamamen haklıdır. Sözgelimi 1929'da Strasbourg'da kurulan ve tarihi sosyal bilimlerin merkezi haline getiren *Annales* okulunun temsilcileri, başta Braudel olmak üzere Marksizmden geniş ölçüde etkilenmişlerdir. Günümüzde tarihsel olayların açıklanmasında ekonomik etmenleri ön plana almayan tarihçi kalmamış gibidir. Ancak ekonomik olaylara öncelik veren her tarihçi Marksist değildir. Öyle ki, ekonomik ge-

Muhittin tarihi tanımlarken, ekonomik etmenlerin belirleyici olduğunu sürekli olarak vurgulamaktan geri kalmamaktadır. Ancak ekonomik etmenlerin yanında Muhittin, "fikirler ve hisler"in de rolünü hesaba katmaktadır. Fakat ne var ki bu "fikirler ve hisler"in oluşmasını sağlayan da yine "maişet şekilleri" daha açıkçası üretim ilişkileridir. Bu bağlamda ona göre tarih, "insanların maişet endişesiyle ve maişet şekillerinin tayin ettiği fikirler ve hislerle, bütün hayatınca asırlardan beri içinde yuvarlandığı vukuatın heyet-i umumiyesidir."[12] Kaldı ki, bütün hayat bir geçim kavgasından başka bir şey değildir. Bütün insanlık bu kavga içinde savaş vermekle uğraşmaktadır. Sözün kısası, geçim koşullarını düzeltmek için bütün gücünü toplayarak sürekli çalışan insanlık, bu çaba ve çalışma sırasında yalnız bir kuvvetin iradesi altında hareket eder ki, o da "ihtiyaçtan ibarettir." Bu bakımdan bir toplumun, bir ulusun tarihini incelerken her şeyden önce onun ekonomik yapısını araştırmak en sağlıklı yöntemdir.[13]

Tarih, ne olağanüstü bir iradenin buyruğu, ne de büyük bir adamın siyasal iradesiyle oluşur.[14] Bu bakımdan Muhittin, tarihsel ve sosyal olaylarda kişilerin rolünü ikinci planda tutmakta ve koşulların incelenmesini ön plana almaktadır.[15] Bu bağlamda şunu söylemek gerekir ki, tarihin hareketi, kendi yasaları çerçevesinde hayatın ve toplumun hareketidir. Toplumun hareketine yön veren etmenleri görmedikçe, onları yakından araştırıp anlamadıkça tarihin hareketini de anlamaya olanak yoktur.[16] Bunun için siyasal olaylarla ilgili bilgileri arka arkaya sıralayan alışılmış bir yöntem yerine, toplumsal ve medeni hayatın gelişmelerini ele alan bir tarih anlayışı gündeme gelmektedir.[17] Nitekim Avrupa tarihçileri bugün milletlerin tarihini araştırırken "daha ziyade onların iktisadi ve harsi kuvvetleriyle meşgul oluyorlar."[18]

Muhittin, bizim tarihimizin o zamana kadar böyle bir anlayışla, bu bakış açısıyla incelenmediği üzerinde durmaktadır. Onun "kapıkulu vakanüvisleri, kapıkulu müverrihleri, kapıkulu tarihçileri" olarak tanımladığı Os-

---

lişmeleri çalışmalarının temeli haline getiren ve Marksizmden çok geniş ölçüde etkilendiğini vurgulayan Braudel bile Sovyet tarihçilerinin ağır saldırısına uğramaktan kurtulamamıştır: Cl. S. Ingerflom, "Moscou: Le procès des Annales", *Annales ESC*, 37 (1982), 64-71.

12 Muhittin, "Kapıkulu İktisadiyatı", *Meslek*, 24 Mayıs 1925.

13 Muhittin, "Kapıkulu İktisadiyatı", *Meslek*, 24 Mayıs 1925.

14 Muhittin, "On sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti", *Meslek*, 23 Haziran 1925.

15 Muhittin, "Tanzimat Nedir, Ne Yapmak İstiyordu", *Meslek*, 18 Ağustos 1925.

16 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti", *Meslek*, 23 Hazian 1925.

17 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti", *Meslek*, 23 Haziran 1925.

18 Muhittin," Tarihimizin İzaha Muhtaç Birkaç Noktası", *Meslek*, 12 Mayıs 1925.

manlı tarihçileri, tarih yazmaktan çok Osmanoğulları'na destan düzmekten başka bir şey yapmamışlardır. Muhittin'e göre, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda bile bu anlayış hâlâ geçerliliğini koruyordu. II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan Türkçü tarih anlayışını[19] temsil eden Türkçüler de "Türk milletinin tarihini yazmak yerine onun karşısına geçerek kendisini arş-ı âlâya çıkarmaya koyuldular."[20] Muhittin açısından böyle bir tutumun amacı, "Türk milletine tarihini öğretmek değil, belki de sadece kendisine hoş görünmek idi."[21]

Muhittin ve Kapıkulu Modeli

Muhittin tarihçiliğimizin böyle kısır bir döngü içinde bocaladığı bir sırada Osmanlı tarihinin araştırılması için yepyeni bir model oluşturmakta ve kendine özgü bir siyaset felsefesi geliştirmektedir. Kapıkulu modeli olarak adlandıracağımız bu taslağın esasları kaba çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

Osmanoğullarının bundan yedi yüz yıl önce kurdukları devlet, bugünkü anlamda "müterakki" bir devlet değil, Romalı anlamıyla bir devletti. Türklerin Doğu Roma'yı yıkarak, Bizans'ın yerini almalarının altında yatan temel etken onların henüz "ibtidai", "ham millet" olmalarına bağlı bulunmaktadır.[22] Muhittin böylece "semye"[23] olarak adlandırdığı aşire-

19 Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, 1977, 255-268; krş. Yusuf Akçura, "Türkçülüğün Tarihi", *Türk Yılı*, İstanbul, 1928, 287-455; F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura, 1876-1935*, çev. Alev Er, Ankara, 1986, 62-71; U. Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Ankara, 1979; B. Lewis, "History Writing and National Revival in Turkey", *Middle Eastern Affairs*, IV (1953), 218-227; aynı yazar, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1970,

20 Muhittin, "Tarihimizin İzaha Muhtaç Birkaç Noktası", *Meslek*, 15 Mayıs 1925.

21 Muhittin, "Tarihimizin İzaha Muhtaç Birkaç Noktası", *Meslek*, 15 Mayıs 1925.

22 Muhittin, "Mukaddime", *Meslek*, 6 Kânunusani 1925. Çağımızın en büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Fernand Braudel'e göre yıkılan bir "uygarlığın" galibi her zaman "barbar" olarak görülmektedir. Ancak barbarların bu başarısı geçicidir. Çünkü bir süre sonra bunlar, yıktıkları uygarlık tarafından özümsenmektedir. Roma'yı barbarlaştıran Cermenler bir süre sonra yıktıkları bu uygarlığın değerleri içinde erimişlerdir. Bu yargı 12. yüzyılda İslam'ın bayrağı haline gelen Türkler, Çin'i istila eden Moğol ve Mançular için de geçerlidir: Quand les civilisations perdent ou semblent perdre, le vainqueur est toujours un "Barbare". C'est façon de parler... Chaque fois que le Barbare triomphe, c'est qu'il est déjà plus qu' à demi civilisé.. Et surtout le Barbare ne triomphe qu' à court terme. Trés vite il est absorbé par la civilisation subjugée. Les Germains ont "barbarisé" l'Europe, puis ce sont noyés dans les pays du vin; Les Turcs sont devenus, a partir du XIIè siécle, les porte-drapeau de l'Islam; Mongols puis Mandchous se sont perdus dans la masse chinoise. Sur le Barbare, la porte de la maison conquise se referme (F. Braudel, *Civilisation materielle et Capitalisme (XVe - XVIIIe siécle)*, Paris, 1967, I, 69-70.

23 "Meslek'in Kamusu: Semye", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925. Muhittin, semye terimini

tin, üyeleri arasındaki dayanışma gücünün, kan bağının, egemen olma güdüsünün önemini vurgulamaktadır. Bu görüş hiç şüphesiz İbni Haldun'un "asabiye" kavramıyla örtüşmektedir. Çünkü "asabiye", hazari topluluklarla bunların yerini almak isteyen bedevi kitleler arasındaki çatışmalarda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan asabiye, mücadele etmek zorunda kalan insan toplulukları için itici bir güç oluşturmakta ve bir enerji kaynağı ödevi görmektedir. Böylece asabiye, bir grubun üyelerini birbirine bağlayan ve başka grupları egemenlik altına almaya yarayan insanları uygarlığa ve devlete götüren toplumsal bir ilke işlevini görmektedir.[24] İşte Osman'ın aşireti devlet aşamasına geçtiği sırada "tarihen iptidai fakat semye teşkilatı henüz tamamen bozulmamış canlı ve kuvvetli" bir halde bulunuyordu.[25]

Osmanlı Devleti'nde bir süre sonra aşiret kuvvetlerinin yerini, aslında aşiret hayatına tamamen yabancı, halka dayanmayan bir ordu, bir güç almaya başladı ki, bu güç devşirmelerdi.[26] Aşiret hukuku kandaşlığa dayanır. Oraya yabancı kabul edilemez. Ancak toplum içinde, topluma karşı güçlü bir kişisel egemenlik kurulduğu zaman, çıkarları tamamen farklı bir güç, bir ordu ortaya çıkar. İşte imparator ya da sultan bu orduya dayanır. Böyle bir yapılaşma yalnız Osmanlı'ya özgü değildir. Bunun örneği Roma, Bizans, Abbasi vb. imparatorluklarda da görülür.[27] Bu bağlamda Osman Bey, devletin kurulmasıyla aşiret beyi olmaktan giderek çıkmaya başlamış ve içinde yaşadığı ortamdan çabucak uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma Orhan zamanında devşirmenin başlamasıyla[28] daha da çabuklaştı. Orhan'dan itibaren Osmanlı sultanları artık aşiretlerinin adamları değildirler.

Ziya Gökalp'e uyarak klan karşılığında kullanmakta ve bunun Türkçesinin soy-sop olabileceğine işaret etmektedir.

24 İbni Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1968, I, 352-379; Ahmet Arslan, *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Ankara, 1987; Aynı yazar, "Geleneksel Osmanlı Devlet ve Siyaset Felsefesi ve Tanzimat", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 1992, 15-32.

25 Muhittin, "Mukaddime", *Meslek*, 6 Kânunusani 1925.

26 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925.

27 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925.

28 Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara, 1943-44, I, 5-141; Aynı yazar, "Devşirme", İ.A., III, 362-363; Speros Vryonis jr., "Isodor Glabas and Turkish Devshirme", *Speculum*, XXXI/3 (1956), 433-443; aynı yazar, "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirme", *Der Islam*, 41 (1965), 221-252; V.L.Ménage, "Devshirme", *EI²*, II, 216-219. Devşirme kurumunun şeriata nasıl uydurulduğu konusunda Poul Wittek'in ilgi çekici açıklamasını burada özetlemeyi gerekli görüyoruz. Wittek'e göre, Osmanlılar bu sistemi kurarken başka bir kavramdan yola çıkmışlardır. Bu da Şafii mezhebinin zimmi statüsü konusundaki yorumudur. Şafiiler

Dörtyüz çadırlık[29] bir aşiret halkı içinden yeni bir Roma İmparatorluğu çıkabilmesi için iki öğeye daha gereksinim vardı: Kılıç ve kitap. Kılıç, yeniçeri unvanıyla kurulan devşirme ordusunun elindeydi. Kitap ise, Şeyh Edebali ile başlayarak oluşan ulema sınıfı tarafından temsil ediliyordu.[30]

Devşirmenin evrimi kapıkulunu doğurmuştur. Kurulmakta olan devletin sadrazamlığı önceleri aşiret içinden olmakla birlikte, devşirmeye dayanarak işlerinde daha bağımsız hareket etmek isteyen sultanlar, başvezirliği aşiretin dışına taşıdılar. Nitekim devşirme, Fatih zamanında kesin olarak başarıya ulaştı. Sözün kısası, Kara Osman'dan başlamak üzere Fatih'e kadar uzanan süreçte saray, sürekli olarak Türk'ten uzaklaşmış ve devşirmenin malı olmuştur.[31] Bu, kapıkulunun zaferi demektir. Kapıkulu kimdir? Yukarıda belirtildiği gibi Muhittin, kapıkulunu devşirmenin evrimiyle or-

---

ehl-i kitabı iki gruba ayırmaktadır. Dinlerine peygamberden önceki zamanlarda iman edenlere zimmilik statüsü tanınmakta, peygamberden sonraki zamanlarda iman edenler için ise, bu statü geçerli olmamaktadır. Bu nedenle onlar, ehl-i kitap olmayanlar gibi işlem görürler. Eğer Müslümanlar fethettikleri ülkenin halkının dini hakkında bilgi sahibi değillerse ve halk da Kuran'ın inmesinden önceki zamanlardan beri ehl-i kitap olduğunu söylerse, bu iddianın tersini kanıtlayacak kimse de çıkmazsa zimmilik statüsü tanınır. Aksi halde İslamlığı kabul etmek ya da ölümü seçmek durumuna düşerler. Bu aksi iddiayı kimse ileri sürmediği takdirde halkın asıl iddiası kabul edilir ve onlar hükümdarca bunun tersi "öğrenilmemek" üzere zimmilik statüsüne alınırlar. Eğer aksi "öğrenilirse" gene ölüm-İslam seçeneğiyle karşı karşıya kalırlar.

İşte Osmanlılar bu içtihada göre hareket ederlerse şöyle bir durum ortaya çıkacaktır: Balkan nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan Sırplar, Bulgarlar ve Arnavutlar Kuran'ın indirilmesinden çok sonra Hıristiyan olduklarından İslam-ölüm arasında bir seçim yapmak zorunda kalacaklardı. Ancak böyle bir hükmün uygulanması zor, hatta olanaksızdı. Bu nedenle Şafii hukukunun bu ilkesinde değişiklik yaparak Balkan nüfusundan derledikleri çocukları İslamlaştırıp, devlet hizmetine sokarak bu halklara zimmilik statüsü tanımışlardır. Osmanlılar daha sonra böyle bir uygulamayı örfi hukukun bir parçası haline getirmişlerdir. Bkz. Paul Wittek, "Devshirme and Shari'a", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, (BSOAS)*, XVII (1955), 271-278; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara, 1985, 60-61.

29 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 13 Kânunusani 1925. Burada Muhittin'in yanıldığını belirtmek gerekir. Ancak Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde egemen olan görüş, Osmanlı Devleti'nin 400 çadırlık bir aşiretten çıktığı yolunda idi. Namık Kemal'in "Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten" dizesi bunu kanıtlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında sağlam araştırmaların ortaya konmasına kadar da bu görüş geçerliliğini korumuştur. Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938, 6. Ancak Osman'ın bir aşirete mensup olduğuna da şüphe yoktur.

30 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 20 Kânunusani 1925.

31 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 20 Kânunusani 1925. Kul kökenliler ile eski Anadolu toprak aristokrasisinden gelen beyler arasında gizli ve açık bir çatışmanın varlığından şüphe edilemez. Bu konuda Çandarlı Halil Paşa ile kul kökenli Zağanos ve Şehabeddin paşalar arasındaki sürtüşmeyi örnek olarak verebiliriz. Bkz. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara, 1954, s.80-136. Krş. Mus-

taya çıkan yönetici sınıf (müdiran) olarak tanımlamakta ve bu deyimi Osmanlı'ya özdeş olarak kullanmaktadır. Her iki terim, aynı sosyal varlığı ifade etmektedir. Öyle ki, Osmanlı Devleti demek doğru olduğu kadar, kapıkulu devleti demek dahi olanaklıdır. Başka bir deyişle Osmanlı, kul taifesinden başka bir şey değildir.[32] Kapıkulu, üç temel öğeden oluşuyordu: Divan, ordu, ulema. Bu üç öğenin adı Tanzimat'tan önce seyfiye, kalemiye ve ilmiye idi.[33] Tanzimat buna bir de mülkiyeyi eklemiştir.

Muhittin, görüldüğü gibi, kapıkulu deyimini ona verilmesi alışkanlık haline gelen anlamdan çok daha geniş bir anlamda algılamakta ve kullanmaktadır. O kapıkulunu imparatorluğu yapan, ayakta tutan yönetici kadro, o zamanki deyimle "müdiran sınıf" olarak tanımlamaktadır.[34] Fakat kapıkulu sosyal bir sınıf değildir; işbölümünde yeri yoktur. Bu nedenle kapıkulu gerileme ve çöküş döneminde devleti kurtarmanın çarelerini ararken ekonomik temelleri ve yolları görememiş, devleti biçimsel olarak kurtarmaya çalışmıştır.[35] Muhittin, kapıkulu terimini bütün Osmanlı tarihini, yani Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, II. Mahmut ve Tan-

---

tafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, 55 (1950), 356-363. Anadolu'da eski yerli sipahilerin yerini zamanla "devşirme" kökenli sipahilerin almış olmasının büyük huzursuzluklara yol açtığını da biliyoruz. Nitekim özellikle Safevi Devleti'nin kuruluşu sırasında, Osmanlı-Safevi çatışmasından yararlanmak isteyen bazı sipahiler, eski hak ve ayrıcalıklarını elde etmeye çalışmışlar ve böylece devlete karşı olan ayaklanmalara katılmışlardır (Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi* (İA), 286-333). Nitekim Antalya yöresinde 1511'de patlak veren Baba Tekeli ayaklanmasına katılanlar eski timar sahiplerinden büyük bir destek görmüşlerdir. Asiler, Tekeili'nin kendilerine bağlılık göstermeyen köy ve kasabalarını yağmalayıp yıkmışlar, Hamitili'ni de talan etmişlerdir. Üstelik Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa ve Amasya Valisi Şehzade Ahmet'i de yenilgiye uğratmışlardır. Bu olaylarla ilgili olarak Divan'a gönderilmiş olan bir raporda (M.C. Şehabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3 (1967), 34-39), ayaklananlar arasında pek çok sipahinin bulunduğu yazıldıktan sonra, bu sipahilerin rüşvetle timar satışlarından, tefeci ve bezirgan oğullarının, paşaların aşçı, seyis gibi hizmetkârlarının timar sahibi olmalarından şikâyetçi oldukları ve "görsünler imdi, timarı nâmahalle virüb ne fitneler ve ne fesatlar zahir oldu ve daha neler zahir olsa gerektir" dedikleri belirtilmektedir. Krş. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *Tarih Dergisi*, 9 (1954), 61-74.
Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezit olayında, Bayezit'in ordusuna katılmış olan kalabalık bir sipahi grubunu çekemeyen yerli sipahilerin olumsuz tutumu da önemli bir rol oynamıştır (Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara, 1961, 11-52). Ayrıca bkz. İsmail Hami Danişmend, "Türklükle Devşirmeliğin Siyasi Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 2 şubat 1948. Yazarın *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul, 1947-1955) başlıklı eserinde konuyla ilgili yığınla örnek bulunmaktadır.

32 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 27 Kânunusani 1925.

33 Muhittin, "Kapıkulunun Tavsifi", *Meslek*, 3 şubat 1925.

34 Muhittin, "Osmanlı Kimdir", *Meslek*, 27 Kânunusani 1925.

35 Muhittin, "Osmanlı'dan Türk'e Doğru", *Meslek*, 1 Eylül 1925.

zimat döneminde ortaya çıkan yönetici kadroyu da kapsayacak biçimde çok geniş bir anlamda kullanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle kapıkulunun tarihsel işlevi de sona ermektedir.

Muhittin, sosyal bir sınıf olarak kabul etmediği kapıkulu zümresini her yönüyle ele almakta ve oldukça ayrıntılı araştırmalara girişmektedir. Kapıkulunun kimliği, toplum içindeki yeri, hukuku, ailesi, aşkı, ekonomisi vb. bütün yönleriyle ele alınıp değerlendirilmektedir. Kapıkulu, bir ailenin bireyi değil, bir padişahın "kulu"dur. Kapıkulu İslamlığı bile değiştirmiş ve kendisine özgü olan ruhu ona vermekten geri kalmamıştır.[36] Kapıkulu hukuku, mutlak bir itaate, boyun eğmeye dayanmaktadır. Bu hukuk, toplum içindeki bütün bireyleri kul olarak kabul etmektedir. Ancak, bütün kulların hukuku da bir değildir. Çünkü her şeyden önce "hak ve hâkimiyet sahibi" kapıkuludur. Kapıkulunun ahlakı "kul" ahlakıdır. Bu nedenle vatandaş (*citoyen*) ahlakı ile kul (*serviteur*) ahlakı arasında büyük bir fark vardır.[37]

Muhittin, yukarıda belirttiğimiz gibi, kapıkulunu tamamen tüketici bir sınıf olarak görmektedir. Kapıkulu ekonomisini incelemek, bütün Osmanlı tarihindeki ekonomik gelişmeleri araştırmak anlamına gelmektedir. Başka bir deyimle kapıkulu ekonomisi Osmanlı ekonomik tarihinden ayrı düşü-

nülemez. Üretimden habersiz olan kapıkulu için önemli olan, serveti tasarruf etmektir. Bu servet, herhangi bir ekonomik çabayla değil, siyasal oyunlarla ele geçirilir. Servete sahip olmanın yolu kılıcı elde tutmakla eş anlamlıdır.[38] Kapıkulu serveti kılıçla, siyasetle ele geçirmiş; ele geçirilen bu servet, yatırıma dönüşmeden büyük bir israfla tüketilmiş; fetih kapıları kapanınca da bu korkunç tüketimi iflas devri izlemiştir. Sözün kısası, "iktisap devri", "israf devri" ve "iflas devri" kapıkulu ekonomisindeki üç önemli aşama olarak karşımıza çıkmaktadır.[39] Bu iflas, Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'na girmesine ortam hazırladı. Ancak bu sermaye bir kapıdan borçla girmiş, öteki kapıdan, ticaretle ya da faizle çıkmıştır. Avrupa sermayesi, imparatorluğun siyasal nüfuzunu azaltmış ve memleket satılmaya başlanmıştır.[40] Öyle ki, Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa'ya karşı iflas ilan edilmiş ve bu durum imparatorluğun tutsaklığı ile sonuçlanmıştır. Artık ülkeyi yöneten egemen güç, padişah ve kapıkulu değil, Avrupa sermayedarla-

---

36 Muhittin, "Kapıkulunun Tavsifi", *Meslek*, 10 şubat 1925.

37 Muhittin, "Kapıkulu Hukuku", *Meslek*, 27 şubat 1925.

38 Muhittin, "Kapıkulu İktisadiyatı", *Meslek*, 17 Mart 1925.

39 Muhittin, "Kapıkulunun İktisadiyatı", *Meslek*, 24 Mart 1925.

40 Muhittin, "Sultan Aziz Devrinde İmparatorluk ve Avrupa Sermeyesi", *Meslek*, 31 Mart 1925.

rının temsilcileridir. Kapıkulu ve saray artık imparatorluk içinde yalnız polis ve jandarma görevlerini yerine getirmekteydiler.[41]

Kapıkulu her ne pahasına olursa olsun, devleti ayakta tutmaya çalışmıştır. Çünkü devletin mahvolması, kapıkulunun da çökmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, devletin yıkılması, kapıkulunu bütün geçim kaynaklarından yoksun bırakacaktı; işte bunu bilen kapıkulu, içeride kendisini ayakta tutacak bir güç kalmadığını görünce dış destek aramaya başlamıştır ki, bu dış destek de Avrupa sermayesinden başka bir şey değildir.[42]

Kapıkulu Modelinin Çıkışı ve Kaynakları

Muhittin'in *Meslek*'in ilk sayısından başlayıp hemen hemen son sayısına kadar devam eden ve Osmanlı tarihini, tarihi maddecilik yöntemiyle çözümleyen yazılarının geniş bir araştırmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan söz konusu yazı dizisinin hazırlıklarının 1924-1925 yıllarından çok daha gerilere gittiğine şüphe yoktur. Kafkasya'da bulunduğu sıralarda çalışmalarının kapıkulu modeli üzerinde yoğunlaştığını da kabul etmek gerekir. Kaldı ki, yukarıda da değindiğimiz gibi onun *Maarif ve Medeniyet*'te yayımlanan yazılarıyla, *Meslek*'te yayımlanan konuyla ilgili incelemeleri arasında büyük benzerlikler ve anlatım bütünlüğü dikkati çekmektedir; şöyle ki:

1. Muhittin, *Maarif ve Medeniyet*'te çıkan bir yazısında şöyle demektedir:

> Kapıkulu iktisaden iflas haline gelmişti. O zamanlara kadar kendisini yaşatan irat menbaları kurumuş, kendisine karşı içeriden ve dışarıdan şiddetli hücumlar başlamıştı.[43]

Kapıkulunun ekonomik yönden iflasın eşiğine geldiği ve onu ayakta tutan gelir kaynaklarının kuruduğu tezi, *Meslek*'teki yazılarında daha ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu bize, Muhittin'in kapıkulu ekonomisi ile ilgili açıklamalarının her iki kaynakta da aynı olduğunu açıkça göstermektedir.

2. Yine Muhittin'in *Maarif ve Medeniyet*'te çıkan bir başka yazısında şu anlatımı dikkati çekmektedir:

---

41 Muhittin,"Muharrem Kararnamesi Karşısında Osmanlı İmparatorluğu", *Meslek*, 7 Nisan 1925. İzmir İktisat Kongresi'nde (17 şubat-4 Mart 1923) gerek Gazi Mustafa Kemal Paşa, gerek İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Tanzimat'tan beri devletin yabancı sermayenin bekçiliğini, jandarmalığını yapmaktan başka bir iş görmediğini vurgulamışlardır. Bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara, 1981, 243-266.

42 Muhittin, "Tanzimat Devrinde Burjuvaların İmparatorluğa Hululü", *Meslek*, 1 Eylül 1925.

43 Muhittin,"Edebiyat-ı Cedide", *Maarif ve Medeniyet*, 6 (1923),4.

Kapıkulunun nasıl bir sınıf olduğu bahsine gelince, bunu hakkıyla izah ve tasvirini hazırlamakta olduğumuz *Türkiye Tarihine Materyalist Bir Bakış Tecrübesi* unvanlı esere bırakmak zaruridir.

Gerçi Muhittin *Meslek*'teki bu konuyla ilgili yazılarına böyle bir başlık koymamıştır; fakat yazılarının içeriği böyle bir başlığa uygun düşmektedir.

3. Muhittin'in kapıkulunun yapısı ve bu sistemin yalnız Osmanlılar'a özgü olmadığı konusundaki görüşlerinin de Azerbaycan'da iken olgunlaştığı sezilmektedir. Bu konuda vereceğimiz örnek de bunu kanıtlamaktadır:

> Kapıkulu umumiyetle ilk ve orta tarih devirlerinin askeri imparatorluklarını idare etmiş olan sınıftır. Bu sınıfın mümeyyiz dakiklerinden biri hemen daima namına idare ettiği millet, kendisinden gayri milletlere mensup olmaktır. Bunun için mesela Roma İmparatorluğu'nda Latinlerden gayrileri, bilhassa son devirlerde Cermenlerden, Abbasiye İmparatorluğu'nda da Türklerden ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir zamanlar ekseriyetle Yunanlardan, her nevi Islavlardan ve saireden mürekkep olmuşlardır....[44]

4. Yukarıda değinildiği gibi, Çeka, Muhittin'in evini aradığı zaman topladığı evrak arasında Osmanlı tarihi ile ilgili henüz basılmamış bir esere de el koymuştu. Bu eser büyük bir olasılıkla *Türkiye Tarihine Materyalist Bir Bakış Tecrübesi*'nin karalamalarıydı. Daha doğrusu *Meslek*'te yayımlanan yazılardı.

Bütün bu örnekler şunu göstermektedir ki, Muhittin, kapıkulu modeliyle ilgili çalışmalarını Azerbaycan'da tamamlamış, bunları Türkiye'de yayımlarken bazı ekler yapmış ve bu sırada Türkiye'de çıkan yayınlardan da yararlanma yoluna gitmiştir.

Muhittin'in genel çizgileriyle özetlediğimiz kapıkulu modelinin kaynakları üzerinde durmanın gerekli olduğu kanısındayız. Çünkü bu model, her şeyden önce yukarıda üzerinde durduğumuz "mesleki temsil" gibi siyasal bir programda yer alan temel ilkeler üzerine oturtulmuş, ayrıca o tarihlerde tarihçilerimizin ulaşabileceği birtakım kaynak, inceleme ve yayınlara dayandırılmıştır. Model, "Mesleki Temsil Programı" ile büyük ölçüde çakışmakta ve burada dile getirilen görüşler öyle sanıyoruz ki, Muhittin'in çözümlemelerine büyük ölçüde ışık tutmaktadır. Başka bir deyimle "Mesleki Temsil Programı"nda Osmanlı yönetici kadrosuyla ilgili maddeler Muhittin tarafından temel alınmış ve kapıkulu modeli bu temel üzerinde yükselmiştir. Bu bakımdan "Mesleki Temsil Programı"nda yer alan, konumuzla ilgili maddeleri gözden geçirmemiz yerin-

44 Muhittin,"Türkçenin Tekâmül Tarihi", *Maarif ve Medeniyet*, 4-5 (1923), 3.

de olacaktır. Programın "Mukaddime" bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri üzerinde durulurken şu noktalara dikkat çekilmektedir:

> Fırka, Osmanlı İmparatorluğu'nun şu dört sebepten sukut ve inhitata uğradığı kanaatindedir:
>
> 1. Vaktiyle hakiki timar sahiplerinin mağlubiyet ve indirası üzerine halkın idare-i memleketten kat'iyyen uzaklaştırılarak hükümetin Kapıkulu an'anatına varis ve halkın ihtiyaçlarını gayri müdrik zümreye intikal ve inhisarı.
>
> 2. Bunun neticesi olarak memur ve bittabi müstehlik sınıfın bütün hüsnüniyetine rağmen ıslahata şiddetle taraftar olduğu zamanlarda bile idarenin tanziminde umur-ı iktisadiyeye bigâne kalması...[45]

Programın sonunda ise, bizi şimdiye kadar yöneten egemen gücün devşirme olduğu üzerinde durulmaktadır: "Bizi, şimdiye kadar devşirmelikten gelen hükümet için hükümet ve memurin ruhu idare etti."[46]

Öte yandan Ali İhsan Bey, Konya'da çıkan *Öğüt* gazetesine gönderdiği bir açıklamada da benzer noktalar üzerinde durmaktadır.[47] Nitekim burada, ülke yönetiminin Osmanlı memur sınıfının arpalığı olduğu üzerinde durulmuş,[48] yabancı sermayenin Türkiye'de istediği gibi at oynattığı dile getirilmiştir. Gerek bizim yukarıda yaptığımız açıklamalar, gerekse aşağıda görüleceği gibi, Muhittin'in kaleminden çıkan kapıkulu ile ilgili yazılar gözden geçirilirse bunlarda dile getirilen görüşlerin "Mesleki Temsil Programı"nda yer alan fikirlerle nasıl koşutluk gösterdiği açıkça ortaya çıkar.

Muhittin'in kapıkulu modeli, İbni Haldun'un sultanlık modelinden esinlenmişe benzemektedir ki, bunun üzerinde aşağıda duracağız. Yalnız şimdilik şu kadarını söyleyelim ki Muhittin, İbni Haldun'u biliyordu. Burada yayımladığımız yazılarında İbni Haldun'u kaynak gösterdiği gibi, onun ekonomik görüşlerine de yabancı değildi.[49]

Öte yandan Muhittin'in kapıkulu modelini doğrudan doğruya etkileyen iki tarihçiden kısaca söz etmek gerekir. Bunlardan biri Mizancı Murat Bey, diğeri de Yusuf Akçura'dır. O, her iki tarihçiyi de kaynak olarak gös-

---

45 İlkin-Tekeli, "Kör Ali İhsan Bey", 345.

46 İlkin-Tekeli,"Kör Ali İhsan Bey",352.

47 Ali İhsan,"Temsil Mesleğine Dair Program ve Mütalaa", *Öğüt*, 25 Kasım 1920, aktaran İlkin-Tekeli,"Kör Ali İhsan",353-357.

48 "...Biz memleketin kusurunu halkın teşkilatsızlığında ve buna mukabil Osmanlı memur sınıfının arpalığı olan teşkilat-ı hükümetin yegâneliğinde bulmakta idik..."

49 (Muhittin), "İbni Haldun'un İktisadiyatından Bir Nebze", *Halk Gazetesi*, 17 Mart 1926. Bu yazıda İbni Haldun, Ricardo ve Marx'ın "mübeşşir"i olarak gösterilmektedir.

termektedir. Mizancı Murat (1854-1917) *Tarih-i Ebü'l Faruk* başlığını verdiği kitabın altına *Tarih-i Osmanide Hikmet-i Asliye Taharrisine Teşebbüs* [50] alt başlığını ekleyerek, Osmanlı tarihinin felsefesini yapmaya çalışmıştır. Murat Bey'e göre, Osmanlı tarihi henüz yazılmamıştır. Var olan tarihler de birçok eksikliklerle dolu olduğu gibi, ancak "vukuat cedvellerinden" başka bir şey değildir.[51] Naima, Cevdet Paşa gibi tarihçiler, klasik vakanüvis tarihlerini biraz aşmakla birlikte onlar da Osmanlı tarihinin "hikmet-i asliyesini" kavrayamamışlardır.[52] Murat Bey kendisinin olayları aktarmaktan çok Osmanlı tarihinin felsefesini yapmaya çalışacağını ve böylece tarihçilere bir muhakeme ortamı (zemin-i muhakeme) hazırlayacağını belirtmektedir.[53]

Mükrimin Halil Yinanç, Murat Bey'in bu eserini oldukça ağır ve saldırgan bir dille eleştirmiş, onu "megaloman", "zavallı", kaynak bilgisi "zaif" olarak nitelemiş ve tarihinin "fahiş yanlışlarla" dolu olduğunu ileri sürmüştür. Mükrimin Halil'e göre "Murat Bey, İslam ve Türk tarihinin en azametli faslı olan ve cihan tarihinin de en büyük ve şerefli sahifelerinden biri bulunan millî tarihimizi hicvetmiş ve sistematik bir şekilde baba ve dedelerimizi tezyif ve tahkir eylemiştir..."[54] Bu satırlar, Mükrimin Halil'in Murat Bey'e saldırırken Osmanlı tarihine neredeyse kutsal, dokunulmaz ve eleştirilmez bir kılıf geçirdiği kanısını doğurmaktadır. Oysa Murat Bey, Osmanlı tarihine eleştirel bir gözle yaklaşmanın ilgi çekici örneklerinden birini vermiştir. Muhittin'in yaptığı da budur. Murat Bey üzerinde yapılan ayrıntılı ve kapsamlı bir incelemede onun tarihçiliğinin daha serinkanlı ve önyargısız bir biçimde ele alındığını belirtmek gerekir.[55] Şunu da ekleyelim ki Muhittin, Mükrimin Halil'in *Anadolu Mecmuası*'ndaki yazılarından, onun Türk tarihine yeni bir yöntemle yaklaşmasından övgüyle söz etmektedir. Birol Emil'e göre, "Bu tenkit ilk bakışta, bahis konusu eserin muhtevası, hâkim prensipleri ve meseleleri zaviyesinden değil, Murat Bey'in mizacı, karakteri, şahsi psikolojisi ve hayat macerası yönünden ele alındığı intibaını vermektedir."[56] Nitekim bu satırların yazarı haklı olarak, Murat Bey'in yazdığı tarihleri "gerek kendi devri, gerekse fikriya-

50 Murat, *Tarih-i Ebü'l Faruk*, İstanbul, 1325-1332, I-VII.

51 *Tarih-i Ebü'l Faruk*, I, 5.

52 *Tarih-i Ebü'l Faruk*, I ,5.

53 *Tarih-i Ebü'l Faruk*, I ,6. "Vukuatı tasvirden ziyade hikmetlerini tayine sarf-ı mesai..."

54 Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, 580-581.

55 Birol Emil, *Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1979.

56 Birol Emil, *Mizancı Murat*, 539.

tıyla çok yakından ilgili, tarihi mânayı haiz eserler olarak" görmektedir.[57] Öte yandan Birol Emil, *Tarih-i Ebü'l Faruk* türünden eserlerin kültür tarihi bakımından yadsınamaz değerleri olduğunu da vurgulamaktadır. Çünkü "Bu cins eserler geniş kitleleri etkilediği cihetle kültüre, edebiyata hatta nesillerin ve devirlerin hayat görüşüne şekil verirler, cemiyetlerin sosyal ve kültürel yapısını değiştiren ideolojilerin teşekkülünde, süreklilik ve gelişmesinde mühim rol oynarlar."[58] Kaldı ki, Mükrimin Halil de *Tarih-i Ebü'l Faruk*'un o dönem aydınları arasında "emsalsiz" bir ilgiyle karşılandığını ve hatta "ezber edilircesine okunduğunu" yazmaktan geri kalmamaktadır.[59] Muhittin'in kendi kuşağını böylesine etkilemiş bir eserden yararlanmasını son derece doğal karşılamak gerekir.

Akçura'ya gelince, Türkçülük akımının önde gelen adlarından biri olan Yusuf Akçura, tarihte ekonomik etkenlerin belirleyici rol oynadığına inanmış ve çağdaş Avrupa'daki siyasal akımları yetkin bir biçimde incelemiştir. Akçura, siyasal, sosyal ve ekonomik kavramları yerli yerine oturtan bir tarihçiydi. Muhittin'in kapıkulu modeliyle Akçura'nın Osmanlı tarihine bakışı arasındaki benzerlik, onu Muhittin'in asıl kaynakları arasında saymamızı gerektirmektedir.

Yusuf Akçura, 1923 yılında Ankara'da Türk Ocağı'nda verdiği ve *Yeni Gün* gazetesinde de yayımlanan bir konferansında,[60] "Osmanlı İmparatorluğu neydi?" sorusunu soruyor ve bu soruyu şöyle yanıtlıyordu: "Türk an'anesi ve İslam şeriatı ile beraber Roma müessesatına müstenid" bir ortaçağ siyasal yapısı... Akçura'ya gör, bu imparatorluk, kendisine çok benzeyen Habsburglar gibi birçok ulusu yönetimi altında bulunduruyor ve bu kavimler içinden sivrilerek çıkmış, askeri ve mülki hizmetleri yerine getiren grup, "hâkim bir zümre" oluşturuyordu. Bu hâkim zümre, sultanla birlikte, sultan adına imparatorlukta yaşayan "kavimleri işleterek, istismar ederek" debdebe ve ihtişam içinde yaşayıp gidiyordu. İşte Yusuf Akçura da tıpkı Muhittin gibi, asıl Osmanlı'nın bu yönetici kadro olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönetici gücün, ayakta durmak için dayandığı iki temel vardı: Harp ve vergi. Nitekim "Osmanlı saltanatında harp, sultanla etrafında toplanmış Osmanlıların yani zümre-i hâkimenin israfkâr hayat ve maişetini temine bir vasıta idi."[61] Toplanan vergiler ise uyrukla-

---

57 Birol Emil, *Mizancı Murat*, 539.

58 Birol Emil, *Mizancı Murat*, 539.

59 Mükrimin Halil, "Tarihçilik..", 581.

60 Yusuf Akçura, "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Bir Makale*, İstanbul 1340/1924, 141.

61 Yusuf Akçura, "Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri", 142.

rın refahı ve ilerlemesi için kullanılmıyordu. Bu vergiler de tıpkı savaş ganimeti gibi hâkim zümrenin saray ve konaklarının giderlerine harcanırdı.[62] Akçura bütün bu tespitlerden sonra Osmanlı sınırlarının daralması, fetihlerin durması ve kapitülasyonların, daha doğrusu dış baskıların, Osmanlı yönetici kadrosunun, yani kapıkulunun ekonomik ve sosyal yapısında açtığı yaralara dikkati çekmektedir. Bütün bu çözümlemelerin Muhittin'in yorumlarında daha ayrıntılı bir yer tuttuğunu görüyoruz. Ayrıntılar bir yana, 20. yüzyıl başlarında bu iki aydınımızın Osmanlı tarihine bakışları arasında pek büyük bir ayırım bulunmamaktadır. Kaldı ki Muhittin, bizde "sınıf" kavramının ne olduğunu gereği gibi kavrayabilenlerin başında Yusuf Akçura'nın adını vermektedir. Bu bakımdan Akçura'nın Muhittin'in ana kaynakları arasında bulunduğunu belirtmek yerinde olur.

Amacımız burada Muhittin'in kullandığı bütün kaynakları sıralamak değildir. Bu bakımdan biz, daha çok onun kapıkulu modelini oluştururken kendisine kılavuzluk eden eserler yanında, kullandığı ya da kullanmış olabileceği kanısını uyandıran temel kaynaklara dikkati çekmek istedik. Yoksa Muhittin, aşağıdaki yazılarında görüleceği gibi, Osmanlı vakanüvis tarihlerinden Hammer'e, en yeni yayınlardan edebi eserlere ve halk deyişlerine varıncaya kadar çok geniş bir kaynakçadan yola çıkarak modelini çizmeye çalışmıştır.

Kapıkulu Modeli Üzerinde Düşünceler

Muhittin'in kapıkulu modelini daha anlaşılır kılmak için burada çok genel çizgileriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki egemenlik anlayışından söz etmek ve bu anlayışın uğradığı belli başlı değişimlere değinmek uygun olacaktır.

Eski Türk, Yakındoğu, İslam ve Bizans geleneklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik anlayışının biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı kabul edilmekle birlikte, Osmanlı siyasal düzeni, Halil İnalcık'ın da belirttiği gibi,[63] daha çok Osmanlı tarihinin bir ürünüdür. Niyazi Berkes, Osmanlı düzeninin Batılı anlamda feodal ya da teokratik olmadığı üzerinde durarak, bu siyasal yapının Doğu despotizmi ve Sünni İslam halifeliği geleneğine bağlanmasının yerinde olacağını belirtmektedir.[64] Çünkü Osmanlı halife-padişahlığı rejiminde, teokratik rejimin tersine, din maslahatı değil, devlet maslahatı başta gelir. "Din ü devlet" formülünde din adamları ruhani bir gövde, ruhani bir *corpus* değillerdir. İbni Haldun'un çizdi-

62 Yusuf Akçura, "Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri", 142.

63 Halil İnalcık, "Padişah", *İslam Ansiklopedisi*, IX, 491-495.

64 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 21-28.

ği padişahlık ya da sultanlık modeli, Osmanlı rejimiyle, aynı zamanda Muhittin'in çizdiği kapıkulu modeliyle tam bir uyum içindedir. Bu model, Max Weber'in modern bir devletin yönetim sisteminden farklı olarak *patrimonyal* modeliyle de benzerlik göstermektedir.[65]

İbni Haldun'a göre, her toplum içinde düzeni sağlamak için bir "baş"a (reis) gereksinim vardır; bu, insanlığın doğası gereğidir. Böyle bir baş, itaat ettirmek için güçlü bir firkaya dayanmak zorundadır.[66] Bu firka Osmanlılarda, toplumdan soyutlanmış, hatta Berkes'in deyimiyle "topluma yabancılaştırılmış" bir kul kütlesinin varlığıyla kendini göstermektedir. İbni Haldun, esaslarını çizdiği hâkimiyet kavramının ruhani reislikten farklı olduğunu söyler. Çünkü ruhani riyaset manevi bir güçtür. Yürütme erkinden yoksundur. Reis ise, her şeyin üzerinde hükmü olan bir kimsedir ve ülkenin otoriteye boyun eğmesini sağlar.[67]

İşte İbni Haldun'un esaslarını çizdiği bu hanedan devlet modeli, Osmanlı aydınları ve ıslahatçı düşünürleri için bir temel oluşturmuş, hatta kimi Osmanlı aydınları İbni Haldun'u tanımadan dahi bu sistemin savunuculuğunu yapmışlardır.[68] Nitekim 15. yüzyıl tarihçilerinden Tursun Bey, tarihinin girişinde, insanların toplum halinde yaşamak zorunda olduklarını belirtmekte, hükümdarın bu toplum içinde düzeni sağlamakla görevli bir kişi olduğunu açıklamakta ve onda bulunması gerekli nitelikleri saymaktadır.[69]

Öte yandan, 17. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar, Kâtip Çelebi'den Cevdet Paşa'ya[70] kadar, birçok Osmanlı aydınının Osmanlı'nın çöküşünü İbni Haldun'un tavırlar kuramıyla ya da "asabiye" kavramıyla açıklamaları da bir raslantı değildir.[71] İbni Haldun'un modeli,

---

65 Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul, 1977,13-16; Carter V. Finley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, The Sublime Port 1789-1922, Princeton University Press, 1980. Halil İnalcık, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi" (Çev. Kemal Aydın Akagündüz), *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 7 (1994), 5-26.

66 İbni Haldun, *Mukaddime*, (Çev.Z.K. Lugan), İstanbul, 1968, 350-478.

67 Berkes, *Çağdaşlaşma*, 22,41,117,119.

68 Cornell Fleischer, "Royal Autarity, Dynastic Cyclism and Ibn Haldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters", *International Studies in Sociology and Social Anthropology*, XL(19),46-67.

69 Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, İstanbul, 1330, 1-16. Yeni bir baskısı Mertol Tulum tarafından yayımlanmıştır. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, İstanbul, 1977, 10-30.

70 Christoph K. Neumann, *Das Indirekte Argument ein Plädoyer für die Tanzimat vermittels der Historie die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Paşas Tarih*, Münster-Hamburg, 1994, 213-233.

71 Z.F.Fındıkoğlu, *Türk Tefekkür Tarihi ve İbn Haldun*, İstanbul, 1952.

kapıkulu modeline yabancı değildir. Bu sonuncu modelin oluşmasında öyle sanıyoruz ki Muhittin, bu büyük tarihçiden etkilenmiş ve ondan yararlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkimiyetin kaynağı millet değil, Tanrı'dır. Devlet çarkının işleyişine egemen olan kişilere ait din ve dünya kurallarının bütünü, kutsal olan, eleştirilemeyen, değiştirilemeyen ve sonsuza kadar yürürlükte kalacağına inanılan şeriattır. Şer'i kurallar, adaletin sağlanması ve devlet sınırlarının korunması gibi iki esasa dayanmaktadır.[72] Bu görev her şeyden önce devletin başında bulunan padişaha aittir. Kınalızade Ali Çelebi, padişahı ehliyetli bir tabibe, reayayı ise cesede benzetmekte ve hükümdarın görevinin bu bedeni tedavi etmek olduğunu söylemektedir.[73]

Hükümdarın temel görevlerinden biri yukarıda belirtildiği gibi insanlar arasındaki "adaleti" sağlamaktır. Temel ilkeleri Kutadgu Bilig'te[74] de bulunan ve "adalet dairesi" denilen bu formül, İbni Haldun'un eserinde de yer almaktadır. 16. yüzyılın büyük ahlâkçılarından ve siyasetçilerinden Kınalızade Ali Çelebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İslam devleti olarak dayandığı ideolojik temelleri sekiz ilke halinde formülleştirmiş ve buna "Daire-i Adalet" demişti.[75] Bu adalet dairesi, 17. yüzyılın büyük bilginlerinden Kâtip Çelebi tarafından[76] daha özlü bir biçimde ifade edilmiştir:

> Mülk ricalsiz olmaz/ Rical kılıçsız olmaz/ Kılıç askersiz olmaz/ Asker malsız (servetsiz) olmaz/ Mal raiyyetsiz olmaz/ Raiyyet de adaletsiz olmaz.

Bu "adalet dairesi" anlayışının 18. yüzyılda bile önemini koruduğunu görüyoruz.[77] Nitekim Naima bu konuda şunları yazmaktadır: "İbn Haldun Mukaddime-i Tarihinde bir daire-i adliye zikr eder. Kınalızade Ali Efendi merhum andan ahz edüb Ahlak-ı Alaî nam Kitab-ı latifinde derc etmiştir. Hulasası budur ki mülk ve devlet asker ve rical iledir. Rical mal ile bulunur. Mal reayadan husule gelir. Reaya adl ile muntazamü'l hal olur. Cem'i devlete tatarruk eden zaaf ve kal daima bu dört rüknün ihtilalinden münbais olagelmiştir."[78] Hatta 20. yüzyılda bile Sadık Rıfat Pa-

---

72 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960.

73 Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alaî*, Bulak, 1248, II,2.

74 Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gözlemleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, 259-271.

75 Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alaî*, II,49.

76 Kâtip Çelebi, *Düsturü'l-amel li Islahi'l-halel*, İstanbul, 1280,124.

77 Virginia Aksan, "Ottoman Political Writing 1768-1808", *International Journal of Middle East Studies*, 25 (1993),53-69.

78 *Naima Tarihi*, İstanbul, 1281, I, 40.

şa'nın eserlerinde bu formül yine karşımıza çıkmaktadır: "Mülk-i devlet asker ve rical ile olur ve rical mal ile bulunur ve mal ahali ve tebaadan husule gelir. Ahali dahi adl ve hakkaniyet ile muntazamü'l hal olur..."[79] Sadık Rıfat Paşa'nın, reaya yerine "ahali ve tebaa" kavramlarını koyması, onun devlet anlayışında ya da 19. yüzyıl siyaset geleneğinde temel bir değişikliği ifade etmektedir.[80]

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal gücün hizmet ve destek sınıfları "askeri" olarak adlandırılmaktadır. Bu deyim asker ve sivil hizmetleri kapsamakta ve yönetilenlere göre, başta vergi bağışıklığı olmak üzere bazı ayrıcalıkları bulunmaktadır. Geleneksel düzende reaya, hizmet ya da kulluk sınıflarına dahil değildir. Askerileri "ehl-i örf" ve "ulema" olarak başlıca iki grupta toplayabiliriz.

Ehl-i örfün temeli devşirme sistemine dayanmaktadır. Devşirme, gayrimüslim çocuklarının toplanıp eğitilerek en yüksek gücün hizmet sınıfı haline getirilmesidir.[81] Hammer'e göre Osmanlı hükümdarlarının, devletin merkez ya da taşra örgütünde beliren güç yoğunlaşmaları karşısında başvurdukları önlem, devşirme usulü olmuştur. Böylece yönetimdeki Türk asıllı elemanlar karşısında devşirmeler, çoğu kez dengeyi sağlayan bir güç olarak kullanılmıştır.[82] Bunlara kapıkulu, geniş anlamda "kul" denir. Kapıkulu, hükümdarın iradesine kayıtsız şartsız bağlıdır. Bunlar yargılanmadan "siyaseten katl" edilebilir,[83] ölümleri halinde mirasları müsadere edilebilirdi. Bu nedenle kullar, gelecekte çocuklarına bir güvence sağlamak için sağlıklarında servetlerinin önemli bir bölümünü vakıflara tahsis ederlerdi.

Kapıkulunun, sözcüğün tam anlamıyla askeri gücünü temsil eden ye-

---

79 Sadık Rıfat Paşa, "İdare-i Hükümetin Bazı Kavaid-i Esasiyesi", *Müntehabat-ı Âsar*, İstanbul, ty.,43.

80 Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rıfat Paşa", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, II, 1149-1153; Necdet Kurdakul, "Tanzimat Döneminin Gereğince Tanınmayan Düşünürü: Mehmet Sadık Rıfat Paşa", *Tarih ve Toplum*, 71 (1989), 56-62.

81 Kimi Batılı gezginler devşirme sistemini barbarlık ve zorbalık olarak tanımlamakta ve Hıristiyanların en seçkin çocuklarının Hıristiyanlık uğruna yetişecekleri yerde "inançsız barbarların" hizmetleri için eğitilmelerinden kaygı duymaktadırlar. Bkz. Nicolas de Nicolay, *Dans l'Empire du Grand Turc*, (yay. M.C.Gomez-Geraud ve S. Yerasimos), Paris, 1989, 151-158.

82 Ali Ülkü Azrak, "Hammer'in Gözüyle Osmanlı İmparatorluğunda Yönetici Sınıflar", *İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, I/1(1983),13. Krş. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Çev. Ata Bey), İstanbul, 1327, I, 175.

83 Ahmet Mumcu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyaseten Katl*, Ankara, 1985.

niçerilerdir. Yeniçerilerin, hem savaşlarda, hem de savaş sanayiinde önemli bir payı olduğu gibi, bunlar düzenin tutmasında da etkili bir rol oynuyorlardı.[84] Yeniçeri, Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre devletin "zatiyetinden" sayılırdı.[85] Muhittin'in de belirttiği gibi, yeniçeri, önceleri sarayın uysal bir aleti idi; ancak bir yüzyıl sonra, sarayın üzerinde yavaş yavaş hâkim bir rol oynamaya başladı. Nihayet yeniçeriler, "Kulun kılıcı altından geçmeyen padişah olamaz" kanununu koyarak saray üzerinde iddialı bir hâkimiyet oluşturmaya çalıştılar.[86] Böylece Yeniçeri Ocağı devletin karşıtı bir kurum haline dönüştü. Zamanla yeniçeriliğin kaynağı da devşirme, dolayısıyla kul olmaktan çıkmış; kasap, hamal, manav, oduncu, berber vb. unsurlar Yeniçeri Ocağı'na yazılmış; ocağın devamından çıkarları olanlar da her türlü yeniliğe karşı çıkmışlardır.

Askeri sınıfın diğer önemli temeli, "rükn-i ulema" idi. Âlimler, devletin din, yargı, eğitim işlerini görürler, icrai işlere fazla karışmazlardı. Ulema, askeri sınıfın bütün ayrıcalıklarından yararlanırdı. Ancak bunlar kul statüsünde olmadıkları için yargılanmadan cezalandırılamaz, mirasları müsadere edilemezdi. Yüksek ulemanın çocuklarının da genellikle ulema olması nedeniyle ortaya bir ulema aristokrasisi ya da soyluluğu (zadegânlık) çıkmıştı.[87] Ziya Gökalp, devşirmelerin yüksek yönetici olmak için devam ettikleri Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi ile medreseleri karşılaştırırken, medreselerin Türk'ü alıp Türk olmayan haline getirdiğine, Enderun'un ise yabancıları Türkleştirdiğine işaret etmektedir. Gerçekten imparatorlukta yönetim dili Türkçe iken, ilim dili Arapçaydı.[88] Ulema sınıfının en yüksek temsilcisi olan şeyhülislam, devlet faaliyetlerinin dini esaslara uygun olup olmadığını yorumlar ve bu konuda fetva verirdi. Bu fetvalarla alınan kararlar hukuksal bir nitelik kazanırdı.

Osmanlı padişahları kul ve ulema sınıflarının desteğiyle mutlak bir egemenlik anlayışının temsilcileri olmuşlardır. Nitekim Machievelli, "Bütün Türk monarşisini bir başbuğ yönetir, herkes birer köledir onun yanında. Ülkesini birçok sancağa böler, onlara yöneticiler yollar, keyfine göre onları değiştirir" demek suretiyle bu *absolutisme*'in niteliğini çarpıcı biçimde dile getirmiştir. Jean Bodin, Türkiye'de soylu bir sınıfın bulunmayışının, sultanın mutlak iktidarını güçlendiren temel etkenlerden biri ol-

---

84 Berkes, *Çağdaşlaşma*, 69, İ.H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, Ankara; Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", İA, XIII, 385-395.

85 Berkes, *Çağdaşlaşma*, 69.

86 Muhittin, "Kapıkulunun Tavsifi", *Meslek*, 3 şubat 1925.

87 Sina Akşin, "Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, 2 (1977), 31-35.

88 Akşin, "Sınıf Yapısı", göst.yer.

duğuna işaret etmektedir. Bodin, bu mutlak hükümdarlık anlayışının sık sık kanlı kardeş kavgalarına yol açtığına da değinmektedir. Aynı zamanda Bodin, nazırlara fazla yetki vermenin tehlikeleri üzerinde de durmakta, İbrahim Paşa'nın boğdurulmasını bu bağlamda değerlendirmekte ve onun Kanuni'ye rakip bir duruma geldiğine dikkati çekmektedir.[89] Kul sisteminin en ayrıntılı ve ilginç övgüsünü, İmparator Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki elçisi Busbecq yapmaktadır:

> Bu koca mecliste hiçbir adam yoktur ki, haiz olduğu mevkii ve rütbeyi kendi şahsi liyakat ve cesaretine borçlu bulunmasın. Hiç kimse, sırf filanın neslinden gelmiş olmak dolayısıyla diğerlerinden mümtaz bir mevkie çıkamaz. Her adama uhdesindeki vazife ve memuriyete göre hürmet edilir... Bundan dolayı burada merasimde tefevvuk kavgası yoktur. Herkesin ifa ettiği vazifeye göre tayin edilmiş bir mevkii vardır. Herkese bizzat sultan vazife ve memuriyetlerini tevcih eder. Bunu yaparken ne zenginliğe ehemmiyet verir, ne boş rica ve dâvalara. Bir namzedin haiz olabileceği nüfuz ve şöhreti hiç düşünmez. Yalnız liyakata bakar, seciye arar, fitri kabiliyet ve istidadı düşünür. İşte bu suretle her adam istihkakına göre mükâfat görüyor. Memuriyetlerin başında o vazifeleri görmeye hâdim kimseler bulunuyor. Türkiye'de herkes kendi mevkii ve istikbalinin banisidir. Sultanın hükmü altında en yüksek mevkilere çıkmış olanlar çok kere çobanlıktan yetişmişlerdir. Bunlar böyle, küçük mevkiden doğmuş olmaktan utanmak şöyle dursun, bilakis bunu bir iftihar neticesi telakki ederler.[90]

Busbecq'in "mükemmel" olarak nitelediği bu düzenin başlıca temsilcileri, kapıkulunun çekirdeğini oluşturan kullardı. Kul, Müslüman doğmamış, kendi isteğiyle değil, savaş tutsağı, devşirme ya da hediye olarak Osmanlı sistemine alınmış, Osmanlı askeri-idari düzeninde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar görev almak üzere yetiştirilmiş kişi anlamına gelmektedir.[91] Kulların sultana bağlılıkları dışında, doğup büyüdükleri bölgeler ve aileleri ile ilişkilerini sürdürdükleri ve birbirleriyle çeşitli ilişkiler geliştirdikleri tespit edilmiştir.[92] İşaret edilmesi gereken bir nokta da saray hizmetinden çıkan bir kimsenin muhakkak devşirme ya da genel olarak kul kökenli olmasının kesin bir kural olmadığıdır.[93]

---

89 Jean Bodin, *Les six livres de la Rébulique*, Lyon, 1579, 209, 543,674-675,697.

90 Busbecq, *Türk Mektupları*, (Çev. H.C.Yalçın), İstanbul, 1939, 82.

91 Halil İnalcık, "Ghulam", *Encyclopedy of Islam (EI)*, 2. baskı, II, 1085-1091; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978,67, Karş. aynı yazar, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica*, IX/1(1977),197-214.

92 Kunt, *Sancaktan Eyalete*, 67.

93 Kunt, *Sancaktan Eyalete*, 59.

Ne var ki Muhittin, kapıkulu terimini, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı yönetim kadrosu içinde yer alan herkesi kapsayacak bir anlam ve içerikte kullanmaktadır. O, konuya bir "zihniyet" sorunsalı olarak yaklaşmaktadır. Osmanlının gerilemeye başlamasıyla birlikte devşirme sistemi de çökmüş ve Enderun'daki bu boşluk Anadolu'dan devşirilen Türk kökenli çocuklarla doldurulmaya başlanmıştır. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra[94] yönetilenler reaya olmaktan çıkmış, bunun yerini tebaa ya da halk almıştır. Aynı biçimde kapıkulluğu kalkmış, onun yerine sınıf, ırk, din farkları gözetilmeden devşirilen sivil bir bürokrasi gelişmeye başlamıştır.[95] Ne var ki, Muhittin'in kapıkulu terimini bütün Osmanlı tarihini de içine alacak biçimde kullandığını gözden uzak tutmamak gerekir.

Türk Tarihinin Eskiliği Meselesi

Muhittin, sözünü ettiğimiz makaleler dizisinde yalnız kapıkulu modelini oluşturmak ve bu modelin bilimsel bir açıklamasını yapmakla kalmamış, aynı zamanda Türk tarihinin çok önemli sorunlarını da çözmeye çalışmıştır. Onun üzerinde durduğu temel konulardan biri de Türk tarihinin eskiliği sorunsalıdır. Ancak o, bu konuya girerken önce milletin tanımı üzerinde durmaktadır. O, milleti kültürel varlığın bilinçlenmesi şeklinde tanımlamaktadır. Kendi anlatımıyla, "Millet, harsi varlığının kitlevi şuuruna sahip olduğu zaman millettir." Başka bir deyişle bir millet, koca bir tarihin, uzun bir tarihsel sürecin ürünü olan sosyal bir kitledir: "Bir millet, koskoca bir tarihin mahlûku olan içtimai bir kitledir."[96] Bu tanımlardan yola çıkan Muhittin, sözü Türk tarihine getirerek bu konudaki en yetkili bilim adamı olan Köprülüzade Fuat Bey'den bazı açıklamalar istemektedir. Çünkü Türk tarihi denildiği zaman öncelikle akla Fuat Bey gelmektedir. Bu bakımdan Türk tarihini aydınlatmak ve açıklamak söz konusu olduğu zaman gözler ona çevrilmektedir. Ancak bir süreden beri moda haline gelmiş olan bir akım, bir fikir vardır ki, o da Türk tarihinin eskiliğini kanıtlamak ve bununla övünmektir. Muhittin, bu "moda"nın kökenine de inmekte ve Türkçülüğün özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde efsanevi bir hareket olarak başladığına dikkati çekmektedir.[97] O, bu akımın "maziye doğru bir irtica" hareketi olarak başladığını ve bunun bir

94 Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", İA, XIII, 385-395.

95 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 143-144, 150-157.

96 Muhittin, "Türk Tarihine Ait Birkaç Mesele", *Meslek*, 28 Nisan 1925.

97 Yusuf Akçura, *Türk Yılı*, I (1928), 290-455. Ayrıca bkz. B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. M. Kıratlı), Ankara, 1970, 341-350; U. Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (çev. Kadir Günan), Ankara, 1979, 123-176.

sonucu olarak tarihimizin sınırının sürekli geriye doğru çekildiğini de vurgulamaktadır.

Muhittin, "Acaba gerçeklere ve olaylara dayalı bir Türkçülük ülküsü yaratma zamanı gelmedi mi?" sorusunu sorduktan sonra Köprülü'nün en son kitabında yaptığı açıklamalar üzerinde durmakta[98] ve bu konuda onunla oldukça yoğun bir tartışmaya girmektedir. Muhittin, Köprülü'nün Türklerin, Çinlilerle İranlılar gibi dünyanın en eski milletlerinden biri olduğu tezine şiddetle karşı çıkmaktadır. Köprülü'nün kitabı bu eskiliği kanıtlamak üzerine kurulmuş birtakım şan ve şeref edebiyatı ile doludur.[99] Kaldı ki, Muhittin'in anlatımıyla bugün Türk tarihi ile Türkiye tarihi tamamen birbirine karışmış bulunmaktadır. Muhittin, Fuat Bey'den şu noktaların açıklanmasını istemektedir:

1. "Türk tarihi" sözü ile hangi tarihi anlamamız daha doğru olur?

2. Türk tarihini Hiyong-nulardan başlatmak nasıl bir tarih veya sosyoloji yönteminin ürünüdür?

3. Türk tarihini "Türkiye" tarihi biçiminde algılamak daha doğru ise bundan beklenen bilimsel ve ulusal yararlar (amaçlar) nelerdir?[100]

Muhittin, bu noktada Osmanlı vakanüvisleri ile yeni Türk tarihçileri arasında bir fark bulunmadığını, her iki grup içinde de egemen olan anlayışın temelinde "hoş görünmek" güdüsünün yattığını ileri sürmektedir.[101] Bu bağlamda Muhittin, Fuat Bey'in tasnifinin de tamamen "indî" (öznel) olduğunu belirtmekte ve Türk ulusçuluğunun gelişmesini kavramak için bugünkü Batı milletlerinin hangi koşullar altında, nasıl oluştuğunu göstermeye, açıklamaya çalışmaktadır. Muhittin, Orta Asya'dan tarih boyunca başka ülkelere sürekli göçler olduğunu vurgulamakta, ancak bu göçleri, bir süre sonra ortaya atılacak olan Türk Tarih Tezi'nden[102] farklı bir yaklaşımla ele almaktadır:

98 Köprülüzade Mehmet Fuat, *Türkiye Tarihi, Birinci Kitap, Methal: Türk Âlemi*, İstanbul, 1923, s, 3:"Bugün yeryüzünde gördüğümüz milletleri tarihi teşekküller itibariyle başlıca iki büyük kısma ayırabiliriz. Birinci kısım, mesela "Fransızlar" gibi, teşekkül ve inkişaflarının mahiyeti tarih sahifelerinde takip edilebilen milletlerdir. İkinci kısım ise, mesela "Çinliler", "İranlılar" gibi tarihin tanıyabildiği en eski devirlerde bile varlığı malum olan kavimlerdir. İşte Türkler, dünyanın en eski milletlerinden olan Çinlilerle İranlıların pek eskiden beri tanıyıp kendisiyle münasebette bulundukları bir kavimdir". Krş. Halil Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, 1983.

99 Muhittin, "Türk Tarihine Ait Birkaç Mesele", *Meslek*, 28 Nisan, 1925.

100 Muhittin, "Türk Tarihine Ait Birkaç Mesele", *Meslek*, 5 Mayıs 1925.

101 Muhittin, "Tarihimizin İzaha Muhtaç Birkaç Noktası", *Meslek*, 12 Mayıs 1925.

102 Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", *Felsefe Kurumu Seminerleri, Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ankara, 1977, 255-268; Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu*, (1929-1937), İstanbul, 1992.

> Orta Asya yaylası gibi tabiat ve iklim itibariyle medeniyete çok az müsait olan yerlerden, daha evvel medenileşmiş kıtalara doğru bütün tarih devirlerinde daimi bir muhaceret ve istila hareketi vukua gelmiştir.[103]

Muhittin, Türk milletinin oluşumunu tarihin derinliklerinde değil, daha yakın zamanlarda aramakta ve uluslaşmanın yerleşme ve uygarlaşmayla sıkı ilintisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü birbirine yakın nitelikler gösteren Orta Asya kavimleri (budunları) arasında yüzyıllarca süren göçler, istilalar ve kaynaşmalardan sonra bugünkü anlamda bir "Türk milliyeti" ortaya çıkması için her şeyden önce "bedevilikten medeniliğe" geçiş sürecini hazırlayan bir tarih çevresi oluşması ve bu tarih çevresi içinde bir yerleşme ve yurt tutma zorunludur.[104] Bu nedenle bugünkü Fransızlarla dünkü Fransızlar, Cermenlerle Almanlar arasında nasıl bir bağlantı varsa, bugünkü Türklerle dünkü Tukyular, Hiyong-nular ve Moğollar arasında öyle bir ilinti vardır.[105] Böylece uluslaşmanın uzun bir tarihsel sürecin ürünü olduğu sonucuna varan Muhittin'e göre, bugünkü Türk milleti tarihin en yeni milletlerinden biridir, hatta millet kimliğini çağımızda kazanmıştır.[106]

Osmanlı'dan Türk'e Doğru

Muhittin, araştırmasının geniş bir bölümünde Osmanlı'dan Türk'e geçiş sürecini ele almaktadır. Araştırmada bu süreç Türkler için "milli bir teşekkül devrinin tamamlanması tarihi" olarak tanımlanmaktadır.[107] Bu bölüm, başlıca üç alt başlık altında incelenmektedir:

1. 18. yüzyılda Avrupa toplumu
2. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu
3. Sened-i İttifak, Vaka-i Hayriye ve Tanzimat'ın çözümlenmesi.

Muhittin, 18. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa toplumunun karşılaştırmalı olarak incelenmesinin gerekli olduğuna inanmaktadır. Ancak bu inceleme siyasal olayların art arda sıralanarak aktarılması biçiminde olmamalıdır. Temel sorun iki dünya arasında bir karşılaştırma yapmak ve özellikle 18. yüzyılda hemen hemen bütün dünyayı "istila" eden Avrupa uygarlığının Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuzunu açıklamaktır.

---

103 Muhittin, "Türk Tarihinin İzaha Muhtaç Bir Noktası", *Meslek*, 19 Mayıs 1925.

104 Muhittin, "Türk Tarihinin Tenvir ve İzaha Muhtaç Bir Noktası", *Meslek*, 26 Mayıs 1925.

105 Muhittin, "Türk Tarihinin İzaha Muhtaç Bir Noktası", *Meslek*, 19 Mayıs 1925.

106 Muhittin, "Türk Tarihinin Tenvir ve İzaha Muhtaç Bir Noktası", *Meslek*, 26 Mayıs 1925.

107 Muhittin, "Osmanlı'dan Türk'e Doğru, On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti", *Meslek*, 23 Haziran 1925.

Avrupa'da Roma'nın çöküşünden beri süregelen gelişmeler feodaliteyi, Rönesans'ı ve Reform'u hazırlamış ve Batı dünyası kesin olarak "mülkiyet" dönemine girmiştir. Ferdi mülkiyetin her türlü saldırıdan uzak tutulması düsturunun sosyal bir ilke haline geldiği Avrupa'da, bu dönemi hazırlayan toprak derebeyliği dönemi olmuştur. Toprak mülkiyetinin sağlam esaslara bağlanmış olması, "burjuva" sınıfının doğmasına ortam hazırlamıştır. Daha 14. yüzyılda kökleşmeye başlayan bu düzen, yani mülkiyetin dokunulmazlığı ilkesi, içinde bulunduğumuz büyük uygarlığı hazırlayan etmenlerin başında gelmektedir.[108]

Batı'da derebeylik dönemi kapitalizme, burjuva uygarlığına giden yolu hazırladı. Gerek ticaret, gerekse küçük sanayi sayesinde ve özellikle büyük coğrafi keşifleri izleyen yayılma sürecinde Avrupa'da büyük bir servet birikimi ortaya çıktı.[109] Avrupa'da gittikçe yükselen burjuva sınıfı; bilim, felsefe, ahlak ve güzel sanatlardaki ilerlemeyi sağladığı gibi, toplumun bütün kurumlarında da köklü devrimlerin yaratıcısı oldu.[110] Bu sınıfın tarihsel rolünü, o zamanki tarihçiliğimizin pek tanımadığı bir yöntemle çözümleyen Muhittin, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal sınıfların konumunu da incelemektedir.[111] 18. yüzyılda imparatorluk içinde çeşitli sosyal evrim aşamalarını temsil eden kitleler bulunmaktadır. İmparatorluğun bir bölümü doğrudan doğruya kapıkulu tarafından yönetilmekte ve bunun dışında özerk bölgeler bulunmaktadır. Doğrudan doğruya kapıkulunun denetiminde bulunan yerler, İstanbul'u çevreleyen ve "en eski tarih devirlerinden beri daima askeri fütuhat ve istila yolları" üzerinde bulunan bölgelerdir. Ancak bu bölgeler de değişik özellikler, farklılıklar göstermektedir. Doğuda henüz aşiret bağlarının güçlü olduğu görülmekte ve buralarda kısmi bir özerklik göze çarpmaktadır. Suriye de benzer koşullar içinde bulunmaktadır. İmparatorlukta çeşitli dinler, mezhepler, tarikatlar yan yana oturmakta, çeşitli yaşam ve geçim koşulları birbirine karışmış bir halde varlığını sürdürmektedir. Muhittin, bu bağlamda imparatorluk içinde özerkleşmiş, kapıkulunun denetiminden uzak bölgelerdeki koşulları da ele almaktadır.[112]

---

108 Muhittin, "On Sekizinci Asırda", *Meslek*, 30 Haziran 1925.

109 Krş. Braudel, *La mediterranée et le monde méditerranéen à l'epoque de Phillippe II*, Paris, 1966, II, 433-492; Ö.L. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, 136(1970), 557-608.

110 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Avrupa", *Meslek*, 7 Temmuz 1925.

111 Muhittin, tarihçilerimizin "sınıf" kavramına tamamen yabancı olduklarını belirtir. Yalnız Yusuf Akçura'yı bu yargının dışında tutabileceğimizi söyler.

112 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu", *Meslek*, 21 Temmuz 1925.

18. yüzyılda fetihler durmuş, imparatorluğun hazinesi kurumuştur. Kapıkulu artık kendi kendini yemeğe başlamıştır. Fesadın kaynaştığı yer, yeniçeri kışlalarıdır. Dışa karşı son derece zayıf, aciz, düşkün olan Yeniçeri Ocağı, içerde tam tersine bir "tagallüp ve taassup" yuvası haline gelmiştir. İmparatorluğun aydınlar kesimini oluşturan ulema da tıpkı yeniçeriler gibi birbirini yemekte ve bu durum imparatorluğu tam bir çöküşe doğru götürmektedir.[113] Muhittin, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iki önemli gelişmeye işaret etmektedir: Bunlardan birincisinde toprak derebeyliğine doğru bir eğilim, ikincisinde ise burjuvalığa doğru bir hareket göze çarpmaktadır. Burjuva nitelikli gelişmeler, hiç şüphesiz, Batı Avrupa'dan yola çıkan burjuva yayılmasının imparatorluktaki etkilerinin bir sonucudur. Bu hareket, kapıkulu unsurlarının dışında bir gelişme göstermiştir. Nitekim kapıkulu dışında, toprak derebeyliğine[114] doğru giden bir eğilim söz konusudur. Kapıkulu, Türklerin toplu hareketlerinden her zaman kuşkulanmış, onları bütün sosyal ve ulusal örgütlenmelerden yoksun bırakmayı kendi çıkarı için zorunlu görmüştür. Bu yüzdendir ki, bütün eski Türk beyleri ve aileleri birer birer tasfiye edilmiştir. 18. yüzyılın koşulları, Türkler arasında yeniden sosyal nüfuz sahiplerinin sivrilmesine ortam hazırladı. Bunlara "âyan ve eşraf" adı veriliyor, merkezin nüfuzu azaldıkça âyan ve eşraf güçleniyordu. Bu nedenle çökmekte olan "timar ve zeamet" rejimi üzerinde bir derebeylik düzeninin yükseleceği anlaşılıyordu. Nitekim bu âyan arasından birtakım beylerin ortaya çıktığı görülmektedir. "Eğer araya Avrupa'nın müdahalesi ile Tanzimat devri girmemiş olsaydı Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan Türkler de bu toprak derebeyliğini yaşamış olacaklardı. Fakat tekâmülde çok geç kalmış ve uzun zaman kapıkulu hâkimiyetinde ezilmiş olan imparatorluk içine Avrupa'nın kati hululü buna imkân bırakmadı."[115]

Derebeylik, daha doğrusu âyanlık düzeni konusunda Muhittin'in çözümlemeleriyle Ziya Gökalp'ın görüşleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ancak Ziya Gökalp, âyanlığın devletin siyasal çöküşüyle ortaya çıktığını ve oldukça zararlı sonuçlar doğurduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık o, derebeyliğin soyluluk (asalet) duygularının ortaya çıkması ve yayılması açısından sosyal bir yarar sağladığını da kabul etmektedir. Gökalp'a göre, "Zeamet devrinde bütün Türkiye dahilinde yalnız bir aile

---

113 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu", *Meslek*, 21 Temmuz 1925.

114 Derebeylik sözünü şüphesiz âyanlık karşılığı olarak kullanmaktadır. Bkz. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda âyanlık*, Ankara, 1977; Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Kösepaşa Hanedanı*, Ankara, 1984.

115 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu", *Meslek*, 28 Temmuz 1925.

vardı... Bütün Osmanlılar bu ailenin kapıkulları, esirleri, hizmetçileri gibiydi. Derebeylik devrinde âyan adını alan birtakım 'zümreler' hanedanlık iddiasına kalkıştılar. Bunlar, 'zeamet' devrinin kadim ümerası gibi kulluk ve bendelikle iftihar etmiyorlar, belki kendilerinin de şeref ve asalete malik birer hanedan olduklarını ileri sürüyorlardı."[116] Gökalp, bu gelişmenin raiyyet ve kulluk duyguları yerine "hürriyet ve asalet duyguları"nı uyandırdığını da belirtmektedir.

Öte yandan Muhittin'e göre, doğrudan doğruya kapıkulunun denetimi altında bulunan yerlerde burjuvalığın gelişmesine olanak verilmiyordu. Öyle ki, Avrupa ile ticari ilişkilerde bulunan İstanbul'daki Türkler arasında bile burjuvalaşma eğilimi yoktu. Bu hareket, İstanbul'da daha çok esnaflık ve tüccarlık yapmakta olan gayrimüslimler arasında bir yer bulmaya başladı. Fakat bunun da çabucak gelişmesine olanak bulunmuyordu.

Muhittin, burjuvazinin kökleşmesi için her şeyden önce "mülkiyet" düzeninin kurulması gerektiğine değinmektedir. Servet birikimi yoktu; biriken servet padişah ve kapıkulları tarafından paylaşılırdı. Ancak Tanzimat'ın getirmeye çalıştığı can ve mal güvenliği de tam olarak uygulanamamış, bunun içindir ki Avrupalılar, Türkiye'deki kapitülasyon haklarını günden güne genişletmenin yollarını aramışlardır. Bu arada gayrimüslimlerin çoğu Avrupa uyruğuna ya da koruyuculuğuna geçmeyi yeğliyorlardı.[117]

Sosyal ve ekonomik yapıdaki bozuklukların yıktığı, yıkmakta olduğu imparatorluğu yeni bir yapılanmayla kurtarmaya çalışan Nizam-ı Cedid[118] ıslahatı sırasında Osmanlı düzeni bir derebeylik rejimine dönüşmeye başlamıştı.[119] II. Mahmut zamanında düzenlenen Sened-i İttifak[120] bunun somut bir kanıtıdır. Bu senetle saray, derebeylere devleti denetleme hakkını veriyor, âyanlar da senette yazılı ilkeler çerçevesinde sarayın otoritesini kabul ediyorlardı. Bu belge, padişahın kendi hukukundan "fedakârlık" ettiği anlamına gelmektedir. Muhittin, Sened-i İttifak'la Magna Carta[121]

---

116 *Yeni Mecmua*'dan aktaran Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul, 1922-1338, I, 1663-1664.

117 Muhittin, "On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu", *Meslek*, 28 Temmuz 1925.

118 E.Z. Koral, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1946; Shaw, *Between New and Old : The Ottoman Empire Under Selim III, 1789-1807*, Cambridge Mass., 1971.

119 Muhittin, "Vak'a-ı Hayriye Sıralarında İmparatorluğun Vaziyeti", *Meslek*, 4 Ağustos 1925.

120 Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, 112 (1964), 603-622.

121 Magna Carta ile Sened-i İttifak arasında bir karşılaştırma yapan Sina Akşin, bu iki

arasında bir benzerlik kurmakta ve şunu eklemektedir: Bu senetin imzalanmasından sonra "Kapıkulu, âyanın düşmanı olmuş ve ondan sonra mütemadiyen âyanı ezmiştir."[122] Muhittin'e göre Sened-i İttifak "alelade... suni olduğu kadar iptidai bir kanun-ı esasi" idi.[123]

"Vaka-i Hayriye" Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu tarihten başlamak üzere imparatorluk, burjuvalar Avrupa'sını "şeklen ve haricen taklite" başlamıştır. Taklit öncelikle askeri alanda kendini göstermektedir. Ancak bizde ordu, İstiklal Savaşı'na kadar geçmişi savunmanın bir aracı oldu. Bu yüzden de sürekli olarak yenilgiye uğradı. Oysa Avrupa'da ordu, güçlü bir toplumsal ve ekonomik temel üzerine kurulmuştur.[124]

Son olarak Muhittin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'ın ilanı üzerinde durmaktadır. Ona göre Tanzimat'ın ilanı, bir yandan imparatorluğun dışarıdan askeri ve ekonomik destek arama zorunluluğundan, diğer yandan da burjuva medeniyetini "taklit" gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Devletin mahvolmasıyla birlikte kendisinin de yok olacağını, yani geçim kaynağından yoksun kalacağını bilen bir kısım kapıkulu unsurları, devleti kurtarmak için, içeride kendilerini ayakta tutacak bir destek kalmadığını görünce bir dış destek aramışlar ve bunu da Avrupa sermayedarlarında bulmuşlardır. Ancak Tanzimat'ı bir ya da birkaç insanın dehası mı doğurmuştur? Bu hareket, Reşit Paşa'nın "rey ve tedbiri", başka bir deyimle "dehası"nın bir eseri midir? Muhittin'e göre çoğu tarihçilerimiz, fikir ve bilim adamlarımız Reşit Paşa'yı ön plana çıkarmakla yanılmışlardır. Tarihsel ve sosyal olaylarda kişilerin ancak ikinci derecede bir rol oynadıklarını düşünen Muhittin, Reşit Paşa faktörünü geri plana itmekte ve Tanzimat'ın özünü açıklamaya çalışmaktadır. Muhittin'e göre

belge arasındaki benzerlik konusunda şu sonuca varmaktadır: "Vergilerin saptanması işinde bir yanda hanedanların, öbür yanda büyük papaz ve soyluların ortak edilmesi. Bu ilkenin parlamentoya giden bir tohum taşıdığını söyleyebiliriz. İkinci benzeşme noktası, cezalarla ilgili olarak hükümdarın keyfiliğine karşı bir teminat arayışının bulunmasıdır. Bunu da, hukuk devleti arayışı diye tanımlayabiliriz". Akşin, hanedanların birbirini denetleme ilkesini bu bağlamda parlamentoya gidiş olarak yorumlamakta ve Sened-i İttifak'ı "ülke yönetimine bambaşka bir biçim veren köktenci, anayasal bir belge" olarak kabul etmektedir. Bkz. Sina Akşin, "Sened-i İttifak İle Magna Carta'nın Karşılaştırılması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27(1992-1994), 115-123.

122 Muhittin, "Vak'a-ı Hayriye Sıralarında İmparatorluğun Vaziyeti", *Meslek*, 4 Ağustos 1925.

123 Göst. yer.

124 Muhittin, "Vak'a-i Hayriye Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Vaziyeti", *Meslek*, 25 Ağustos 1925.

Tanzimat, imparatorluğun o zamana kadar burjuvalığa kapalı kalan merkezini doğrudan doğruya burjuva düzeninin egemenliği altına almıştır. Bunun için Tanzimat'ın en güçlü ilkelerinden biri "mal ve can emniyeti" idi. Bu, özel mülkiyetin kurulması anlamına geliyordu.[125] Muhittin, Tanzimat hareketinin daha geniş bir çözümlemesini yapmayı tasarlıyordu. Fakat ne yazık ki, buna fırsat bulamadı. Çünkü *Meslek* yayın hayatını bitirmek üzereydi. Bunun için özet niteliğinde "Tarihimiz Değişiyor ve İnkılabımız Yürüyor" başlıklı bir yazıyla[126] bu diziyi tamamlamış oldu. *Meslek*'ten sonra yayına giren *Halk Gazetesi*'nde ise artık bu konulara dönmedi.

125 Muhittin, "Tanzimat Devrinde Burjuvaların İmparatorluğa Hululü", *Meslek*, 1 Eylül 1925.

126 *Meslek*, 1 Eylül 1925.

TARİHİMİZ, TARİHÇİLERİMİZ VE CUMHURİYET

MUHİTTİN BİRGEN

MESLEK

15 KASIM 1924–1 EYLÜL 1925

TARİHİMİZ, TARİHÇİLERİMİZ VE CUMHURİYET

Osmanlı İmparatorluğu'nu, hanedan ve hilafeti ile yıkan Cumhuriyet, bizim tarihlerimizi de, tarihçilerimizi de -tabir caiz ise- fenersiz yakaladı, onların istinatgâhları Osmanlı sarayı idi; bu saray yıkılınca meydanda ne tarih kaldı, ne de tarihçi!

Vakıa, Aşık Paşazade'den beri yüzlerce cilt tarih yazılmış ve yüzlerce müverrih [tarihçi] gelmiştir, ancak bütün bu ciltler ve bütün bu müellifler, bize yalnız Osmanlı sarayının asırlar arasındaki sergüzeşt ve menabilerinden bahsederler ve bu esnada Türkler, Osmanlı tarihi sahnesinde, mesela ya Karamanoğulları, yahut da Celali eşkıyası şeklinde görünürler. Osmanlı sarayının zulüm tarihinden kendisini kurtaran milletler arasında Türkler, en geç kalmış olan millet idi. Bir zamanlar Türk'ten Lehli'ye varıncaya kadar Şarki Avrupa, Garbi Asya ve Şimali Afrika'ya mensup türlü türlü milletler üzerinde istediği gibi hüküm sürmüş olan bu kanlı saltanat, nihayet ömrünün son senelerini de yalnız Türklerin sırtı üzerinde geçirmeye başlamıştı. Fakat, uzun asırlardan sonra akıllanan Türk milleti de silkindi, Osmanlı sarayı mahvoldu.

Türk milleti için ne kadar talihsizliktir ki, büyük bir hamle ile silkinerek kendisini imparatorluğun pençesinden kurtarmış olmasına rağmen henüz onun tarihçilerinden kurtulamamıştır. Bugün mekteplerde Türk çocuklarına milli tarih diye okutulan kitaplar, kitapların istinad ettiği programlar, yalnız padişah isimlerini mahzuf [silinmiş] bir Osmanlı tarihinden başka bir şey değildir, kendilerine Türk müderrisi unvanlarını vermekten çekinmeyen tarihçilerimiz, bir türlü Osmanlı tarihinden ayrılamıyorlar: Cumhuriyet'in tarihimizde yapabildiği yegâne inkılap, biri padişah isimlerini hazf etmek [silmek] gibi, çok bir oyuncak, diğeri de eski zamanlardan yeni zamanlara doğru gelen bir tarih usulü yerine yeni zamanlardan eskilere doğru giden bir usul üzere iki adi şeyden ibaret kaldı. Osmanlı saltanatı öldü. Fakat onun ruhu -Türk Darülfünunu'nun himmeti sayesinde!- hâlâ yaşıyor.

Meydanda yalnız bir hareket var ki, o da Darülfünun'un haricinde bulunuyor: ***Anadolu*** mecmuasının temsil ettiği bu Türk hareketi, şimdiye kadar yaptığı tetebbuatın [incelemelerin] tarzı ile bize bu defa hakikaten Türk bir tarih kanavası hazırlamaya çalıştığını gösteren Mükrimin Halil Bey, Türk tarihine bir isim aramakla meşguldür. Bunu ***Anadolu*** mecmuasındaki yazılardan anlıyoruz. İlk defa olarak tarihimizin mihverini saraydan kurtarıp başka bir şeye, mesela coğrafi manasıyla

Anadolu üzerine oturtmak isteyen bu tecrübe bize her şeyden evvel bir hakikati gösteriyor:

Kendilerini bize mal etmek için her türlü şarlatanlığı yapan tarih ve müverrih bolluğuna rağmen henüz ne tarihimiz, ne de tarihçimiz vardır.

***

Yukarıdaki satırlar, birçok karilerimizi [okuyucu] hayrete düşürecektir: "-Türk tarihi, Osmanlı tarihi, bunlar birbirlerinden ayrı olan şeyler midir ki, böyle bir tefrik yapmaya ve hatta tefrika çıkarmaya lüzum görüyorsunuz?" Ne zaman Osmanlı tarihine Türk gözü ile bakmak demek olan bu yolda fikirlerden bahsettimse hemen daima bu tarzda bir suale maruz kaldım. Hatta; bazıları, benim de Ankara-İstanbul davasına kendisini kaptırmış bir müfrit olduğuma zahib oldular; "Ankara'dakiler"in arada sırada "İstanbul'dakiler"e karşı şiddetli beyanatta bulunmalarından fazla müteessir olmuş bazı muhataplarım arasında, hatta bana "hakîmane ve akilâne" bazı nasihatler vermek isteyenler bile bulundu; "Galiba siz de hiç yoktan bir Anadolu-İstanbul davası çıkarmak isteyenlerdensiniz? Fakat bundan memlekete mazarrâttan [zararlar] başka bir şey gelmez!" diyenlere dahi tesadüf ettim.

Daima maruz kaldığım bu tarzda mukabeleler, tecrübesiyle biliyorum ki henüz Osmanlı ile Türk arasındaki tarihi, -içtimaiyen ve bilhassa iktisadiyen tarihi- farkı anlamamış, hatta sezememiş olanlarınızın mikdarı kahir bir ekseriyet teşkil eder. Bu kahir ekseriyetin bütün vebali Darülfünunumuzun Edebiyat Fakültesi'ne ait olduğu için bu nevi mukabeleler karşısında, muhataplarıma -hatta içlerinde bana karşı siyasi ithamlar geçtiğini hissettiklerime bile- karşı hiç iğbirar [gocunma] duymuyorum, çünkü anlamıyorlar; alıştıkları ve bilhassa yalancı müverrihler tarafından alıştırıldıkları tarih görüşü tarzından kurtulamamışlardır. Ve binaenaleyh gayet samimi söylerler. Onların bilhassa şu korkuları gayet samimidir: Bir zamanlar Türk ve gayri Türk diye bir dava çıkmış ve bunun neticesi olarak bilhassa Müslümanlar arasında bir tefrika zuhur etmişti. Şimdi de aynı tarzda bir Anadolulu ve İstanbullu davası çıkıyor ve bunun şekli de Türk-Osmanlı tarzında ifade ediliyor. O tefrikadan zarar görmüştük, bu tefrikadan da zarar görürüz; aman bunu yapmayalım!.

"Ankara'dakiler"le "İstanbul'dakiler" arasındaki cidal bir siyaset mücadelesi, bir post kavgası, bir firkacılık ve politikacılık davası oldukça bizim bunlarla alışverişimiz olamaz. Fakat, Türk-Osmanlı veyahut Anadolu-İstanbul meselesini bir tarih meselesi olarak mütalaa edenlerle -bunlardan İstanbul'da olanlar da vardır- daima beraberim. Bundan dolayıdır ki *Anadolu* mecmuasını gazetemiz çok sever ve Mükrimin Halil Bey'in ismini daima hürmetle yâda lüzum görürüz. Tefrika korkusuna gelince, kendilerini hâlâ Osmanlı hissedenler, Osmanlı sarayının zulmünü tutarak Türk halk kitlesi üzerinde fermanfermâ [buyuran] olmak isteyenler için bu gibi tefrikalardan korkuya mahal olsa da, bizim gibi kendilerini ancak Türk hisseden ve hayatlarının selametlerini Türk'ün tarihte ve hayatta muzaffer olmasına bağlı görenler için bu tarzda tefrikalardan korkuya mahal yoktur. Hatta bilakis, biz bundan seviniriz; vaktiyle Ziya Gökalp'e isnat edilmiş olan tefrikacılık ithamı, Ziya'nın Türk tarihinde çok şerefli bir mevki kazanmasına sebep olacaktır. Çünkü, Türk için Osmanlı tarihi demek, yedi asırlık bir zulmün tarihi demekti. Ziya, -bazen kati bir vaziyet almak için elzem olan cesaret

veyahut görüşe sahip bulunmamasına rağmen- Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına çalıştı ise, Türk'e karşı en büyük iyiliği etmiş demektir! Çok samimi bir hassasiyetle tefrikadan korkan hayır ve hasenat hisleriyle mütehassis "hüsn-i niyet ve rikkat-i kalp sahibi" vatandaşlarıma bu münasebetle şunu söylemeye lüzum görürüm ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması tarihen bir zaruret idi; hiçbir hüsnüniyet, hiçbir azim, hiçbir kahramanlık ve celadet onu kurtaramazdı. Hatta Cihan Harbi kazanılmış olsaydı dahi yine yıkılacaktı; binaenaleyh Ziya'nın çıkardığı tefrikanın yegâne kabahati, çok geç kalmış olmasında idi. Bugün de artık Türk'ün Osmanlıyı istihlaf etmesi tarihi bir zaruret olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk tarihine devretmiş olduğu bir Osmanlı sınıfı, müstakbel nesillerde, ancak bir tarihi zarureti takip eden fertleriyle yaşayabilecek ve tarihin arkasında kalan unsurları itibariyle de, Türk-Osmanlı tefrikası arasında çürüyüp gidecektir! Bu hakikat, tarihçilerimiz için de aynı kuvvette bir hakikattir? Süratle ve -fantazya şeklinde değil- hakikaten Türkleşen tarihçilerimiz yaşayacak, diğerleri de mahvolacaklardır.

-Nasıl olur? Türk başka, Osmanlı başka olabilir mi? Osmanlı, Türk'ün başka adı değil mi? Türk demek Osmanlı demek değil midir?

Şu yukarıdaki izahatı da henüz anlayamadığı için bize karşı hâlâ bu tarzda sormak isteyen karilerimizi, bu satırları yazarken, bizzat gözlerimizle görür gibiyiz. Namık Kemal'den beri Türk ve Osmanlı tabirleri, birbirleri için o kadar müteradif [eş anlamlı] manaları haiz kelimeler olmuştur ki, şimdi Türk ve Osmanlı tarzındaki bir tefrike inanmakta güçlük çekecek olan karilerimiz çoktur. Halbuki iş böyle değildir; Osmanlı tarihinde Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Ulah, Çerkes, Arnavut gibi nasıl birtakım milletler ve milliyetler olmuşsa, onlar gibi bir de Türk milleti olmuştur. Osmanlı bunların hepsinden başka bir şey idi; ve asla Türk değildi. Hatta bir zamanlar Bulgar veya Arnavut'a karşı olduğundan çok fazla Türk'ün düşmanı idi. Ve ancak iki asırdan beridir ki bu Osmanlı kitlesi, tedrici surette Türkleşmeye doğru gidiyordu. Bununla beraber henüz Türkleşmemiş olan unsurları vardı. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir Türk-Osmanlı meselesi vardır. Gayr-i kabil-i inkâr olacak derecede sarih, kati ve aşikâr bir varlıkla vardır; iş yalnız görmeye ve göstermeye kalır. Biz bu sütunlarda o vazifeyi yapacağız. Müteakip nüshalarda teselsül [sürmek] edecek olan bu tarih makalelerimizi takip edecek olan karilerimiz, tarihimizin nasıl büsbütün yeni bir gözle görülmesi kabil olduğunu anlayacaklar ve o zaman, yavaş yavaş, herkesin gözlerini kapayan esrar perdesinin kalktığını göreceklerdir.

Cumhuriyet'in Türkiye'de yapacağı en büyük inkılap ve en kati ıslahat, tarih sahasından başlamak mecburiyetindedir. Bu ıslahat ve inkılabı Darülfünunumuzdan bekleyemeyiz. Çünkü orada bu gibi bahislerle zihin yormayı kabul edecek olanlar yoktur; onlar şimdi Türk milletinin sırtında bir Darülfünun saltanatı kurmakla meşgul bulunuyorlar. Varsın onlar istediklerini yapsınlar, biz de kendi gücümüzün yettiği nispette kendi başımızın çaresine bakmaya çalışalım.

OSMANLI KİMDİR?

Tarihimizi Hakiki Manasıyla Görmek Bizim İçin Müstacel Bir Zarurettir. Mukaddime

Aziz Kariler,

Efsane ve edebiyat, hissiyat ve itikadat üzerine kurulmuş bir tarih sahibiyiz. Bütün cemiyetler ve milletler, bugünlerini ve yarınlarını ancak mazilerini olduğu gibi bilmek ve öylece görmek sayesinde anlayabilirler. Bunun için biz de artık hayatın emrine itaat ederek bu masal ve edebiyat tarihini yıkmak ve yerine hakikat ve vakıa üzerine istinat eden bir tarih kurmak zaruretini idrak eylemek mecburiyetindeyiz. Biz, bizzat, bu zarureti ilk görmüş olmak iddiasında değiliz; ancak, onu ifade için ilk teşebbüsün *Meslek*'ten çıktığını söyleyebiliriz. Bununla da maksadımız tefahur [övünmek] değil, izahtır: Her ilk şey eksik ve noksan olur. Eğer bizden daha layık-

ları bu işe teşebbüs etselerdi noksanları da az olurdu; biz, müstacel [acil] gördüğümüz milli bir vazifeyi ifa için bu sütunları doldurmak lüzumunu hissettik. Noksanlarını bu samimi endişeye bağışlayacak karilere şimdiden teşekkür edeceğiz. Ve bize yanıldığımız noktaları izah lütfunda bulunacak olanlara da minnettar kalacağız.

Evet, efsane ve edebiyat üstüne kurulmuş bir tarih üzerindeyiz. Bir zamanlar bize öğretilmiş olan, bugün hâlâ yalnız şekli değiştirilerek Türk çocuklarına öğretilmekte olan tarih, bize arkamızda bıraktığımız yedi asırlık bir hayat dersini hakiki çehresiyle ve hakiki manasıyla gösteremez. Bilhassa bu tarihin "Türk" ile olan münasebetleri şimdiye kadar yalancılık ve riyakârlık altında örtülmüştür. 1908 tarihine kadar bir dereceye kadar tabii görülmesi lazım gelen bu hal, o tarihten beri, tarihimizi millileştirmek iddiasında bulunan yeni zaman tarihçilerimiz devrinde dahi aynı halde kalmıştır. Biz bütün bu yedi asırlık riyakârlık ve yalancılığın çehresini örten nikabı [örtüyü] kaldırmak cesaretini hissetmek zamanı geldiğine kailiz. Onu kaldırıp o tarihi, kendisini hakikaten Türk hisseden vatandaşlara olduğu gibi göstermek istiyoruz.

Göstereceğimiz yeni çehre, mekteplerde senelerden beri bize ve çocuklarımıza gösterilmekte olan sevimli çehre değildir; belki de bize korku verebilir bir çehre olur. Fakat ne yapalım ki, bugünkü insanların vazifeleri tarihi, hayatı olduğu gibi göstermek, onu hissiyat rengi ile boyamamaktır. Madem ki ilim istiyoruz; bilmeliyiz ki asrın ilmi, ne efsane ve hurafeye, ne his ve itikada istinat eder. O sadece vakıata istinat etmek isteyen kuru, cansız, soğuk bir şeydir. Bunun için size göstermek istediğimiz çehreye iyi bakınız. Onu görünüz, ruhuna nüfuz ve hulule çalışınız. Bu esnada şimdiye kadar söylenilmesine alışmadığınız şeylere tesadüf ederseniz, korkma-

yınız; tarih cansızdır. Gözünüze çarpabilecek sevimli veya korkunç çehre onda değil, sizdedir. Siz yalnız onun çehresini görünüz ve hissinizi ondan uzak tutunuz.

***

"Osmanlı" Aşireti ve Tarihi Vazifesi

"Osmanlı" ne demektir? sualine cevap vermek, tarihimizin yedi asırlık manasını anlamak için birinci olarak yapacağımız şeydir. Bu sualin cevabını vermek için Şark tarihinin çok eski zamanlarına kadar gitmek, Roma İmparatorluğu'nun son devrini, Hıristiyanlığın zuhur ve intişarını [yayılmasını] gözden geçirdikten sonra dünyayı dolaşmak, İslamiyetin zuhurunu, Türkler'in muhaceretleri neticesi Abbasiye Devleti'nin tekâmülünü tetkik etmek; daha sonra da "Tavaif-i Müluk" devrini mütalaa ile Osmanlı Devleti'nin ilk günlerine kadar gelmek lazımdır. Fakat, biz o kadar gerilere kadar gitmeyi, sırf karilerimizi yormamak ve bir gazete makalesi şeraitini ihlal etmemek için, muayyen bir plana tab'an, başka zamanlara bırakmak fikrini tercih ediyoruz. Bütün bu tarih devirlerini *Meslek,* karileriyle birlikte, muhtelif vesilelerle ve bilhassa tarih ile içtimaiyat ilimleri arasındaki münasebetlere göre birer birer tetkik edecektir. Şimdilik yalnız Osmanlı tarihinin ilk günlerinden işe başlamak bizim için kâfidir.

Kayıhan kabilesinden Ertuğrul Bey aşireti, düne kadar annelerimizin bize naklettikleri türlü türlü Türk masalları içinden çıkarak Küçük Asya'nın muhtelif yerlerinde dolaştıktan sonra, nihayet Selçuk hükümdarlarından aldığı bir uç beyliği ile gelip Eskişehir havalisinde yerleşiyor. Bir zamanlar tarihi ve cemiyeti coğrafyaya bağlamak istemişlerdi. Bu, çok fazla bir iddiadır. Ancak tarih ve cemiyet ile coğrafyanın sıkı bir alakası vardır. Ve işte bu alakayı biz Ertuğrul Bey'in uç beyliğini Eskişehir civarında tesis etmesinde de görebiliriz: Anadolu Yarımadası'ndan İstanbul'a doğru giden iki yolun ikisi de bu istikametten geçer: Biri Sakarya Vadisi'yle Kocaeli Yarımadası'ndan doğruca İstanbul'a, diğeri de Yenişehir Ovası'ndan Bursa'ya. Bunun için, tarihen iptidai, fakat "semye" teşkilatı henüz tamamen bozulmamış olduğundan canlı ve kuvvetli, nîm [yarı] bedevi kavimler tarafından istilası zaruri olan Bizans İmparatorluğu'na karşı artık tamamen hazırlanmış olan Türk istilasının ilk adımını atmak vazifesi Osman Bey aşiretine teveccüh etmiş bulunuyordu.

Bizim kapukulu[1] müverrihleri [tarihçileri] vazifelerine karşı büyük bir sadakat göstererek, bize yalnız bu aşiretin başlarından bahsetmişlerdir. Hatta bunlardan Ertuğrul Bey'i daha basit gösterirler ve asıl Osman Bey'den başlarlar. Bunun için Osman Bey'in aşireti hakkında henüz esaslı malumata malik değiliz; bunları, gelecek nesil tarihçilerimiz, karanlıklardan ve meçhulattan parça parça çıkarmaya çalışacaklar ve bundan yedi asır evvel tarihte mühim bir rol oynamış olan, bu henüz ham ve bedavette [göçebelik] yaşayan Türk aşiretinin dahili hayatının ne halde bulunduğunu ancak o zaman anlayacağız. Türk müverrihi olmakla meşhur Necip

1 "Kapıkulu" tabiriyle biz, ona verilmesi mutad olan manadan daha geniş bir şey anlıyoruz. Osmanlı tarihinin sınıfı hareketlerini izah ederken göstereceğimiz veçhile, biz bu tabiri, imparatorluğu yapan ve tutan müdiran sınıfı için bir alem olarak kullanacağız.

Asım Bey'in de iştirak ettiği, şimdiye kadar yalnız ilk ve -galiba- son ciddi neşredilebilmiş olan *Büyük Tarih*'te de bu Türk aşiretinin hayatı hakkında pek az malumat vardır.

Çünkü; bütün kapıkulu müverrihleri için tarih Türk halk kitlesinin hayatını değil, Osmanlı sultanlarının sergüzeşt ve menâkıbını kaydetmeye mahsus bir defterdir.

Kapıkulu müverrihleri, bu Türk aşiretinin hayatını anlatırken bize Ertuğrul ve Kara Osman beyleri insanlık fezailinin mücessem numuneleri olarak gösterirler: Kahramanlık birinci vasıflarıdır. Adalet, hakperestlik, sadelik, mertlik, halkperverlik gibi vasıfları da bu birinci vasfı itmam ederler [tamamlarlar]. Onlar bu tasvirleri yaparlar ve daima vazifeleri burada nihayet bulmuş zannederler. Halbuki iş asla böyle değildir; Osman Bey kahraman ise bütün etrafındaki dört yüz çadırı dolduran insanlar hep öyledir; çünkü henüz iptidaidirler. Henüz göçebe ve bedevidirler; henüz içlerinde iş bölümü inkişaf etmemiş ve cemiyetin semye teşkilatı tamamen bozulmamıştır. Hakikatte ise Osman Bey bir kahraman olmazdan evvel bir "aşiret derebeyi"dir. Ve binaenaleyh, içinde aşiretinin iptidai ananelerine sadakat hissinden ziyade günden güne artan bir hâkimiyet hırsı peyda olmuştur. Bunun için tam bir feodal hareketi olmak üzere, beyliği tesis ve hükümeti kurarken kendisinden şüphe ettiği amcasını, eski semye ananelerine hıyanet ederek, bizzat öldürmüştür.

Kapıkulu müverrihlerini takip ederek tarihimize yeni yeni fantazya boyaları vurmaya çalışmış olan bizim yeni "milliyetperver" müverrihlerimiz, yazdıkları kitaplarda Türklerin en büyük meziyetleri olmak üzere kahramanlığı, misafirperverliği, cömertliği vesaireyi göstermekte devam ettiler. Halbuki artık bu asırda bilmeleri lazımdır ki, bütün iptidai cemiyetler bu devirlerden geçmişlerdir. Her iptidai cemiyetin kahramanlık, misafirperverlik, cömertlik vesaire gibi birtakım muayyen evsafı vardır. Bu evsaf, cemiyetin tekâmülüne hâkim olan anasırın tabii ve zaruri neticeleridir. Binaenaleyh vazifeleri Osman Bey'in kahraman, mert, âlicenap vs. olduğunu söylemek değil, belki de aşiretinin o zaman hangi şerait-i içtimaiyye içinde bulunduğunu, hangi tekâmül devrinde olduğunu göstermekti. Bu vazifeyi eskiler olduğu gibi yeniler de tamamen ihmal etmişler, bize tarih diye yazdıkları şeyleri yalnız yaldızlı edebiyat ile doldurmuşlardır.

Bundan dolayı Osman Bey aşiretinin Eskişehir civarına konduğu sıralarda ne gibi içtimai evsafda bulunduğu hakkındaki malumatımız çok eksik ve tamamen takrip ve tahmin üzerine müessestir. Müspet olarak yalnız şunu görebiliyoruz ki, bu aşirette -merhum Ziya'nın bazı iddialarına muhalif olarak- pederşahi cemiyet nizamı kendisini kuvvetle göstermiş ve Osman Bey, aşiretinin ananelerine sadık bir reisi olmaktan çıkarak, beyi ve daha doğrusu derebeyi olmuştur.

İleride tedrici surette yazacağımız makalelerde göstereceğiz ki, Türk tarihini umumi cihan tarihi hareketleri arasında hakiki manasıyla tespit etmek işi, ancak, Türkleri, Roma İmparatorluğu'nu istila eden "Cermen" barbarlarının oynadıkları tarihi rolü, Şarki Roma'dan başka bir şey olmayan İslâm ve Bizans imparatorluklarına karşı tekrar eden bir kavim olmak suretinde göstermeye münhasır

kalacaktır. Bunun için İstanbul yolları üzerinde bir uç beyliği olan Kayıhan parçasını, kahramanlık, hikâyeleri ve cihat edebiyatı arasında göklere çıkarılan bir edebiyat mevzuu olarak değil, tedricen zaruri olmuş büyük bir istila hareketinde bu vazifeyi almaya davet edilmiş bir aşiret olarak mütalaa etmek zaruretindeyiz. Bu, edebiyatçılarımızı müteessir etse de hakikat arayanları memnun edecek bir görüştür.

O kadar ki, eğer İstanbul yollarındaki uç beyliği tesadüfen bir Ertuğrul oğluna değil de, mesela bir Germiyan oğluna isbet etmiş olsaydı, o zaman koca bir tarih devrinin adı da başka olacaktı. Fakat hayatta ve hadiselerinde "isim"in ehemmiyeti yoktur.

Biz gelecek makalemizden itibaren "şey"lere bakarak tarihin hareketini takip edeceğiz.

OSMANLI KİMDİR?

(2)

Semyeden Devşirmeye

"Anadolu'da Türk Medeniyeti" unvanıyla Köprülüzade Mehmet Fuat Bey'in *Milli Tetebbular Mecmuası*'nın beşinci nüshasında neşrettiği bir makaledeki görüşe inanmak lazım gelirse "Osman Gazi'nin kuraltay tarafından tahta iclası hakkında *Lütfi Paşa Tarihi*'nde mevcut rivayet ve ilk padişahlarımızın tarz-ı idaresi, Selçukiler'den kalan eski ananelerin epeyce bir müddet payidar olduğunu" göstermesine rağmen Osmanlıların "boy beyliklerini Selçukiler'den müntakil daha birtakım eski müesseseleri az zamanda ortadan kaldırarak -bugünkü manasıyla- oldukça müterakki bir devlet teşkilatı vücuda getirebilmiş" olduklarını kabul etmek lazım geliyor. Halbuki Ahmet Mithat Efendi'nin *Mufassal*'ının 177-178'inci sahifesindeki "bundan evvel dahi ihtar olunmuş idi ki Avrupa nezdinde barbarlar yalnız Roma-yı Garbî üzerine yürüyen akvamdan ibaret olmak üzere telakki edilerek halbuki asıl ezmine-i mutavassıtaya hatime çekip ezmine-i cedideyi vukua getiren esbabın âzamı Türkler olduğuna göre akvam-ı Türkiye hakkında en mühim intikadata girişmek zaruriyattandır" fikrasına inanmak lazım geldiği zaman da Türklerin Şarki Roma'yı istila vazifesine tarihen müvekkil bir kavim olduklarını kabul etmek lazım geliyor. Bu iki rivayetten hangisine inanmak daha doğru olur?

Her iki görüş arasındaki ihtilaf, haddi zatında ilmi olmayan müşterek bir sebepten ileri gelir. Mithat Efendi, kendi eserinde Türklerden bahsederken, bütün kapıkulu müverrihleri tarafından takip edilmiş olan ananeye tab'an, olanlar hakkında bir hayli nahoş şeyler söylemek istemiş ve bunun için de evvel emirde Türkleri, barbar tabirini kullanmamak nezaketini dahi unutmayarak, Cermen barbarlarıyla yan yana koymaya lüzum görmüştü. Buna mukabil, Fuat Bey de, milli tarihimizi parlak boyalarla boyamayı en milli vazife bildiğimiz bir devrede, Türklere bundan daha altı asır evvelden "bugünkü manasıyla" ve diplomat bir ifade ile -"oldukça" müterakki [gelişmiş] bir devlet teşkilatı kurdurmuş olmayı bir "vazife-i hamiyet" telakki eylemiş bulunuyordu. Bizim fikrimize göre Ahmet Midhad Efendi, Türkleri, biraz çekiştirmek isteyen bir Osmanlı ruhu ile hareket ederken, tarihin çok mühim bir meselesini, belki de bunun ehemmiyetini bizzat takdire muvaffak olamayarak, gelişigüzel, ortaya atıvermiştir.

Halbuki, vazifemiz Türkleri ne barbar, ne de medeni "göstermeye çalışmak"tır; kendimizi, bundan yedi asır evvel hangi halde isek öylece görmemiz lazımdır. Eğer bugünkü hayatımız, dünkü tarihimizin bir mahsulü ise, eğer bu ta-

rih determinizmini ve tekâmülünü kabul etmek ilim için artık bir zaruret olmuş ise, kabul etmek ıztırarındayız ki, Osmanoğulları'nın bundan yedi asır evvel vücuda getirmiş oldukları devlet, bugünkü manasıyla müterakki bir devlet değil, belki o günkü, yani Romalı manasıyla bir devlet idi.

Her şey bize o zamanki devirleri Roma'nın istilasını takip eden hadisat ile mukayese etmeye müsait bulunuyor, şimdilik bu mukayeselere lüzum görmüyoruz. Sade esası göstermekle iktifa edeceğiz:

Tarihin büyük bir devrinde Roma İmparatorluğu, geniş bir medeniyet binası kurduktan sonra kendi kendisini yiyerek birtakım iktisadi sebeplerin mahsulü olan içtimai mücadelat [mücadeleler] içinde inkıraz bulurken [yok olurken] şimalden gelen göçebe Cermenler, semye teşkilatlarının kuvvetlerine istinat ederek bütün Roma mamurelerini istila ediyorlar. Ve sonra da tedrici surette, bu semyeler içinden çıkan derebeyleri; bizim "Tavaif-i Müluk" devri dediğimiz aşiret derebeyliği devrimizde olduğu gibi, çöller içinde mütemadiyen yer değiştiren kum dağları tarzında, irili ufaklı birtakım devletler kuruyorlardı. Bütün bu devletler Garp'ta yalnız bir şey yaptılar: Garbi Roma'yı taklit etmek.

Bu işte Türkler yalnız da değillerdir; Araplar da aynı şeyi yapmışlardı. Fakat Türkler istila işlerinde onlara faik [üstün] gelmişler, onlar Roma'yı ve İran'ı istila ederken Türkler de Arapları istila etmişlerdir. Türklere bu istila kuvvetini veren, onları Roma medeniyetini büsbütün inkıradan kurtarmaya sevk eden yegâne amil, bizim dâsitancı [masalcı] müverrihlerimizin dedikleri gibi Türk fıtratına [yaradılışına] mahsus olan yüksek askerlik değil, belki de çürümüş ve tefessüh etmiş, türlü türlü mücadelata düşmüş cemiyetler karşısında kendilerine hususi bir kuvvet veren semye teşkilatları, aşirî cemiyet bünyeleri idi. Daha sade ifadesiyle, Türkleri muzaffer kılan, Şarki Roma'yı istihlafa [yerine geçmeye] sevk eden yegâne kuvvet, onların henüz iptidai, ham bir millet olmaları idi.

* * *

Bununla beraber Fuat Bey, mühim bir noktayı görmemiş değildir; yalnız manasını anlamaya ve bunun için de hadiseyi tetkike lüzum görmeyerek sadece milliyetperverane ve hamiyetkârane bir netice çıkararak ve henüz bugün dahi bugünkü manasıyla oldukça müterakki bir devlet kurmakta tesadüf ettiğimiz müşkülatı göz önüne getirmeyerek bundan altı asır evvelki Osmanlılara bugünkü manasıyla bir devlet kurdurmakla iktifa etmişti. Fuat Bey'in görmüş olduğu şey şudur: "Osman Gazi'nin kurultay tarafından tahta iclâsı [oturtulması] hakkında *Lütfi Paşa Tarihi*'nde mevcut rivayet ve ilk padişahların tarz-ı idaresi, Selçukilerden kalan eski an'anelerin epeyce bir müddet payidar olduğunu", göstermesine rağmen "Osmanlılar boy beyliklerini ve Selçukilerden müntakil daha birtakım eski müesseseleri az zamanda ortadan", kaldırmışlardır. Bu nokta gayet mühimdir; çünkü Fuat Bey dahi, Osmanlı Devleti ile Selçuk Devleti arasında "az zamanda vücuda gelmiş bir başkalık görülüyor. Zaten Fuat Bey'i zamanının diğer tarihçilerinden ayıran hususiyet de buradadır: Daha bazı nümunelerini sırası geldikçe göstereceğimiz veçhile, Fuat Bey, bizim tarihimize ait bazı ince noktaları, ezcümle "Osmanlı" Devleti ile "Selçuk" Devleti arasındaki "müessese" farklarını pek güzel hissediyor.

Ancak, henüz genç hüküm veren bütün ilim meraklılarında olduğu gibi, ekseriya netice çıkarmakta acele ederek gördüğü bu fark üzerine derhal, hem kendi milli gururunu okşayacak, hem de karilerine hoş görünecek hükümler veriyor.

Acaba bu fark nerden geliyor? Bunun izahı müşkül değildir:

Lütfi Paşa Tarihi'nde mevcut rivayetle ilk padişahların tarz-ı idarelerinde görülen Selçuk çeşnisi -ki bunlardan süratle zail olduğunu unutmayalım- gayet tabii idi. Osman Bey Selçuklara uç beyliği etmiş olsa dahi aşireti bir Türk aşireti idi. Ve bittabi Selçuk müesseselerinde bütün Türk aşiretlerine mahsus müesseseler ve ananelerden bir kısmı elbet mevcut bulunacak idi. Fakat tarih, bu aşiret parçasını Sakarya Vadisi'nden İstanbul'a Yenişehir'den Bursa'ya doğru sevk ederken tedrici surette Osman Bey aşiret beyi olmaktan çıkıyor ve kendisinin düne kadar içinde yaşadığı muhitten ne kadar suratle uzaklaşmakta olduğunu fark edemiyordu. Bu uzaklaşma, Orhan zamanında nâgihâni [ansızın] surette kati bir istikamet ve sürat aldı: Devşirme başlamıştı.

Ferd ile cemiyet arasındaki münasebetlerin ne kadar derin ve sıkı olduğunu izaha lüzum yoktur. Ferd, hayatı ve menfaatları itibariyle hangi muhite bağlı ise o muhitin ferdi olur. Binaenaleyh Orhan'dan itibaren Osmanlı sultanları artık aşiretlerinin adamları değildirler; bundan böyle şan ve şereflerini, saadet ve felaketlerini hayat ve mematlarını hep yeni muhitlerinin, "devşirme"nin taliine [talih] bağlanmışlardır. Bu hadiseyi de gayet tabii bulmak lazım gelir. Garp'ta Roma'nın istilası esnasında Cermen semyeleri de aynı vaziyette bulunmuşladı: Roma İmparatorluğu'nu yıkmak zarureti, aynı zamanda bu semyelere, bir de Roma'nın yerine kaim olacak bir müessese kurmak vazifesini tahmil [yükleme] ediyordu. Ne semyenin (buna Roma'da "gens" derler) muhiti bu devleti istiab edecek [kaplayacak] derecelerde genişletebilir, ne de onun anane üzerine müesses hukuku Roma'nın kanunlarla ifade edilen hukuku istihlaf edebilirdi. Semye, bir göçebe cemiyeti, iptidai bir cemiyet numunesi idi; Roma ise batan devletin yerine yeni bir devlet istiyordu; devletin yerine ancak devlet getirilebilirdi; bunun için Roma'da da semyelerin reisleri kendi cemiyetlerine karşı hıyanet ettiler ve Roma devleti yerine aynı evsafı haiz bir devlet kurdular. Semyeler, ham, iptidai ve bu iptidailik nispetinde de mütesanit, kuvvetli birer içtimai kitle idi. Bu bozulmamış, mütesanit, içtimai, kandaş teşkilat, münkarız [tükenip bitmiş] Roma'ya yeni bir can verdi. Onu en son zerresine kadar mahvolmaktan kurtardı. Ve Roma'yı istihlaf eden barbar krallıklar, vakıa onu kaba bir şekilde taklit etmekten başka bir şey yapmadılar, fakat devleti yaşatmaktan da hâli kalmadılar. Bunun gibi Osmanoğulları da Bizans'ı parça parça fethettikçe karşılarında mütemadiyen yıkılmakta olan devletin yerine ancak bir devlet ikame edebilirlerdi. Fakat Bizans devleti çürümüştü; bu çürük bünyeyi tekrar canlandırmak için ona taze bir kan zerk etmek lazım geliyordu. Bu kanı Osman Bey'in aşireti ve onu takip eden aşiretler verdi.

Bu izahat gösterir ki Osmanlı Devleti'nin müesseseleri ile Selçuk Devleti'nin müesseseleri arasındaki farkın yegâne ana sebebi Osmanoğulları'nın tarihen zaruri olmuş bir vazifenin ifası esnasında, süratle kendi aşiretlerini terk ederek devşirme muhitine geçmeleridir. Devşirme aşiret hayatında yer bulamaz. Aşiret hu-

kukunun esası kandaşlıktır. Oraya ecnebi kabul edilemez; cemiyetin içinden cemiyete karşı muhkem bir fert saltanatı, cemiyeti ananeleri ile değil, şahsi tahakkümüyle [idare] edecek bir imparator zuhuru tarihen zaruri olduğu zaman, bu yolda halka karşı ya kanca ve menfaatça, yahut da yalnız menfaatça ecnebi bir ordu vücuda gelir. Halka dayanamayan imparator veya sultan bu orduya dayanır; onunla halkı ezer. Halk tamamen ezildikten sonra da ordu içinde inhilal [dağılma] başlar. Bu ne Osmanlı'ya, ne Bizans'a, ne de Roma'ya mahsustur. Bizce malum en eski medeniyet olan Mısır'da da aynı şey olduğunu şimdi gayet iyi görüyoruz. Orada da önceleri Mısır semyelerinin mütesanit cemiyet kuvvetlerine dayanarak büyük bir medeniyet vücuda getirmiş olan firavunlar, sonraları halka istinat edemez oldukça, bilahare tıpkı Abbasiye'de olduğu gibi tedrici surette kendilerine ecnebi milletlerden bir ordu yapmışlar ve bu ordu da mamur Mısır'ı yiye yiye harabezâra çevirdikten sonra kendi kendisini yemiş ve Mısır'ın kapılarını barbarlara açmıştır. Semye cemiyeti çok kuvvetli bir iş ve hayat teşkilatıdır. Ordu ise yalnız cebir ve tahrip teşkilatı olur.

Semyelik yapıcı ve doğurucu, ordular ise yalnız cebir ve tahakküm yapan iki zıt teşkilattır. Eski devirlerde ordular ancak semyelerden mürekkep olduğu zamanlarda millet yürür, ilerler; hem medeniyet, hem de fütuhat yapar; ordular, semyelerden değil, yabancılardan mürekkep olduğu zaman da yalnız tahrip eden bir kuvvet olurlar. Bu, bütün tarihte böyle olmuştur.

* * *

Bizim kapıkulu müverrihleri istedikleri kadar edebiyat yapsınlar; hakikat şudur ki Ertuğrul Bey'in aşireti, Roma'nın mamur ve zengin kişverlerine [ülkelerine] doğru, semye teşkilatının verdiği kuvvetle mütemadi akın yapan Türk kitlelerine pişdarlık [öncülük] eden iptidai bir cemiyet hücresi idi. Bu hücre sadece vazifesini yaptı: Bizans yolları üzerinde yurtluk sahibi oldu; karşısında mütefessih [çürümüş] bir Bizans cemiyeti vardı; onunla sıkı münasebetlerde bulundu; Bizans'a hıyanet eden beylerden, Bizans'ın güzel kız ve kadınlarından, adım adım istila ettiği yerlerdeki servet ve mamuriyetten aldığı mütemadi aşılarla seri bir istihale [başkalaşma] geçirdi ve nihayet çatladı: İçinden çıkan devşirme idi! Bu devşirme, Osmanoğulları için yeni bir muhittir. Bu oğullar artık semyenin değil devşirmenin adamlarıdır. İlhamını devşirmeden alan, onun için çalışan Osmanoğulları'ndan semyeye karşı ancak hıyanet beklenebilirdi. Gelecek makalemizde göstereceğiz ki, onlar tedricen onu da yaptılar.

İlave edelim ki, Osmanlı tarihinin bu çok esaslı hususiyetini bir dereceye kadar götürmüş olanlar arasında Hammer de vardır. Birinci cildinin (Atâ Bey tercümesi) 195. sahifesinde müverrih, o devir Avrupalısına mahsus hissiyat içinde kalmaktan kurtulamamış bir lisanla, "medeniyete âsi olan bir milletin tardını hikâye etmek müstakil müverrihlere ait olacaktır. Bize gelince, Avrupa'da Asya akvamının ika eylediği tesiri ifham ve dört asır Hıristiyanlık âlemini ancak teşkilat-ı iptidaiyelerinin vahdetinden aldıkları kuvvet sayesinde titretmiş olduklarını ispat edince vazifemizi ikmal etmiş olacağız" diyor. Hammer de Mithat Efendi gibi görüyor. Ancak her iki müverrih de bundan Türk'e karşı bir tahkir hissesi çıkarmayı düşün-

mekten başka bir şey yapmıyorlar. Fuat Bey ise bunların aksine gitmek istemiştir. Halbuki şimdi zaten değişmiş ve ilim âlemi kani olmuştur ki, tarihte mütemadi bir "tekevvün" ve "oluş"tan başka bir şey yoktur ve medeni kavimlerin kurdukları mamureleri onları istila eden türlü türlü içtimai ve dahili mücadeleleri tahripten kurtararak bazı eksiklerle de olsa müstakbel nesillere nakle mutavassıt [aracı] ve bu suretle beşerin arz üzerindeki hayatının devamını temin vazifesini daima iptidai kavimler deruhte etmişlerdir. Bugünkü mütemeddin [uygar] Avrupa'yı kuran kuvvetin, Cermenler ve Hunlardan ibaret olduğunu yeni zaman içtimaiyatçıları ve tarihçileri tamamen teslim ediyorlar. Fakat bunlardan herhangi bir millet için ne bir şeref, ne de bir zillet çıkar. Tarih şerefsiz ve zilletsizdir. Beşerin bugün bütün hareketlerini idare eden kanunların keşfiyle uğraştığı bir nizam içinde o, her şeyden habersiz, kendi kendine devam edip gidiyor.

Şu halde Fuat Bey de, Mithat Efendi de, Hammer de beyhude yorulmuşlar demektir.

Hamiş: Gelecek nüshamızda "devşirme"nin tekâmülünü göstereceğiz.

OSMANLI KİMDİR?

Devşirme'nin Tekâmülü: Kara Osman'dan Fatih'e Kadar

Kara Osman'dan II. Mehmed'e kadar devşirme tekâmül eder ve bir taraftan doğrudan doğruya padişahın şahsına bağlı, gayri Türkler ve ecnebilerden mürekkep bir ordu vücuda gelirken diğer taraftan da Abbasiye döküntüsü ahkâm müzayedecilerinden mürekkep bir "kitap" zümresi, ulema ve münevveran kitlesi toplanır. Bu iki kuvvetin ikisi de tedricen aşiret ve Türk'ün aleyhinde bir siyasetle, yıkılan Bizans'ı yeniden tesis eden ve kılınç ile kitabın ittihadından mürekkep içtimai bir sınıf olur. Biz bu sınıfa "kapıkulu" sınıfı diyoruz.

Dört yüz çadır halkından ibaret olan aşiret içinden yeni bir Roma İmparatorluğu çıkabilmesi için iki unsura ihtiyaç vardı: Kılınç ve kitap. Hıristiyanlıktan ve İslam'dan beri Roma bünyesi bu iki unsurdan mürekkepti. Kılınç, yeniçeri unvanıyla teşkil edilen devşirme ile temin edildi; kitap unsuru ise, daha evvel, Şeyh Edebali ile başlayarak tedrici surette ve kendi kendine teşekkül ediyordu. Bizim kapıkulu müverrihleri, Osman Bey'in ilk fütuhatını kaydederken o esnada Osman Bey memleketin bir darü'l-cihad olduğunu ve her taraftan akın akın gelen "gönüllü merdlerin ve bahadır erlerin, ulema ve fükahanın" Osman Bey'e yardıma koştuklarını söylerler. "Cihad"ın lugavi veya dini manası ne olursa olsun, bunun tarihi manası "doyumluk"u meşru kılan bir istila hareketi olmasından ibarettir. Bunun için o esnada Bizans yolları üzerinde başlamış olan fütuhat, bütün İslam İmparatorluğu dahilinde zaten çoktanberi münteşir bir halde bulunan bir "kitap" sınıfını kendisine doğru çekecek olan kuvvetli bir sebep idi.[2] Bu kitap sınıfı İslam İmparatorluğu ile beraber doğmuş, onunla beraber tekâmül ve inkişaf etmiş içtimai bir teşekkül idi. Bu teşekkül, bütün İslam cemiyeti içinde daima "kılınç"a karşı muti bir rol oynar. Ve "kılınç"ın bütün harekâtını "kitap" namına tasvip ve taknin [kanun koymak] etmek bahasına elde ettiği menafiden istifade eyler. Hıristiyan imparatorluklarında ve bilhassa Roma'nın son zamanlarından başlayarak bütün barbar krallıklar devrinde ve müteakip devirlerde hep bu hareket devam eder. Hatta bugün bile geniş bir nispet dahilinde eski ulema ve fukaha yerini tutan

2 "Kitap" sınıfı ile ulema ve fukahayı, zamanın bütün münevverlerini kastediyoruz. "Sınıf" kelimesinin manası henüz bizde iyi anlaşılmamıştır. Yusuf Akçura Bey müstesna olmak üzere, müellif ve muharrirlerimiz bu kelimeyi Avrupa'da mutat olan manadan gayrı yerlerde kullanmışlardır. Bu nüshamızda "Eta, Sınıf ve Meslek" unvanlı makalede bu hususta kâfi malumat vardır.

"münevveran" sınıfı, "siyasi hâkimiyet"i temsil eden asıl hâkim sınıfın peykliği vazifesini ifa eder.

Bunun gibi, Osmanlı darü'l-cihadında da bir taraftan yeni bir "kılınç" teşekkülü vücuda gelirken diğer taraftan da akın akın ulema, fukaha ve şuara nevinden "kitap" anasırı bu yeni teşekkül eden "kılınç" etrafında toplanıyorlardı. Osman Bey'in aşireti, bir tarih tekâmülü devrine yalnız iptidai hareketi vermek vazifesini ifa ediyordu. Tarih, henüz Bizans müesseseleri yerine yeni bir şey koyacak bir devre gelmiş olmadığı için, yapılacak iş bir imparatorluğu yıkıp yerine diğerini getirmekten ibaret olacaktı. Buna ise semyenin kudreti yoktu; İslam İmparatorluğu'nda zaman zaman yalnız kapı değiştirmiş olan bir sınıf, Osman Bey'in ve oğullarının etrafında toplandılar ve Bizans ordusunun yerini tutmak üzere, tamamen aynı mahiyette, fakat şeklen biraz başka bir devşirme ordusu vücuda getirdiler. Yaptığı fütuhatın hatta mana ve mahiyetinden bile bihaber bulunan Kara Osman, "pazarda baç" almanın ne demek olduğunu bilmeyecek derecelerde cahil idi. Bu cehaletle o, kendi başına bir devlet kuramazdı. Bereket versin ki kendi vatandaşları, dindaşları ve ırkdaşları aleyhine casusluk yapmayı kabul edecek yüzlerce efrada malik bir cemiyet karşısında idi. Bizim müverrihlerin "Gazi" diye göklere çıkardıkları Köse Mihal gibi dostlar tedarik etmişti. Ve Şeyh Edebali gibi kayınpederi vardı. Onlar ve onlar gibi bugün bizce isimlerinin ancak bir kısmı malum belki de yüzlerce dostlar, Kara Osman'a ve oğullarına, yapacakları işler hakkında birer birer ders verdiler. Ve nihayet kılınç tarafı Bizans çocuklarından, kitap tarafı da Murat Bey'in "ahkâm müzayedecileri" namını verdiği Abbasiye döküntüsü anasırdan mürekkep olmak üzere bir devşirme vücuda geldi.[3] Unutmayalım ki Yıldırım Bayezid günün birinde bu ahkâm müzayedecilerinin seksenini birden yakalayıp yakmak fikrine düşmüştü!

* * *

"Devşirme"nin tekâmülü "kapıkulu"nu doğurur. Bu tekâmülün seyrindeki manayı tespit ve bizim bundan evvelki makalede müdafaa ettiğimiz esas fikri, yani Osmanlı sultanlarının tedrici surette "semye"den çıkıp "devşirme"nin malı oldukları fikrini teyit hususunda en kuvvetli delillerden birini devletin siyasi hâkimiyetini temsil eden makamın, onu işgal eyleyen şahsiyetlere nispetle olan tekâmülünde görürüz: Önceleri yeni kurulmakta olan devletin sadrazamlığı aşiret içinde idi. Fakat, çok geçmeksizin kendisini aşiretin esaretinden kurtarıp yeni toplandığı muti "devşirme"nin kuvvetine istinaden icraatında istiklal kazanmak isteyen Osmanoğulları sadrazamlığı aşiret haricine nakletti. Şeyh Edebali neslinden ve binaenaleyh Osman Bey aşiretinin haricinden olan Çandarlı Kara Halil, Birinci Murat zamanında sadrazam oldu ve bir müddet, bir asra yakın bir zaman, sadaret bu ailenin elinde kaldı. Bu, devlette siyasi hâkimiyet ve kudreti temsil eden bir makamın

3 "Devşirme"nin ne suretle teşekkül ettiği hakkındaki malumatı burada tekrara lüzum görmedik. Bunun gibi onun Orhan'dan itibaren bir taraftan bizzat teşekkül ederken, diğer taraftan da yeni devletin teşkilatını ne suretle vücuda getirdiğini tafsilatı ile tadada [saymayı] şimdilik lüzum görmüyoruz. Esasları zaten herkesçe malum olan bu tafsilatı bilahare bütün teferruatıyla göstereceğiz.

aşiret elinden çıkması ve padişahın şahsına bağlanması tekâmülünün ilk merhalesi idi. Bu sayede padişah, aşiret ehli, yani akrabası arasından kendisine teveccüh edebilecek herhangi bir iddiaya karşı az çok emin bir mevki sahibi oluyor ve yine bu sayede o "devşirme"sini doğrudan doğruya kendi şahsına bağlamak, yeni devleti istediği gibi kurmak ve ona tam Bizanslı bir şekil verebilmek işinde daha serbestçe hareket etmek imkânını elde etmiş bulunuyordu. Filhakika Çandarlıların sadrazamlıkta bulundukları 87 sene zarfında "devşirme" tamamen tekâmül etti. Ve nihayet o kadar kuvvetlendi ki onun bu kuvvetlenmesine vasıta olan Çandarlı hanedanının son oğlunu kendi elleriyle boğarak tamamen imparatorluğa hâkim oldu: Fatih İstanbul'un fethini müteakip, dördüncü Çandarlı sadrazamını önce hapis, sonra da idam etti. Sanki yeniden Bizans'a dahil olan eski imparatorluk bir Türk neslinden sadrazamın hâkim olmasını çekememiş ve onu öldürterek yerine Rum bir baba ile İlliryalı bir anadan doğup çocukluğunda İslam edilmiş olan tam "devşirme" ve tam "kul" Mahmut Paşa'yı getirmiştir! Nitekim ondan evvel aynı Fatih, cülusu esnasında henüz sütte bulunan ve annesi bir "İsfendiyar kızı" olan Ahmet'i boğdurmuştu. Ahmet'in annesi Fatih'in cülusunu tebrike giderken, çocuğu hamamda boğmaya memur olan da bir Evrenoszade idi.

Bu "devşirme"nin tekâmülünde üçüncü ve kati tekâmül safhasını gösterir. O zamana kadar geçen bir buçuk asır zarfında bu neticenin hazırlanmakta olduğunu, yani Osmanoğullarının tedricen Türk olmaktan çıkarak "devşirme" elinde bir oyuncak haline girdiklerini gösteren deliller pek çoktur! Orhan'dan itibaren saray teşekküle başlar ve burada Bizans prenseslerinin hâkim oldukları görülür. Aynı zamanda devir devir Bizans'a karşı mütehakim bir siyaset takip etmekle beraber Osmanlı sarayının Bizans sarayı ile çok yakın ve samimi münasebetler de tesis ettikleri göze çarpar. Bundan başka, yeni kurulmakta olan imparatorluğun bütün dahili işlerinde Mihalzadeler, Evrenoszadeler, Hacı İlbeyi gibi Rum dönmelerinin büyük roller oynadıklarını fark etmek kolaydır. Daha sonra, tedricen, dikkat edilebilir ki Osmanlı ordusunda ve Osmanlı sarayında devşirmeler veya doğrudan doğruya Bizanslılarla Sırplar mühim mevkiler işgal ederler. Yıldırım, Timur'un karşısına sol cenahında bir Sırp ordusuyla çıkar; ondan evvel Murad-ı Hüdaverdigâr da Karamanlılara karşı Sırp askeri kullanmıştı. Hatta bazı tarihler, Lala Şahin Paşa mağlubiyetini Murat'ın Hıristiyanlara karşı gösterdiği rüçhan ve itimat hissinin manevi bir cezası olduğu itikadındadırlar. Manevi cezadan sarf-ı nazar, hakikat şudur ki Murat, Türklerden ziyade Rumlara müteveccih bulunuyordu. Çelebi Mehmet'in de bütün hayatı Bizans imparatorlarıyla mücamele [iyi geçinme] içinde geçer. Hatta, Hammer'e inanmak lazım gelirse [c. 2, s: 118] Çelebi, Bizans imparatorlarına "babam" diyecek derecede onlara dosttur. Bu dostluğun tezahürlerini onun bütün sergüzeştleri arasında görürüz. Birinci Osman'dan İkinci Mehmet'e kadar bütün padişahlar devrinde Türk'ün sarayla alakası yavaş yavaş kesilir. Sarayda ve etrafında süratle devşirmeler, esirler, yani Türk'ten gayri türlü türlü milliyetlere mensup bir sürü yersiz, yurtsuz, dinsiz ve imansız, memleketinde dikili bir tek ağaca gayri sahip ecnebiler hâkim olurlar. Bunlar Türk'ün bir gün tekrar kendi aleyhlerinde hareket edebileceğini düşünerek şüphe ederler mi idi? Bunu bilmiyo-

ruz, bildiğimiz bir şey varsa o da sarayın, yeniçerinin ve gittikçe kuvvetlenen kapıkulunun Türk'e karşı gaddarlıklarıdır. Kapıkulu, Anadolu'daki Türk aşiretlerini darmadağın etmek, onları beysiz ve başsız bırakmak için hiç bir fırsatı kaçırmamış ve sonra ne zaman Türklerle harp etse kanlı gaddarlıklar yapmıştır. Bedrettin-i Simavi isyanı, bu kapıkulu gaddarlığına karşı fakir Anadolu kitlelerinin, başta Türkler olduğu halde teşebbüs ettikleri yarı şuurlu bir isyan hamlesidir. Mağlubiyetleri kapıkulunun fevkalade zalimane intikamları ile karşılandı. Bunun gibi, Otlukbeli muharebesinden de Fatih, kanlı bir neşe içinde döndü. Bir taraftan eski muharebelerde esir edilmiş olan gayri Türklerden kırk bin esiri muzafferiyetin şerefine itlak ederek kapıkulu taifesine kırk bin yeni nüfus ilave ederken diğer taraftan da Otlukbeli muharebesinde esarete düşmüş halis Türklerden dört bin bedbahtı avdet esnasında, muhtelif konak yerlerinde koyun boğazlar gibi takım takım kâmilen kurban ettiriyordu.

Fakat bunları saymak kabil değildir. Ne saymakla tükenir, ne de bunda bir faide vardır. Bu kadarı da tamamen göstermeye kâfidir ki Kara Osman'dan Fatih'e kadar bütün sarayın sergüzeşti, Türk'ten uzaklaşıp devşirmenin malı olmaya ve bu itibar ile Türk'e karşı husumete doğru gider. Fatih'te tekâmülü tamamlamış olan kapıkulu, siyasi hâkimiyet makamına kendi içinden bir serseri geçirerek Türk'ün sarayda son, fakat o da tamamen kapıkululaşmış mümessilini idam ettirmiştir. Bundan sonra uzun asırlar müddetince Türk'e sarayda yalnız çöpçülük, seyislik, aşçılık gibi âdi hizmetler verilecek ve Türk daima hakir ve zelil görülecektir.

***

Bütün bu izahattan sonra anlaşılır ki Osmanlı İmparatorluğu'nun, istiklalden itibaren İstanbul'un fethine kadar devam eden ilk devri, devşirmenin tekâmülü ile "kapıkulu" sınıfının teşekkülünü itmam etmesi ve bu defa da Anadolu'da mebzulen mevcut Türk semyelerinin orduya ilave edeceği kuvvete istinat eden yeni bir Bizans İmparatorluğu kurmaya muvaffak olması ile temayüz eder. Bunu şimdiye kadar hiçbir müverrih görmemiştir . Çünkü, bütün müverrihlerimiz, hatta içlerinde tarihte usulden en fazla bahsetmiş olan ve edebiyat tarihçisi olmak itibariyle tarihin içtimai görünüşü ile daha yakından alakadar bulunan Köprülüzade Fuat Bey dahi, tarihimize biraz da içtimai usulle bakmak zaruretini hissetmemişlerdi. Yazdığı şeyler arasında yaptığımız tetkikat neticesinde şunu gördük ki Fuat Bey, birçok defalar bu hakikatleri görmeye yaklaşmıştı. Ancak maalesef, Türk veya Osmanlı tarihinin manalarına nüfuz etmekten ziyade bize birtakım Garp ve Şark ulemasının ve eserlerinin isimlerini sayıp dökmekten ve bir de yalnız şair-müverrihlerin hayallerinde yaşabilecek bir dâsitan-i milleti tasvire çalışmaktan başka bir endişe ile hareket etmemiş olduğu için Fuat Bey bütün yorgunluklarının mükâfatını alabilmekten mahrum kalmış ve edebiyat tarihimizden bahsederken birtakım esaslı hatalara düşmekten kurtulamamıştır. Diğer tarihçilerimizden bahse bile lüzum görmüyoruz. Onlar ya sadece nâkil, yahut da romancıdırlar. Bunlar arasında yalnız Ali Reşat Bey ayrı bir hususiyetle göze çarpar ki, ondan da bilahare bahsedeceğiz.

Bu makalemizi yalnız Hammer'in bir görüşünü göstermekle bitireceğiz. Hammer diyor ki:

"Hıristiyan çocuklarının her sene devşirilmesi usulü devam ettikçe, Osmanlıların akınları esir tedariki için fırsat bahş oldukça, rical-i devlet, en meşhur ceneraller hemen daima Rumlardan, Boşnaklardan, Arnavutlardan ve nadiren Türklerden yetişmiştir. Binaberin Osman tarafından tesis olunan devlet, İslam'ın düşmanları marifetiyle tevsi ve ihkâm edilmiş ve Bizans hükümeti kendi evladı tarafından tahrip ve mahv olunmuştur" (c. 12, s. 275). Bu satırlar, Hammer'in Osmanlı tarihine ait ince bir hususiyeti görmüş olduğunun delilidir. Ancak, onun bu satırları yazdığı sırada henüz tarih telakkiyatında bugünkü yenilikler meydana gelmemiş ve bilhasa içtimaiyat bugünkü derecelerde ilerlememiş olduğu için fazlasını göremezdi. Yalnız şunu gösterebilmiştir ki Osmanlı İmparatorluğu'nu kuranlar, onu Fatih'in ve Kanuni'nin zamanındaki şevket ve azamete isal edenler ancak dolayısıyla Türkler idi. Bizans İmparatorluğu'nun kendi evladı tarafından tahrip edilmesi meselesine gelince bunda "Osmanlı" ve "İslam" kelimeleri ve bir de yeni devletin resmi dili Hammer'i aldatmıştır. Bizans'ın evladı, Bizans'ı mahv ve tahrip değil bilakis bir kere de Türk kanının taze kuvvetlerine istinaden yeni fütuhat yapmak üzere onu başka bir şekilde tecdit ve ihya etmişlerdi. Fuat Bey'in bugünkü manasıyla oldukça müterakki bir devlet diye gösterdiği devlet de, işte bizzat bu köhne Bizans İmparatorluğu idi.

OSMANLI KİMDİR?

Bu Suale Artık Cevap Verebiliriz: Kapıkulu!

Osmanlı İmparatorluğu, bir devşirme kılıcı ile bir ulema ve münevveran zümrelerinden mürekkep hâkim bir sınıfın milyonlarca insan üzerinde asırlarca müddet ezici ve yıkıcı bir saltanatla hüküm sürdüğü siyasi bir teşekküldür. Bu teşekkül Tanzimat'a kadar aynı halde devam etti. İşte "Osmanlı" budur. O zamandan beri de tedricen değişmişse de bugünkü tekâmül derecesi Türk için kâfi olamaz.

Şimdiye kadar yalnız ana çizgileri içinde tarihi tekâmülünü gösterdiğimiz istila hareketinin tedrici bir surette nasıl yeni bir devlet vücuda getirmiş olduğunu gördük. Bu devlet tamamen Bizans, yani bir Roma İmparatorluğu numunesidir. Hiç bir eksiği yoktur. Yalnız, arada isimler değişmiş, kitaplar da tebeddül olmuştur [değişmiştir]. Bütün hukuk prensipleri Romalı, bütün teşkilat Romalı ve Bizanslı ve bütün hâkim ve müdür sınıfın ahlak ve âdâtı öyle, hülasa her şey Romalıdır. Bizim kapıkulu müverrihleri, bu Romalı devletin zahiri haşmet ve tantanasına bakarak, ona hatta "bugünkü manasıyla müterakki bir devlet" diyecek kadar ileri giderler. Hakikat şudur ki, Osmanlı İmparatorluğu, Abbasiye İmparatorluğu gibi bir Roma İmparatorluğu'ndan başka bir şey değildir. Bu noktada bizim en küçük bir şüphemiz bile yoktur; eğer icap ederse nâmütenahi delilleri birer birer ortaya koyarak davamızı ispat ederiz. Şimdilik bu cihetle uğraşmayarak, karilerimize yalnız "Osmanlı"nın kim olduğunu göstermeye çalışacağız.

Yukarıdan beri verdiğimiz izahattan anlaşılacağı veçhile Osmanlı tarihinin seyrinde "Osmanlı" ve "kapıkulu sınıfı"[4] tabirleri aynı içtimai varlığa delalet eden muhtelif iki tabirden başka bir şey değildir. Her iki kelime de aynı içtimai kitleyi ve aynı siyasi bünyeyi ifade etmekten başka bir şey yapmaz. Yani "Osmanlı Devle-

4 Evvelki makalemizde bizim hatta müverrihlerimizin bile henüz "sınıf" kelimesiyle maksut olan manayı tamamen anlamadıklarını söylemiştik. Biz "kapıkulu" sınıfının vasıflarının teşrihine hasretmek istediğimiz müteakip makalemizde bu hususta lazım gelen esaslı tafsilatı vereceğiz. Şimdilik şu kadar söyleyelim ki, müverrih Ahmet Refik Bey en yeni bir eserinde, *Türkiye Tarihi*'nde "Kitaphane-i İslam ve Askeri" [Birinci cilt, sahife 340] imparatorluğun içtimai sınıflarından bahsederken şayan-ı hayret derecede garip bir tasnif yapmış ve "İçtimai sınıflar Divan erkânı, Saray halkı, Sancak beyleri, Timar sahipleri, Ulema ve Reayadan ibaretti" demiştir. Başka müverrihlerin eski ve yeni eserlerinde bu nevi birçok numuneler gösterebiliriz.

ti" demek mümkün olduğu kadar "Kapıkulu devleti" demek dahi kabildir. Bunun gibi "kapıkulu sınıfı" demek ne kadar doğru ise "Osmanlı sınıfı" demek dahi o kadar doğru olur. Biz mevcut teamüle göre "Osmanlı" kelimesini devlete mahsus bir isim olarak kullandık ve "kapıkulu" tabirini de bizim tarihimizde kullanılması mutad olan dar manayı tevsi etmek suretiyle imparatorluğu yapan ve idare eden içtimai bir sınıfa alem olmak üzere intihap eyledik. Bu, yalnız bir intihap ve tercih meselesinden ve haddi zatında ilim birbirinden ayrılması mümkün olmayan aynı mahiyette şeylerin muhtelif şekillerdeki tezahürlerine göre muhtelif isimler vermekten ibaret olduğu için karilerimizi şaşırtmaması lazımdır. Bunun için, Türkiye tarihi üzerinde evham ve hayalâttan uzak, yalnız müspet vakıalara istinaden tetkikat yaptığını büyük bir memnuniyet ve takdir ile gördüğümüz Mükrimin Halil Bey, Osmanlı İmparatorluğu'na, daha Türkçe bir tabir ile "köleler saltanatı" ismini veriyor ki, isabeti muhakkaktır. Bu tesmiye bizim kapıkulu kasidecilerini kızdırsa da -ne yapalım!- sadece bir hakikat ifade eder.

Şu halde "Osmanlı" tabirinin delalet ettiği içtimai kitleyi daha yakından gösterelim:

Henüz semye ananelerini tamamen unutmamış bir aşiretin başında bulunduğu için çürümüş Bizans camiasına karşı kuvvetli bir hamleye kalkışmış olan derebeyi Kara Osman, henüz hamlelerinin bidayetinde iken, bütün bedevi serdarlar gibi, medeni Bizanslıların ellerine düşer; onlarla tedrici surette sıkı sıkıya kaynaşır ve aynı zamanda aynı mahiyette siyasi teşekkülden başka bir şey olamayan Abbasiye Devleti'nin hukukunu, ilmini ve idaresini ellerinde tutmuş olan birtakım medeni ulema da birer birer onun etrafını muhasara ederler. Bu suretle Türk halk kitlelerinin milli ananelerine hıyanet eden Osmanoğulları gözlerinin önünde açılan muhteşem bir saray hayatının debdebe ve tantanasına kavuşmak üzere bir taraftan Bizanslılar, bir taraftan da Abbasiye dökünтüleri tarafından tavsiye ve ilham edilen teşkilatı vücuda getirmeye çalışırlar. Teşkilat, gayri Türk, "ne idüğü belirsiz" bir devşirme ile tamamen kapıkululaşmış, mütemellik, riyakâr bir ulema zümresinin bir araya gelmesinden mürekkeptir. İlk zamanlarda aşiret mensupları veyahut aşiret harici Türkler bu teşkilata riyaset ederlerse de bilahare, tedrici surette, bunları da yeni türemekte olan devşirme ve kapıkulu yavaş yavaş yutar, hazım ve temsil eder.

Bu suretle tedricen yeni bir nesil türemiştir. Bu nesil İznik ve Yenişehir'de doğmaya başlamış, Bursa ve Edirne'de büyümüş, İstanbul'da reşit olmuş ve nihayet içinden çıktığı iki muhtelif milliyetin -Türk'ün ve Rum'un- birden hâkimi olmak üzere, Fatih devrinde tamamen ilan-ı istiklal eylemiştir. Bu nesle Türk demek kabil midir? Bilahare daha iyi göreceğiz ki uzun müddet bu nesle Türk namı verilemez; zaten bugün biz versek bile eskiden onlar bunu kabul etmezlerdi. Hatta daha yeni devirlerde Namık Kemal bile buna razı olamazdı. Bunu tamamen Bizanslı, yahut Rum, yahut Sırp, yahut Hırvat, Venedikli, Arnavut gibi isimler de verilemezdi. Çünkü o, bunların hiçbiri değildi. Hepsinden başka idi. İçinde pek azı ve pek ehemmiyetsizi Türk olmak üzere, bütün bu milletlerin hepsinden bir mikdar bulunan, fakat, esas itibariyle ne birinden ne de diğerinden olmayan bu nesil, bu yeni türemiş Bizans nesli uzun müddet isimsiz kaldı. Ve o kendi kendisi-

ne sadece "kul taifesi" unvanını verirdi. Bu kul taifesine bilahare "Osmanlı" dediler; işte "Osmanlı" budur.

* * *

Bu "Osmanlı" bütün imparatorluk tarihinin kahramanıdır. Şimdiye kadar bütün "kapıkulu" müverrihleri bu kahramanlığın kasidelerini yazmaktan başka bir şey yapmadılar; onun nereden gelip nereye gittiğini, imparatorluk tarihinde nasıl bir mevki işgal ettiğini, hattâ en yeni, en genç müverrihler bile asla düşünmemişlerdir. Halbuki bu başlı başına bir içtimai "sınıf"tır; ve imparatorluğun siyasi bünyesinin temel taşını teşkil eder. Her şey onun namına yapılmış, onun idaresi altında cereyan etmiş, bütün tarih hadiseleri onun iradesi ile hareket eylemiştir. Biz bu sınıfın tarihi rolünün neden ibaret olduğunu, daha geniş tafsilat ile, tedrici surette göstereceğiz. Ancak şimdiden onu karilerimize biraz daha tanıtalım:

Bütün İslam İmparatorluğu, bütün Roma İmparatorluğu gibi, hukuk prensibi itibariyle, herhangi bir ferdin, ilahi bir kudrete vekâlet namına, bir taraftan kahhar bir kılıç kuvvetine ve diğer taraftan da bir iman ve itikat temsil eden bir kitaba istinat suretiyle "lâyüs'el ve amma yef'al"[5] bir hâkimiyet tesis ederek milyonlarca reayadan mürekkep geniş cemiyet kitleleri üzerinde fermanfermâ [buyuran] olması demektir. İslam'ın "zühdi inkılapçılığı" bütün inkılabi hareketlerde olduğu gibi, tarihe ancak böyle bir istibdat hediye edebildi. Yani İslam Roma'yı yıkmamış, bilakis Roma İslam'ı yutmuştur. Bunun gibi, Osmanlı İmparatorluğu da, bir "devşirme kılıcı" ile bir ulema ve münevveran zümrelerinden mürekkep hâkim bir sınıfın, milyonlarca insan üzerinde, asırlarca müddet ezici ve yıkıcı bir saltanatla sefahat ve rezaletin her nev'ini yapan siyasi bir teşekkülden başka bir şey olamadı. Bu siyasi teşekkül, aynı halde Tanzimat'a kadar devam eder ve o zamandan beri tedricen, fakat çok nâkâfi [yetersiz] bir surette değişerek Türkleşmeye çalışır. "Kapıkulu" siyasi bir kitle içinde içtimai bir uzviyettir, bu uzviyetin manasını iyi anlamak için onun evvela bir teşrihini [anatomisini] yapmak sonra da onun ifa eylediği fizyolojik vazifeleri tetkik eylemek lazımdır. Müteakip makalelerimizde de bu işle meşgul olacağız.

Bizim müverrihlerimiz arasında Osmanlı tarihine böyle bir gözle bakmış olan hiç kimse yoktur. Hâlâ, Ahmet Refik Bey gibi senelerden beri "müverrih" unvanını taşıyan tarihçilerimiz bile bize, hatta en yeni yazdığı eserlerinde "Osmanlı"yı destan ve kaside edebiyatı arasında göstermeye çalışır. Mesela Sokullu, Ahmet Refik Bey'e göre bir dahidir; filhakika Osmanlı içinde böyle dahiler de çoktur; ancak biz Türkler -yani kendisini Anadolu topraklarına ve Anadolu Türklerine bağlı hisseden bugünün şuurlu Türkleri- nazarında gerek Sokullu, gerek onun gibi bin bir "ne idüğü belirsiz" kahraman, yalnız bir dahiyeden ibaret olabilir. Hâlâ, devletin bir jandarmasını gördüğü vakit "Osmanlı geliyor!" diyen Anadolu köylüleri -hani şu Ahmet, şu cahil, şu biidrak bedbahtlar!- hiç şüphe yoktur ki bizim destancı kasideci kapıkulu tarihçilerimize nispetle elbet çok daha zeki, çok daha şuurlu ve müdriktirler. Bir sürü müverrih, bir sürü tarih kitabı ve bir sürü şöhret, fakat, hâlâ

5 Yaptığından dolayı sorguya, suale uğramayan, Allah (Z.A.)

ne olduğumuz, nereden gelip, nereye gittiğimizi gösterecek, "Osmanlı" nedir? Türk nedir? sualine cevap verebilmemizi mümkün kılacak tek bir kelime söylenmemiştir. Yalnız, Yusuf Akçura Bey bu hususiyetlerini bir dereceye kadar vazıh bir şekilde görmeye muvaffak olmuş ve biri *Siyaset ve İktisat*'ta diğeri de Avrupa'daki içtimai ve fikri cereyanlara dair yazmış olduğu iki eserinde bu bahislere -gerek İslam ve gerek Osmanlı sahalarında- temas etmiştir. Çünkü Yusuf Bey için ilim, Avrupa kitaplarından birtakım malumat nakli suretiyle ukalalık, allâmelik iddia etmek yahut da çalakalem pazara kitap yetiştirmek değil, muayyen bir usul ile düşünerek vazıh bir sistem vücuda getirmek, yani bir şey anlamak ve bir şey anlatmaktır. Ne kadar şayan-ı dikkat, o da müverrihin iddiasında değil!

KAPIKULUNUN TAVSİFİ

Kapıkulunun Unsurları

"Kapıkulu" bir kül halinde tekâmülünü evvelki makalelerimizde izah ettiğimiz bir neslin, içtimai manasıyla bir sınıfın heyet-i umumiyesidir. Bu sınıf yalnız Osmanlı İmparatorluğu'na mahsus değildir. İlk tarih devrinden orta tarih devrine intikal esnasında, yani Roma İmparatorluğu'nun son tekâmül devirlerinde birçok yerlerde yaşamıştır. Şark'ta, Osmanlı'dan evvel, onu birçok numuneleriyle görebiliriz. En klasik şekil Abbasiye'de yaşar.[6] Burada şimdilik tetkikatımızı yalnız Osmanlı "kapıkulu"suna hasredeceğiz.

Kapıkulu, üç unsurdan mürekkeptir: Divan, ordu, ulema. Bu üç unsurun Tanzimat'tan evvelki isimleri "seyfiye", "ilmiye", "kalemiye" idi. Tanzimat'tan sonra bunların resmi dildeki istilahları da şöyle oldu: Cihet-i mülkiye, cihet-i askeriye, cihet-i ilmiye. Bu üç unsur "saray"da toplanır. Tâbir-i aharla bu üç unsurdan terekküp eden sınıf birbirleriyle sarayda birleşirler, orada ittihat ve imtizaç [uyuşma] ederler. Sarayın siyasi bir rolü vardır. Bu rol üç unsuru tevhit, onlar arasında tesanütü [dayanışmayı] temin eylemek ve bu suretle hem sarayın onlar vasıtasıyla, hem de onların saray sayesinde, geniş bir halk kitlesi üzerinde istedikleri gibi müşterek ve mütesanit bir hâkimiyet tesis eylemelerini mümkün kılmaktan ibarettir.

Saray bu vazifeyi doğrudan doğruya görmez. Daima, kendi hukukunun istimalini bu üç unsur arasında siyasi hâkimiyeti temsil eyleyen Divan zümresine havale eyler. Bu suretle Divan, kapıkulu arasında en nâfiz [etkili] kudret ve salahiyetin mümessili olur. Ona bizzat saray demek daha kabildir. Zira Divan'ın reisi, sadrazam, padişahın mührünü hamil bulunur. Doğrudan doğruya ondan kuvvet alır, onun namına hareket eder. Memleket içinde hâkim olacak siyasi kuvvetin mümessillerini o tayin eder. Ancak bu unsur sarayın içinden çıkan, hüküm ve kuvvetini ondan alan bir kapıkulu parçası olmakla beraber, uzviyetindeki kesafet ve elindeki salahiyet sayesinde bizzat kendi kendine de bir mevcudiyet sahibidir. Bunun için siyasi memurlardan mürekkep olan bu Divan heyeti, en küçük memurundan en büyük sadrazamına varıncaya kadar, icabında bizzat kendisinden kuvvet aldığı padişah aleyhine de hüküm verebilir. Fakat, bu hüküm, saray aleyhine değil, padişa-

6 Esasen Osmanlı tarihinin anlaşılması için Roma, Abbasiye, İran ve Bizans tarihlerinin de iyi anlaşılması lazımdır. Abbasiye tarihinin "kapıkulu" sınıfı ile alakadar olan hususiyetlerini ileride vâzıhan gösterecek makaleler yazacağız.

hın şahsı aleyhinedir; çünkü padişah bir şahıstır; onun zevalinden bir zarar gelmez. Saray ise kapıkulunun bizzat varlığının yegâne timsali, hatta kudret ve kuvvet menbaıdır. Kapıkulu eğer milyonlarca insanlardan mürekkep bir reaya kitlesi üzerinde istediği gibi hâkim olabiliyorsa, bu, sırf mutlak bir saray hâkimiyeti üzerinde duran hukuk prensibi sayesindedir. Sarayın zevali bu hukuk prensibinin zevali demektir. Bunun için kapıkulu her şeyin mahvolmasına razıdır; fakat sarayın mahvolmasına razı olamaz. Saray bir şahısta zarar görse kapıkulu bu zararı derhal diğer bir şahısta izale ve tamir eder. Nitekim, saray bir şekilde yıkılsa kapıkulunun vazifesi onu diğer bir şekilde olsun yeniden kurmaktan ibaret olur. Çünkü hayatı onunla kaimdir. Orada çıkar ve oraya müncer olur.

Divan'ın saray ile olan bu sıkı ve yakın münasebeti onun daha ziyade doğrudan doğruya saraya mensup adamların hâkimiyeti ve idaresi altında bulunmasını icap etmiştir. Osmanlı "kapıkulusu" henüz teşekkül devrinde bulunduğu sıralarda Divan, Türklerin elinde idi. İlk sadrazamlar aşiret içinde çıktığı halde sonrakiler, Mahmut Paşa'ya kadar aşiret haricinden intihap edildiler. Fakat yine Türk kaldılar. Bu devirde saray, Türk'ün kontrolü altından tamamen kurtulmuş değildi. Bundan sıkılıyordu. Kâfi derecede kuvvetlenmiş olmadığı müddetçe tahammül ettiği bu kontrolü İstanbul'un fethinden, yani Bizans İmparatorluğu'nun iadesinden itibaren büsbütün attı ve yerine doğrudan doğruya kendisine tabi olan bir "kul"u getirdi. Bundan sonra Divan uzun zaman bu kulların elinde kalmış ve bütün erkân ve a'vâniyle [yardakçılar] hep bu kullardan mürekkep olmuştur. Bunlara vükela-yı devlet derler.

Bu vükela-yı devlet ya siyasette, politikada, tedbirde, mahut "idare-i maslahatta", yani açık ifadesiyle entrikada; yahut da, yeniçeri zorbalıkları zamanında olduğu gibi, kahramanlık ve zorbalıkta "mahir" olanlardan mürekkeptir. Bunlar için birinci meziyet iyi kul olmaktan ibarettir. Bu kulların vazifeleri gayet naziktir: Hem kılıç sahibi olan ordu (yeniçeri) zorbalarını idare edecekler, hem de halk üzerinde manevi hâkimiyeti muhafaza edecek olan münevveranı (ulemayı) kullanacaklardır. Bunun için harici muharebe ile dahilin siyasi asayişinin muhafazasında orduyu ve kanun (şeriat) tatbikatı ile idare vazifelerinde münevveranı (ulemayı) kullanır. Fakat asıl mühim işi, yani siyasi âmiriyeti bizzat Divan ve onun vilayetlerde mümessili olan beyler ve beylerbeyileri kullanırlar. Tevkii Kanunnamelerinde (*Milli Tetebbular*, s. 541) bu cihet sarih surette ifade edilmiştir: "... ama nizam-ı memleket ve hıfz ve hıraset-i raiyyet ve siyasete müteallik umuru hükkam ve seyf-i siyaset olan vükela-yı devlete havale etmekle memurdurlar."

Kapıkulu, Fatih devrinde bizzat kendi kendisini idare etmeye başladığı zamandan itibaren artık Divan ve bütün irili ufaklı vükela, beyler ve hatta daha küçük memurlar ya doğrudan doğruya saraydan yetişen yedi iklim, dört köşeye mensup yabancıların ellerine geçmiş veyahut onlara bağlı olan altlar arasında paylaşılmıştır. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde gayri Türk bir yabancı unsurun hâkimiyeti, uzun asırlar müddetince, bir emrivaki oldu.

Kapıkulunun ikinci unsuru olan yeniçeriyi suret-i mahsusada tarif etmeye ha-

cet yoktur. Onun hakkında az çok herkeste malumat vardır. Yeniçeri ordusu müthiş bir yiyicilik üzerine kurulmuş korkunç yağma ve tahrip vasıtasıdır. Bayrağı bir kazandan ibaret olması, zabitlerinin unvanları matbah hizmetlerinden alınmış bulunması onun feci mahiyetini göstermeye kâfidir. Önceleri sarayın muti [itaat eden] bir aleti idi. Bir asır sonra yavaş yavaş saray üzerinde hâkim bir rol oynamaya başladı, nihayet "kulun kılıcı altından geçmeyen padişah olamaz" kanununu koyarak saray üzerinde iddialı hâkimiyete kalktı ve uzun zaman bunda muvaffak oldu. Bizim tarihlerde ulemadan çok hürmet ve tevkir ile bahsedilir. Bunun sebebi de aşikârdır: Çünkü ulema ile münevver kelimelerinin mefhumları, bizim eski zamanlarımız için ayrı ayrı şeyler değildi. Bunun için tarihi yazan ulema, kolay kolay ulema aleyhinde bulunamazdı. Ancak biliyoruz ki, onlar da Anadolu'da müesses ve müstekar bir hayat sahibi olan Türkler içinden çıkmış değil, önceleri Şark'tan gelen kullardan ve sonraları doğrudan doğruya dönmelerden terekküp etmiştir. Bunlar da padişaha çocuklarını ve kardaşlarını öldürmek fikrini helal etmiş olan insanlardır. Bu unsurun yüksek mertebelerinde teşri ve aşağı mertebelerinde hüküm ve kaza ve idare işleri vardır. Bu işler parlak olmamakla beraber, bütün münevver zümrelere mevud olan vazife tarihte bundan başka bir şey zaten olmamıştır. Vazifeleri kâh yeniçeri ile birleşip Divan veya saray, kâh Divan ve sarayla birleşip yeniçeri aleyhine fetvalar vermekten, yani her siyasi entrikayı kitaba uydurmaktan başka bir şey değildir.

İşte, kapıkulu bu üç unsurdan mürekkeptir. Bunların merkezleri ve yegâne vatanları İstanbul'dur. Vilayetlerde kapıkulunun mümessilleri bulunur. Oralarda daimi surette kalmazlar! Gidip gelirler, değişirler ve daima kapı halklarını da birlikte götürüp getirirler. Osmanlı İmparatorluğu içindeki sair sınıfları da tahlil ve tasnif ettiğimiz zaman göstereceğiz ki kapıkulu sınıfının yanında diğer birtakım sınıflar daha vardır. Nitekim bunlar arasından bazılarının kapıkulu tesirlerinden müteessir oldukları da bariz bir surette görülebilir.

Ancak bu mutavassıt sınıfları kapıkuluna ilhak etmek caiz olamayacağı için, Osmanlı İmparatorluğu'nu idare etmiş olan ve adeta başlı başına, müstakil mahiyeti haiz müesseselere sahip bir millet evsafını gösteren bu kapıkulunun hududunu, biz doğrudan doğruya bu üç unsurun hududu dahilinde tutmaya mecburuz. Hatta ordu unsuru dahi ancak esası teşkil eden yeniçeri hududu dahilinde kapıkuluna ithal edilmek lazım gelir. Bunun haricindeki anâsır, ondan derece derece uzak bulunur. Ve nihayet sipahi teşkilatı tamamen kapıkulu eline düştüğü, yani "timarlar sepete düşmeye başladığı zaman"dan itibarendir ki, ordunun bu kısmı arasında kapıkulluğu kuvvetle teessüs etmiş, fakat o zamanlar da sipahi teşkilatının kuvveti kalmamıştır. Şu halde kapıkulunun anasır-ı mürekkebesini bu suretle hülasa etmek kâfidir. Bu hudut dahilinde onun diğer evsafını, hukukunu, ahlakını, dinini, dilini, siyasi faaliyetini birer birer teşrik edeceğiz.

KAPIKULUNUN TAVSİFİ

Kapıkulunun Ailesi ve Aile Hukuku

Türedi bir nesil olan Osmanlı kapıkulusu, ailesiz ve adsızdır. Kapıkulu muntazam bir kan tarihine delalet eden bir aile ismi taşıyamaz. İstanbul'da aile ismi kullanılmamasının sebebi budur. Aynı zamanda kapıkulunda aile hukuku da Roma ailesi hukukundan pek az farklıdır. Aile hukukça babanın hâkimiyet-i istibdadı altında bulunur.

Bundan evvelki makalelerle verdiğimiz izahata nazaran, kapıkulunun başlı başına içtimai bir hüviyet sahibi müstakil bir nesil olduğu kâfi derecede anlaşılmıştır. Fakat bu türedi neslin hüviyetindeki hususiyetleri göstermek hususunda hiçbir şey, onun ahvaline bakmak kadar kuvvetli olamaz. Kapıkulu ailesizdir. Yani bu cemiyete mensup fertler, muayyen bir aile[7] ismi taşımazlar; çünkü taşıyamazlar. Bir kapıkulu, ailesini unutmak veya inkâr etmek mecburiyetindedir. Zira bu aile ya bir Bizans ailesidir; yahut bir Bulgar, bir Sırp, bir Ulah ve ilah... Hıristiyan bir ailedir. Bunun için kapıkulu ailesini tanıyamaz. Hatta bir çoklarının ailesi malum değildir. Herhangi bir akın esnasında, herhangi bir muharebeden sonra rastgele toplanmış küçük küçük çocuklar ailelerini hatırlayamayacaklarına göre onlar için zaten aile isimleri de mevzubahis olamazdı. Aile ismi insanların muntazam bir içtimai hüviyete sahip olduklarını gösteren yegâne alamettir. Bir adam, nesil ve maişet itibariyle nereye ve kime mensup ise onun ismini taşır. Bir zamanlar bu isimler semyenin isminden ibaretti; sonraları semyeler parçalanarak içinden aileler çıktı ve insanlar da bu ailelerin isimlerini aldılar. Daha sonra bu aileler arasında büyük tahavvülat vukua geldi, bunların bir kısmı kayboldu ve yerlerine yenileri çıktı; bir aile içinden bir çok aileler zuhur etti, bunlar muhtelif suretlerle birbirlerine karıştılar, fakat daima insanlar bir aile ismi taşıdılar. Bugün yalnız Türkiye'nin İstanbulu'ndan maada bütün dünyanın hemen her tarafında insanlar aile isimleri ile yâd edilirler; çünkü insan kendisini söylemezden evvel ailesini, cemiyetini söylemeye mecburdur; çünkü ferdin cemiyetle, milletle tarihi alakası, ancak o cemiyet ve milleti yapan kan, tarihteki mevkiinin ve rolünün muayyen olması ile kaimdir.

Fakat, kapıkulu için buna imkân yoktu. O "devşirme" ve "türedi" bir nesildi, sadece "Osmanlı" idi; ailesinin ismini söyleyemezdi; çünkü onu inkâr etmişti ve inkâr mecburiyetinde idi. O bir ailenin ferdi değil, bir padişahın "kulu" idi!

İsimlere bakalım: Kapıkulunun ismi sadece Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin,

7 *Meslek*'in kamusuna müracaat ediniz.

Ali, Veli'dir. Fakat Ahmet'ler ve Mehmet'lerle dolu olan bir memlekette bunları birbirine karıştırmamak lazımdır. Bunun için kapıkulu teamülü ekseriya bu Ahmet'ler ve Mehmet'leri birbirinden ayırmak üzere bir "lakap" kullanılmasını ister. Mesela "Ali" ismini alınız. Kapıkulu tarihinde bu "Ali"lerin envaını görürsünüz. Hadım Ali Paşa, Semiz Ali Paşa, Yavuz Ali Paşa, Arabacı Ali Paşa, Hacı Ali Paşa, Laz Ali Paşa, Şahin Ali Paşa, Gürcü Ali Paşa, Macar Ali Paşa... ilah. Bu lakapları bu isimlere izafe etmek zaruri idi. Çünkü, bazen bir devirde bir çok "Ali" ve "Veli"lerin bir arada bey ve paşa oldukları vâki idi. Bunların içinde Kalaylıkoz Ahmet Paşa, Kavanoz Ahmet Paşa, Hazerpare Ahmet Paşa gibi, yahut da mesela Eğriboyun, Düztaban gibi garip lakaplar da vardı.

O zamanların ahlaki ve içtimai merasimi hakkındaki malumatımız pek az, hatta resmi devlet işlerine taallûk etmeyen [ilişkin olmayan] sahalarda hemen hemen hiç yoktur. Bundan dolayı İstanbul'a gelen ve kapıkulu ailesine karışan Anadolu Türklerinin burada neden dolayı aile isimlerini kullanmadıklarını bilemiyoruz. Fakat, biz öyle tahmin ediyoruz ki "ailesizler" ve "ne idüğü belirsiz"lere karşı aile ismi kullanmak, belki o zamanlar ayıp sayılmış olabilir, yahut da Türk, İstanbul'da Türklüğünü söylemeye cesaret edemezdi. Çünkü kapıkulu bilhassa belli başlı Türk ailelerine karşı şiddetli bu husumetle mütehassis ve bütün tarihinde Türk hanedanlarını ve Türk ailelerini imha ile meşguldür. Bu noktadaki esrarı hal edemiyoruz; fakat şurası muhakkaktır ki İstanbul'a doldurulan ne idüğü belirsizlerin arkası kesildiği zamandan itibaren tedrici surette kapıkulluğu safları Anadolu Türklerine de açılmaya başlamış; önceleri sarayda aşçılık ve çöpçülük gibi işlerde kullanılan Anadolu çocuklarından sonraları yavaş yavaş devlet adamları yetişmiştir. Bunun gibi 1000 tarihinden sonra Anadolu Türklerinden aslı ve nesli malum birçok aileler veya fertler İstanbul'a gelerek birleşmeye başladıkları halde onlar da aile isimlerini taşımaya cesaret edemeyerek alelade birer "Ahmet" ve "Mehmet" olmuşlardır. Mesela, ben Yozgatlıyım; orada bize "Natıroğulları" derler; Natıroğulları gerek nefs-i Yozgat'ta gerek haricinde hayli münteşir bir ailedir. Bu aile efradı birbirini "Natıroğlu" diye tanır. Halbuki burada biz bu ismi kaybetmiş, alelade bir kapıkulu gibi Mehmet Muhiddin olmuşuz! Büyükbabam Yozgat'tan İstanbul'a geldikten sonra burada yerleşmiş, Abdurrahman Efendi olmuş; babam Ömer Lütfi Bey idi; ben de Muhiddin Bey. Beni bir tanıyan Avrupalı nerede Muhiddin ismini görse benim akrabam zanneder. Düşünemez ki İstanbul'da insanlara verilen isimler herhangi bir "kandaşlık tarihi" değil, ratgele bir tesadüf ve zevk mahsulüdür! İstanbullular ancak yeni zamanlardan beridir ki isimlerinin sonuna babalarının isimlerini ilave ediyorlar. Bu, Avrupa'yı taklidinden çıkmış bir moda halindedir; fakat, ihtiyacı tatmin edemiyor. Bir Avrupalı, bir İranlı, bir Kafkaslı, bir Rus, bir Arap, hülasa İstanbulludan gayrı herkesin bir aile ismi vardır. Biz İstanbullular bundan mahrumuz. Bunun için bizim aramızdan Avrupa'ya giden herkes orada tesadüf ettiği her hüviyet muamelesinde daima mahcubiyete uğrar ve sıkıla sıkıla "Bizde aile ismi kullanılmaz!" demeye mecbur olur. Çünkü henüz aile ismi bizim aramızda teşekkül edememiştir!

Aile isimlerinin tarih içinde, nasıl teşekkül ettiğini izah etmek burada uzun sürer. Zaten kapıkulunun ailesizliği hakkında verdiğimiz izahat o kadar açıktır ki ay-

rıca aile isimlerinin nasıl teşekkül ettiğini izaha da hacet bırakmaz. Ancak, burada şunu izah etmek lazım gelir ki İstanbul halkının da aile ismine sahip olması için, Osmanlı tarihinin hususi bir müsaadesi lazımdı: Roma tarihinin yeni bir şekilde devamı demek olan Osmanlı İmparatorluğu nihayet bularak onun yerine Türkiye'de ve İstanbul'da bir toprak derebeyliği devri başlamadıkça aile isimleri teşekkül edemezdi. Halbuki tam Osmanlı İmparatorluğu inkıraz bulacağı toprak derebeyliği devrine gireceği sıralarda tarih bizi, Rönesans'tan çıkmış ve tekemmül etmiş bir Avrupa cemiyeti ile karşı karşıya koydu. Yani Tanzimat başladı. Tanzimat imparatorluğun inkırazını bir asır geciktiren bir amil oldu. Bugün artık İstanbullunun aile ismine sahip olabilmesi için tek bir çere kalır ki o da Anadolu'da mevcut aile isimlerinin İstanbul'u istila etmesinden, tâbir-i aharla Osmanlı tarihinin tesirlerinden hâlâ kurtulamamış olan istanbul'un Anadolu kitlesi içinde erimesinden ibarettir.

Fakat, İstanbul'un yeni zaman tarihine ait olan bu meselelerin tetkikini başka zamana bırakarak asıl bahsimize gelelim:

Görülüyor ki, kapıkulu bir Abbasiye-Bizans ihtilatından çıkmış garip bir içtimai mahluktur. Ailesizdir, yani Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan milletlerin hiç birinin tarihinde onun aslına ait bir teşekkül varlığına tesadüf edemeyiz. Kapıkulu ailesi birer Roma ailesinden başka bir şey değildir ve Osmanlı'yı bu noktainazardan tetkik etmek çok şayan-ı dikkat bir tetkik olur.

Kapukulu cemiyeti başlı başına büyük bir aile teşkil eder. Bu ailenin müşterek adı "Osmanlı" olmak lazım geliyor. Reisi padişahtır. Nasıl Roma'da ailenin reisi onun sahibi ise, nasıl ailenin malı onun malı ise, ailenin kanı, saadeti, felaketi, her şeyi onun reisinin ise Osmanlı'da da ailenin reisi onun her şeyine, canına, malına, saadetine sahiptir. Bu reis istediği gün aile fertlerinden herhangi birisinin canını, malını her şeyini alır, istediği gibi sarf eder. Bu, padişahın cemiyet içindeki mevkiini göstermekte böyle olduğu gibi, bütün kapıkulu aileleri içinde de böyledir; padişah, kendi ailesi efradının da malına ve canına sahiptir. Hatta bu, yakın zamanlara kadar devam etmiş bazı pest-zinde [arta kalan] ananelerde de gözükür. Onun gibi kapıkulu ailelerinin içinde hâkim olan terbiye de budur; ailenin reisi yakın zamanlara kadar onun bütün fertleri üzerinde istediği gibi hâkim olur, asar ve keserdi. Nasıl Roma'da aile esir (*familus*) kelimesinden çıkmış ve esirlerin heyet-i mecmuası demek olarak "familya" kelimesi vücuda gelmiş ise, Osmanlı'da da aile, İslamiyetin yaptığı bazı hukuk ıslahatına rağmen aynı mahiyeti muhafaza etmiştir.

Roma'da olduğu gibi, kapıkulu ailesinde de esir ile azatlardan mürekkep iki unsur vardır. Esirin hukuku, azadın hukukuna nispetle daha az, fakat aile reisinin gerek esirine, gerek azat karısına ve çocuklarına karşı mevkii hemen hemen bir idi. Baba ister ve aile itaat ederdi. Bütün hukuk ve bütün terbiye bu esas üzerine kurulmuştur. Hatta İslamiyetin Roma hukuku ve Roma ailesi üzerinde yapmış olduğu ıslahat bile bu Romalı kapıkulu ruhu içinde gölgede kaldı ve tatbik edilemedi. Sırası geldiği zaman göstermeye çalışacağız ki, filhakika kapıkulu İslamiyeti bile değiştirmiş, kendisine mahsus olan ruhu ona da vermiştir.

Kapıkulunu ailesi itibariyle onun gerek tarihi mevkiini, gerek hukuki mahiyetini kâfi derecede izah ettiğimize kaniiz. Hukukunu, bediiyatını, ahlakiyatını birer birer tetkike devam edeceğiz.

KAPIKULUNUN TAVSİFİ

Kapıkulu Edebiyatı

Kapıkulu edebiyatının en bariz vasf-ı mütemeyyizi [seçkin özelliği] Türk düşmanlığı ruhuyla mütehassis olmaktır. Bizzat Osmanlı Edebiyatı da bundan başka bir şey değildir.

"Kapıkulu" cemiyetini tavsif ederken [nitelerken], şimdiye kadar, onu daima içtimai bir sınıf olarak gösterdik. Filhakika onun geniş imparatorluk cemiyeti içindeki mevkiinin gayet bariz vasıflarla mütemeyyiz içtimai bir sınıf olduğunda şüphe yoktur. Ancak onu bugünkü enmuzeclerine [örneklerine] aynen mutabık bir sınıf olarak telakki etmek de tam bir telakki değildir. Zira bir kere sınıf (*classe*) bugünkü vasıflarını ancak yeni kapitalizm devrinin tekâmül ve inkişafından itibaren almaya başlamıştır. Saniyen kurun-ı vustanın [ortaçağın] başlangıcında ve onu müteakip, Rönesans'a kadar aile, meslek, sınıf birbiri içine girmiş, girift bir halde bulunuyor. (Mehmet Servet Bey'in gazetemizin altıncı, yedinci, sekizinci numaralarında münderic [içinde bulunan] "Eta, Sınıf ve Meslek" unvanlı makalelerini burada karilerimize hatırlatmaya lüzum vardır. Bu makalemizin ilk kısmında izahına çalışılan fikirleri etrafiyla kavramak için bu makalelerin yardımı olacaktır.) Cemiyetin bu tekâmül safhasındaki ayrılışlarına Garp'ta "eta" ismi veriliyor. Bizde tekarir etmiş [önerilmiş] bir mukabili bulunmayan[8] bu kelime için şimdilik ıstılahı aynen kullanmaya mecbur oluyoruz. "Eta"nın bugünkü sınıflardan farkı şudur ki, onun içinde aynı zamanda hem kan (aile) hem iş (meslek) hem de servit nispeti (sınıf) bir arada bulunur. Bunun için kapıkulu cemiyetini tam bir "eta" enmuzeci halinde tahlil edecek olursak görürüz ki onun içinde aile, "devşirme" kanı, meslek "kulluk" işi, bir arada bulunurlar. Bu bize, bir taraftan, öteden beri gösterdiğimiz veçhile gayri Türk bir kan, yeni bir nesil mefhumu verir (Karilerimize hatırlatalım ki, evvelki makalelerimizde kapıkulu hakkında "sınıf" tabiriyle birlikte "nesil" tabirini de beraber kullanmıştık. Sınıf kelimesi, "eta" kelimesine nispetle daha maruf olduğu için işe başlarken evvela "sınıf" kelimesini kullandık, fakat bunun yanı-

8 "Eta" Şark'ta ve ezcümle Osmanlı İmparatorluğu'nda tamamen bir cemiyet enmuzecidir. Binaenaleyh bunun bizde de bir isminin bulunması lazım gelir. Fakat şimdiye kadar bu işlerle meşgul olmadığımız için muayyen bir ıstılah [terim] tekarir etmemiştir [önerilmemiştir]. Belki cemaat kelimesi, belki -ve bilhassa- taife kelimesi "eta"nın mukabili olmak üzere bir gün kullanılabilecektir. Kapıkulu, kendisine "kul taifesi" namını veriyor. Binaenaleyh en yakın ıstılah [terim] olmak üzere bizim de hatırımıza "taife" kelimesi gelmektedir.

na daima bu sınıfın kan bünyesini de hatırlatmak üzere bir "nesil" tabiri ilavesini ihmal eylemedik.) Bu nesil, başlıbaşına bir varlık sahibi ve tarih içinde birdenbire türemiş bir cemiyet parçasıdır.

Bu cemiyet parçası Türk kitlesinden çok hususi ve bariz vasıflarla ayrılır. Mesela, onun vatanı İstanbul surlarıyla mahduttur. Dili, dini, edebiyatı, ahlakı, hukuku, hulasa bütün içtimai evsafı onun kendisine mahsus esaslarında müstakil bir varlığa sahiptir. Vakıa bugünkü cemiyet içinde içtimai tecezziler [parça parça bölünmeler], orta tarih cemiyetlerindeki tecezzilere nispetle daha derin bir tenevvu [çeşitlilik] ve tehalüf [karşıtlık] gösterir. Fakat onun bu muhtelif cüzleri arasında, uzun tarih hadisatı içinde teşekkül etmiş birtakım umumi ve müşterek rabıtaları da vardır. Bilmukabele orta tarih devri tecezzilerinde tenevvu ve tehalüf daha basittir; bunların nispetleri daha kuvvetli, daha bariz, binaenaleyh cemiyetin aksamını birbirine bağlayan umumi içtimai rabıtalar daha noksandır. Bundan dolayı kapıkulu cemiyeti kendi içinde az mütehalif [birbirine uymayan] bir tecezziye sahiptir. Fakat buna mukabil, onu imparatorluk kitlesine bağlayan içtimai rabıtalar daha az ve daha kuvvetsizdir.

İçtimaiyata ait olan bu izahatı vermekten maksadımız; şunu göstermektedir: Osmanlı İmparatorluğu içinde nasıl muhtelif milliyet teşekkülleriyle müterafik Arap, Türk, Bulgar, Sırp, Arnavut, ilah... gibi cemiyet kitleleri mevcut ise, yine bunlar gibi bir de muhtelit ve melez bir milliyet teşekkülü ile müterafik bir kapıkulu (Osmanlı) cemiyeti mevcuttur. Bizzat bu cemiyetin içinde de muhtelif tecezziler mevcut olduğu şüphesizdir. Ancak onun yüksek tabakada bulunan hâkim unsuru sarih surette Türk olmazdan evvel Arap, Fars, Rum, Islav ve ilah... dır. Bunun için kapıkulu cemiyeti içinde Türk ve Türkçe gayet muhakkardır [tahkir olunmuş]. Arap ve Arnavut gibi Müslüman olan milletlere yakın zamana kadar "kavm-i necip" derlerdi. Osmanlı ve kapıkulu gençliğinin yine yakın bir zamana kadar taptığı vatanperverlik timsali Namık Kemal Bey için de Araplar, Arnavutlar kavm-i necip idi, ancak Türk onun nazarında dahi "Etrak-i bîidrak" olmaktan kurtulamadı!

*

Kapıkulunun bünyesini tamamen izah etmek üzere bundan evvelkilere ilave eylediğimiz bu izahattan sonra artık onun edebiyatı hakkında umumi bir fikir kendiliğinden hasıl olur. Bu edebiyat, ne şekil ve zarfi, ne de ruh ve mazrufu itibariyle, içinde Türk için tatlı olabilecek hiçbir şey bulunmayan bir mahsuldür. Yakın zamana kadar "Osmanlı edebiyatı" namı altında zikri mutad olduğu halde bir zamandan beri buna bir de "Türk" sıfatının ilave edildiğini gördüğümüz tarihi klasik edebiyat budur. Bu edebiyat, uzun asırlar imtidadınca [boyunca] Türk düşmanlığı ruhuyla mütehassistir, Osmanlı edebiyatında asırlarca hâkim olan bu ruh hakkında hiçbir şüpheye mahal olamaz.

O kadar şüpheye mahal olamaz ki bunu göstermekte biz yalnız da değiliz. Köprülüzade Fuat Bey'in "Aşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü"[9] hakkında yazmış oldu-

9 *Milli Tetebbular Mecmuası*, sayı 1. [Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe' ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe", *Milli Tetebbular Mecmuası (MTM)*, 1 (1331), 5-46. Z.A.]

ğu bir makale gözümüzün önünde duruyor. Fuat Bey'in gerek siyaset ve gerek edebiyat tarihi sahalarında yazmış olduğu yazılar içinde ilmi bir kuvveti haiz eser olarak biz bilhassa bu makaleyi görüyoruz. Fuat Bey bu makalesinde, ilk defa olarak Osmanlı tarihinde sınıfi ayrılışlar meselesine temas etmiş, bir taraftan bu sınıfi ayrılış esaslarına temas ederken diğer taraftan da bu ayrılışlarla mütenasip bir edebiyatın farklarını göstermeye çalışmıştır; hatta "çalışmış" sözünü burada "muvaffak olmuş" sözüyle mübadele de edebiliriz; Fuat Bey bu makalede klasik Osmanlı edebiyatının halk edebiyatı ile ne kadar kuvvetli surette ayrıldığını kâfi bir vuzuh ile göstermiştir. Eski Osmanlı fikir ve his mahsulatı arasında Türk düşmanlığı ile mütehassis ve Türk'e karşı hakarette hususi bir zevk bulmuş olan şair ve ediplerin eserlerinden toplanılmış bir çok numuneleri ihtiva eden bu makaledeki misallere biz, hususi tetebbuatımızla [incelemelerimizle] bugün yeni bir şey ilave edecek değiliz.

Mesela Fuat Bey, Nef'înin

Türke Hak çeşme-i irfanı harâm etmiştir

Eylese her ne kadar sözlerini sihr-i helal

beytini görmüş, Vâhid Mahdumî'nin

Cahilim Türk-i merkeb-etvarım
Har-i lâ yufham-ı alef-hârdım

cinasını yakalamış, sonra Arnavut Yahya Bey'in "Gülşen-i Envar"da

İmamın biri azıtır izini
Alır bir yaban Türkünün kızını

beytini gördükten sonra aynı zatın Arnavutların şeref ve fazileti hakkında sahifeler doldurduğunu da fark etmemiş değildir. Mesela Yahya Bey "Gencine-i Raz"da

Arnavud aslı olubdur aslım
Kılıç ile dirilür her neslim
Nola ol taife-i şirefgen
Kılsa şahin gibi taşlıkta vatan

diyor.[10] Fakat bu kadar değil, Fuat Bey daha pek çok misaller ve numuneler toplamıştır. Burada biz ayrıca misaller iradına lüzum görmüyoruz. Merak edenler için Fuat Bey'in mevzubahis makalesini gözden geçirmek kâfidir. Fuat Bey, bu makalesinde Osmanlı tarihinin mütalaasında içtimai bir usul kullanmanın verebileceği zaruri neticelere gayet yaklaşmış görünür; zaten kendisini bizim diğer kapıkulu müverrihlerinden ayıran en kuvvetli çizgi, bu gibi makaleler yazmış olmasıdır. Ancak, çok büyük emekler sarf edilerek toplandığı muhakkak olan bu malzeme, Fuat Bey'in daha kuvvetli bir tarih tezi kurması çok mümkün ve kolay ol-

10 Necip Asım Bey'in *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 9'uncu numarasında eline geçirdiğinden bahsettiği *Fevaid-i Gaza* unvanlı bir risaleden, aynı misalde bazı beyitler nakletmiş olduğunu bilmünasebe buraya kaydetmek isterim, (Arnavud Haki olubdur hakim/Kimseden yokdur hünerbakim/Dukakin taşlı yerin gevheriyim/Gaziyanın hüner ve süruruyum). Bu iyi beyit ile Arnavut Yahya Bey'in beyitleri arasında ne kadar yakın münasebet var [Necip Asım, "Fevoid-i Gaza. Onbirinci asırda bizde hayat-ı cündiyane", *TOEM*, 9 (1327). 542-550, ZA]

duğu halde maalesef bunu yapamamış ve müşahedelerini toplamaktan ziyade dağıtmak neticesine varmıştır. Kapıkulu edebiyatının yalnız klasik Osmanlı nevinden bile değil de, diğer nevilerine ait olmak üzere dahi bir çok numuneler gösteren Fuat Bey, gerek bizzat bu makalesinin içinde, gerek bilhassa bu makalesiyle diğer birçok makale ve eserlerinde, arada sırada, belki de hiç farkında olmayarak bazı tezatlar ve tenakuzlar yapar. Sonra makalede Nef'î ile Vâhid Mahdumî'nin beyitlerini gösteren Fuat Bey bunların Türk olduklarını hatırlayarak "Bunlar hep Türktüler" diye, bir Türk'ün böyle bir şey yazmış olmasından dolayı, hayrete düşer. Halbuki bunlar Türk değil idiler, sadece "Osmanlı" idiler; yani kapıkulu idiler ve devşirme neslinin içtimai muhitinden çıkmış, Türk'e düşman bir terbiyenin mahsulü idiler. Hatta değil böyle, o sıralarda doğrudan doğruya İstanbul muhitinden yetişmiş, tamamen kapıkulu cemiyeti mahsulü oldukları aşikâr şairler, hatta bizzat, yahut yakın ecdadı ile Anadolu Türkleri içinden gelerek kapıkululaşmış şairler ve edipler bile içtimai hüviyetleri itibariyle Türk olmaktan çıkıyorlardı. Mesela 945 senelerinde İstanbul'da doğduğu ve halbuki Niksarlı olduğu "Niksarizade"liğinden anlaşılan Mehmet Efendi ismindeki bir zevzek *Nefsü'l emirname* adında yazdığı garip bir risalede[11] "... Ve hikmet ve kelâm ile Türk aklının kat'a münasebeti yoğiken kelâm mütalaasıyla âhir-i ömrüne dek rûpuş eden biidraklerin..." diyor. Türk aklı hakkında bu kadar hürmetsiz bir dil kullanan bu Anadolu çocuğu, yarı nüfusu o zamanlar Rum veya Ermeni olan Niksar'da, belki aslen bir Rum veya Ermeni olabilir. Ancak Türk olması ihtimali de kuvvetlidir. Bununla beraber Türk olması, onun bu sözleri söylemesine muhalif değildir. Zira, kapıkulu muhitine girerek onun içtimai şeraitinin tesirini tamamen kendisine temsil eyledikten sonra artık kendisinin Türk'e karşı teveccühkâr olmasına imkân bulunamazdı. Hatta 945 tarihinde İstanbul'da doğmuş bir Niksarlı değil faraza zamanımıza çok yakın bir devirde yaşamış ve artık kapıkulu cemiyetinin bir Türk istilasına uğramış olduğu devirlere mensup İzzet Molla gibi bir Türk'ün de: "Gider oldum, eberdanem, yollar göründü!" türküsüyle, "Etrak-i rehgüzara hande ferma olub..." yahut "Lisan-ı fasahatnişani namahrem zeban-ı Türki olan arus-ı letafetmenus-ı Arabiye aşina oldukda..." diye Türk'e hakaret ettiği görülür.[12] Çünkü insan su gibidir, içinde bulunduğu kabın şeklini alır ve çünkü Osmanlı kapıkulları kuvvetli bir tarih ananesi içinde, yüksek ve temsilci bir kültür vücuda getirmiş ve hatta bu kültürünü içinde yaşadığımız zamanlara kadar idame ettirebilmiştir.

Makalemizin gayesi bir edebiyat tetebbuu yapmak olmadığı için bu kadar izahat ve bu birkaç misal kâfidir. Ancak Osmanlı edebiyat tarihi üzerinde içtimai usulle yapılacak herhangi bir tahlilin bize kapıkulu edebiyatını, Türk edebiyatından büsbütün ayrı bir numune olarak telakki etmek neticesini zaruri olarak ilham

---

11 *Milli Tetebbular Mecmuası*, sayı 3. ["Nefsü'l emirname", *MTM*, 3 (1331), 571-576, ZA.]

12 "Devhatü'l Mehamid fi Tercemeti'l Vâlid", *Tarih Encümeni Mecmuaları*, sayı 1-4. [İzzet Molla, "Devhatü'l Mehamid...", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, 37 (1337), 1-22. Krş. Keçecizade Reşat Fuat, "Keçecizade İzzet Molla", *TOEM*, 41 (1332), 285-297, ZA.]

edeceği şüphesizdir. Zaten edebiyat tarihleri üzerinde yapılması lazım gelen tetkikat, badema mutlak içtimai usullerle yapılmak zaruretindedir. Nitekim siyaset tarihleri için de aynı zaruret tamamen ve hatta fazlasıyla vakidir. Ancak böyle bir usul iledir ki, Osmanlı ve Türk tarihleri arasındaki münasebetleri bütün vuzuh ve sarahatle meydana koymak kabil olabilir. Yoksa, bizim bütün müverrihlerimizin son zamanlarda yapmış oldukları gibi, Osmanlı ve Türk tarihleri meselesinin halli "Osmanlı" kelimesinin kuyruğuna bir "Türk" kelimesi yapıştırmak suretiyle temin edilemez.

KAPIKULUNUN TAVSİFİ

Kapıkulu Hukuku

Bakû'da bizim meydan pazarlarının aynı olan bir "Kuba Pazarı" vardır; geniş bir meydan üzerinde her gün bir pazar kurulur; burası kâmilen Türk kitlesi ile dolar; şehirdeki Rus nüfuz ve hâkimiyetinden burada hiç bir eser yoktur; bir gün burada dolaşırken, türlü türlü Türk tipleri arasında bir tanesi vardı ki, hem ızgara üstünde köfte pişiriyor hem de, bizdeki çığırtkan satıcılar gibi, bağıra bağıra bir şey söylüyordu; dikkat ettim:

"Tekem, tekeme, kaşı noktalı tekem,
Kâh kul olur satılır, kâh çıkar tahta tekem!"

Hâlâ Abbasiye devri hatıratını şayan-ı dikkat orijinallik içinde muhafaza ettiğini bir çok numuneleriyle gördüğüm bu kesif Türk halk kültürünün, burada, şu köfteci ağzında dolaşan şu tekerlemeyi hemen orada kaydettim; çünkü bu, bir kapıkulunun asıl ve neslini olduğu kadar, hukukunu da tamamen ifade eden bir halk tekerlemesi idi. Şimdi onu, Kuba meydanında köfte pişirirken, müşteri celbi için rastgele bir ahenkle ve yüksek sesle mütemadiyen tekrarlayan Türk, belki içindeki manayı hiç anlamıyordu; fakat, vaktiyle bu tekerlemelerin bilhassa "Tavaif-i Müluk" devri esnasında, halk arasında ne kadar manalarda dönüp dolaşmış olduğunu anlamak için delil ve senet aramaya lüzum yoktu. Kapıkulu bundan ibaretti; Abbasiye devrinde de bu olmuştu.

***

"Devlet"in ve "hukuk"un tekâmülünü bugün tarih ve içtimaiyat ilimleri, artık kâfi bir vuzuh ile göstermeye muvaffak oluyorlar; bu tekâmülün tarihinden bahsetmek bu makalelerin çerçevesine sığamaz. Ancak kısaca söyleyelim ki, devlet ve hukuk bir taraftan içtimai hâkimiyetin, diğer taraftan da içtimai din velayetinin ferdileşmesi suretinde ilk bir tekâmül safhası geçirdikten sonra, Mısır'da olduğu gibi, bir "din-devlet" ve "mabud-hükümdar" devrine girer; sonra da, Hıristiyanlıktan ibaret tedrici, fakat seri bir tekâmül geçirerek "din-devlet" şekli bozulmaksızın "mabud-hükümdar" yerine "halife-hükümdar" şekli kaim olur. Bu devirde gerek Müslümanlıkta ve gerek Hıristiyanlıkta hukuk prensibi esas itibariyle aynı şeydir; Müslümanlıkta bu prensip, "Allah'a ve Resulü'ne ve içinizden ulûlemr olanlara itaat ediniz!" düstur-ı ilahisinden ibarettir. Bu prensibi, Tanzimatçılığa karşı ilk isyan hareketinin mübeşşiri [müjdeleyen] olan Ziya Gökalp dahi olduğu gibi kabul etmekten başka bir şey yapmadı; yalnız şeklen biraz tadil etti ve tıpkı bir Tanzimatçı gibi, ona "asri" bir şekil verdi:

Ulûlemr
"Kur'an diyor: "Eyleyiniz itaat
Hakka, sonra peygambere, devlete!"
Vicdanımın bütün hissi sadakat
Kanunlara, hadislere, âyete..."[13]

Türklerin bu kuvvetli ilim kafası, aynı zamanda İttihat ve Terakki Komitesi'nin müdürleri arasında oturuyordu. Bunun için, bütün diktatör komiteler için de bir hukuk prensibi olan bu düsturdan daha ileri gitmeye ve hakikaten yeni bir hayat için yeni bir hukuk prensibi koymaya muvaffak olamazdı. Nitekim, bugün Bolşevik Komitesi de bu düsturun içindeki mefhum unsurlarını değiştirmekten başka bir şey yapmamış, onun umumi disiplin ulûlemr [emir sahipleri, idare memurları] hâkimiyetini aynen ikba eylemiştir [yerinde bırakmıştır]! Allah yerine proletaryayı, Resul yerine Karl Marx'ı ve ulûlemr yerine de Bolşevik Merkez-i Umumisi'ni koyuyor. Ruslar gibi henüz dini hukuk devirlerini ikmal edemeyen bütün milletlerde böyledir.

Bu kısa izahattan sonra kapıkulu hukuk-ı esasiyesinin neden ibaret olduğu kolayca anlaşılır: Mutlak bir itaat. Nasıl insanlar Allah'a karşı mutlak bir itaatle mükellef iseler, nasıl onun Resulü'ne de aynı mükellefiyetle borçlu iseler başlarındaki ulûlemre de aynı suretle itaat ve inkıyat [boyun eğmek] mecburiyetindedirler. Aksi bir itikat mümkün değildir; Kelâm-ı kadîmi tanımamak demek olur ki küfürdür ve küfrü ihtiyar edenler katlolunur. Bunun için insanlar ya padişahın kati ve layetegayyer [değişmez] hüküm ve iradesini derhal kabul ve icra edeceklerdir; yahut da mukabilinde ölmeyi göze alacaklardır. Bu hukukun ilk tarih devrindeki tezahürlerden sarfınazar imparatorluktan itibaren Roma'da, barbar krallıklarında ve Şarlman İmparatorluğu'nda; Bizans'ta, Abbasiye'de, Osmanlı'daki tezahürleri hep aynı tarzdadır. İnsanlar, ulûlemr ile aynı asıl ve nesilden gelen, aynı cemiyetin mahsulü ve mevludu olan insanlar oldukça bu ilahi prensipler üzerinde duran hâkimiyet bir türlü kati bir şekilde teessüs edemiyor; çünkü, yeryüzünde kendi kandaşları üzerinde ilahi bir hâkimiyetle "zıllullah-ı fil âlem" kuvvet ve kudreti ile mutlak surette hâkim olmak isteyen hükümdar, daima, kendi hemcemiyetlerinin taarruzlarına maruz kalıyor ve sözünü geçiremiyor. Bunun için, ona bu kati hâkimiyeti temin edecek bir kuvvet lazımdır; nasıl, kendisine bu hâkimiyeti veren kudret, cemiyetin fevkinde, ilahi ve semavi bir kudret ise, onun icrai vasıtası da öylece cemiyetin haricinde bir unsura istinat etmelidir: Bu unsur, Abbasiye İmparatorluğu'nda Türkler idi; nasıl ki Roma İmparatorluğu'nda pretoriyenler ve barbarlar olmuşlardı; nasıl ki Bizans'ta türlü türlü milletlere mensup serserilerden mürekkep bir ordu olmuştu ve nasıl ki Osmanlı'da mahut "devşirme" oldu. Aynı usulü, Abbasiye siyaset mektebinin en yüksek mümessillerinden olan Nizamülmülk de Selçuk Bey'e tavsiye etmiş, fakat o, henüz kabile ve aşiret ananelerinden kurtulmuş olmadığı için, bu teklifi kabul etmemişti. Bunun için Selçuklular hiç bir zaman toplanamamışlar, Osmanlılar da pek güçlükle dağılmışlardı.

"Ulûlemr", halife yahut sultan yahut "zıllullah" her ne derseniz deyiniz, yani müstebit, mutlak bir hüküm ve âmiriyetle hâkim olmak ve itaat edilmek ister. Buna

13 Ziya Gökalp, "Yeni Hayat."

muvaffak olmak için doğrudan doğruya kendisine tabi ve esir olmayı kabul eden bir cemiyet bulunmak lazımdır. Halbuki her cemiyet, tabii bir istibka [sürmesini isteme] hasebiyle, evvela kendi hâkimiyetini temin etmeye müteveccihtir. Bunun için, içinde çıktığı cemiyete istinat ederek böyle bir hâkimiyet tesis edebilmesine imkân yoktur; kendisine yeni bir cemiyet teşkil etmek, onu teslih ederek [silahlandırarak] diğer cemiyete o vasıta ile hâkim olmak mecburiyetindedir; bu gayeyi ona temin edecek kuvvet ise ancak bir "kul"lar cemiyeti olabilir. Bunun için "devşirme" yapılır, teslih edilir o sayede bütün cemiyet üzerinde mutlak bir hâkimiyet teessür eder.

Demek oluyor ki, "kapıkulu" hukukunun esası kulluktur. Bütün cemiyetin fertleri "kul"durlar. Allah'ın kulu, peygamberin kulu ve nihayet fiilen, hükümdarın kulu; fakat bütün kulların hukuku da bir değildir. Her şeyden evvel hak ve hâkimiyet sahibi "kapıkulu"dur. Yani doğrudan doğruya "Kapuk"a[14] tabi ve bağlı olan cemiyet içinde hiç bir münasebeti, "memlekette dikili bir ağacı" bulunmayan kullardır ki, her türlü hukuku nefislerinde cem eylemişlerdir. Bütün devlet, bütün tebaa, reaya daima bu kapıkullarının hâkimiyeti altında yaşarlar, çünkü onlar "müsellah [silahlı] kullar", diğerleri ise adi kullardır. Kitaba da kılıca da ancak bu kapıkulları sahiptirler; çünkü onlar sarayın doğrudan doğruya kullarıdır. Ya esir edilmiş, ya "devşirme" şeklinde cebren toplanmış yahut para ile satın alınmış, ancak ve ancak hükümdarın şahsına bağlı olan, her hakkı ondan alıp yine ona irca vazifesiyle mükellef bulunan kullardır.

Bu kullar, ilk teşekkülleri devrinde hakikaten hükümdarın "abd"leridir. Hatta ilk isimleri "Abdullah", "Abdülmennan" gibi şeylerdir. Daha kesif Türk kitleleri arasında, yani Şark'ta Şahkulu, Rızakulu, Alikulu tarzında daha Türkçe bir kulluktur. Fakat bu kullar, köleler cemiyeti, bir kere teşekkül ve teessüs ettikten sonra artık eski halde kalmazlar; önceleri kulluk üzerine kurulan hâkimiyetin bütün kudret ve kuvveti münhasıran padişahın elinde, onun malı olduğu halde bilahare kul cemiyeti esaslı surette yerleşir yerleşmez asıl siyasi kudret ve hâkimiyet bütün kul cemiyeti içinde inkısam eder [bölünür] ve arada sırada hangi kul daha cüretkâr, daha müteşebbis, daha cesur yahut daha kurnaz ve daha entrikacı ise asıl hâkim kendisi olur ve nazari surette kulların maliki olan hükümdar memlûklerinin memlûkü olmakla iktifaya mecbur kalır! Bizim bütün kapıkulu tarihi bunu gösterir ve "kâh kul olur satılır, kâh çıkar tahta tekem!" diye köfte satan Türk de, farkında olmayarak, aynı kanunun asırlar içindeki seyrini şayan-ı hayret bir halk felsefesi şeklinde ilan etmekten başka bir şey yapmaz.

Hülasa, "kapıkulu" hukuku, sadece bir kul cemiyeti hukukudur; bu kul cemiyeti, kemiyetçe azlığına rağmen kuvvetli teşkilata sahiptir. Kitap ve kılıç elindedir. Bu iki kuvvete istinat ederek bütün halk kitleleri üzerinde "lâyüs'el ve amma yef'al" bir hâkimiyetle hâkim olur ve bütün hukuku kendi fertlerine hasreder. Daha fazla izahat vermeye lüzum görmüyoruz; "kapıkulu"nun ahlakı ile iktisadiyatı hakkında yazacağımız makaleler ile bu hukuk daha vazıh bir surette canlanacaktır.

---

14 "Kapuk" kelimesi eski Türkçe'de hükümdar sarayı ve saray halkı manasına geliyor. "Kapı" kelimesinin bizde istimali "bâb" tarzındadır. "Kapı"nın "Kapuk"tan mı çıktığı, yaksa "bâb" mukabili mi olduğu belki münakaşa edilebilir; fakat biz onu hurdaşinas tarihçilerimize bırakıyoruz.

KAPIKULUNUN TAVSİFİ

Kapıkulunun Ahlakı

"Mizac-ı asrı, Begim, ezber eyledim, dinle:
Beli, efendim, evet, öyledir, paşam hay hay!"

Kapıkulu ahlakı hakkında geniş ve kuvvetli vesikalara müstenit bir tetebbu yapmak kabildir; onun içimizdeki edebiyatı, mebzul vesikalar veren bir hazinedir; kapıkulu ahlakını göstermekte hayli tarih malumatı mevcuttur. Elimizdeki tarihler kapıkulu, Osmanlı tarihleridir. Bununla beraber biz bu makalede yalnız umumi bazı noktaları göstermekle iktifa edeceğiz. Ayrıca kapıkulu ahlakiyatı üzerinde yapılacak çok istifadeli tetkikleri, makalelerimizin nispetini bozmamak için, başka vesilelere terk ediyoruz.

Kapıkulunun ahlakı "kul" ahlakıdır. Vatandaş (*ciyoten*) ahlakı ile kul (*serviteur*) ahlakı arasında büyük bir fark vardır. Tarihin bütün devirlerinde, bütün milletler arasında bu iki içtimai enmuzec [örnek] arasında ahlak itibariyle büyük farklar görülmüştür. Vatandaşlar, içtimai hâkimiyette fert olarak, birbirlerinin karşısında aynı vaziyette olduklarını hissederler; kendilerini aynı cemiyet kitlesine ve onun ananelerine bağlı, onun efsaneler arasında kaybolan tarihinden çıkmış olarak gören vatandaşlar, kendi aralarında, birbirlerine karşı sabit ve mutasallib [katılaşmış] ahlak düsturlarına tab'an muamele ederler. Mesela onlar arasında mütekabil hürmet ve emniyet hem ziyade, hem samimi ve hakiki olur. Halbuki kapıkulu böyle değildir: Kul, ne tarihi olan, ne ananesi olan, ne kendisinde içtimai bir gurur-ı his, ne ferdi varlığına bizzat itimat edebilen bedbaht bir mahluktur. Onun bütün varlığı "efendi"sinden ibarettir. Binaenaleyh ne kendi kendisine, ne de kendisi gibi olana karşı içinde hiç bir hürmet yoktur. Gösterdiği nezaket ve hürmet samimi değil, ca'li [yapmacık] olur. Bunun için mektup yazacak olursa "Bende-i kemter ve abdi ahkârları" diye imza atar; fakat, bu sırf edebiyat olsun diyedir. Yoksa hakiki ve samimi bir hürmet ve tevazu mahsulü değildir.

"Kul" ahlakının en bariz seciyelerinden biri her "efendi" ile her "kul" arasında teessüsü tabii olan adem-i itimat, emniyetsizlik, mütekabil hürmetsizlik ve bilhassa mütekabil bir husumettir. Efendi, "kul"u sevmez; onu tezlil eder [horgörür]. Onun üzerinde mutlak surette âmir ve hâkimdir; bunun için gayet zalim ve muhakkar [tahkir olunmuş] olur. "Kul" da efendi karşısında, hürmetsiz bir itaat, zilletle dolu bir inkiyat [boyun eğme] ve binaenaleyh ilk fırsatta intikama teşne bir husumet ile mütehassis bulunur. Bu vaziyet bütün kapıkulu ahlakiyatı

üzerinde müessirdir. Bir kul, nasıl alırsa öyle satar: Kaviye karşı hudutsuz ve zelil bir inkıyat, âcize karşı da nihayetsiz bir tahakküm ve tahkir! Kendisinden büyüğünün karşısına çıktığı zaman sıçan, kendisinin küçüğünün karşısına gelince de arslan...

İşte, kapıkulunun beynelefrad [kişiler arasında] ahlak esası!

Kapıkulu edebiyatı, yalnız Fuzulî müstesna olmak üzere, baştan başa bu ahlakın düsturları ile doludur. Bu ahlak onun tarafından inceden inceye tetkik edilmiş, anlaşılmış, hazmolunmuş, sonra da onun muhtelif noktainazardan görülen hususiyetleri muhtelif düsturlar içinde tespit edilmiştir. Mesela İzzet Molla, kapıkulu ahlakını şöyle ifade ediyor:

"Mizac-ı asrı, beyim, ezber eyledim dinle:

Beli, efendim, evet, öyledir, paşam, hay hay"[15]

Bu düstur kapıkulu ahlak ve mizacını tasvirde ne kadar kuvvetlidir! Bir kapıkulu için büyüğünün her sözüne karşı "evet efendim!" demekten başka yapılacak bir şey yoktur. Bugün bile "büyük" karşısında itiraz etmeyi hâlâ terbiyesizlik sayanlar ne kadar çoktur.[16]

Sonra kapıkulunun bütün hayatında dostluk ve samimiyet dedikleri şey yoktur; çünkü onun bütün hayatı entrika içinde geçer. Maişetinin derecesini kullar kapısındaki siyasi mevkiinin mertebesinden alan bir kapıkulu için yegâne hedef ve gaye, saray ve devlet mertebelerinde bir kademe daha yukarıya çıkmaktır. Bunun birinci şartı intisap, ikinci şartı yalancılık, riyakârlık ve samimiyetsizlik olur. Dostlukları yalan, düşmanlıkları geçici, hülasa bütün ahlaki alış verişleri sahte ve bütün muvaffakiyet vasıtaları entrikadır. İşte düstur:

"Ba dûstân telattüf, ba düşmenân müdâra!"

Kapıkulu, kendisine dost tanıdığına karşı gayet cemilekârdır; düşman tanıdığına karşı da "müdârâ"yı [yalandan dostluk gösterme] çok sever. Buna rağmen de "benim hiç kimseden müdânâm yoktur!" diye yalandan tefahur eder [övünür]. Diğer bir kapıkulu şairi de bu ahlak hususiyetini şöyle ifade eder:

"Ehibbâ şive-i yağmada mebhut eyler a'dâyı

Hüdâ göstermesin âsâr-ı izmihlal bir yerde!"

Mütareke günlerinden itibaren bütün kuvvetini yüzlerce vaka arasında şahsen tecrübe ettiğim bu düstur, bana kapıkulu ahlakının henüz bugünkü nesiller arasında da ne kadar kuvvetle yaşadığını gösteren delillerin birçoğunu vermiş oldu. On beş seneden beri herkesin gözü önünde geçmiş olduğu için aktörleri tarafından olduğu kadar seyircileri tarafından da tamamen malum bulunan siyasi hadisata bakınız: Maişetlerini politikacılıktan bekleyenler için senede kim bilir ne kadar dost, düşman ve ne kadar düşman da dost olmuştur. İki gazeteci, iki mebus, iki

---

15 "Devhatü'l mehâmid fi tercümet-i'l vâlid" *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*. [37 (1332), s. 11 Z.A.]

16 Hâlâ faytonların, arkayı arabacıya çevirerek oturulmak lazım gelen tarafına *İstanbul*'da "evet efendim" tarafı derler. Belki son zamanlarda yetişen nesiller bu tabirleri öğrenmemişlerdir; ancak bizim nesillere çok maruf idi Hatta bugünkü neslimiz bile henüz kapıkulu ahlakından tamamen kurtulamamıştır.

firkacı görürsünüz; bugün birbirlerine karşı söylemediklerini bırakmazlar, yarın ise içtikleri ayrı gitmez birer dostturlar! Halbuki bu adamlar hakikatte ne dost, ne de düşmandırlar; sadece o günkü maişet kaygısında, intisap yarışında, gösteriş ve alâyiş [geçici süs] edebiyatında rollerini ifa eden iki zavallı...

Kapıkulu ahlakının içyüzüne nüfuz etmeye çalışınız; göreceksiniz ki orada her şeyden ziyada entrika, tezvir ve fesat vardır. Mesela bugünkü İstanbul'un sözde Türk matbuatı -hâlâ mı hâlâ!- eski kapıkulu ananelerinin ruhuyla mütehassistir. Bütün münderecatı siyasi ve gayri siyasi dedikodu meselelerinden ibarettir. Memleketin bütün işleri ve meseleleri bir tarafta durur, onlar yalnız iki şeyle meşgul olurlar: Memurluk ve mebusluğa dair dedikodu, aile hususiyetleri etrafında dedikodu, hatta dünya işleri hakkında dedikodu! Meclis'te geçen şeylerin yalnız dedikodusunu yazarlar, içtimai hayatımızın yalnız dedikodu kısmını naklederler; hatta dünya vukuatı arasında da ancak böyle meseleleri ararlar; mesela Ağa Han'ın bir kadınla olan meselesi etrafındaki dedikodu onların bir aylık sermayeleridir![17]

İşte kapıkulu ahlakı budur. Fatih'ten Vahideddin'e kadar bütün sarayın tarihi, İstanbul'dan Ankara'ya kadar bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun vukuatı böyle kul ahlakiyatının ruhiyat ve zihniyeti içinde cereyan eylemiştir. Bugün hâlâ uzun tarih ananelerinin tesiri altındayız. Entrika, fesat, tezvir, kendi şerefini başkasının zilletinde aramak, kendi yükselmesini başkasının alçalmasında ve bunun için en emin vasıtayı dedikodularda, en kuvvetli muvaffakiyet usulünü intisapta görmek... İşte bütün Osmanlı'nın işi, gücü, sanatı, mesleği! Hayatını siyasi takallübat [değişmeler] ile temin eden bu 'Osmanlı milleti" ile maişetini tarlasına döktüğü terden, yahut tezgâhının üzerinde yaptığı işten bekleyen Türk milleti arasında hiç bir ahlak münasebeti yoktur. Türk ahlakı ile Osmanlı ahlakı arasında fark müstahsil ile müstehlik arasındaki fark kadar aykırı, zıt ve uzaktır. Biri politikacı ahlakı, diğeri iş ve meslek ahlakıdır. Fakat zannedilmesin ki, Türk'ün ahlakı da saftır, bozulmamıştır. Hayır, böyle bir iddiaya da mahal olamaz: Osmanlı zulmünün Türk üzerinde yaptığı tahribat o kadar feci olmuştur ki nihayet bu tahribat onun maneviyatına da tesir etmiştir. Bilahare Osmanlı İmparatorluğu tarihinin seyrini tahlil ederken göstereceğimiz veçhile: Anadolu Türkü de manevi tahribata uğramıştır. Ancak hiç şüphe yoktur ki, Anadolu'da görülecek en küçük bir ahlaksızlıktan dolayı ilk mesul kapıkuludur, Osmanlı'dır. Fakat o kadar feci tahribata rağmen bugün bile bir şehirli ile bir köylü arasında yapılacak mukayeseler köylü için ne kadar müsait ve lehte neticeler verir!

Kapıkulu ahlakiyatı ve bilhassa bunun tarih içindeki tekâmülü hakkında söylenecek çok söz vardır; fakat bu makalelerle çizdiğimiz planın haricinde kalan teferruatı şimdilik bir tarafa bırakıyoruz. Makaleyi bitirmeden evvel burada yalnız bir noktayı daha iyi izah ve tenvir etmemiz lazımdır. Kapıkulu ahlakı derken onu "kabul ahlakı" diye tanıtmış oluyoruz. Bundan bu ahlakın mutlaka, hukuken

17 Sonra da bizim meslektaşlar Anadolu halkının gazete okumadığından, Türk'ün henüz uyanmadığından bahsederler. Acaba Anadolu Türkü bu gazeteleri okuyup da ne yapsın? Bunu hiç düşünmezler.

"kul" olanlara mahsus ahlak olduğu manası çıkarılmamalıdır. Kapıkulu cemiyeti içinde hukuken kul olanlar bulunduğu gibi "hür" olanlar ve "azatlı" bulunanlar da vardır. Hatta hürler ve azatlılar diğerlerine nispetle büyük ve kahir bir ekseriyet teşkil ederler. Ancak bu hal neticeyi değiştirmez. Çünkü bütün Osmanlı cemiyeti, bir devşirme ve kul aslından çıkmış, yahut tarihen o asıldan gelenler tarafından vücuda getirilmiştir. Bunlardan başka Osmanlı sarayı etrafında teşekkül etmiş olan bu cemiyetin iktisatı da, hukuku da hep "kulluk" üzerine kurulmuş bir sistem olduğu için onun ahlakiyatı da tabii bu sistem haricine çıkamazdı. Bunun için bilhassa Tanzimat'tan beri süratle Türkler tarafından istilaya uğramış olan bu Osmanlı cemiyeti, bir taraftan Türk ahlakiyatından müteesir olurken, diğer taraftan da içine düşen Türk'ü ahlaken kendisine benzetmekten hâli kalmamıştır. Medresesi ve mektebi, dili, edebiyatı ve musikisi; mezhebi ayini; hatta oyun ve eğlenceleri, hatta "cinsi münasebetler ahlakı" itibariyle başlı başına, Şark'ın nev'i şahsına münhasır bir cemiyet enmuzeci [örneği] olan kapıkulu, Osmanlı İmparatorluğu içinde kuvvetli ve temsilkâr bir hars muhiti vücuda getirmişti. Her ne şekilde olursa olsun onun içine düşen, onun tarihi kazanı içinde hal olmaktan, kendi şahsiyetini kaybederek ona benzemekten kurtulamazdı. Heyhat, bugün bile kapıkulu Türk'ün hayatı üzerinde hâkim rolünü oynamakta devam ediyor!

KAPIKULUNUN TAVSİFİ

Kapıkulunun Aşkı

Kapıkulunun ahlakı çok dikkatle tahlile değer bir müessese şeklidir. Geçen haftaki makalemizde, bu ahlaktan umumi surette bahsettik. Fakat bu Osmanlı cemiyetinin en çok tetkike değer tarafı, bilhassa onun "aşk ahlakı"dır. Bunun için geçen makalemizdeki tetkiki ikmal etmek üzere bu makaleyi kapıkulunun "aşk"ına tahsis ediyoruz.

Evvela aşkı tanıyalım: Aşk, yakın zamanlara kadar umumi surette hâkim olan itikatlara muhalif olarak beşerin ruhu için, bizim bildiğimiz şekli ve şeraiti ile ve fitri tabii bir duygu değildir. Yani bugün "aşk" dediğimiz his, şövalye aşkı, "Leyla" ile "Mecnun" arasındaki aşk, bir zamanlar insanlar için meçhul bir his olmuştu. O aşk, hatta bugün dahi çok azalmıştır ve süratle azalmakta bulunuyor. Hatta

bir gün gelip bunun büsbütün kalkacağından değilse bile, her halde şeklini büsbütün değiştireceğinden dahi bahsedilebilir. Çünkü bu, bizim tanıdığımız Leyla ile Mecnun aşkı, yahut Romeo ve Jülyet, La dame aux Camelia aşkları, daha ziyade içtimai bir hadisedir. İçtimai şartlar değiştikçe bu aşkların da şartları değişir. Binaenaleyh, aşk ferdi bir his olmazdan evvel içtimai bir histir. "Aşk" dediğimiz his tahlil edildiği zaman görülür ki, içinde iki unsur vardır: Biri tabiatın ve hilkatın beşere verdiği nev'in bekası vazifesinin daimi surette ifasını temin eden cinsi münasebat meyli, diğeri de cemiyetin hayat şartlarından müteesir olan bu meylin şu veya bu şekilde tezahür etmesidir. Bu iki unsurdan birincisi gayet tabii ve fitridir. Uzviyet itibariyle noksan olmayan bütün beşeri fertte, bütün uzviyatta olduğu gibi bir istibka [korunma, sürmesin isteme] fonksiyonu ve aynı zamanda onu bu fonksiyona sevk etmek üzere kuvvetli bir his kendiliğinden mevcuttur. Ancak bu fonksiyonun aynı zamanda kuvvetli bir lezzet duygusu ile müterâfik [bir arada] bulunması, onun cemiyet şartları içinde muhtelif şekillerde tezahür etmesine ve cemiyet şartlarının tazyiki altında vukua gelen kuvvetli bir tereddi [soysuzlaşma] neticesi olarak, tabiatın gösterdiği hudutların haricinde tezahürler yapmasına da bais olmuştur.

Bu kısa izahatın hülasası şudur ki, aşk cinsi münasebat mahsulüdür. Bunun bilhassa içtimai olan tezahürleri, cemiyetin şekillerine göre değişir; cemiyet hangi şartlar içinde yaşıyorsa o cemiyetin fertlerinde yaşayan aşk duygusu da o şartlardan müteessir olur. Binaenaleyh kapıkulu cemiyetinin kendisine mahsus bir "aşk"ı bulunması yanlış bir şey olmayacağı gibi, nasıl bu aşk o cemiyetin teessüsü ile başlıyorsa aynı suretle onun inhilali [dağılması] neticesinde de ortadan kalkacağı ve

ancak, o da bir zaman, pest-zinde [arta kalan] bir müessese halinde yaşamakta devam edebileceği de o kadar doğru olur.

Şimdi "aşk"ın kapıkulu cemiyeti içindeki tezahürlerini tetkik edebiliriz.

Kapıkulu cemiyeti sırf kendisine mahsus birtakım vasıfları haiz olmakla beraber, onun kendinden evvel mevcut birtakım cemiyet numunelerine bağlı olduğunu biliyoruz. Bu cemiyet numuneleri de zahirde muhtelif istikametlerden gelmekle beraber hakikatte aynı tarih devrinin aynı müteşabih [birbirine benzer] veya mümasil [benzeyen] şartları içinde ve birbirleriyle daimi surette temas ve münasebet halinde yaşayan milletlere mahsus umumi bir numuneden başka bir şey değildir. Şark'ta İran ve Abbasiye -ki umumi ismi İslam'dır- Garp'ta da Roma ve Bizans cemiyetleri birbirine karışmış ve bundan kapıkulu cemiyeti doğmuş olduğu bizce artık malumdur. Bunun için kapıkulunun aşkını bu cemiyetlerin tarihleri içinde aramak, onun tekâmülünü bu tarihin tekâmülü içinde tetkik etmek ve nihayet hükümlerimizi de ona göre vermek lazımdır.

Bizde umumiyetle bugüne kadar yaşamış bir kanaat vardır ki, o da kadın ve erkek münasebatının bizdeki şekli bir "emr-i İlahi" üzerine İslamiyetin tesis eylediği fikridir. Hâlâ mutlak surette "tesettür-i nisvan"ın fazâilinden [faziletlerinden] bahis makaleler yazılır ve Hıristiyanlıkta böyle bir "fazail-i ahlak" vasıtası olmadığından dolayı iftihar edilir. Halbuki bu asla böyle değildir. Tesettür-i nisvan, İslamiyet tarafından vazedilmiş bir kaide değildir. Ancak biz Şarklılar onu İslam'ın intişar ve tekâmülü esnasında tanımış ve bilahare Avrupalılarla temas ettiğimiz zaman onları bu tesettür devrini geçirmiş olarak görmüş bulunduğumuz için işin farkında olmamışız. "Tesettür-i nisvan" erkek ve kadın hukukunun mütekabil tekâmülleri esnasında erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetinin çok şiddetle arttığı bir devirde, mutelif yerlerde muhtelif şekillere girmek üzere, hemen bütün milletlerde görülmüştür. Cemiyetin ve tarihin tekâmülünde erkek ile kadın arasında, en iptidai zamanlara mahsus olmak üzere, evvela kadın lehine bir faikiyet [üstünlük] göze çarpıyor; sonra da bu faikiyet tedricen erkeğin eline geçiyor ve kuvvetli bir hâkimiyete inkılap ediyor. Bu hâkimiyet o dereceye varır ki, nihayet bir erkek fert aile içinde her şeyin sahip ve maliki olur ve kadını da esiri haline getirir. Bu tekâmülü, en evvel bütün ananesiyle Yunanistan'da görüyor ve tasvir edebiliyoruz. Yunanistan'ın medeni devrinde kadının mevkii şundan ibarettir: Genç kıza ancak işlemek öğretilir; bizde bundan yarım asır evveline gelinceye kadar, numunesi mevcut olduğu üzere, kız veya kadın dokuma tezgâhının başından kalkmaz; biçer, diker. Kendisine, o da zengin ailelerde, pek nadir olarak biraz okuyup yazma öğretilir. Nitekim bizde de "namaz surelerini sökecek" kadar bir okuyup yazma öğretmek ananesi bugün bile yaşamaya çalışıyor. Kadın bir esir halindedir. Yunanistan'da kadınlar evlerde ancak dahile nazır ve bilhassa yabancı bir erkek için duhulü memnu hususi dairelerde, "harem"lerde yaşarlar. Kadın tamamen kapanmadıkça ve bilhassa bizde yakın zamanlarda mevcut olduğu üzere, harem ağaları veyahut erkeklerinin nezareti altında olmadıkça sokağa çıkamaz. Herodot'un zamanında Sakız Adası'nda "hadım" imaline mahsus yerler teessüs etmiş ve büyük bir hadım ticareti açılmıştı. Atinalı bir erkek, kadına hizmetçilik ile çocuk doğurucu-

luğu işinden başka bir vazife ve hak tanımazdı. Kadının vazifesi, erkeğin servetini, onun vefatından sonra dahi zıya'dan [kaybolma] muhafaza edecek çocukları yetiştirmek idi. Yunanistan'da zevce en muhakkar [tahkir olunmuş] bir şey olmuştu. Bir erkeğin karısına sadık kalması, şerefli bir hadise değildi. Bu hal kadınlar arasında fuhşun zuhuruna sebep olmuş ve erkekler de kadınlarıyla değil, fahişelerle yaşamakta zevk bulmaya başlamışlardı.

Roma İmparatorluğu devrinde de, az çok farklarla, Yunanistan'daki kadın telakkisi ve bu telakkinin tekâmülü devam etti. Kadın, Romalı için de Yunanistan'dakinden başka bir şey değildi. İslamiyet, medeniyet itibariyle, Roma medeniyetinin bir parçası, devamı, istitalesi [uzantısı] halindedir. Bunun için İslamlar arasında da kadın hakkındaki noktainazar İslam inkılabının tahakkuku ile beraber süratle inkişaf etmiştir. Araplarda, vakıa pederşahi aile devri İslam'dan evvel de başlamış, kadınlar erkek hâkimiyeti altına girmiş, hatta kız çocuklarının öldürülmesi âdeti bile baş göstermişti. Fakat henüz kadın ve zevce Yunanistan'ın ve Roma'nın son devirlerindeki dereceye gelmiş değildi. Bunun için İslam Roması'nın teessüsü lazımdı ve bu da Emeviyye'den itibaren vukua geldi. Vakıa bu inkılap, İslamlarda seri olmuşsa da, uzun asırlar müddetince daha ziyade saraya ve onun yakın muhitlerine münhasır kalmış, iptidai şeraiti muhafaza eden köylerde aşiretler arasında kadının hukuki mevkii daha müsait bulunmuştur.

Bizans'ın yarine kaim olan Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'ta henüz harem hayatı kaybolmamış bulunduğu sıralarda Abbasiye devrinin müdiran sınıfı arasındaki harem hukukunu İstanbul'a nakl ve Bizans'ın harem ananelerine mezc etti. İşte, kapıkulu cemiyeti içinde kadının mevkii tarihen bu suretle taayyün etmiş [meydana çıkmış] bulunuyor: İslamiyet kadın için muayyen bazı haklar tanımamış olsaydı, Osmanlı cemiyeti arasında kadının hiçbir hakkı kalmazdı. Bununla beraber, İslamiyetin kadına tanıdığı hukukta ekseriyetle fiilen hükümden iskat edilmiş ve İstanbul'da kadın hukukuna ait ananeler, İslam hukukunun daha müsait olan ahkâmını da Osmanlılara uzun zaman unutturmuştur. Tanzimat Mecelle'yi vücuda getirinceye kadar İstanbul'da kadının fiili bir hakkı bulunduğunu gösterir delillere tesadüf etmek müşküldür.

Kapıkulu, kadını hayattan hariç bırakmıştı, ona hürmet etmiyor, onu "kaşık düşmanı" olarak tanıyor, ona "bacı" diyordu. Kapıkulu ailesinde zevc ile zevce arasındaki münasebat, efendi ile esir arasındaki münasebattan başka bir şey değildi. Zevce, her türlü hukuktan hariç olduğu gibi, kadın da hayatın haricinde idi. Tıpkı Yunanlılarda olduğu gibi, hatta daha fazlasıyla, kadın İstanbul'da haremlere kapanır, hadımların nezareti altında tutulur, her türlü hürriyet ondan esirgenirdi. Gelin, zevc için olduğu gibi, bütün aile için de bir esirden başka bir şey değildi. Bunun için, tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi tedrici surette "kadın aşkı" ortadan kalkmaya ve onun yerine kadını hayattan hariç tutan cemiyetlere mahsus gayri tabii bir aşk kaim olmaya başladı. Artık bütün kapıkulu şairleri "saki"lerden bahsediyorlardı. Erkek kadınla temas edemezdi. Onlar ayrı yaşardı. Bunun için etrafına, "onun yerini tutacak" genç mahlukat toplamaya başladı ve cemiyet kendisini, tabiatın "sev" dediği mahluklarından mahrum etmiş olduğu için, o da aş-

kını başka şeylere verdi. Bu suretle, kadının uğradığı hakaretin intikamı da bizzat erkek eliyle, kendi kendisine alınmış oluyordu. Erkek kendi kendisinin âlet-i hazzı olmak derekesine düşmüştü! Bu, o kadar ileri gidiyordu ki, bir aralık kadınlar muhiti içinde kadın, sevecek erkek bulamadığı için kadını ve erkekler muhiti içinde de erkek sevecek kadın bulamadığı için erkeği seviyordu. Kadınlar, kendilerini erkeğe "benzetmeye" çalışıyorlar, Yeniçeriler de -tereddinin [soysuzlaşmanın] son derecesi olmak üzere- bu defa gençlere peçe takarak onları "harem"deki kadınlara benzetmeye çalışıyorlardı!

İşte kapıkulunun aşkı! Bütün Osmanlı edebiyatı bu aşkı terennüm eder. Halbuki o sıralarda köylü Türk, temiz bir tabiat üstünde, tabiatın temiz ve velut aşklarını yaşıyordu. Kapıkulunun aşkı, onun iktisadiyatında göreceğimiz veçhile, tam bir müstehlik aşk idi. O aşkı yaşayanlar, kendi kendilerini tüketmekten ve nesillerini çürütmekten başka bir cins vazifesi yapmazlardı; bedeni bir tükenme ve bedeni bir inhilal [dağılma], sonra da bununla birlikte manevi ve ahlaki bir sukut ve inhilal! Köylünün, Türk'ün aşkına gelince, o müstahsil bir aşktı: Köylü severken müstakbel Türk nesillerine istihsal orduları yetiştirecek bir sevgi ile severdi. Kapıkulu kendi kendini çürütür, Türk de kendi kendini yaratmaya çalışırdı!

KAPIKULUNUN İKTİSADİYATI

Kapıkulu Mülkiyeti ve Onun Cemiyet İçindeki Mevkii

Bizim takip ettiğimiz usule göre, Osmanlı tarihini tetkik ederken, kapıkulu cemiyetini tanıtmak için evvel emirde onun iktisadiyatını tanımamız lazım gelirdi. Fakat bizde bu usul çok az maruf olduğu için, karilerimizin zihinlerini karıştırmamak üzere şimdiye kadar maruf olan şekilden ayrılmamak istedik. Evvela onun ailesinden, ahlakından, hukukundan vesairesinden bahsederek umumi ahval ve evsafını bir dereceye kadar tanıtarak bünye ve mahiyeti hakkında bazı fikirler verdikten sonra, şimdi onun iktisadiyatına geçiyoruz; ve derhal söyleyelim ki, kapıkulu iktisadiyatının etraflı surette tetkiki demek, bütün Osmanlı tarihinin tetkiki demektir. Tarih, insanların maişet endişesiyle ve maişet şekillerinin tayin ettiği fikirler ve hislerle, bütün hayatınca, asırlardan beri içinde yuvarlandığı vukuatın heyet-i umumiyesi demektir. Beşer, tarihin vakalarını müverrihler [tarihçiler] için yazılacak malumat olsun diye yapmış değildir; bütün hayat bir maişet kavgasından ibarettir. Bütün beşer bu kavga içinde mücadele ile meşgul olur. Dinden dine, ahlaktan ahlaka, hukuktan hukuka geçer; bir tecrübeyi bırakır, diğerini alır; hülasa, maişet şartlarını ıslah için bütün kuvvetlerini toplayarak daima çalışan beşer, bu say [çalışma] ve faaliyet esnasında yalnız bir kuvvetin iradesi altında hareket eder ki, o da ihtiyaçtan ibarettir. Binaenaleyh bir cemiyetin, bir milletin, bir devletin tarihini tetkik ederken her şeyden evvel onun iktisadiyatını tetkik etmek en iyi bir usuldür. Biz kasten böyle yapmadık ve şimdi de kapıkulu iktisadiyatının yalnız temellerinden ve ana hatlarından bahsederek tarihi seyrini başka zamana bırakacağız.

Kapıkulu Mülkiyeti

Mülkiyet hukuku, cemiyetin bütün müesseselerinde olduğu veçhile, cemiyetle birlikte mütemadi bir tekâmül geçirir[18] Kapıkulu cemiyetinde İslam mülkiyeti caridir; İslam'da mülkiyet hakkı, prensip itibariyle Allah'ındır. "Malikü'l-mülk" odur; "mülk onun" içindir. İnsanlar ancak tasarruf hakkını haizdirler. Fakat bu tasarruf bilâ kayd ü şart değildir, yalnız Hâlik-i kainata ait olan mülke, onun namına halife ve hükümdar hâkimdir. Hükümdarın hâkim olduğu hudut dahilinde her şey, taş ve topraktan hayvan ve nebata varıncaya kadar bütün mevcudat bir mülk-i küllî [memleket] teşkil eder. Bütün "memleket" baştan başa hükümdarın malıdır; binaenaleyh o, bunu dilediği gibi tasarruf eder; istediği kısımlarını ve di-

18 Bu nüshamızdaki *"Meslek"*in Kamusu" sütununa müracaat ediniz.

lediği şeylerini istediği şartlarda dilediği kimselere verir, onların bu şeyler üzerinde tasarrufları için muayyen usuller kor. Ancak bütün bu usulleri o hükümdar veya halife, istediği gün değiştirebilmek hakkını da haizdir; Çünkü mülk insanın değil, Allah'ındır. Ve Alah'ın emrini yerine getirmek hakkı da yalnız hükümdara ait bulunur!

Görülüyor ki, kapıkulu cemiyeti için mülkiyet hakkı, prensip itibariyle, hükümdara ait bulunur. Ekmeğin sahibi odur; mal ve mülk onundur. Fakat o, yalnız kendisine tabi olan toprağın veya hayvanatın değil, belki tebaasını teşkil eden insanların da sahibi ve efendisidir. Bütün tebaa onun için bir "kul"dan ibarettir ve bu itibar ile o, onların hayatlarına da hâkimdir. Dilediğini keser, dilediğini yok eder. İstediğini yükseltir, istediğini mahveder. Ancak hükümdar bu hakkını yalnız başına istimal edemez [kullanamaz]. Etrafında toplanan ve onun bu kuvvet ve kudretini icra edebilmesi için lazım gelen maddi ve manevi kuvveti ihzar [hazır etme, huzura getirme] eyleyen taife, yani bizim bahsimize göre kapıkulu taifesi de onun bu hakkına iştirak ederler. Padişah ve halife nasıl kendi hâkimiyeti altında bulunanlara karşı yegâne hâkim ve malik salahiyetini haiz ise, kapıkulu da cemiyet içinde kendisine karşı mahkûm mevkide bulunan tabakalara veya fertlere karşı aynı vasıfları haiz bulunur. Bunun için bütün kapıkulu tarihinde muayyen ve muttarid [bidüziye giden] bir mülkiyet nizamı teessüs edememiştir: Hükümdardan başlayarak bütün saray en yukarı kısmını teşkil etmek üzere, en küçük yeniçeri askerine veyahut ve mütevazı kapı mensubuna varıncaya kadar her fert, icabında, yani gücü yettiği yerde "Malikü'l-mülk" vazifesini ifa eder. Bunun için görürüz ki, bütün kapıkulu tarihi baştan başa bir yağma, çapul, müsadere tarihinden ibarettir. Çünkü devrin mülkiyet nizamı buna müsait bulunur ve çünkü bu devir ancak böyle bir nizam ile kaim olabilir.

Kapıkulunun İktisadi Mevkii

Mülkiyet hukukunun bu prensip üzerinde durması, tabii ve zaruri olarak, kapıkulunun münhasıran müstehlik bir cemiyet olmasını icap eder. Onun istihsalden hiçbir haberi yoktur. Hatta Roma'da olduğu gibi kapıkulu için istihsal vazifesi şerefsiz bir vazifedir. Kul, hükümdar gibi yalnız kılıcı ve kahramanlığı, yahut artık bunun kabul olamadığı devirlerde, entrikası ve dalaveresi ile geçinir. Onun bir darbımeseli vardır: "İş becerenin, kılıç kuşananın!" der. Filhakika bir entrika ile işini beceren kapıkulu mesuttur, kılıcı kuşanmasını bildiği gün de dilediği gibi hâkim olur. Bu hâkimiyet, bütün mülke hâkimiyet demektir. Kılıca sahip olan hükümdar, nasıl bütün memleketin hudutları dahilinde hâkim ise, onun gibi en mütevazı bir kul da hâkim olduğu daire dahilinde o suretle hâkimdir. Kapıkulu, servetin "istihsalini" bilmez, onun bildiği şey, ancak servetin "iktisabı"dır. [kazanılması] Servetin iktisabı ise hiçbir iktisadi faaliyete, herhangi bir iktisadi ihtisasa muhtaç değildir. O, serveti istihsal değil iktisap eder. O, yalnız siyasi bir maharet ve ihtisas sayesinde ele geçer. Bunun için hâkim ve âmir olmak, yahut böyle olanlarla beraber bulunmak kâfidir. Bunun için bütün kapıkulu cemiyeti müthiş bir entrika, dalavere, dedikodu dünyasıdır. Bu cemiyet içinde en büyük şeref, ancak saraya bir derece daha yaklaşmak ve hâkimiyet salahiyetini bir zerre daha artırabil-

mek sayesinde iktisap edilir. Şeref de servetle beraberdir. Kapıkulu için servet istihsal tarlasında değil, siyaset ve mensubiyet sahasında ele geçirilen bir metadır ve bundan dolayı her kapıkulu kafası korkunç bir entrika fabrikası olur!

Kapıkulunun cemiyet içindeki iktisadi mevkiini iyice gösterebilmek için Türk dilinin tekâmülü esnasında göze çarpan bazı kelimelerden istifade edebiliriz. Türk için servetin yegâne maruf kelimesi "mal" dan ibarettir. Halbuki bu kelimenin iki muhtelif sınıf veya cemiyet arasındaki istimalleri başka başkadır: Kapıkulu cemiyeti içinde, yani İstanbul'da bu kelime değişerek tamamen "servet" mukabili olmuştur; halbuki Türk cemiyeti içinde, yani Anadolu'da ise hâlâ ekseriyet itibariyle "mal" canlı servet ve betahis sığır ve koyun demek olur. Tıpkı Roma'da da böyle idi. *Pekos* kelimesi Latincede "hayvan" demekti. Sonraları bu kelime tekâmül ederek servet mukabili oldu. Binaenaleyh bugün hâlâ toprak mülkiyetinin tadını anlayamamış olan Anadolu köylüsü için "mal" kelimesi sürü hayvanlarının umumi ismi olmuş ve daha ziyade "mal-ı kara" veya "kara mal" şeklinde sığır cinsi hakkında kullanılmaktadır. Bugün hâlâ göçebelik şiirlerini söyleyen ve onun ananelerini yaşatmaya çalışan Anadolu köylüsü için mal, tarihte bu olmuştu. Buna mukabil de kapıkulu cemiyeti içinde "mal" ile "devlet" kelimeleri birbirinin müradifi olmuştur. Binnisbe yeni zamanlarda vezirlere verilen mahut "devletlü" unvanının kapıkulu tarihi kelime ve tabirleri arasındaki tekâmülünü gösterir şeylere tesadüf edemedik. Ancak bütün Şark şivesinde Erzurum'dan Tebriz'e ve Kars'tan Bakû'ya kadar "devletli" kelimesinin manası bugün dahi zengin demektir. Zengin kelimesi o havalide çok yeni zamanlardan beri tanınmıştır; Azerbeycan'da zengin kelimesi yavaş yavaş intişar ediyor, fakat, asıl kullanılan kelime "devletli"dir. İşte "mal" ve "devlet" kelimeleri arasındaki bu fark, kapıkulu iktisadiyatı ile Türk iktisadiyatı arasındaki farkı göstermeye kâfidir. Biri için çobanlık, diğeri için de devlet ve kılıç, yegâne servet vasıtadır. Biri hayvanlarını öne katar, kavalını alır, dağdan dağa hayvan otlatıp öküz yetiştirir, çift sürer; diğeri kılıcını alır, hâkim olur. Birisini zengin eden tabiat ve toprak, ötekini zengin eden de "devlet"tir. Biri için servet istihsal, diğeri için de iktisaptır. İstihsal için tabiat üzerinde çalışmak lazımdır. Öteki için de mensubiyet derecesini yükseltecek entrikalarla uğraşmaktır. Birinin istihsal aleti "saban" ötekinin de "kılıç"tır; bunun için de kapıkulu dili "kılıcımın hakkı", "kılıcımın ekmeği" gibi tabirlerle doludur.

İşte kapıkulu cemiyetinin iktisadi temelleri bu suretle gösterilebilir: İstanbul'da saray etrafında toplanmış, yedi iklim, dört köşeye mensup olan bir cemiyet, eline geçirdiği kılıçla kâh bir tarafa, kâh diğerine hücum ederek eline geçirdiği yağma ve ganimetle yahut müstahsil halk kitlelerinden aldığı vergilerle yaşar, hiç bir alın terine muhtaç olmaksızın istihsal edilen bu serveti o, "hay"dan gelmiş telakki eder ve onun "huy"a gitmesini de tabii bularak aklına geldiği gibi, mecnunane bir israf ile mahv ve tahrip edilmesini gayet tabii bulur: "Haydan gelen huya gider!" Onun nazarında var olan yalnız kendisidir; İmparatorluğun bütün halk kitlelerinin manası onun için yalnız "hay" ve "huy"dan başka bir şey değildir!

Bu iktisat hayatı, tamamen Roma'nın imparatorluk devrini hatırlatır. Nasıl Roma'da iktisadi say "mekruh" olmuş, nasıl her türlü servet ancak cebir ve tahakkümle elde edilir bir gasp ve müsadere mahsulü olmuşsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun müdür sınıfı için de aynı şey olmuştur. Bu, o kadar Romalı bir iktisat sistemidir ki, Roma'nın meşhur ***angarya*** kelimesi bugün bile hâlâ Türkçenin unutulmamış, yaşayan kelimesi oluyor ve arabacı, hamal gibi buna el'an maruz kalan esnaf arasında, düne kadar dahi, sanki bir kanun veya nizam mahiyetinde telakki ediliyordu.

KAPIKULUNUN İKTİSADİYATI

Kapıkulu İktisadiyatının Tekâmülünde Üç Devir Vardır:
1- İktisap Devri- 2- İsraf Devri- 3- İflas Devri

Kapıkulu iktisadiyatını bütün etrafiyla tasvire çalışmanın, ancak bütün Osmanlı tarihinin hikâyesini yapmak demek olduğunu evvelki makalemizde söylemiştik. Bu makalemizde de bu tasvirin en esaslı noktalarını hülasada devam edeceğiz. Böyle bir hülasa için kapıkulu iktisadiyatını muhtelif devrelere ayırmak en doğru bir usul olur. Bu devirleri de şöyle gösterebiliriz:

1- İktisap Devri

Kapıkulu, hayata Osmanoğulları'nın kurdukları saray etrafında toplanmış baldırı çıplaklarla başlar. Bunlar çeri devşirmelerle şuradan buradan toplanmış olan esirler, köleler ve cariyelerden mürekkeptir. Osmanlı tarihinin ilk devirleri bunların bütün kuvvetlerini servet iktisabına [kazanmaya] vermiş oldukları devirdir. Bu servet iktisabının da muhtelif devirleri ve şekilleri vardır. Ancak onları burada kısaca ve hülasa olarak göstereceğiz.

Osmanlı'nın servet iktisabı devri gayet süratle tekâmül ve inkişaf eder. Bizans İmparatorluğu'nun hazineleri tedrici surette Osmanlı sarayının kılıcı ile fethedildikçe kapıkulu zengin olmaya başlar; daha Osman Bey zamanında onun etrafında toplanmış olan insanların büyük ganimetleri elde ettiklerini görüyoruz. Bu ganimetlerin miktarına dair elimizde hiçbir kayıt yoktur; fakat muhtelif hadiselerden istidlal [usa vurma] tarikiyle dahi görmesek yine şöylece tahmin edebiliriz ki, elde edilen tahminler ufak tefek şeylerden değildir. Mesela henüz Konya'daki Selçuk hâkimiyeti bozulmadığı sıralarda, yani Osman Bey'in istiklalini ilan eylemediği bir zamanda onun tarafından ganaimin humsu [ganimetlerin beşte biri] olarak Selçuk sultanına gönderildiğinden bahsedilen hediyeler bize bu hususta bir fikir vermeye kâfidir. Henüz fütuhatın gayet küçük mikyasta cereyan ettiği zamanlara ait olan bu devirlerde Osman Bey, Alaeddin-i Selçukî'ye cariyeler, atlar, kumaşlar vesaireden mürekkep hayli kıymetli hediyeler gönderebiliyor ki, bütün bunlar elde edilen ganaimin, "doyumluğun" şüphesiz pek küçük bir kısmıdır. Sonraları kapıkulu, mütemadi surette inkişaf eden fütuhatı sayesinde pek büyük servetler elde etmişti. Bunun derecesini mesela Birinci Murat-Bayezit zamanındaki bazı hadiselerden istidlal edebiliriz. O devirde Yıldırım Bayezit ile Germiyan beyinin kızı arasında vukua gelen izdivaç esnasında Rum dönmesi Evrenos Bey'in vermiş olduğu hediyeleri kapıkulu müverrihleri kemal-i iftiharla kaydederler; bu hediyeler yüz gulam ile

yüz cariyeden mürekkeptir. Ancak bunların bir kısmının ellerinde gümüş tepsiler içinde altın veya gümüş paralar, kıymetli evani [kaplar] vardır. O zamana göre bu bir servettir. Bu kadar kıymetli bir hediye verebilmek için dernek sahibinin ne kadar zengin olması lazım geleceği ise izaha muhtaç olamaz. Bu devir için kapıkulu müverrihlerinin ballandıra ballandıra hikâye ettikleri bazı ahval da bizi tenvir edebilir [aydınlatabilir].

Yıldırım zamanında bütün Osmanlı mülkü fevkalade bir servet ve refaha nail olmuştur. Hiç fakir kalmamış, herkes zengin olmuştur. Bunun için insanlar arasında hırsızlık ve şekavet [haydutluk] gibi şeylere ihtiyaç kalmamış, herkes kapısı açık yatmaya başlamış ve sultan da herhangi bir asayiş noksanından mütevellit zarar ve ziyanı reayasına karşı tazmin taahhütüne girişecek derecede cesur olabilmiştir. Filhakika bu devr-i fütuhat akınının Tuna Nehri kenarına kadar uzayabildiği bir zamandır. O suretle ki, bütün bu akınlar ve fütuhattan avdet eden kapıkulu ve halk askeri büyük ganimetler ele geçiriyorlar, zengin oluyorlardı. Servet o kadar çok toplanıyordu ki, kimsenin kimseye servet elde etmek için taarruza kalkmasına lüzum ve ihtiyaç kalmıyordu. Fakat bu devrin bolluğu içinde kadıların, bilhassa Anadolu'da bir darbımesel hükmüne giren zulümleri de dikkate layıktır. Doğrudan doğruya ganaime iştirak edemeyen bu zümre de serveti halkın elinden rüşvet ve zulüm yoluyla toplamaya çalışıyordu. Bunun için bir aralık Bayezit akıllısı bunlardan bir kısmını toplayıp yakmak fikrine bile düşmüştür!

Fakat Bayezit devrinde Osmanlı hududu dahilinde göze çarpan bu bolluk çok da devam etmemiştir. Timur istilası, toptan iktisap edilen bu serveti, toptan havaya kalp eder. Binaenaleyh kapıkulu için yeniden çalışmak ihtiyacı baş gösterir. Çelebi Sultan Mehmet'ten sonra da bu iş süratle yapılır. Fatih İstanbul'u fethettiği zaman bütün Tuna Havzası fütuhat ve doyumluk kalburundan geçirilmiştir. Binaenaleyh kapıkulu artık zengin olmuştur. O zaman İstanbul'da vakıflar başlar; Fatih'in devşirme veziri mahut saray oğlanlığından yetişme Mahmut Paşa, nihayet bu yağmagirlik uğrunda kellesinin kopacağını anladığı zaman, "Bütün malımı onun sayesinde elde ettim, aman evkafima olsun dokunmasın!" diye sabık efendisi olan lâhik-i katline rica ve vasiyet gönderir; filhakika evkafına dokunulmaz, çünkü bu, kapıkulunun zımmi bir taahhüt altına girmiş olan müşterek bir sigorta mukavelesine istinat eder!

Sonra bu servet iktisabı devri devam eder, devşirme başta olduğu halde bütün kapıkulu taifesi, derece derece hep servet avına çıkmıştır. Fütuhat ve seferler devam ettiği müddetçe saray ve kulları mütemadiyen servet sahibi olurlar ve servet sahibi oldukça da zevk ve sefa meyli artar. Elde edilmesi için hiç bir müsmir [faydalı] ve mütemadi say [emek] sarfına muhtaç olamayan bu servetin istimali [kullanma] de öyle olur. Binaenaleyh o kadar fütuhat ile toplanan servet memleket içinde bir teraküm vücuda getirmez. Yalnız bir elden diğer ele mütemadiyen devrederek her devirde biraz daha erir. Bunun için kapıkulu fütuhat ile zengin olduktan sonra bu servetin istimalinde akıllılık göstermemiştir; çünkü böyle bir şey hayatın kanunlarına muhalif olurdu. Bilakis bir yandan zengin olmuş, diğer taraftan da israfa, zevku sefaya dalarak mütemadiyen servet iktisabı endişesine düşmüştür.

Kanuni Süleyman'dan sonra imparatorluk, artık serveti hariçten iktisap edemez hale gelmiş olduğu için bu defa dahilden toplamaya mecbur kalmıştır. O zaman bir taraftan vergiler ve diğer taraftan da angaryalar, müsadereler ve iltizamlar devri başlar. Bu devir aynı zamanda israf devridir.

2- İsraf Devri

İsraf devri ile iktisap devrinin tekâmülü, bu ikincinin müteakip safhalarında birbirine tamamen karışmış bir halde bulunur. Kapıkulu bir taraftan her ne bahasına olursa olsun servet cem'ine çalışır, diğer taraftan da onu Roma'da bile görülmedik bir oburluk ve israf içinde pır pır pır! Fakat kul taifesi serveti ne ticaretten, ne de ziraatten ve sanayiden beklediği için yalnız vergiye, iltizama, müsadereye müracaat eder. Öyle devirler olmuştur ki, imparatorluk idare ettiği halk kitlesinden bir sene içinde aynı vergiyi bir kaç defa almış, bunun adını gelecek senelerin vergisini peşin almak suretinde gösterdikten sonra, ertesi sene yine almış ve kabil olduğunu gördüğü takdirde belki de yine birkaç mislini birden almıştır. İstanbul'da oturan taife, hacısından hocasına, kulundan sultanına kadar israf ve sefahat içinde yüzerken hiç kimsenin aklından bu israf ve sefahatı eksiltmek fikri geçmemiş, bilakis servet cem'i hırsına tahfif [hafifletme] etmek bir lahza bile hatırlanmamıştır. Bir yandan İstanbul'da toplanan ve bir yandan da israf edilen bu servetin ne müthiş bir şey olduğunu anlamak için elimizde namütenahi vesikalar vardır. Bu meyanda İngiliz sefiresi Madam Montegü'nün on sekizinci asrın iptidalarında, Londra'daki dostlarına İstanbul'dan yazdığı maktuplar bilhassa kıymetlidir. Bu mektupları okurken görüyoruz ki, o zaman imparatorluğun eski zenginliği kalmamış olmakla beraber İstanbul'da cem edilmiş olan servetlerin miktarı kapıkulu masallarında tatlı tatlı nakledilen servetleri çok geride bırakır. Bugün o servetten hiçbir eser yoktur; hatta o devirden sonra İstanbul'a daha pek çok servet girmiş, fakat hepsi de aynı israf kuyusu içinde kaybolup gitmiştir. Bu israf devri hakkında kulaklarınızı doldurmuş olan hikâyeler malum olduğu için bu hususta fazla tafsilat vermeye lüzum görmüyoruz. Yalnız şunu daima hatırlatalım ki, bütün bu servet herhangi bir istihsal veya nema mahsulü olmadığı için, ancak etrafını kurutmak bahasına iktisap ediliyordu. Bunun için israf devri, bir aralık harice karşı tatbik edilmiş olan ganaim usulünün bu defa da memleket dahilinde tatbik edildiğini görmüştür. Bedbaht Anadolu köylüsü, Türk halkı! Osmanoğulları'nın bu zulümlerine karşı bizzat başlarını kaldıracak olsalar derhal bir dönme, bir devşirme yahut herhangi bir köle kumandası altında, bu devir için yalnız dahile karşı mükemmelen mücehhez bir yağma ve çapul ordusunun kapılarına geldiğini görürlerdi.

Bu sultan padişah ordusu bir taraftan Türk'ü keser, diğer taraftan da malını ve mülkünü yağma ederdi. Ah bizim kapıkulu müverrihleri! Hâlâ bugün bile Kuyucu Murat Paşa'nın Anadolu'yu mezbahaya çeviren zulmünü hep o eski Osmanlı mantığı ile muhakeme eden ve karşılarında zulme karşı isyan etmiş bütün bir Anadolu köylüsü değil, sadece bir "Celali eşkıyası" bulunduğunu zannedenler!

İşte bir taraftan servetin bu kanlı ve zalim iktisabı, diğer taraftan da mecnunane sefahat ve israf, gittikçe şiddetini artırarak asırlarca devam eder. Nihayet bütün memleketin servetleri kurur ve kapıkulu artık iflasın eşiğine adımını koymuştur.

3- İflas Devri

Bu devir, ganaim elde etmenin ihtimali, dahilden vergi toplamanın imkânı kalmadığı devirdir. Kapıkulu, bilhassa Anadolu'nun hemen her tarafını doğrudan doğruya kendisine mensup sipahilerle taksim ettikten, sonra da para cem'inde sıkıldıkça bütün tüccarları birer birer kendi kesesinin bir peyki haline getirecek birtakım Rum, Ermeni, Yahudi sarrafların iltizamına teslim eyledikten sonra bir müddet gününü gün etmiş, fakat buna mukabil memleketin bütün servet menbalarını kurutmuştur. Bu servet menbaları kuruduktan sonra da kapıkulu için yapılacak bir çare kalırdı: Bir zamanlar parça parça Galata ve Fener sarraflarına iltizama verdiği memleketi bu defa da toptan ve bütün heyeti ile Avrupa bankerlerine teslim etmek. İşte o, nihayet bunu da yaptı.

Bu devre ait iktisadi meseleleri "Türkiye'de Sermaye Hareketleri" serlevhasıyla yazmaya başladığımız makalelerde parça parça göstermekte olduğumuz için bu makalede ayrıca izaha lüzum görmüyoruz.

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİ

Tanzimat'tan evvel ve Tanzimat'ın ilk günlerinde bütün imparatorlukta sermaye namına hiçbir şey yoktu. Yegâne kıymet halinde sermaye Galata ve Fener bankerlerinin elinde idi. Tanzimat'ın vazifesi Avrupa sermayesine imparatorluğun kapılarını ardına kadar açmaktan ibaret oldu.

Bu makalemizde gayet mühim bir mesele üzerinde bir tecrübeye girişiyoruz. Mesele fevkalade mühimdir. Geçen nüshamızın başmakalesinde vazıhan gösterdiğimiz gibi Türkiye'nin hayatına ve bu hayatın da en can alacağı noktasına temas ediyor. Sermaye, içtimai hayat kuvvetini madde veya kıymet halinde teraküm ve tekâsüf etmiştir; bir cemiyeti, bir milleti idare eden hakiki kuvvet, bilhassa bu asırda, yalnız ondan ibarettir. Midelere ve keselere hâkim olan bu kuvvet, bütün memleketin, bütün milletin hayatını kendi eline almıştır, her şeyi o idare eder.

Bugünkü Türkiye'de siyasi kuvveti temsil eden devlet ile iktisadi kuvveti temsil eden sermaye saltanatı arasındaki münasebetleri hakkıyla anlamak ve hayatımıza hâkim olan bu kuvvet ikiliğini izale ederek, Avrupa'da olduğu gibi, iktisadi devletle siyasi devleti birleştirmek için neler yapmak lazım geldiğini görmek, ancak sermayenin Türkiye tarihindeki seyir ve hareketini tetkik eylemeye bağlıdır. Bu makaleler bu maksatla, yani Türkiye'de sermayenin tarihi hareketlerini göstermeye yardım etmek fikriyle yazılıyor. Hiç şüphe yok ki, noksanlarımız ve hatalarımız olacaktır. Ancak ilk defa vaki olan böyle bir tecrübe esnasında vaki olacak hataları karilerimizin affedeceklerinden eminiz.

Tanzimat'tan Evvel Türkiye'de Sermaye

Osmanlı tarihi hakkında yazdığımız makaleler silsilesi arasında bütün vasıflarını ve unsurlarını tasvire çalıştığımız kapıkulu saltanatına dair karilerimiz şimdiye kadar umumi ve mücmel [özet] birtakım fikirler edinmişlerdir; kapıkulu saltanatı tahripkâr bir zulüm ve istibdat makinesidir. Bu tarzda bir makinenin tarihin her köşesinde vereceği yegâne netice, hayatı ve sermayeyi kurutmaktır; altı büyük asrın bütün imtidadınca [uzayıp gitme, boyunca] o yalnız almayı, soymayı ve yemeyi düşünmüştür. Parayı, malı, canı nerede bulmuşsa oradan zorla almış ve yutmuştur. Bütün saray saltanatı, bütün kapıkulu tarihi bundan ibarettir. Binaenaleyh Türkiye'yi Tanzimat kapılarına geldiği sırada tamamen sermayeden mahrum olarak bulursak asla taaccüp etmemeliyiz [şaşırmamalıyız]; nüfus sermayesi azalmış, gayrimenkulât namına ne varsa hepsi bakımından düşmüş yahut harap olmuştur. Menkul sermayeye gelince, o da sarayların gümüş ve altın şamdanların-

dan, incilerinden ve elmaslarından, en küçük ailelerin sandık ve sepetlerinde, çanak ve çömleklerinde gizlenen kıymetlere varıncaya kadar asırlarca devam etmiş olan yağma ve ganimet, zapt ve müsadere terakümatı [toplanmaları] namına ne kadar kalmışsa, hepsi birer ikişer elden çıkmaya başlamıştır. Kapıkulu korkunç bir ahlak buhranı, içinden çıkılmaz bir iktisadi buhran içindedir. Asırlarca imparatorluğun dört tarafından kılıç sallayarak servet toplamış ve korkunç bir israf ile İstanbul sarayının etrafında yemekten başka bir şey yapmamış olan bu kullar cemiyeti için say [emek] mekruhtur. Ganimete de imkân kalmamıştır; vergi almak için verecek bir kese bulmaya imkân yoktur. İmparatorluğun her tarafı isyan içindedir.

Tanzimat'tan yarım asır, rub' [çeyrek] asır evveldeyiz; imparatorluk dört taraftan hücuma maruz; Rusya, Avusturya, İngiltere bir taraftan, sarayın zulmünden kurtulmak isteyen muhtelif milletler hep İstanbul'a karşı hücum ve isyan ile müteharrik. İşte Türkler de "Celali eşkıyası" denilen köylü isyanlarından sonra artık kati surette kapıkuluna karşı ayaklanmışlardır. İşte Anadolu'da derebeyleri yeniden yetişiyor; Çapanoğulları Yozgat'ta en büyük derebeyliği kurmakla meşguller, İstanbul'un nüfuzu tamamen yok oluyor. İşte Mısır, Mehmet Ali isyanı, işte İbrahim Paşa, Kütahya, imparatorluk mahvoluyor, birtakım milletler ondan ayrılıyor ve Anadolu toprak derebeyliği devrine giriyor, imparatorluğun zulmünden kendisini kurtarmaya çalışıyor. İşte Rusya-İngiltere rekabeti, Hünkâr İskelesi Muahedesi, işte Reşit Paşa, Tanzimat...

Henüz Tanzimat ilan edilmemiş; kapıkulu, bütün memleketi soyduktan sonra şimdi sarayla birlikte, İstanbul'da bir taraftan birbirini, diğer taraftan Hıristiyanları soymakla meşguldür. İsraf ve sefahatın son kurbanları -asla ilki değil - İstanbul'daki gayrimüslimlerdir ve hakikaten soyulacak post ancak onlarda vardır; senelerce sarayın, vezirlerin, ağaların tefeciliklerini etmiş olan Galata ve Fener sekenesi [sakinleri] hayli zengindirler. Şimdi saray ve âvanı onları da soymakla meşgul; gasp, müsadere birbirini takip ediyor. Bu hal "Hıristiyanlara zulüm ediliyor!" avazesiyle bütün Avrupa'yı ayaklandırmış, şairler, edipler, diplomatlar galeyana gelmişler, haykırıyorlar. Kapıkulu ne yapacağını şaşırmış, para sıkıntısına uğradıkça kâh hazinedeki altın ve gümüş evaniyi [kapları] darphaneye gönderiyor, kâh birkaç kelle uçurup malını paylaşıyor, kâh meseleleri teftiş ediyor ve kâh bunun üzerine eşya fiyatlarının yükseldiğini görünce, "ihtikâr! ihtikâr!" diye esnaf dükkânlarını yağma ediyor!

İstanbul ve bütün Türkiye parasız, sermayesiz. Türk için hiç olmazsa sabanı var, fakat kapıkulu için hiçbir şey yok, yalnız bir kılıç; kesen, asan, soyan bir kılıç... Yegâne sermaye beş on Rum, Yahudi, Ermeni elinde. Onlar da bir taraftan feryat ediyorlar, diğer taraftan da piyasa oyunları yaparak -ha gayret!- para kazanmaya çalışıyorlar. Saray, faizi avuç avuç veriyor, yüzde otuz, elli, yüz... İngiliz lirası, bugünkü gibi yükseliyor, yükseliyor...

Nihayet işte Tanzimat.

Tanzimat'in İlk Devirlerinde

Sultan Mahmut zamanı, sikkenin tağşişi devridir. Henüz bugünkü meskûkât [madeni para] tarzı teessüs etmemiş, ortada altından ziyade gümüş veya bakır paralar dönüyordu. Tedavül eden altın, hep ecnebi altınıdır. Onlar da bugünkü al-

tınlar gibi, mübadeleye yarar nakit olmaktan çıkmış, kıymetli eşya ve emtia haline inkılap eylemişti. Buna mukabil gümüş meskûkât, her sıkıntı zuhurunda bir kere daha tağşiş edile edile kıymetten düşmüş idi. Ne kadar gariptir ki, o sıralarda maden itibariyle devletin parasından daha kıymetli para basan birtakım kalpazanlar zuhur etmiş ve devlet parası bu suretle bugünkü tarzının makûsu olan bir kalpazanlığın rekabetine maruz kalmıştı!

Abdülmecit zamanında artık sikkenin tağşişine imkân kalmamıştır. Bunun için zamanın maliyesi, içinde bulunduğu müşkülattan çıkmak üzere yeni bir çare keşfetmişti: Kaime ihraç etmek. İlk kaimeler, Mehmet Ali Paşa isyanının buhranlı devirlerinde çıkarılmıştı. Bunlar sekiz sene zarfında itfa edilecek ve yüzde 8 faiz verilecekti. Fakat, gayet fena bir tarzda tab edildiği için, az zaman zarfında bunlar taklit edildi. Sonra toplanılarak tekrar basıldı. Tekrar taklit olundu; ve nihayet bunlar da ilk zamanlardaki kıymetlerini muhafaza edemeyerek düştüler. Önceleri gayet mahdut bir miktar için çıkarılmış oldukları halde bilahare miktarı da gayri malum oldu ve ihtiyaç hasıl oldukça hemen kaime basıldı. Binaenaleyh bu usul de az zaman zarfından buhrana gittiği için, o vakit ilk defa olarak 1844'te Tanzimat devrinin yüzlük altın, gümüş ve mecidiyeleri darp edildi.

Memlekette sermayesizlik vahim dereceyi bulmuştu. Galatalı Rum ve Yahudi bankerlerden maada kimsede sermaye yoktu; onların ellerindeki sermayeden de istifade edebilmek için büyük faizler vermek lazım geliyordu. Bu halden en çok müteessir olan da ticaret idi. İstanbul o sıralarda bugünkü nispette değilse bile, birçok şeyler için harice muhtaç idi. Hariç için de kambiyo tedariki meselesi meydana çıkmıştı. Piyasada kıymeti haiz bir Osmanlı parası mevcut olmadığı için kambiyo tedariki müşkül oluyordu. Bir İngiliz Lirası'nın kıymeti 110 kuruş olmak lazım geldiği halde, ancak bunun iki misli ile, yani 220 kuruşla tedarik edilebiliyordu. İşte bu sıralarda İstanbul'da ilk banka tesis edilmiş oldu.

Banque de Constantinople

Osmanlı İmparatorluğu devrinde ilk tesis edilmiş olan banka budur. Fakat bu, bugünkü şekilde muayyen bir sermayeyi haiz, sermayesiz birtakım esham ve tahvilata münkasım [bölünmüş] bir müessese değil, daha ziyade o zamanın bankerleri arasında manevi itibarlarıyla temeyyüz etmiş, Aleon ve Baltacı isminde iki bankerin sırf Avrupa piyasalarında kazanmış oldukları şöhrete istinaden ve çok mahdut bir sermaye ile tesis etmiş oldukları bir itibar evi idi. Bu iki banker, ilk defa olarak 1845 senesinde, devletle bir mukavele akdediyorlardı. Bu mukavele mucibince devlet, senevi bunlara 2 milyon kuruş tahsisat verecek, onlar da piyasada herkese 110 kuruştan İngiliz Lirası için kambiyo tedarik edeceklerdi. İşte bu mukavelenin iki sene içindeki tatbikatı müsait neticeler vermiş olduğu içindir ki, bilahare bu Banque de Constantinople tesis edildi. Bu ilk banka, o zaman sırf banka ve kambiyo muamelatındaki ihtisasları yüzünden müessislerine büyük kazançlar temin etmişse de, bilahare hükümetin bir vurgununa uğradığı için mahvolmuştur. Bununla beraber banka, piyasada hayli yüksek kazançlar temin etmekle beraber faidesiz de olmuş değildi. Tesisinin ertesi senesinde Avrupa'nın 1848 isyanları çıkması, onun faaliyetini müşkülata uğrattı ise de banka 1852'ye

kadar devam etmiş ve İngiliz lirasının fiyatını hep aynı miktarda tutmaya muvaffak olmuştur.

Bu tarihlerde henüz Osmanlı İmparatorluğu dahilinde toplu olarak hiçbir sermaye hareketi göze çarpmıyordu. Bununla beraber Türkiye'nin iktisadi hayatına ait hareketlerin daha ziyade perişanlık içinde devam etmesine imkân olamazdı. Ekseriyetle Galata'nın bankerleri elinde müteferrik [dağılmış] surette toplanmakta olan işleri, hep tefecilikle, ihtikârla temas eden şeylerdi. Saray için, yeni teşekkül etmekte olan ordu için nâgehâni [ansızın] surette zuhur eden para ihtiyaçları, bazen yüzde 30-40 derecesine varan faizlerle tedarik edilebildiği gibi, büyük bir müzâyaka [sıkıntı, yokluk] içinde bulunan halk da, en küçük ihtiyaçları için bu bankerlerin daha küçük numuneleri olan sarraflara müracaata mecbur oluyorlardı. Fakat bütün bunların fevkinde olarak ticaret hayatının tanzimi ihtiyacı, büyük bir zaruret şekline girmişti. Banque de Constantinople'un iflası İstanbul piyasasının büsbütün karışmasına sebep oldu.

Birkaç sene zarfında sırf bu bankanın tavassutu sayesinde 110 kuruştan ibaret olan kıymetini muhafaza etmiş olun İngiliz Lirası yeniden 150 kuruşa kadar yükselmişti. Diğer taraftan bu İstanbul iktisadi hayatı her şubesinde buhran içinde idi. Avrupa malları piyasayı doldurdukça memlekette öteden beri mevcut olan bütün işler altüst oluyor, bilhassa küçük sanayi süratle mahva doğru gidiyordu. Bu hal memlekette sefaletin artmasına sebep olmuştu. Memur aylıksız, küçük sanayi rekabete maruz, ticaret hayatı perişanlık içinde idi. Bunun için bir taraftan memlekete sermaye sokmak ihtiyacı, diğer taraftan da iktisadi hayattaki perişanlığı izale edecek toplayıcı ve tanzim edici bir kudreti haiz bir maliye müessesesine ihtiyaç vardı. İşte bu ihtiyaçlar, Tanzimatçıları Avrupa ile anlaşmaya sevk etti. Bu anlaşma hareketlerini bilahare göreceğiz.

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİ

Tanzimat ile Başlayan İstikrazlar ve Ottoman Bank, Avrupa Sermayesinin Türkiye'yi İstilası Devrini Açmıştır.

Hünkâr İskelesi Muahedesi'yle Kırım Muharebesi Osmanlı İmparatorluğu için çok mühim bir devir olmuştur. Bu iki vakanın birbirini takip ettiği devirlerde imparatorluk mahvolmak lazım gelirken, sırf Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasına mani olmak isteyen İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi neticesi olarak muvakkat bir zaman için kurtulmuş idi. İmparatorluğun yegâne mana ve maddesi, etrafındaki insanları doyurmaya mahsus bir hazineden ibaret olduğu için bu hazinenin, doldurulması imkânsız bir surette boşaldığı ve bütün servetin kuruduğu gün imparatorluğun da mahvolması gayet tabii idi. Bu hazine ise boşalmıştı. Sultan Mecit zamanında günden güne sukut ve inhilal içinde süratle battığı görülen parayı kurtarmak üzere yeni ıslah edilen Darphane'de, daha Kırım Muharebesi'nden evvel basılmış olan altın ve gümüş paranın miktarı 115 milyona kadar çıkmış olduğu halde, bu para piyasaya çıkarıldıkça bir taraftan kaybolup gidiyordu. İstanbul süratle ihtiyacatının bir çoğunu hariçten tedarik etmek devrine girmişti. Bilhassa Marsilya ve Londra ile büyük muameleler başlamıştı. Henüz saray ve kapıkulu israfi ananeleri içinde yaşıyordu. Memleket, hazinenin her işte kullandığı mültezimler yüzünden son dereceye kadar ezilmiş, anarşi, kargaşalık, istihsali durdurmuştu. Zaten istihsal fazla dahi olsa henüz nakil vasıtaları bulunmadığı için yüksek miktarda ihracat yapılması imkânı olamazdı. Bundan başka, evvelce memleket dahilinde teçhiz edilen ordunun şimdi hariçten teçhizi lazım geliyordu. Yeni teşekkül etmekte olan ordunun mesarifi de ziyade idi. Her tarafta arada sırada zuhur eden isyanlar ordunun bir kısmını olsun daimi bir seferberlik halinde tutmayı icap ediyordu. Bütün bunlardan dolayı Kırım Muharebesi'nden evvel bin müşkilat ile tedarik edilen altın ve gümüşle darp edilmiş olan milyonlarca lira bir yandan piyasaya çıkıyor, diğer taraftan da kaybolup gidiyordu. Paranın hemen büyük bir kısmı harice gidiyor, bir kısmı da dahilde başka paralar yarine, hatta hiçbir gayrimenkule itimadı olmayan halk arasında altın halinde saklanıyordu. Bu vaziyette Hünkâr İskelesi Muahedesi'ni bozmak, Mısır ordusunu Kütahya'dan Mısır'a kadar avdete icbar eylemek kâfi gelemezdi. İktisadi bir menafi iktisabına müteveccih siyasi bir kılıç kuruluşundan başka bir şey olmayan imparatorluğu iktisaden de tutmak lazım idi. Halbuki imparatorluğu kendi dahili kuvvetleri tutmaya kâfi değildi. Onu iktisaden yaşatmak için mutlaka hariçten sermaye getirmek icap ediyordu. İşte bu zarureti gerek zamanın Osmanlı ricali, gerek Avrupalılar çok güzel gördüler.

Madem ki imparatorluğu bir müddet daha ayakta tutmak İngiltere ve Fransa için hayati bir zaruret halinde idi, şu halde onu bir müddet daha yaşatacak derecede kendisine para vermek de bir zaruret oluyordu. İşte bu hal, Sultan Mecit zamanındaki harici istikrazların birinci sebebi oldu.

İlk İstikrazlar

İmparatorluğun ilk istikrazları Kırım Muharebesi'yle birlikte başlamıştı. Zaten maliyesi harap bir halde bulunan devletin karşısına bir de bu büyük harp çıkınca her şey altüst olmuştu. Bu harpte İngiltere ile Fransa imparatorluğun imdadına koşmuşlardı. Zaten bu imdat olmasaydı onun devamına imkân yoktu; Rusya, Balkanlar'dan aşacak, Boğazlar'a kadar gelerek ya bizzat orada yerleşecek yahut da sarayı kendi himayesine alarak Akdeniz'e çıkmak gayesine vasıl olmuş bulunacaktı. Bu devirlerin hatırasını hâlâ bizim kapıkulu müverrihleri, İngiltere ile Fransa'nın bizim imdadımıza koşmuş olmaları suretinde naklederler. Hakikatte ise bizim Rusya'nın Akdeniz'e inmesine mani olmaktan ibaret bulunan vazifemizi yapacak halde bulunmamamız, her iki Garp devletini bizimle birlikte bizzat muharebeye girmek ıztırarında [mecburiyetinde] bırakmış olmasından başka bir şey değildi. Bununla beraber iki devletin kuvvetli surette Osmanlı İmparatorluğu'na askeri bir yardımda bulunmaları, onu içinde bulunduğu vahim maliye vaziyetinden kurtarmaya kifayet edemezdi. Harp uzadıkça ahval günden güne fenalaşıyordu. Bir taraftan cebri tekâlif [vergiler] usulleri, diğer taraftan mütemadi surette piyasaya çıkarılan kaimeler harbin açtığı maliye rahnelerini [zararlarını] kapatacak halde değildi. Bunun için her ne suretle olursa olsun istikraz akdetmek lazım geliyordu. Nihayet bu vaziyetin icabı neticesi olarak 1854'ten itibaren, 1855 ve 1858 senelerinde olmak üzere birtakım istikrazlar akdedilmeye başlandı.

Birinci istikraz 1854'te ve 3 milyon, ikincisi de, bir sene sonra, 5 milyon İngiliz Lirası'ndan ibaretti. Birinci istikrazın ihraç fiyatı 180 ve faizi yüzde 6 idi. Ayrıca yüzde 1'i de amortisman tayin edilmiştir. Şerait ağır idi. Fakat bir sene sonra İngiliz ve Fransız hükümetlerinin suret-i mahsusada himayeleri altında akdedilen ikinci istikraz daha müsait şartlarla, 84 ihraç fiyatı ve yüzde 4 faiz ve yüzde 1 amortismanla yapılmıştı. Üçüncü istikraz da, 5 milyon İngiliz Lirası'ndan ibaret olarak, Kırım Muharebesi'nin nihayetini müteakip akdedildi; fakat harbin nihayet bulmasına ve yeni hattı-ı hümayunlarla Tanzimat'ın tevsi edilmesine [genişletilmesine] rağmen bu istikrazın şartları evvelkilerden çok fena idi.

Bütün bu istikrazlar için saray, memleketin bir kısım varidatını teminat olarak ayırmaya muvafakat etmişti. Mısır vergisi ile İzmir ve Suriye gümrükleri bu teminatın esaslarını teşkil ediyordu. O zamana gelinceye kadar dahili sarraflara ve bankerlere rehin olarak verilmeye alışılmış olan varidatın bu defa da hariç sermayedarlarına verilmesinde saray hiçbir beis görmüyordu. Hatta ilk istikrazın akdi için teminat olarak gösterilen Mısır vergisine dair Sultan Mecit'in Mısır hidivine hitaben yazmış olduğu hattı-ı hümayunun metninin, İngiltere'nin devlet bankasında hıfz edilmesi şartını dahi Babıâli kabul etmişti. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun imzasına karşı gösterilebilecek itimatsızlığın en yüksek bir derecesi olmakla beraber, ne beis vardı!

Sultan Mecit zamanında akdedilen istikrazlarda en ziyade göze çarpan hususiyet, Avrupa sermayedarlarının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gösterdiği itimatsızlık idi. Hatta Kırım Muharebesi esnasında Osmanlı Devleti İngiltere ve Fransa ile müttefik olarak Rusya'ya karşı harp ettikleri halde imparatorluğun fevkalade bir maliye müzayakası [sıkıntısı] içinde bulunmasına rağmen 1855'te akdedilen 5 milyon liralık istikrazın muvaffak olabilmesi için Fransız ve İngiliz sermayedarlarına karşı Fransa ve İngiltere hükümetlerinin kefalet etmeleri lazım gelmişti. Bunun için her iki hükümetin parlamentosunda birer kanun çıkarıldı; vakıa kanun Fransız parlamentosundan kolaylıkla geçti ise de, İngiliz Avam Kamarası'nda büyük muhalefetlere uğradı ve hükümeti müşkülat içinde bıraktı. Bunun başlıca sebebi, Osmanlı maliyesinin her türlü emniyet ve itimadı telkin edebilmek kabiliyetinden mahrum bulunması idi. İmparatorlukta ne esaslı maliye teşkilatı vardı, ne de iktisadi hayatın işleyiş tarzı ecanibe [yabancılara] emniyet ve itimat telkin edebilecek bir mahiyette idi. Bundan başka henüz Düyun-ı Umumiye müessesesi mevcut değildi. Vakıa istikrazların suret-i sarfları hakkında nezaret ve teftişte bulunmak üzere biri Fransız diğeri İngiliz olmak üzere iki murakıp tayin ediliyor idiyse de, bunların ciddi bir faaliyet gösterebilmelerine de imkân yoktu. Binaenaleyh Avrupa sermayedarları paralarını sultana gözü kapalı olarak veriyor gibi idiler.

Bu hususiyetin tesirlerini Kırım Muharebesi'ni takip eden ve binnisbe daha müsait şerait içinde bulunan 1860 senesinde tecrübe edilmiş bir Mires istikrazının uğradığı akıbette görebiliriz.

Harp biteli hayli zaman olduğu ve harp esnasında devletin hazinesine 10 milyon İngiliz Lirası miktarında Avrupa'dan para gelmiş bulunduğu halde hazinenin ahvali berbat olmakla devam ediyordu. Meydandan altın gümüş meskûkât [madeni para] kaybolmuş, kaimeler ve mangırlar piyasayı istila etmişti. İngiliz Lirası'nın kıymeti mütemadiyen tereffu ederek [yükselerek] 200'ü geçiyor, saray bermutat mübrem [kaçınılmaz] ihtiyaçlarının tatmini için Galata bankerlerine müracaat ediyordu. Kısa vadeli hazine tahvilleri çıkararak akdettiği küçük küçük istikrazlar için yüzde 20-25 derecesine kadar faiz vermeyi kabul ıztırarında kalıyordu. Bütün bu dahili piyasadaki perişanlığı izale etmek için Avrupa'dan yeni bir istikraz akdine çalışan Babıâli, hiçbir tarafta muvaffak olamadı. Hükümetler kendisine müsait bir yüz göstermiyor, sermayedarlar da asla Babıâli hükümetine itimat duyamıyordu. Yalnız bu sırada Fransa'da birçok cüretkârane maliye teşebbüsatına girişmiş ve hepsinde muvaffak olduğu için bir hayli şöhret kazanmış olan Mires isminde bir banker bizzat bu istikrazı piyasaya çıkarmaya teşebbüs etti. Osmanlı hükümeti ile yaptığı itilafta bu istikraz için tayin ettiği şerait çok kârlı idi. İhraç fiyatına nazaran istikrazın faizini yüzde 12 olarak hesap etmek kabildi. Buna rağmen bu kadar kârlı görünen bir iş ümit edilen rağbeti bulamayarak Mires mağlup oldu, tevkif edildi ve istikraz da akim kaldı. Çok iyi anlaşılıyordu ki, Tanzimat'ın o zamanki derecesi Avrupa'yı tatmin edemiyordu. Binaenaleyh bir adım daha ileri gitmek, Avrupa'dan para alabilmek için imparatorluğu biraz daha onun hâkimiyeti altına sokmayı kabul etmek zarureti kendisini gösteriyordu. Nihayet bu da olmuştur. Fakat bu, Sultan Mecit zamanında değil, Sultan Aziz zamanında başladı ve Sultan Hamit devrinde devam etti. O zaman istikrazlar da kolaylaşmıştı.

Ottoman Bank

Sultan Mecit devrinin son senelerinde pek ziyade artan piyasa buhranının önüne geçebilmek için Kırım Muharebesi'ni takiben bütün gayretlerini bu işe tevcih etmiş olan Babıâli, Bank de Konstantinopl tecrübesinin verdiği faideleri hatırlıyor ve bunu daha esaslı bir surette temin edecek daha esaslı bir müessese vücuda getirmeyi düşünüyordu. Bu daha esaslı müessese, Ottoman Bank ismiyle İngiliz sermayedarları tarafından tesis edilen banka olmuştur. Bankanın birtakım imtiyazları vardı; bu itibariyle bir nevi devlet bankası vazifesini görecekti. Sermayesi de 500 bin İngiliz lirası idi. İstanbul'da ilk büyük sermaye ile teessüs etmiş olan banka budur. Sermayenin 500 bin lira olmasına dikkat edilirse görülür ki, o zaman İstanbul piyasasındaki bozukluğu, perişanlığı ıslah etmek üzere teşkili tasavvur edilen bir banka için 500 bin liralık bir sermaye kâfi görülüyordu. Bu, İstanbul piyasasında toplu bir halde bulunan az çok kuvvetli herhangi bir sermayenin ne derecelerde mefkud [bulunmayan] olduğunu göstermeye kâfidir.

Ottoman Bank, İstanbul'da bir müddet çalıştı, sermayedarlarına çok güzel temettüler tevzi etti; fakat piyasayı tamamen ıslaha asla muvaffak olamadı. Bunun için bilahare, Sultan Aziz zamanında "Bank-ı Osmanî-i Şahane" namıyla teessüs eden yeni bir müesseseye mevkiini terk ederek ortadan çekildi. Bankanın bu istihalesi kapıkulu payitahtında Avrupa sermayesinin daha geniş bir faaliyete geçmeye karar vermesi devrine tesadüf ediyor. Bilahare göstereceğiz ki, Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki faaliyetinin derecesi, sermaye hâkimiyeti karşısında siyasi devlet hâkimiyetinin mütemadi surette ricati derecesiyle mütenasip bulunur. İşte iktisadi istila ve siyasi ricatin ilk devri bu yukarıdaki tafsilat ile hülasa edilebilir.

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİ

Sultan Aziz Devrinde İmparatorluk ve Avrupa Sermayesi

Bu devirde Avrupa sermayesi süratle İstanbul'u istila etti. İsraf illetinden henüz kurtulamamış olan kapıkulu, kendisini derece derece Avrupa sermayesine teslime razı oldu.

Aynı zamanda yüz milyonlarca liraya baliğ olan [erişen] bu Avrupa sermayesi, Türkiye'de yalnız bir murabaha [aşırı faiz] vazifesi gördükten sonra, bir taraftan girip diğer taraftan çıkarak, geldiği yere avdet ediyor ve Türkiye'de hiçbir umran [bayındırlık] tortusu bırakmaksızın, müstakbel nesilleri ağır borçlara sokuyordu.

Yirmi Senede Beş Milyar Frank İstikraz!

Sultan Aziz zamanında yeniçeri çoktan kalkmıştır; fakat devşirme ananelerinden bir türlü silkinip kurtulmaya muvaffak olamayan kapıkulu, eski hayatını yaşamakta berdevamdı. Sultan Mahmut ve Sultan Mecit zamanında çekilen iktisadi ıstıraplar, devletin uğramış olduğu inkıraz [yok olma] tehlikeleri hiç kimsenin gözünü açmış değildi; herkes ilk fırsatta yeniden zevku sefaya dalmaya ahdetmiş gibiydi. Sarayı ve hükümet dairelerini dört taraftan kıskıvrak avuçları içine almış olan Galata bankerleri bu israf ve sefahati doyurabilecek bir kudret ve kabiliyette olmadığı için Sultan Mecit devri nihayet gözünü Avrupa'ya çevirmiş, onu dolandırmaya başlamıştı. Rusya ile İngiltere ve Fransa menafii arasındaki zıddiyetlerden istifade eden Reşit Paşa, kapıkulunun muvakkat bir halaskârı, sevgili veziri!... -belki kendisinin dahi inanmadığı- hatt-ı hümayunlarla bir taraftan Tanzimat'ı ortaya atarken, diğer taraftan da Avrupa'dan milyonlar çekmek ananesini icat etmişti. Bu anane, Abdülaziz devrinde Âli ve Fuat paşaların maharetleri sayesinde devam etti. Öyle ki, 1854'ten 1874 senesine kadar devam eden yirmi sene içinde imparatorluk Avrupa'dan, on beş defa da 5.297.767.500 frank para istikraz etmiş bulunuyordu.

İmparatorluğun israftaki bu melun cinnetini daha iyi anlayabilmek için şunu hatırlatmak lazım gelir ki, son Rus seferinden evvel, yani 1875 senesinde tahakkuk eden bu harici borçlar yekûnuna mukabil imparatorluğa girmiş olan paranın miktarı ancak 3.012.884.714 franktan ibaretti. Bu halin sebebi akdedilen istikrazların gayet ağır şartlar içinde temin edilebilmesinden ileri geliyordu. İtibari kıymeti bozuk olan bir istikraz ihraç fiyatı olarak vasati hesapla ancak yüzde 65 alınıyor ve bunu da Babıâli dünyanın en büyük nimeti tanıyordu! İmparatorluk bu derecede harap olmuş, bu derece parasız, sermayesiz, muhtaç kalmıştı; fakat buna rağmen kapıkulu, o eski israflarından bir türlü vazgeçmiyordu. Babıâli'nin, maliyenin

etrafı, küçük küçük kırıcı sarraflarla dolmuştu. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, birer küçük dükkân açmışlar, orada şan ve şerefli, büyük elkaplı, yüksek rütbeli, dairelerine tantana ve debdebe içinde girip çıkan kapıkullarını sessiz sedasız soyuyorlardı. Onlar bu hesapsız ve şuursuz hayata, ecdatlarından miras kalan bir lakaytlık ile nasıl alışmışlar, nasıl bugün 100 kuruş istikraz etmek için üç ay sonra verilmek üzere 200 kuruşluk bir senet imzalamayı gayet tabii bir şey addetmişlerse, o suretle Avrupa'dan da 3 milyar frank alan imparatorluk maliyesine 5 milyarlık borç için imza verdiriyorlardı. Bizim kapıkulu müverrihlerinin ve kapıkulu kasidecilerimizin en büyük kahramanlarından olan Âli ve Fuat paşalar işte bu israflara imza koymuş olanların başlarında bulunurlar! Bu halin ne derecelerde korkunç ve melun israf olduğunu anlamak için şuna dikkat etmek kâfidir: 1874-1875 senesi bütçesi tertip edildiği zaman kapıkulu nihayet farkına varmıştı ki, ancak 380 milyon franktan ibaret olması muhtemel bir varidat yekûnuna mukabil yalnız borçlar için Avrupa'ya faiz ve amortisman taksiti olarak 299.068.487 frank verilmesi lazım geliyordu. Demek oluyor ki, o tarihte varidat bütçesinin 200 milyon frankı yalnız borçlar tarafından işgal edilmişti; ve devlete varidatından serbest olarak ancak 80 milyon frank, yani takriben 4 milyon lira kadar bir şey kalıyordu! En ziyade acınacak şeylerden biri de şu idi ki, bütün bu 5 milyarlık imzaya mukabil Türkiye'ye girmiş olan 3 milyar liranın 12 milyon lira kadar bir miktarı Rumeli Şömendöferleri'nin inşasına tahsis ve üst tarafı tamamen gayri müsmir [faydasız] masraflara sarf edilmişti. Ordu gibi, donanma gibi, tarihen çürümüş ve zevali muhakkak bir imparatorluğu güya müdafaa etmek üzere vücuda getirilmiş olan donanma ve orduların da hiçbir fayda vermedikleri ve imparatorluğun mütemadiyen devam eden halk isyanları arasında eriyip gittiği malumdur. Buna rağmen, işte, arada muzafferen bitirilmiş bir muharebe devri de dahil olmak üzere, yirmi senelik bir zaman içinde saray ve avanesi, imparatorluğun hudutları dahilinde yaşayan muhtelif milliyette halk kümelerini, Avrupa karşısında ağır bir borcun, 5 milyar küsur frankın ezici yükü altına sokmuştu. Fakat hepsi bundan ibaret değildi. Saray bu müddet zarfında yalnız Galata bankerlerine yarım milyar franka yakın bir "düyun-ı gayr-ı muntazama" yüklemişti. Bu hesaba ithal edilmek şartıyla imparatorluğun borcu 6 milyar frankı, yani 300 milyon lirayı buluyordu. Dahası da vardı; ara yerde aynı saray, mütemadiyen kaimeler çıkarmıştı; kaimeler çıktıkça paranın kıymeti düşüyor, piyasada spekülasyonlar artıyor ve bundan halk mütemadiyen zarar görüyordu. Hülasa bu devir, kapıkulu tarihinin yeni bir tarzda iktisadi rezalet devri olmuştu. Ne ileriyi, ne de geriyi düşünmek bilmeyen, doymak bilmez bir iştiha ile mütemadiyen sömüren bir ejdarha halinde saray kulları, sağdan soldan topladıkları sermayeleri eritmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Bu hale hiç bir halk kitlesi tahammül edemezdi, kimse tahammül edemiyordu. İmparatorluğun her tarafından muhtelif milletler saraya karşı isyan halinde idiler; yalnız Türkler sabrediyorlar, ses çıkarmıyorlardı. Hiç değilse isyanları mahdut ve mahalli kalıyordu. Bilhassa şu cihet şayan-ı kayıttır ki, Türklerden başka hangi millet isyan etse onun arkasında bir hami zuhur ettiği halde Türkler himayesiz bulunuyorlardı. Bunun için Türk'ün en büyük isyanı, kapıkulunun en gaddarane intikamı ile kar-

şılanıyordu. Bütün Osmanlı tarihi zaten bu demekti; bütün tarihte Osmanlı, Türk'ün karşısında gösterdiği gaddarlığı hiçbir millet karşısında göstermiş değildi. Tanzimat devrinde Babıâli, gayri Türk milletlere karşı âciz bir mevkie düşmüş, bütün Tanzimat'a hâkim olan ruh, gayri Türk'e karşı cemilekârlık, "şapkaya" karşı hürmetkârlık ruhu süratle tebarüz etmiş bulunuyordu. Fakat ne zaman Türk bir taraftan bir lahzacık baş kaldırmış olsa kapıkulunun intikam topuzu, bermutat, derhal onun beynine iniyordu.

Bütün bu izahat, bu ancak pek noksan olarak verdiğimiz malumat bize yalnız bir şey gösterir: Tanzimat'ın en kuvvetli devri, Reşit Paşa'dan başlayarak Midhat Paşa'ya kadar imtidad eden [uzayıp giden] zamanı Türkiye'ye Avrupa'dan borç olarak fiilen 250 milyon lira kadar bir ecnebi sermayesi sokmuştur. Bu sermaye ne oldu? Türkiye'de bu sermaye ne gibi bir umran eseri bıraktı? Bu sualin yegâne cevabı şundan ibarettir:

Rumeli Şömendöferleri hariç olmak üzere hiçbir şey! Halbuki bu Rumeli Şömendöferleri de henüz o sıralarda tamamlanmış değildi ve tamamlanamıyordu. Avusturya şömendöferleri ile iltisakı [birleşmesi] temin edilmedikçe İstanbul'u Avrupa'ya bağlamaya muvaffak olamayan iki bin kilometreye yakın bir şebekenin o sıralarda henüz ne iktisadi, ne de siyasi bir kıymeti vardı. Sonra bunun haricinde olmak üzere Avrupa'dan alınan bütün o yüzlerce milyon lira, imparatorluk bütçesinin bütün bir senelik varidatının yalnız faiz ve amortismanına tahsisini isteyen bu ağır yük, Türkiye'ye bir taraftan giriyor, diğer taraftan da çıkıp gidiyordu.

Evet çıkıp gidiyordu. Muhtelif devlet mübayaatı ile muhtelif kul israfatı ile ve nihayet İstanbul'da yerleşen ecnebi itibar ve maliye müesseselerinin muhtelif oyunlarıyla bütün bu sermaye yeniden geldiği memleketlere doğru taşınıyordu. Yirmi sene içinde 300 milyon liraya yakın bir servet, imparatorluğun bir kapısından girmiş, diğerinden çıkıp gitmiş, arkasında yalnız bir şömendöferle birtakım saraylar ve kâşânelerden başka hiçbir eser bırakmamıştı. Fakat şu eserini de unutmamak lazım gelirdi, memleket, bilhassa Türk vatanı, Anadolu, yeniden biraz daha soyulmuştu.

Türkiye'de Ecnebi Maliye Müesseseleri

Tanzimat ile birlikte Türkiye'ye giren ecnebi sermayelerinin birinci vasıtası istikraz idi; ikinci vasıta da ecnebi sermayelerin İstanbul'da tesis ettikleri maliye müesseseleri olmuştur. Bu maliye müesseseleri ile Türkiye'ye ithal edilen sermayeler, şu yukarıda kaydettiğimiz devir esnasında, hatıra gelebileceği derecede büyük değildir. Kısmen yerli ve kısmen de ecnebi sermayedarlar tarafından vücuda getirilen bu müesseseler, her halde İstanbul piyasasına döktükleri sermayeden çok fazlasını oradan toplayıp harice çıkarmaya mahsus bir kanal vazifesi görmüşlerdir. Avrupa'dan ithal edilen 3 milyar franklık istikraz parası, Türkiye'de vücuda getirdiği gayri müsmir ve aynı zamanda gayet mahdut teressübattan [tortulanma] sonra, bu bankalar vasıtasıyla çıkıp gitmiştir. Bu devirde, bu maliye müesseselerinin oynadıkları roller mühim olduğu gibi bir lahza onlardan bahsetmek faidelidir.

Abdülmecit'in son zamanlarından başlayarak Abdülaziz'in son devirlerine kadar devam etmiş olan Tanzimat devri esnasında Türkiye, henüz Avrupa için ta-

nınmış bir memleket değildir: Binbir Gece Masalları'nı ezberlemiş olan Avrupalılar yalnız şu kadar biliyorlardı ki, Türkiye'de büyük servetler medfundur; yalnız oraya gitmek müşküldür. Çünkü orada her şeyi emir ve nehye [yasaklamaya] kadir bir sultan bulunur. Orası yeniçerilerin hüküm sürmüş oldukları bir memlekettir. Bunun için Tanzimat'ın ilanı, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Türkiye'yi sımsıkı tutması ve nihayet imparatorluk için büyük bir zaferle neticelenmiş olan Kırım Muharebesi esnasında Osmanlı, Fransız ve İngiliz ittifakı, Avrupa sermayedarları arasında Türkiye'ye doğru çılgın bir akın meyli uyandırmıştı. Sırasıyla bütün Avrupalı bankerler Türkiye'ye doğru bir sermaye hareketi vücuda getirdiler. En başta İngilizler bulunuyorlardı.

Ottoman Bank: Birinci teşebbüsünü yaptı. Bunun arkasından ekseriyetle İngiliz sermayedarları tarafından temsil edilen birinci akın vukua geldi.

Bank-ı Osmanî-i Şahane: İlk zamanda daha ziyade İngiliz sermayedarların elinde idi; Türkiye'de ilk şömendöfer imtiyazlarını İngilizler almışlardı. Bittabi Şark'ta böyle yağlı teşebbüsat varken buna karşı Fransızlar kayıtsız kalamazlardı. Binaenaleyh ikinci akın da onlardan geldi. Avusturya sermayedarları ancak üçüncü safta gelirler, fakat onlar da mühim bir rol oynarlar. Bilhassa Alman-Fransız muharebesi esnasında Avusturyalıların İstanbul'da oynadıkları roller büyüktür. Bütün Şark Şömendöferleri onların eseridir. Alman sermayesinin Türkiye hudutlarını aşması, ancak Abdülhamit zamanını beklemişti.

Bu akın esnasında İstanbul'da birdenbire birtakım maliye müesseseleri zuhur ettiğini görürüz. Bunlar gayet kısa bir zamanda ve büyük bir süratle meydana çıkmış irili ufaklı birtakım teşebbüslerdir. O zamanlar Avrupa'da teraküm etmiş [birikmiş] sermayeler bugünkü derecesinde büyük ve kuvvetli olmadığı için bu müesseselerin sermayeleri de büyük değildir. Fakat İstanbul piyasası da zaten böyle sermayelerin hareketine müsait bir inkişaf bulmuş addedilemez. Bundan başka, bu müesseselerin gayeleri daha ziyade bir sergüzeşt gayesidir; gelecekler, bakacaklar, henüz hiçbir şey takarrür etmemiş [yerleşmemiş] bir piyasanın ahvalini öğrendikten sonra ona göre kararlar ittihaz edeceklerdir. Bunun için evvela İngiliz sermayesiyle teşekkül etmiş olan Ottoman Bank müessesesinin bir İngiliz-Fransız sermayeli Bank-ı Osmanî-i Şahane'ye tahavvülünü [geçmesini] müteakip birtakım ikinci derecede mühim müesseselerin piyasayı istila ettikleri görülür: Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumisi, Osmanlı İtibar-ı Umumisi, Avusturya-Osmanlı ve Avusturya-Türk bankaları gibi namlarla birtakım müesseseler birbirlerini takip ederler. Bunların yanında ve bunların içinde birtakım yerli ve yabancı küçük bankerler bulunur. Yerlilerin ekserisi Rum ve yabancıların da büyük bir kısmı Yahudi'dir.

O zamanın maliye ve iktisat tarihine ait neşriyatı tetkik edilecek olursa görülüyor ki, İstanbul'a büyük projelerle gelmiş olan bütün bu müesseseler yalnız maliye ile iş görmüşler, bütün kazançlarını bu suretle temin eylemişlerdir. Halbuki bu kazançlar da gayet büyük miktarlara baliğ oluyordu. O zamanlar İstanbul'da tabii faiz yüzde 15 ile yüzde 20 arasında dolaşıyordu. Pek sonraları, ancak Türkiye'ye yüz milyonlarca liralık Avrupa sermayesi girdikten sonradır ki, Abdülaziz'in son

senelerinde faiz yüzde 10'a doğru inmişti. Memlekete yirmi sene gibi az bir zamanda 300 milyon altınlık bir servet girmiş olmasına rağmen, İstanbul'da faizin bu derece yüksek olması paranın nasıl bir israf içinde sarf edildiğinin kati delilidir. Filhakika gerek bizzat devlet, gerek münferiden kapıkulu en müsrif bir hayata dalmışlardı; para ihtiyacı devleti sıkıştırdıkça o da her gün parça parça piyasadaki bankalardan avanslar alıyor, sonra borçlarını vermeye muvaffak olamayınca yine aynı bankaların yardımları ile Avrupa'ya gidip para istikraz ediyor, gelip buradaki borçlarını ödüyordu. Bu suretle nasıl ki maliyenin faiz vermekten gözünü açtığı yoktu, kapıkulu da yakasını irili ufaklı bankerlere kaptırmış, ferdenferdâ [tek tek] mütemadiyen faiz veriyordu. Bu, bütün bankaların, maliye müesseselerinin hissedarlarına büyük temettüler tevzi ettikleri bir devir oldu; bilançolarında yüzde 20'den aşağı temettü kaydetmiş olan bankalar muvaffak olmuş sayılamazlardı. İyi bir idare için temettüün mutlaka yüzde 20'yi geçmesi lazım gelirdi. Yüzde 40, yüzde 50'yi bulmuş olanlar da vardı!..

Üç Netice

Bu zamanın iktisat tarihi için daha verilecek pek çok tafsilat ve gösterilecek pek çok hususiyet vardır. Fakat makalelerimizin dar çerçevesi içine bunları sıkıştırmak kabil olmadığı için, burada yalnız şu esas izahatı verdikten sonra bunlardan çıkarılması zaruri olan neticeleri kaydetmek istiyoruz. Bilhassa şu üç neticenin istimzacı [uygunluğu] zaruridir.

1- Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük Avrupa sermayesi ile olan ilk temasına hâkim olan hususiyet şundan ibarettir: Kapıkulunun çılgın para ihtiyacı karşısında İstanbul'a Avrupa sermayesi bir taraftan girmiş, diğer taraftan çıkıp gitmiştir. Para istikrazla giriyor, ticaretle veya faizle çıkıyordu. Bu paranın memlekette kalan kısmı da yok değildi; fakat cüzi olduktan başka, ekseriyet itibariyle de Galata bankerlerinin, Rumlarla Yahudilerin ve Levantenlerin ellerine geçiyordu.

2- İstanbul'a giren para, münhasıran faiz ve murabaha [aşırı faiz] maksadıyla girmişti. Memleket imarı ve istihsal şeraitinin ıslahı itibariyle faidesi hiç derecede az olmuştu. Bilakis müstahsilin üzerine ağır borç ve faiz yükleri yüklemek itibariyle yaptığı zarar hesapsızdır.

3- Avrupa sermayesinin bu hâkimane hululü [gelişi] ile imparatorluğun siyasi nüfuzu da azalıyor, tedrici surette, padişahın memleket üzerindeki hâkimiyeti bir heyulaya inkılap ediyordu.

Bu neticelerden sonra şu mütalaayı ilave edelim: Bu ahvalden dolayı Avrupalılara ve Avrupa sermayedarlarına karşı söylenecek hiçbir sözümüz yoktur. Onlar sadece ellerine geçen firsattan istifade ediyorlardı. Bütün mesuliyet, bütün cinayet sarayın ve etrafındaki kullar kitlesinin "Osmanlı"nın idi. Bunun için Türk'ün arasında ve hatta kapıkulu İstanbul'unun fıkaralaşmış kısmında "paşaların memleketi sattığı" fikri intişar etmişti [yayılmıştı]. Filhakika memleket satılıyordu; basit ve saf bir zihniyetin zannettiği gibi, parça parça, toprak toprak, şehir şehir ve pazarlıkla değil, belki de bu suretle, memleketin bütün istismar hakkı Avrupalıya tedricen teslim yoluyla!

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİ

Muharrem Kararnamesi karşısında Osmanlı İmparatorluğu, Abdülaziz devri kapıkulunu iflasa götürmüştü. Avrupa'ya karşı iflasın ilanı, imparatorluğun esareti ile neticelendi. Dün ve bugün birbirlerine ne kadar benzerler.

Başka içtimai bir bünye olsaydı, şüphesiz, imparatorluk bu hastalık mikropları ile mücadele ederdi. Fakat bizde bu mücadeleyi yapacak olan kuvvet bizzat "âmil-i maraz" olan mikropların kendisi idi: Kapıkulu!

İflas

Bundan evvelki makalemizde Avrupa sermayesinin yegâne mütemerkiz [merkezileşmiş] ve mütekâsif [yoğunlaşmış] bir kuvvet olarak, İstanbul'a ne vakit, ne suretle ve hangi şerait içinde girmiş ve ne gibi neticeler vermiş olduğunu göstermeye çalıştık. On dokuzuncu asrın ilk yarısı içinde henüz beynelmilel iktisat hayatına kurun-ı vusta [ortaçağ] surlarıyla kapalı bir halde duran Osmanlı İmparatorluğu, aynı asrın ikinci yarısı başlarken süratle Avrupa sermayesinin istilasına uğramıştı. Bu istila o kadar süratle olmuştur ki, kapıkulu neye uğradığının farkına ancak iş işten geçtikten sonra varabilmiştir. Avrupa'dan istikraz edilen borçlara mukabil Sultan Aziz'in son günlerinde, yani 1874 senesinde, Osmanlı bütçesinin varidatı ancak 380 milyon franktan ibaret olduğu halde, faiz ve amortisman olarak tediye edilmesi lazım gelen meblağ-ı senevi 300 milyona baliğ oluyordu. Demek oluyor ki, imparatorluğun varidatından, serbest olarak senevi ancak 4 milyon kadar bir meblağ kalıyor, takriben 15 milyon liradan ibaret olan diğer kısım varidatı borçların yalnız faiz ve amortismanına vermek icap ediyordu. Bu para da ancak yirmi sene içinde alınmış ve hepsi de havaya gitmiş olan milyonların faizi idi. Bu hal zaruri bir iflas demekti. Hükümet ne yapacağını bilmiyordu. Fikirlerde hakiki bir şaşkınlık hüküm sürüyordu. Sultan Aziz'in hal'inden evvel İstanbul muhtelif siyasi karışıklıklar içinde kalmıştı. Muhtelif fikirler ve zümreler birbirleriyle çarpışıyorlardı. Mahalli piyasa kurumuş, hazine bermutat tamtakır kalmıştı. İşte bu başsızlık, karışıklık içinde nihayet Babıâli, Mahmut Nedim Paşa zamanında vahim bir karar verdi. Bu karar Avrupa'ya olan borçların faizlerinin ancak yarı yarıya tediyesine dairdi. Filhakika 1875 Teşrinievveli'nin altısı tarihiyle İstanbul matbuatının neşrettiği bir tebliğ-i resmî, hükümetin kuponları yarım olarak tediye etmek kararını verdiğini ilan ediyordu.

Bu çok vahim bir karar idi. Avrupa buna karşı şiddetle mümanaat etti [karşı çıktı] ve bunun neticesi, Muharrem Kararnamesi denilmekle maruf itilafın akdine

vardı. Bu Muharrem Kararnamesi de Osmanlı Devleti'nin yanıbaşına ikinci bir devletin hâkimiyetini getiriyordu. Bu hâkimiyet Avrupa sermayesinin hâkimiyeti ve bunun mümessili Düyun-ı Umumiye İdaresi idi. Muharrem Kararnamesi'nin tarihi 1881'dir. Babıâli'nin kupon tediyatını yarıya indirmek kararıyla bu tarih arasında altı sene geçer. Bu altı sene de imparatorluğun en gürültülü, en vahim devirlerinden birini teşkil eder. Bir taraftan parasızlık, diğer taraftan isyanlar ve nihayet Rus Harbi birbiri üstünde zuhur eden musibetlerdi. Hiç şüphesiz Rumeli'de zuhur eden isyanların bir sebebi de Avrupalıların teşviki idi. Fakat asıl sebebin halkı ezen zulüm olduğuna şüphe yoktu. Bu zulüm, zaten bütün imparatorluğun iktisadi hayatını kurutan yegâne sebep idi. Harp ise felaketleri artırdı ve yirmi seneden beri adı unutulmuş olan kaime yeniden zuhur etti. Muhtelif tarihlerde çıkarılan kaimenin miktarı 16 milyon lirayı bulmuştu. Bu para ilk zamanlarda kıymetini yüzde 50 muhafaza etmekle beraber, tedrici surette bir altının kıymeti bir-iki yüz kuruşa kadar yükselmiştir. Osmanlı tarihinin bu devri uzun uzadıya teşrihe değer bir ehemmiyeti haizdir. Bununla beraber biz bu tafsilat ile uğraşmayacağız. Yalnız bir taraftan imparatorluğun Avrupa karşısındaki vaziyetini ve diğer taraftan da dahili vaziyetini kısaca tespit etmeye çalışacağız.

Avrupa Sermayesi ve İmparatorluk

İmparatorlukla Avrupa münasebatında yirmi beş seneden beri yeni bir unsur hâkimdi: Avrupa sermayesi. Bu sermaye büyük bir kuvvetti. Bütün başlar onun karşısında eğilmeye mecburdu.

İstanbul'a evvela istikraz mahsulü olarak girmiş, arkasından birtakım bankalar getirmiş ve nihayet miktarı çoğaltıkça Avrupa'da hükümetlerin siyasetlerini idare eden bir sınıf-ı halk vücuda getirerek onların tesirleri altında devletleri Babıâli karşısında siyasi bir hâkimiyet rolü oynamaya icbar etmişti [zorlamıştı].

Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine hâkim iki kuvvet karşı karşıya geliyordu: Biri siyasi hâkimiyeti temsil eden saray, diğeri de iktisadi hâkimiyetin mümessili olan sermaye idi. Saray bütün irade ve ihtiyarını [etkinliğini] sermayenin eline tevdi etmiş bulunduğu için memleketi hakikatte idare eden de bizzat bu sermaye, yani Avrupa oluyordu.

Bu vaziyetin manasını evvelce de söylemiştik; Kapıkulu muvakkat surette zevku sefasını idame edebilmek için Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan halk kitlelerinin hayatlarını Avrupa'ya iltizama vermiş bulunuyordu. Artık memleketi idare edecek olan kuvvet, padişahın ve kapıkulunun müstakil hâkimiyeti değil, Avrupa sermayedarlarının mümessilleri idi. Bunun için Muharrem Kararnamesi'nden sonra görürüz ki, imparatorluğu idare eden siyasi hâkimiyet, tedrici surette mevkiini hakiki hâkimiyete terk ederek yavaş yavaş küçülür, silinir, meydandan kaybolmaya başlar. Kapıkulu bu işe çoktan razı olmuştu. Avrupalıya karşı, herkesten fazla hürmet, hatta bu hürmet Avrupalının uşağı olarak onunla birlikte çalışan ve para kazanan yerli "şapkalılara" kadar teşmil ediliyordu. Avrupalı ne isterse veriyor, onun bir dediğini iki yapmıyordu. Vakıa bu teslimiyet ve inkıyat [boyun eğme] bütün kapıkuluna şamil değildi; ancak Abdülhamit devrinin bütün imtidadınca [süresince] kapıkulu ekseriyeti içinde hâkim olan his ve fikir

bundan ibaretti. İmparatorluk tedrici surette sönüyor, bizzat kendi kendisine bir sermaye yaratamadığı için, şimdi müstear bir sermayenin zebunu olarak katre katre ölmeye rıza gösteriyordu.

Felaketin büyüğü de burada idi ki, imparatorluk ölürken son cinayetini yapmayı da unutmamıştı! Bir zamanlar içinden çıkmış, sonra da inkâr etmiş olduğu Türk kitlesini Avrupa sermayedarlarına karşı altından kalkılmaz bir yük altına sokmuştu. O yük, işte zavallı Anadolu Türkü, sen hâlâ onun altında eziliyorsun! Fakat felaket bundan da ibaret değildi. Vakıa Türkiye'yi artık Avrupa sermayedarları idare ediyorlardı; ancak, zahirde idare edenler kendileri olmadığı için, bizzat halka karşı hiçbir mesuliyet hissi ile mütehassis bulunmuyorlardı. Avrupalılar müstemlekelerini de Türkiye gibi istismar maksadıyla idare ederler. Fakat ne de olsa orada kendilerini halka karşı mesul gördükleri için hiç olmazsa onları bir dereceye kadar memnun etmeyi de düşünürler. Kendileri on kazanırlarsa, onları da bir olsun kazandırırlar. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu devrinde Avrupa sermayesi kendini Türk halkına karşı bu nevi düşüncelerle de mukayyet hissetmemiş -çünkü zahirde memleketi idare eden bir saltanat görünüyordu- ve yalnız kazanmayı düşünmüştür.

İmparatorluğun Dahile Karşı Vaziyeti

İmparatorluğun hariçle olan münasebatında hâkim olan ruhu yukarıda hülasa ettik. Dahile karşı olan vaziyeti de bittabi bu ruhtan mülhemdir [ilham olunmuştur]. Kapıkulu ve saray imparatorluk içinde Avrupa'nın yalnız polis ve jandarması vazifelerini ifa eder. Avrupa sermayesi memlekette istediği gibi çalışmak ve kazanmak istiyor. Bunun için de muvakkat bir zaman kapıkulunu asayişin muhafazasına memur etmiştir. O da kötü bir ücretle bu vazifeyi yapıyor. İşte Tanzimat'ın, Abdülhamit'in ilk zamanlarında, Muharrem Kararnamesi günlerinde müncer olduğu siyaset-i dahiliye vaziyeti bundan ibarettir.

İmparatorluk dahilinde o zamanki iktisadi hayata bakacak olursak görürüz ki, memleket bugünkü halde değilse bile, berbat ve perişan bir vaziyettedir: İstanbul'da ticaret bugünkü gibi durmuştur. Her gün yeni bir kıymet sukutu ile mücadele eden kaime, ticareti uyuşturmuştu. Bundan başka o devirlerde büyük bir hadise vukua gelmişti: Buharlı gemiler, yelken gemilerini ortadan kaldırmış, büyük seferler tesis etmiştir. Yelken gemilerini yaşadığı müddetçe İstanbul, her ne olursa olsun, yine bir transit mevkii olmak vaziyetini muhafaza edebilmişti. Fakat buharlı gemiler büyük seferlere başlayınca, artık Şark ile Garp arasındaki ticaret münasebetlerinin mutlaka İstanbul'dan geçmesi zaruri olmaktan çıkmıştı. İstanbul ise bugünkü gibi transiti kendi üzerine celp edecek şeraitte değildi. İzdiham çoğalmış, hayat pahalanmış, işsizlik artmış, bihassa bugünkü gibi, tahmil ve tahliye ücretleri pahalanmış olduğu için transit de limandan kaçmıştır.

Üçüncü bir felaket, Avrupa fabrikaları mamulatının bilhassa İstanbul'da temerküz etmiş olan küçük sanayi hayatını öldürmesi olmuştu. Halk İstanbul'da bugünkü derecesinde değilse de yine müthiş bir müzayaka [darlık] içine düşmüş bulunuyordu.

Dahili vaziyet de daha berbattı. İstanbullu için başlıca iş sahası olan Anadolu, bugünkü derecesinde değilse bile yine harap idi. İstihsalden bir faide göremeyen

halk, ya çalışmak için şehirlere ve bilhassa İstanbul'a doğru hicret ediyor yahut da biraz mektep görenleri memurluğa ve zabitliğe gidiyorlardı. Anadolu mahsulsüzdü. Bu mahsulsüzlük aynı zamanda ticaret hayatı üzerinde de müessir oluyordu. Her şey tıpkı bugünkü gibi idi. Vakıa iktisadi felaketlerin nispeti daha büyüktür, ancak o gün de bugünkü hastalıklar aynen mevcut bulunuyordu. Zaten bu hastalıklar ne bugünün, ne de o günün eseridirler; çoktan beri, Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Anadolu ve İstanbul günden güne müzayakaya doğru gidiyor ve bugünkü iş ve iktisat hastalıklarının mikropları o zamandan beri etrafı istila ediyordu. Başka bir içtimai bünye olsaydı şüphesiz bu mikroplarla mücadele ederdi. Fakat bizde bu mücadeleyi yapacak olan kuvvet bizzat âmil-i maraz olan mikrobun kendisi idi: Kapıkulu!

Onun için Türk milleti, bu mikrobun kendi kendisini mahvetmesi devri gelinceye kadar çekmeye mahkûm idi!

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİ

Abdülhamit Devrinde İmparatorluk, Halk ve Avrupa Sermayesi

Abdülhamit devrinin, Avrupa sermayesi ile münasebatı nokta-i nazarından bütün hususiyeti, onun kendisini bu sermayenin hâkimiyetine terk ve teslim etmesi suretiyle ifade edilebileceği, bundan evvelki makale ile anlaşılmış olmak gerektir. Filhakika Abdülhamit devrinde artık Osmanlı İmparatorluğu yoktur; zahirde saray, bütün o eski istibdatı ile aynı saraydır; devlet teşkilatı genişlemiş, Avrupakâri taklit müesseselerle dolmuştur; hukuk, prensip itibariyle yine padişahın mutlak hâkimiyeti esası üzerinde durur; fakat bütün bu zahiri şeylere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi ve hakiki kuruluşuna hâkim olanlar, Avrupa devletleri ve daha doğrusu Avrupa sermayedarlarıdır.

Bu netice zaruri idi. Abdülaziz devrinde kapıkulu müthiş bir doladırıcılık yapmıştı; henüz imparatorluğu Binbir Gece Masalları'yla tanıyan ve imparatorluk içinde büyük servetler mevcut bulunduğunu zanneden Avrupalılar, Reşit Paşa ile çömezlerinin sözlerine inanarak ve aynı zamanda yüksek temettüler hülyasına kapılarak saraya ve kapıkuluna büyük paralar ikraz etmişti.

Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinde parayı alırken ödemeyi düşünmemiş olan kullar, 1875 senesinde artık memleketin borç ödeyecek halde bulunmadığını anlamışlar ve iflası ilan eylemişlerdi. Bu iflas Avrupa'yı heyecana getirmiş olduğu gibi, zaten yirmi beş senelik bir tecrübe neticesinde Avrupa da imparatorluğun nasıl suyu çekilmiş bir değirmen halinde bulunduğunu anlamıştı. Henüz onu paylaşmaya da karar verememişti. Binaenaleyh imparatorluğun maddi idaresini doğrudan doğruya kendi eline almaya karar verdi. Ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni tesis eyledi. Bunu yaparken Avrupa, aynı zamanda imparatorluğun borçlarını eski halde verebilmesine imkân bulunmadığını görmek insafını da göstermemiş değildir. Bunun için Muharrem Kararnamesi'ne kadar akdedilmiş olan borçlar üzerinden büyük bir tenzilat yaptı. Bu tenzilat yapılırken şu esas gözetilmiştir: Evvelce izah ettiğimiz veçhile, Avrupa'da akdedilen istikrazların ihraç fiyatları çok noksan idi; 100 kuruşluk borç imzası yerine 60-70 kuruş bir şey ancak alıyorduk. İmparatorluğun bu kadar büyük borçlara tahammül edemeyeceğini gören Avrupalılar, bir kere borçları ihraç fiyatlarına tenzil ettiler. Bu, cidden büyük bir insaf hareketi idi. Bunun sebebi ise henüz Muharrem Kararnamesi esnasında Avrupa'nın imparatorluğu ortadan kaldırmaya karar vermemiş bulunması idi. Fakat Düyun-ı Umumiye İdaresi, yani memleketin Avrupalı hâkimleri, insafta bununla da iktifa etmeyerek daha ileri gittiler: Borçların faiz ve amortisman nispetlerini de küçülte-

cek tedbirler ve bilhassa tevhid-i düyunlar [borçların birleştirilmesi] yaptılar. Bu suretle imparatorluğun Avrupa'dan akdettiği istikrazlar azami derecede müsait şeraite nail olmuş bulunuyordu. İstikrazlar, asgari faizle ve ihraç fiyatlarına müsavi bir nispet içinde akdedilmiş demekti. Bu kararların verilmesinde Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin munsif [insaflı] bir ruh ile hareket etmiş bulunmasının da büyük bir tesiri olduğu şüphesizdir. Fakat bütün bu insafın gösterilebilmesi için Avrupa'nın, Osmanlı İmparatorluğu idaresini bizzat eline alması lazımdı; bu da oldu. Bunun için, Abdülhamit devrinde imparatorluk tedrici surette ölmüştür.

Bu devirde Avrupa sermayesinin imparatorluk müessesesiyle resmi surette münasebetlerine Düyun-ı Umumiye İdaresi hâkim olurken, imparatorluk içinde yaşayan halk ile münasebetlerine de bankalar, ticarethaneler ve birtakım iktisadi teşebbüslere ait muhtelif müesseseler hükmediyorlardı. Bunları da kısaca gözden geçirelim:

En başta bankalar gelir. Muhtelif Avrupa memleketlerinin imparatorluk iktisadiyatıyla olan münasebetlerini bu bankalar tanzim ve idare ederler. Hemen her memleketin bu münasebat-ı iktisadiyedeki gayesi imparatorluktan ucuz mevadd-ı iptidaiye [hammaddeler] almak, imparatorluğa pahalı mamul eşya satmaktır. Bunun için her millete mensup bir veya birkaç banka müesseseleri İstanbul'da yerleşerek bu münesabatı tanzim ve idare ederler. Aynı müessesenin etrafında irili ufaklı birtakım müesseseler vücuda gelir. Bunlar ticaret ve sanayi sahasında, fakat bilhassa ticaret ve sarraflık işlerinde muhtelif şubeleri alırlar. Bankaların Türkiye'ye çok fazla servet getirmesine lüzum yoktur. Herhangi bir muteber Avrupa bankası İstanbul'da bir şube açmış olsa, derhal etrafında birtakım münasebetler tesis eder ve kasalarına birtakım mevduat girmeye başlar. Bu mevduat yerli küçük sermayelerdir; bu sermayeleri banka bol bol kullanabilir. Bilhassa kapıkulu arasında saraya mensubiyet veya suiistimali suretiyle para sahibi olanların her biri servetlerini bu bankalarda hıfz ederler. Mesela Abdülhamit devrinde Credit Lyonneis Bankası kapıkulu kodamanlarının yüksek servetleri ile dolu idi. Her nedense bu bankanın hususi bir itibarı vardı. Abdülhamit devrine kadar devam eden müsaderelere karşı kapıkulu, sigorta olarak ancak vakıf usulünü kullanabilirken bankalara alıştıktan sonra, servetinin en emin hamisi olarak onları görmeye başlamıştır. Binaenaleyh eline geçirdiği beş on kuruşu bile yanında saklamayarak, küçük bir faiz mukabilinde, hemen bir ecnebi bankasına tevdi eder, banka da bu parayı mahalli piyasada kullanarak kazanırdı. Bugün dahi işler el'an böyledir.

Bankalarda bu surette biriken yerli sermaye, bilhassa kapıkulu sermayesi, ne suretle kullanılırdı? Bu cihet de ayrıca tetkike değer. Banka, hangi millete mensup ise bittabi en evvel onları tercih etmek üzere, etrafında birtakım ticarethaneler şebekesi tesis eyler. Bu ticarethanelere tecrübe ve itibarının derece ve nispetine göre "birtakım krediler tevzi eder." Onlar da, ekseriyetle bir para sermaye sahibi olmaksızın, işlemeye başlarlar. Köylüden ucuz alıp köylüye pahalıya satmaktan ibaret olan dolabını döndürdükçe servetleri de artmaya başlar. Bu bir makinedir. Makine mütemadiyen döner ve onun bu işlemesinden evvela Avrupalılar istifade ederler. Sonra da, bankalardaki memuriyetleri aralarında paylaşmış olan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bu işlerdeki bilgileri ve tabii surette mevcut tesanütleri saye-

sinde kendi milletdaşlarını himaye ettikleri için, ikinci derecede onlar müstefit [yararlanan] olurlar. Para bizim, mal ve mahsul bizim, say bizim, yani Anadolu ve Rumeli köylüsünün ve bilhassa bu köylü içinde Türk halk kitlelerinin; istifade etmek imtiyazı da, yalnız sermayeye dayanmak bilgisine sahip olan ve teşkilat vücuda getirebilen yerli gayrimüslimlerle Avrupalılarındır. Bunlar Türk halkını insafsızca soyarlar; hem de öyle bir soyuş ki, hiç kimse farkına varmaz. Kapıkulu, kendi entrikalarıyla meşguldür. Rütbeler, nişanlar, elkaplar, fermanlar, dualar, alaylar, bütün bu sahte ve yalancı tantana bir tarafta, sessiz ve gürültüsüz bir iktisadi faaliyet diğer tarafta, mütemadiyen makina işler, dolap döner... Mesela bir tiftik ihracatını ele alalım; tiftik ithalinde alakadar olan memleketin bankası, bu işi yapacak olan tüccara lazım gelen krediyi verir; verdiği kredinin yüzde 80'i Türk sermayesidir. Krediyi alan ticarethane, ya mesela bir Alman veya bir Yahudi müessesesidir. Bu müessesenin Anadolu'da münasebette bulunduğu ya şubeleri vardır yahut müstakil ticarethaneler. Bunlar da ekseriyetle ya Yahudi, ya Rum, ya Ermeni'dir. Pek az olarak Türklere tesadüf edilir. Bu şubelerin veya müstakil ticarethanelerin etraflarında da birtakım nüfuzlu muhtekirler vardır; bunlar ekseriyetle Türktürler, ancak -onlar da ne yapsınlar, iş nizamı böyle istiyor!- Avrupalı veya yerli çorbacının işini görmeye mecburdurlar. Bakınız bu makine nasıl işler: İstanbul'daki ihracat ticarethanesi Anadolu'daki şubeye veya ticarethaneye bir miktar kredi verir. Bu kredi elden ele geçerek müstahsil köylüye kadar gider, köylü daima jandarma ile tahsildara borçludur. Obur kapıkulu devletinin karnı doyacak olduğu için vermeye mecburdur. Vermezse hali harap olduğu bilir, bunun için ekseriya mahsulünü idrakten birkaç ay evvel satar. Satarken de ya çok aşağı bir fiyat kabul eder yahut da kendi ağasından ibaret olan muhtekire karşı ağır faizler yüklenir. Ağa bunu yapmaktan memnun mudur? Hayır, zavallı köy ağası, yani mütegallibesi, yaptığı işin fena olduğunu bilir, nitekim biz onlarla konuştuğumuz zaman yana yakıla bu dertlerini bize kendileri anlatmışlardır; fakat ne yapsın? Hayat mücadelesi bunu iktiza ediyor. Kim altta kalırsa canı çıkacaktır. Osmanlı Devleti, ancak birtakım insanları ezerek ve çiğneyerek yaşamaya ahdetmiştir. Başka devletlerin gayesi önce milleti yaşatmak sonra kendisi yaşamak olduğu halde bizim kapıkulunun gayesi evvela kendi yaşamaktır; etrafına bu ruhu neşreder ve bu ruh, nihayet Türk kitlesini ezmeye çürütmeye, dağıtmaya ve eksiltmeye müncer olur.

Avrupa sermayesinin imparatorluk dahilindeki halk kitleleriyle olan münasebatına ait olarak çizdiğimiz bu tablo çok nâkıstır; fakat, biz bu tabloyu *Meslek*'in bütün neşriyatı arasında, sırası geldikçe, parça parça göstermiş ve göstermekte bulunmuş olduğumuz için ayrıca daha ziyade tafsile lüzum görmüyoruz. Yalnız şunu anlatmak istiyoruz ki, Abdülhamit devrinde Türkiye'de işin idaresi, hiçbir siyasi ve içtimai mesuliyeti bulunmayan ve hatta hareketi bile herkesçe fark edilemeyen bir kuvvetin elinde idi: Avrupa sermayesi. Bütün halk kitleleri bu sermayenin eline geçmişti. Hatta eşraf ve mütegallibe denilen Türk sınıfı dahi onun elinde idi, hatta en büyük mütegallip olan sultan dahi onun elinde idi; Düyun-ı Umumiye İdaresi veya banka vermeye razı olmadıkça o alamazdı. İmparatorluğun alayına, elkabına, teşrifatına, yani kelimelerine sultan; fakat işine, maddesine de bu sermaye hâkim idi. Bu demek ki, bizzat imparatorluk Avrupa sermayesinin ve o serma-

yeyi temsil eden büyük Avrupa devletlerinin elinde bulunuyordu. Bu, geçende bahsettiğimiz devlet ikiliğini bir dereceye kadar izale edebilirdi. Bugünkü gibi, Türkiye'de siyasi bir devlet hâkimiyeti karşısında onunla hal-i mühasamada [zıtlık, düşmanlık halinde] bir sermaye devleti yoktu. Siyasi devlet, sermaye devletinin hâkimiyetini kabul etmiş, kendisini onun eline bırakmıştı. Bu suretle bir nevi birlik husule gelmiş, fakat bu birlik Türk'ü yiyen, eriten, çürüten bir kuvvet vücuda getirmişti. Avrupa, vaziyeti böylece biliyor ve akıbeti bekliyordu. Akıbet ancak dünya mücadelelerinin tayin edeceği bir neticeye varacaktı. O zamana intizaran Avrupa'nın imparatorluktan istediği şey basit idi: Bir müddet daha yaşamak, dahilde asayişi muhafaza etmek ve hiçbir devleti tercih etmeksizin, imparatorluk iktisadiyatını Avrupalıların serbest rekabetlerine ve mücadelelerine açık bırakmak!

Kapıkulu vaktiyle memleketin timarlarını parça parça Rumlara, Yahudilere ve Ermenilere iltizama vermeye alışmış değil miydi? Kapıkulu ananesi memleket varidatını iltizam ile toplamayı kabul etmiyor muydu? Kapıkulu, Tanzimat'tan evvelki devirde bütün imparatorluğu haraç mezat Galata bankerlerine satmaya razı olmuş değil miydi? İşte bütün bunlara alışan kapıkulu, vatanı olan İstanbul haricinde, dikili tek bir ağaç sahibi olmamaya çalışarak, eline geçen bütün serveti, ya nakit veya kıymet halinde Avrupa bankalarının emin kasalarına yatırmaya ehemmiyet vererek, Türkiye'yi bu kadar geniş ve beynelmilel mahiyette bir iltizama vermeye karar vermişti. Avrupa, imparatorluk içinde istediği gibi çalışacak, gayri mesul bir hâkimiyetle halk kitlelerini soyacak ve soyduracak, sonra da Düyun-ı Umumiye kontrolünden geçmek üzere saraya ve kapıkuluna, bütçe namıyla, bir miktar doyumluk verecekti. Yukarıda Avrupa'nın insafından bahsetmiştik. Yanlış anlaşılmasın, bu insaf hissi bir insaf değildi; merhamet ile alakası yoktu; sırf zarureti görmek ve teslim etmekten ileri geliyordu. Zaruret ise Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tanzimat'tan evvel zannedilmiş olduğu dereceden çok çürük olmasının görülmesinden ibaretti. Bu kadar çürük bir bünyenin bu kadar muhtekirane bir yük altında kalması mümkün değildi. Bunun için borcu tabii bir hadde tenzil etmişti. Yoksa asıl maksat memleketi istismar idi; o da bunu Abdülhamit devrinde en geniş ve en emin şekillerde tatbik etmiştir.

TÜRKİYE'DE SERMAYE HAREKETLERİ

Meşrutiyet Devrinde Tanzimat

Meşrutiyet devirleri başlarken biz gazeteler "inkılap yaptık!" diye seviniyorduk. Evet bir inkılap yapılmıştı; fakat bu, kıymetlerde esaslı bir tebeddül [değişmez] yapan bir inkılap değil, aynı sınıfî, aynı zihniyet ve aynı sistem içinde kemiyet itibariyle bir tebeddül idi. Meşrutiyet Osmanlı saltanatında, Tanzimat ruhunda hiçbir şey değiştirmedi; "hiçbir şey" demek belki doğru değildir; fakat değişen şey o kadar az idi ki, belki biz "inkılap yaptık" iddiasına kalkışmak fazla olurdu. Ancak biz burada Meşrutiyet devrinin siyasi veya içtimai tahlilini yapmak fikrinde değiliz. Yalnız kısaca bu devirdeki sermaye hareketlerini göstermek istiyoruz.

Meşrutiyet devrinde Tanzimat tarihi, şüphesiz şiddetini kaybederek ve kısmen de rengini değiştirerek devam etti. Bütün Tanzimat esnasında Türkiye'de hayata hâkim olan sermaye Avrupa sermayesi idi; Meşrutiyet devrinde de aynı hal devam etti. Osmanlı İmparatorluğu'nu Abdülhamit'in bıraktığı mirasları aynen ibka [sürekli kılma] eylemekten başka bir şeye ehemmiyet vermeyen İttihat ve Terakki, o yükün altından kalkabilmek için Avrupa sermayesine mümâşât [uymak, birlikte yürümek] zaruretini hissediyordu. Bunun için Avrupa sermayesi, imparatorluk dahilindeki hâkimiyetini tedrici surette tevsi etti [genişletti]. Abdülhamit devrindekinden çok münevver bir idare, azimkâr insanlardan mürekkep bir komitenin tesis ettiği sıkı bir inzibat, memleket dahilindeki gayri siyasi hayat faaliyetlerine karşı temin edilen çok geniş bir hürriyet, Avrupa sermayesinin faaliyetlerini tevsi ve tezyide [artırmaya] yardım ediyordu. Bunun için bu devirde Türkiye'de yeni yeni bankalar açıldı, muhtelif iktisadi teşebbüsat vukua geldi, hatta bazı şömendöferler yapıldı. Hiç şüphe yoktur ki, bütün bu devir imtidadınca [süresince] Babıâli'nin ve daha doğrusu Nuruosmaniye'nin faaliyetindeki unsurların hâkimiyeti de hissediliyordu: ***Tanin***'in ve Ziya Gökalp'in etrafında harekete gelmiş olan yarım şuurlu bir Türk nasyonalizmi, devletin Anadolu'ya ve Türk'e doğru gitmesi fikirlerinin de intişarına [yayılmasına] yardım ettiği gibi, aynı zamanda Avrupa sermayesinin memlekette Türk için de faide vermesi lazım gelen bir kuvvet olarak çalışması icap eylediği anlaşılıyordu. Fakat buna rağmen Tanzimat'ın ruhu devam etti. Asırlardan beri, "Sultan-ı iklim-i Rum" olmak idealiyle yaşamış sultanlarla onun etrafında toplanmış olanlar, nasıl bütün imar himmetlerini Rumeli'ye tahsis etmişler idiyse, İttihat Terakki de daima Rumeli ile meşgul oldu ve bütün imar himmetlerini bu taraflara tahsis eyledi.

Yine hiç şüphe yoktur ki, Meşrutiyet devrinde bütçe ve maliye ıslahatı çok ileri

gitmişti. Fakat aylıkların verilmesi için Avrupa'dan bir hayli para, altı sene içinde 25 milyon lira kadar bir meblağ istikraz edilmekten kurtulunamadı. Bu para bir taraftan aylıkların verilmesine tahsis ediliyor, diğer taraftan da hâlâ ucu bucağı bulunmaz bir imparatorluğun müdafaası için ordular, donanmalar vücuda getirilmesine tahsis ediliyordu. Bu asırda hiçbir devletin münhasıran ordu kuvvetine istinat edemeyeceğini, iktisadın, harsın asıl birinci kuvveti teşkil ettiğini, o zamanlar içimizde pek az kişi bilebiliyordu. Zannediyorduk ki, eğer kuvvetli bir orduya istinat edersek Arnavutluğu muhafaza edebilirdik. Bunun için Avrupa'dan aldığımız paraları hep "imparatorluğun tamirine" tahsis ettik; onun artık çürümüş bir zulüm müessesesinden ibaret bulunduğunu ve bütün geç kalmış, yahut çok yaşamış eski tarzdaki imparatorluklar gibi yıkılmaya mahkûm olduğunu göremiyorduk.

Biz bu gaflet içinde Osmanlı değirmeniyle Türk havası öğütürken Avrupa sermayesi Tanzimat'ın anane halinde tesis etmiş olduğu faaliyetinde, tıpkı Abdülhamit zamanında olduğu gibi devam ediyordu. Yeni yeni bankalar, İstanbul'da ve muhtelif Osmanlı şehirlerinde açtıkları gişelerle bir yandan piyasanın tevdiatını kabul ediyor, diğer taraftan da bu tevdiatı sırf ticaret kredisi halinde piyasaya dağıtıyorlardı. Bu sermayenin piyasadaki oynadığı rol, Türk müstahsillerini boğazlarına kadar borca sokmak ve tacirlerin esiri haline getirmek mukabilinde, gayrimüslimlere bir miktar para kazandırdıktan sonra memleket istihsalatının bütün kazançlarını Avrupa'daki tahvil sahiplerine *dividant* olarak tevzi eylemek vazifesinden ibaret idi. Binaenaleyh tıpkı Tanzimat esnasında olduğu gibi, tıpkı Tanzimat'tan evvel olduğu gibi ve bütün Osmanlı zulmünün imtidadınca olmuş bulunduğu gibi Anadolu'nun Türk kitlesi murabahacı bir gayrimüslimler kitlesi ile onlara mecburen tavassut eden küçük bir Türk tefecisi tarafından soyuluyordu. Osmanlı Meşrutiyeti işin bu basit çıplaklığını görememişti; İttihat Terakki bunu anlayamadı, göremedi; aşarın ilgası ve ıslahı sözleri olsun bu sıralarda meydana çıkmamış değildi; fakat imparatorluk maliyesinin direğini teşkil eden bu vergiye dokunmak cesaretini kimse gösteremiyordu. Osmanlı Devleti'ni Türkleştirecek olan yegâne kati hareket aşarın ilgası idi; ancak henüz Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti Türkleşmeye cesaret edemiyordu; bir taraftan da Nef'înin şuursuz ve sersem halefleri fütuhattan, mütemadiyen fütuhattan bahsediyorlardı. Bunun için gözlerimiz daima harap Anadolu'nun biçareliğini tasvir eden levhaların üzerinden aşarak uzak ufuklara, Turan'a, Kızılelma'ya doğru gidiyordu. Büyük Ziya Gökalp bile bu işlerde bir galata [büyük yanlış] düşüyordu: Bir taraftan Türk'ü severken diğer taraftan da Osmanlı mefkûrelerinden kurtulamıyordu! Bunun için, her şeyden gözümüzü ve elimizi çekerek yalnız Türk'ü, şu Anadolu'nun bedbaht Türkü'nü düşünmek devri ancak Cumhuriyet zamanına kalmış oldu.

Bütün bu izahat ile şunu göstermek istiyoruz: Meşrutiyet devrinde de Tanzimat saltanatı devam etmiştir. Vakıa Tanzimatçılığa karşı bu devirde bu hareket de başlamamış değildi; ancak bu hareket, müspet bir siyaset mefkûresi doğuracak kadar kuvvetlenemedi ve bilhassa Türkiye'de sermaye faaliyetlerinin tarzını, istikametini ve ideolojisini değiştirebilecek bir dereceye gelemedi. Bundan dolayı Meşrutiyet esnasında "Türkiye" kelimesiyle kastedilen mefhum, Osmanlı nesillerinin

Avrupa'dan öğrendikleri bir kelimeye "Devlet-i Osmaniye" mefhumunun müradifi [eşanlamlısı] olan bir manadan başka bir şey olamamış ve aynı zamanda Avrupa sermayesi mütemadi surette Türk'ü ezen ve soyan bir Tanzimat saltanatı sürmüş ve yalnız gayri Türklere ve bilhassa gayrimüslimlere kazandırmıştır.

Avrupa sermayesi Türkiye'de başka tarzda çalışabilir miydi? Biz bu suale "evet" cevabını veriyoruz. Alman sermayesi nasıl İtalya ve Romanya'yı imar etmişse, Fransız sermayesi nasıl Sırbistan'da feyyaz bir rol oynamışsa, herhangi bir Avrupa sermayesi Türkiye'de de böyle bir vazife ifa edebilirdi. Fakat bunu temin edecek olan kuvvet, o sermayenin "hüsnüniyeti" değil, belki de bizzat bizim şuurumuz olacaktı. Meşrutiyet devrinde henüz iktisadi bir Türk şuuru doğmuş olmadığı için Osmanlı şuuru devam etti ve tarihi vazifesini ikmal ederek, bu suretle imparatorluğun zevalini temin eyledi. Bugün ise henüz dünden müdevver müşkülat içinde çırpınıyoruz. Avrupa sermayesiyle Türkiye henüz münasebata başlayamamıştır. Çünkü Türkiye, Osmanlı tarihinin dersleri karşısında titriyor, yeni bir devir için yeni bir münasebat tarzı aramakla meşgul bulunuyor. Vakıa Avrupa sermayesi yine memleketin iktisadi hayatı üzerinde eski tesirini icra ediyor, ancak ne evvelki vüs'atte [bolluk] ve ne de devletin himaye ve teşviki altındadır. Bilakis Cumhuriyet bu eski sermaye saltanatının tahripkâr rolü ile mücadeleye çalışıyor ve Cumhuriyet'in Türkleşmek için uğraştığına, bu suretle belki de gayri meş'ur [bilinçli olmayan] bir delil vermekte bulunuyor. Bugünkü mütekabil tereddüt ve endişenin neticesi ne olacak? Onu bize hakiki olarak ancak istikbal gösterebilir.

Hamiş: Şimdiye kadar bu makalelerde, çok umumi bir şekilde olmak üzere, yalnız Türkiye'de sermaye hareketlerinin umumi tarih seyrine ait birkaç esas göstermekle iktifa ettik. Seyrin birçok teferruatı vardır. Bunları da karilerimize başka başka makale serileri ile ayrıca göstereceğiz. Bilhassa Türkiye'deki milliyet meselelerinin iktisadi usul ile izahına ait hazırladığımız makaleleri hemen neşredeceğiz.

KAPIKULU, İSTANBUL, ANADOLU

İstanbullu bir karimiz bize diyor ki: "İstanbulluya iftira ediyorsunuz!" Cevabımız: Evvela bu kariimiz bizi yanlış anlıyor. Saniyen, kapıkulunun Anadolu Türkü'nü istismar ettiği bir hakikatten başka bir şey değildir.

İstanbullu bir karimiz Osmanlı tarihini ve bu tarih içinde nev'i şahsına mahsus bir cemiyet numunesi olan "kapıkulu" sınıfı hakkında yazdıklarımızdan şikâyet etmek üzere bize bir mektup gönderiyor. Bu uzun bir şikâyetnamedir. Aynen derc [araya sıkıştırma, gazeteye koyma] edemedik. Fakat karimizin bütün fikirlerini şu iki cümle içinde tam bir sadakatle hülasa ettiğimize kaniiz:

1- Bir zamandan beri moda olduğu üzere, siz de İstanbulluya ta'n ediyorsunuz [sövüyorsunuz] ve onu lekeliyorsunuz; bu suretle ortaya bir Anadolulu ve İstanbullu meselesi çıkarıyorsunuz.

2- İstanbullu da bu vatanın evladıdır; Anadolu'nun Türklerini niçin istismar etsin?

Görüyoruz ki, neşriyatımız aziz karimizin İstanbullu izzetinefsini ihlal etmiş, o da bundan müteessir olmuştur. Fakat müteessir olmak doğru değildir; bu satırları yazan da bizzat İstanbulludur. Büyükbabasının Yozgatlı olmasına rağmen babası İstanbul'da doğmuş, İstanbul harsı içinde büyümüş bir adam kendisini İstanbullu tanımaya mecburdur. Bununla beraber bir tarihin hakikatini itiraf etmekle asla müteessir olmuyoruz. Zira tarihte bir kapıkulu cemiyeti yaşamış ve hatta bunun enkazı bugün dahi yaşamaya çalışmakta bulunmuş olması bizi asla müteessir etmez. Vicdanında hakiki bir Türk şuuru hisseden, Türk kitlesi için faideli olmaya ve Türk istihsaline maddeten veya manen iştirak etmeye çalışan her İstanbullu bugün şüphesiz bir Türk'tür.

Böyle olmayan İstanbullular da vardır; nitekim böyle olmayan Anadolulular da bulunduğu gibi. Binaenaleyh alelıtlak [genel olarak] ne bir İstanbullu olmak bir günah, ne de Anadolulu olmak şereftir. Günah olan şudur: Hâlâ Türk siyaset ve hars sisteminin merkezinin İstanbul olduğunu iddia etmek ve müstehlik İstanbul iktisadiyatının yeni Türkiye iktisat sisteminin temeli olmasını istemek. Bu tarzdaki fikirler Osmanlı fikirleridir ve bu fikirlerden ilham alan vicdan da Osmanlı, yani kapıkulu vicdanı olur. Bu fikirleri ve bu vicdanı taşımayanlar da bugünkü manasıyla hakiki Türktürler. Nerede olurlarsa olsunlar ve nerede olmazlarsa olmasınlar...

Kapıkulu meselesine gelince bu, tarihin çok aşikâr bir hakikatidir. Bizim kapıkulu müverrihleri onu görmemiş ve göstermememişlerse bu, sırf sınıfî bir izzeti-

nefis, sınıfî bir istibka [korunma] ve sınıfı bir menfaat duygusu mahsulüdür. İster şuurlu olsun, ister şuursuz... Bundan başka İstanbullunun, Osmanlı'nın ve -bizim ıstılahımızca [terim] kapıkulunun Anadolulu Türkü sağmal bir inek gibi sağmaktan başka bir şey düşünmemiş olduğu ve onu sağa sağa bugünkü hale getirmiş bulunduğu da gayet aşikâr bir hakikattir. Bu aşikâr hakikati tarihimizin manasını göstermek üzere şimdiye kadar yazmış olduğumuz makaleler, çok vazıh surette meydana koyuyor. Bununla beraber, madem ki karimiz şimdiye kadar yazdıklarımızın hakikati gösterdiğine tamamen kani değildir, şu halde birkaç delil ve vesika da ibraz etmek faideli olur. İşte, yeniden birkaç delil ve vesika:

***

İstanbul ile vilayetler ve bilhassa Anadolu vilayetleri arasında çok eski zamanlardan beri müzmin bir ihtilaf ve mücadele vardır. Osmanoğulları'nın tahtları etrafından toplanmış olan devşirme, dönme ve köle makulesinden mürekkep vüzera, ulema ve ekâbir cemiyeti, yani -bizim ıstılahımızca- kapıkulu ve Osmanlı ister ki, vilayet halkından istediği kadar vergi alsın, onlara hiçbir şey bırakmayı düşünmesin ve sonra da İstanbul'da, bu topladığı serveti rahat rahat, yalnızca yesin! Fütuhat, yani çapul devri biter bitmez bu ihtilafa da şiddet kesbeder. Zira 1000 tarihlerinden itibaren vilayetlerde zulüm artar, halk zaman zaman derisine varıncaya kadar soyulup yüzülmeye başlar. Sultanlar, "Sultan-ı iklim-i Rum"durlar;[19] bunun için Rumeli'yi zulümden bir dereceye kadar esirgemişler ve bütün kuvvetleriyle Anadolu üzerine yüklenmişlerdir. Zaten kapıkulunun büyük bir ekseriyeti de Rumeli adamı idi: Mahmut, Sokullu vesaire gibi. Bunun için, zaten birkaç asırdan beri ezilen Anadolu Türkü, 1000 tarihlerinden itibaren çok müthiş zulümlere uğramış, soyulmuş, harap olmuştur. O kadar ki, memleketlerinde yaşamaya imkân kalmadığından Türkçüklerin çoğu "gurbete" çıkmaya, yani ekseriyetle İstanbul'a gelmeye mecbur olurlar. İstanbul, devir devir gayet kalabalıklanır ve maişet pahalanır. Birçok işsizler zuhur eder ve vukuat olur. Bundan başka kapıkulu, İstanbul'da kesif miktarda Anadolu Türkü toplanmasından da daima kuşkulanmıştır. Onların İstanbul'da ikametlerini gayet sıkı bir kontrol ve nizam altına alır. Zavallı Anadolu Türkleri! O zamanlar memleketlerinde zulümden yaşayamazlardı; İstanbul'a gelip bir iş tutarak on sene kaldıktan sonra bir çift öküz parası biriktirmek istediği zaman da bugün hâlâ Çekmece ve Bostancı'da mevcut köprülere gelince karşılarında ihtisap memurlarının dikildiklerini görürlerdi. İhtisap memurları İstanbul'a girmek için ellerinde müsaade fermanı olup olmadığını sorarlar, eğer varsa, birçok kuyut ve şuruta tabi olmak suretiyle bunların şehre girmelerine izin verirler, yoksa geldikleri yerlere dönmek üzere hepsini geri çevirirlerdi! Anadolu Türkü'nün İstanbul'a gelip beş on para kazanması kapıkulunun daima gözüne batardı. Harp esnasında, İstanbul hamallarının baklava börek yedikleri hakkında açgözlü İstanbul gazetecilerinin sütun sütun yazdıkları yazıları

19 Muhittin'in "Sultan-ı iklim-i Rum" Rumeli Sultanı olarak algılaması doğru değildir. Ancak Rumeli beylerbeyinin protokolde Anadolu beylerbeyinden önce geldiği de bilinmektedir (Z.A.).

da elbet bugünkü bizler pek güzel hatırlarız. İstanbul'da bir kumar masasında bütün bir köylüyü on sene besleyecek paralar kaybeden insanları kimse görmez, fakat zavallı bir Sıvas uşağının bir gün nasılsa baklava yiyebilmesi İstanbul'da darbımesel olur! İşte zamanımızda bile misallerini gördüğümüz böyle bir zihniyet ile vaktiyle kapıkulu, İstanbul'a girecek Türkleri çok şiddetli bir tazyik altına almıştı. İşte bir vesika: "... binaenaleyh taşradan İstanbul'a ev göçü[20] gelmesinin mukaddema men-ı küllî ile men' olunması... ve vülat ve hükkamdan bir babda ağmaz ve teami üzere olanlar nevbenev tedib ve güşmal olunmakda imhal ve ihmal olunmamış iken bu yakınlarda taşradan bilaferman ev göçü ile gelen bazı kimseler alız olunmalarıyla istintak olunduklarında kimisi vali-i vilayetin ve kimisi kuzzat ve nüvvabın ve âyan ve mürabahacı güruhlarının mezalim ve taaddiyatlarına takat götüremediğimizden naşi memleketimizi terk edip gelmişizdir deyu takrir etmeleriyle bu misillüler bilcümle buldurulup vatan-ı aslilerine irca ve irsal olunmuşlardır. Ancak..."[21]

Bu vesika yukarıda tasvir ettiğimiz hakikati çok kati surette gösterir. Buna dair bir çok numuneler daha vardır. Kapıkulu, İstanbul'a giren Anadolu Türkü'nün İstanbul'a yerleşmesine mani olacak tedbirlerin hiçbirinde kusur etmez. Şehirde izdiham arttıkça Anadolu Türkleri'ni kafile kafile toplayıp çalışmak imkânı bulunmayan memleketlerine iade eder. Ondan sonra da, gayet açık bir dil ile itiraf eder ki, Anadolu'nun vazifesi çalışıp çabalayarak devlete vergi vermek ve Osmanlı İstanbullunun vazifesi de bu vergileri afiyetle yiyip içmektir. İşte vesika: "Makarr-ı hilafet-i İslamiye olan mahmiye-i İstanbul'da fi'lasl sâkin olanların emr-i tayyüşlerinde rahat ve refahiyetleri İstanbul'un mezahime-i nastan himayet ve siyanete menut ve taşra vilayetlerinin mamur ve abadan olması dahi evamir-i aliyyemle varide olan teklifatın edasına herkesde suhulet ve vüs'at olmasına merbut idügü.."[22]

Padişah tarafında valilerine gönderilen bir fermandan iktibas edilen bu satırlara hiçbir şey ilave etmek lazım değildir. Yukarıdaki "fi'lasl sâkin" tabiri kapıkulunun kendisine aittir. Bu fikranın açık Türkçesi "Anadolu çalışacak, İstanbul da keyif sürecek!" sözünden başka bir şey değildir. Hakikat bu kadar aşikâr, bizzat kapıkulu tarafından fermanlarla müeyyet bir tarzda ifade edilmiş olduktan sonra bunu inkâr neye yarar?

Bilakis vazifemiz tarihin hakikatini açıkça itiraf etmektir. İmparatorluk Türkiyesi'ni İstanbul'da bırakarak, Cumhuriyet Türkiyesi'nin merkezini Ankara'ya nakletmiş olanlar, bazı "muharririn-i Osmaniye"nin zannettikleri gibi beyhude bir zahmete girmiş değillerdir. Cumhuriyet'i Türk halkının menafii üzerine kurabilmek için böyle tarihi bir zulüm havasından çıkmak lazımdı. Bugünkü İstanbullu-

---

20 Ev göçü, iş bulmak maksadıyla Anadolu'dan İstanbul'a gelen kimselere derlerdi.

21 [Osman Nuri], *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, [İstanbul, 1922], Cilt: 1, sa. 355 [1160 tarihine ait Divan-ı Hümayun kalemi 153 na'lu [Mühimme] defterinden].

22 Yukarıdaki vesikanın mütemmimi olmak üzere aynı defterden istinsahen ve iktibasen *Mecelle-i Umur-ı Belediye*'nin 1. cilt. 355. sahifesinden.

lar için en büyük vazife, vaktiyle böyle bir sultanlar zulmünün makarrı [başkenti] olmuş bir şehrin bugünkü çocuklarında Türk kitlelerinin hakiki menfaatları önünde serfüru etmek [baş eğmek] kabiliyetlerinin de teşekkül etmiş bulunduğunu göstermek ve eslafa ait hakikati açıkça itiraf eyledikten sonra, Türk'ün istikbaline, müstehlik bir mazinin mümessilleri gibi değil, müstahsil bir istikbalin amelesi gibi iştirake hazır durmaktır!

Bunun için aziz hemşehrimize ve sevgili karimize diyeceğiz ki: Hakiki manasıyla Türk olmak, ancak Osmanlı'yı inkâr etmekle başlayabilir!

TÜRK TARİHİNE AİT BİRKAÇ MESELE

Köprülüzade Fuat Bey'den, Türk tarihinin izahına ait bir noktanın tenvirini rica ediyoruz.

Bir milletin millet olması için her şeyden evvel kendi kendisinin tarihini bilmesi lazım gelir. Tarihini anlamamış, manasını tayin etmemiş ve bu manaya göre onun ismini koymamış olan bir millet, henüz bugünkü manasıyla bir millet olmuş değildir. Millet bir nüfus kesafeti, bir insan kalabalığı değildir; her devirde insanlar olmuş, bunlar aynı dilleri konuşmuşlar, aynı mabuda tapmışlar, aynı hukuka tabi olmuşlardır. Fakat bunlara millet namı verilmemiştir. Millet, harsi varlığının kitlevi şuuruna sahip olduğu zaman millettir. Bu şuur ise bir millette, ancak onun kendi tarihini iyi tanıması, varlığının nerelerden gelip nerelere doğru gittiğini tamamen anlaması ile teşekkül eder. Bunun içindir ki, *Meslek*'te Türk karilerine mütemadiyen tarihten bahsediyoruz. Ne idik? Nereden ve nasıl geldik? Bugün ne haldeyiz? Ne olmaya doğru gidiyoruz? Hakikatte ne olmalıyız? Bütün bu suallere kati ve vazıh cevaplar vermeye çalışmak bu asırda millet olmayı istemenin yegâne şartıdır. Bunun için merhum Ziya Gökalp, *Milli Tetebbular Mecmuası*'nın tesisine çalıştığı zaman, bu mecmua için gaye olarak, Türklerin hangi içtimai devirde bulunduklarının tetkiki ve gösterilmesi hedefini tayin ediyor ve etrafında daima bu fikri neşre çalışarak nazar-ı dikkati celp etmek istiyordu. Bu gayeyi ancak Türk tarihinin muayyen bir usul dahilinde tatkiki temin edebilirdi. Bu usul, Ziya Bey'e göre, Durkheim'ın içtimaiyat usulü idi; belki de o bütün hayatında bu usulü muvaffakiyetle kullanamadı; çünkü kendisi Durkheim'a nispetle kıyas kabil olmayacak derecede mistik idi; fakat onun yapmak istediği şey yalnız bu olmuştu. Bu büyük adamın aramızdan kaybolması büyük bir zıya'dır. Bilhassa *Meslek* onun ölümüyle pek çok şey kaybetmiş oldu. Eğer sağ olsaydı, bugün *Meslek*'in ortaya attığı fikirler karşısında asla lâkayd kalmayacak, ya onu tasvip ve teşvik edecek yahut da ona karşı vaziyet alacaktı. Her iki takdirde de memlekette kuvvetli bir fikir ve ilim hareketi vukua gelmesini isteyenler memnun olabilirlerdi. O gitti; bugün etrafımızda boşluktan, çok ve çıplak ufuklu bir hiçlikten başka bir şey hissetmiyoruz.

Tarihe verdiğimiz bu ehemmiyet, bizce çok derin ve ciddi sebeplere istinat ediyor. Bir millet, koskaca bir tarihin mahluku olan içtimai bir kitledir. Bu tarih bilinmedikçe o içtimai mahlukun vasıfları ve halleri hakkında hiçbir müspet fikir edinmeye imkân yoktur; bunun içindir ki, makale ile Türk karilerinin nazar-i dikkatlerini çok mühim bir mesele üzerine tevcih etmek ve onların karşısında Türk tarihinin henüz izah edilmemiş duran manalarına ait bir mübahase [tartışma] aç-

mak istiyoruz. Pek zaruri ve tabiidir ki, bu mübahaseyi ancak Darülfünun kürsüleriyle yapmak lazım gelir. Çünkü bir milletin her şeyi hakkında olduğu gibi tarihi hakkında da en ziyade fikirler orada bulunmak lazım gelir. Darülfünun'da Türk tarihi denildiği zaman Köprülüzade Fuat Bey'in ismini hatırlamak zaruri oluyor. Bunun muhtelif sebepleri vardır: 1- Fuat Bey, bizzat kendisinin herhangi bir Avrupa darülfünununda müderris olma hakkını haiz bir ilim adamı olduğu söylemekle müftehirdir. 2- Fuat Bey, Türk mekteplerinin tarih programlarına ve tarih kitaplarına hâkimdir. 3- Fuat Bey, ömrünün seneleri ve haftaları kadar değil, belki de günlerinin adedi kadar müellif ve telif ismi saymış olmakla meşhurdur. Bu sebeplere daha başkalarını ilave etmek kabildir; fakat bunlar maksadımızı izah için bize kâfi görünüyor. Ve binaenaleyh Türk tarihini tenvir ve izah için herkesten ziyade ve her şeyden evvel nazarları Fuat Bey'e teveccüh etmek zaruri oluyor.

Fuat Bey gazetelerle bana karşı kendisinden sâdır [çıkan] olmasını hem kendisi, hem Darülfünun hem de vatanın namına asla arzu etmeyeceğim bir tarzda bir hücum yaptı. Lüzumundan çok fazla iddialara kalkmış ve hakkındaki en küçük tenkide karşı çok namünasip bir edebiyatla mukabele etmiş olan Darülfünun'un en kuvvetli bir şöhret sahibi üstadlarının meslek ahlakı itibariyle ne kadar "ihmalkâr" olduklarını göstermek sade bir hak değil, hem bir vazife, hem de bir borç olduğu için, Fuat Bey'in malum "ihmal"ini göstermiştim. Bu cüretkârlık, küfürlü bir mukabeleye maruz kaldı. Bununla beraber ben bütün o hiddet ve şiddet edebiyatını gayri vaki telakki ediyorum ve Fuat Bey'i, sırf Türk tarihinin bazı noktalarının tenviri maksadıyla, bir mübahaseye davet ediyorum. Fuat Bey bu mübahaseyi kabul ederse, kendisine karşı müteşekkir kalacağım. Kabul etmeyecek olursa bu bahsi yalnız başıma tahlil, tenkit ve tenvire çalışacağım. Edebiyat Fakültesi'nin muhterem reisine temin ederim ki, her ne kadar bana verecekleri cevap ile alelade bir gazeteci parçasına fazla bir şeref vermiş olmak gibi bir tehlike mevcut ise de, buna mukabil Türk tarihinin bazı noktalarını tenvir etmiş olmak faidesi de istisgar edilecek [küçümsenecek] bir şey değildir. Hatta verecekleri cevabı *Meslek* kendi sütunlarına geçirmeyi de çok büyük bir memnuniyetle kabul edeceği için ümit edebilirim ki Fuat Bey, ilk hamledeki hissiyat galeyanını bir tarafa bırakarak Türk ilminin feyz ve inkişafı namına vaki olan velev ki cahilane bir daveti kabulden istinkâf [kabul etmeme] etmeyecektir: İlim adamları, en kara cahil insanlara karşı bile hamul [çok dayanıklı], sabırlı ve mütenezzil [alçalan, layıksız bir işi yapan] olmayı bilirler ve onların karşılarına geçerek, akıllarının ermediği şeyleri kendilerine izah ederler.

Türk Tarihinin Eskiliği Meselesi

Bir zamandan beri bizim aramızda moda hükmüne girmiş bir cereyan ve bir fikir vardır: Türk tarihinin eskiliğini ispat etmek ve ettikten sonra da bununla iftihar eylemek. Bugünkü medeni milletler arasında tarih ile masalı birbirinden ayırmak cereyanı ne kadar kuvvetleniyorsa, bizim aramızda da tarihi masala doğru götürmek cereyanı öyle sari bir hastalık arazı gösteriyor. Milletlerin içinde iki cereyan belki hâlâ mücadele ediyor: Bir kısım insanlar var ki, bunlar milletdaşlarını

şiir ve edebiyatla, masal ve hurafe ile terbiye etmek, bütün ruhları birtakım mistik milliyet duyguları etrafında toplamak suretiyle canlandırmak istiyorlar. Diğer bir kısım insanlar var ki, etraflarına ilmin tahlil ve tenkit eden, daimi bir kontrol altında tutan gözü ile bakıyorlar ve tarihin masal ile hurafe kısmını bir tarafa bırakarak milletdaşlarına, yalnız varlıklarının hakikate, vakıaya ve maddeye müstenid olan kısımlarını göstererek "İşte milletdaşlar, siz şöyle idiniz, böyle oldunuz, busunuz!" diyorlar. Her içtimai tekâmülde olduğu gibi bizde de ilk hareket böyle "hissi", "mistik" bir şekil içinde başladı. Türk'ü, tarihin dünkü ve bugünkü vakıalarından çıkarmak isteyen Ziya Gökalp'in mistik ruhu, Türkçülüğü Kızıl Elma'dan çıkardı ve Kızıl Elma'ya doğru götürmeye çalıştı. O ne yapmak istiyordu? Ne kadar yazık ki, mütemadi bir tekâmül içinden geçen Ziya'ya bu suali bugün sormaya imkân yoktur. Fakat biz şunu görüyoruz ki, Ziya'nın gösterdiği yolları onun etrafında yetişenler, onun anlatmak istediği gibi anlamadılar; ve Türkçülük, efsanevi bir maziye doğru kör bir irtica hareketi ile başladı. Bu irtica, bizi tarihimizin hududunu geriye doğru mütemadiyen tevsi etmeye sevk eyledi. Milletlerden tıpkı Bordeau şarabının evsafını arar gibi bahsetmeye başladık: Bir millet ne kadar eski olursa, nazarımızda o kadar şerefli ve kıymetli oldu. O zaman müverrihlerimiz arasında da bir yarış açıldı: Bin sene; iki bin sene, beş bin sene; Hazreti Adem'e kadar! Böyle bir müsabakaya ne lüzum vardı? Bunu bir türlü anlayamıyoruz. Türk'ün mazisi Hazreti Adem'e kadar gidecek olursa ve biz de kendimizi Adem'in en şerefli oğulları olarak tanırsak bütün şu gördüğümüz harabe manzarası değişecek miydi? Bilmiyoruz. Fakat gördüğümüz bir şey var ki, o da, bütün bu masal ve hurafe terbiyesinin inkişafi ne kadar süratli vukua gelmişse, bu bedbaht memleket içinde, hayli muhtelif mücadelelerin bâis [neden] olduğu maddi harabiyi bir tarafa bırakalım, manevi sukut ve inhilal [dağılma] de o kadar artmıştır. O derecede ki, gençliği istila eden kuvvetli futbol hastalığı karşısında bugün bizim masallarımızdan heyecan alacak genç değil, hatta onları dinleyecek kulak bile kalmamış olduğunu büyük bir esefle görüyoruz. Bunu gördükten sonra da kendi kendimize soruyoruz: Acaba şeniyete [gerçekliğe] ve vakıaya müstenit bir Türklük mefkûresi yaratmak zamanı gelmedi mi? Bizce eğer henüz bu devir gelmemişse -heyhat!- çok geç kalmış demektir. Çünkü bütün şu medeni dünya arasında masalla uğraşan insanlar fevkalade azalmış, hayatı ve ilmi herkes vakıa ve şeniyet içinde aramaya dalmıştır. Böyle yapanlar, vakıaların delaletiyle, yollarını çok güzel gördükleri halde biz henüz masal bulutlarını kamçılayarak hülya eflakinde şehsuvarlıkla meşgulüz!

Bütün bu endişe arasında *Meslek* karilerini, tarihimizin çok bir mühim meselesini bizimle beraber tetkike karar veriyoruz. Biz bu meseleleri bizzat halletmiş olmak iddiasında değiliz. Bu iş, Türkler için müşterek bir himmetle halledilmesi lazım gelen büyük bir davadır. Vazifemiz onu yalnız ortaya koymaktır.

Ortaya koymak için de yegâne müspet yol, Türk tarihi hakkında en çok "fikir" beyan etmiş olan ve en fazla şöhret sahibi bir tarihçinin bu tarzdaki fikirleri üzerine gerek bizzat kendisinin, gerek bütün Türk karilerinin nazar-ı dikkatlerini celp etmekten ibaretti. Bunun için, Köprülüzade Fuat Bey'den evvel emirde bir meselenin izah ve tenvirini rica etmeye karar verdim.

Fuat Bey'in en yeni eseri olan *Türkiye Tarihi*'nin birinci cildinin ilk sahifesinde şu satırları okuyoruz: "Bugün yeryüzünde gördüğümüz milletleri, tarihi teşekkülleri itibariyle başlıca iki büyük kısma ayırabiliriz. Birinci kısım, mesela Fransızlar gibi, teşekkül ve inkişaflarının mahiyeti tarih sahifelerinde takip edilebilen milletlerdir. İkinci kısım ise, mesela Çinliler, İraniler gibi, tarihin tanıyabildiği en eski devirlerde bile varlığı malum olan kavimlerdir. İşte Türkler, dünyanın çok eski milletlerinden olan Çinlilerle İranilerin pek eskiden beri tanıyıp gezmesiyle münasebette bulundukları bir kavimdir. Tarihi eskiliği bütün müverrihlerce musaddak olan Tevrat'da dahi Türklerden bahis vardır."

Bu satırlar Türk tarihinin eskiliği meselesini böylece ortaya koyduğu gibi, bu kitabın müteakip sahifeleri de bu eskilik üzerine kurulmuş birtakım şan ve şeref edebiyatı ile doludur. Türk tarihinin umumi seyri ve manası hakkında ilmi bir tarih telakkisine mümkün olduğu kadar yakın bir fikir sahibi olabilmemiz için evvel emirde bu noktanın tenvir ve izah edilmesi lazımdır. Fuat Bey en yeni telifine bir tasnif ile başlıyor. Bu tasnifin gayesi malum olduğuna göre, izahına lüzum yoktur. Fakat acaba bu tasnif nereden çıkmıştır? Bizim böyle bir tasnif tarzından hiç haberimiz yoktur. Tasnif, Fuat Bey'in kendi tarih ve içtimaiyat tetebbuatı mahsulü müdür, yoksa herhangi bir Garp veya Şark âliminin yaptığı bir tasnif midir? Her şeyden evvel bu noktanın bilinmesi faideli olur. Eğer tasnif Fuat Bey'e ait ise, o halde kendisi de tasnife nasıl bir tarih tahlili ile vasıl olmuştur? Bu fikir bir başka âlim tarafından serd edilmişse, onun bu tasnife vasıl olmak için mütalaa ve tetkik ettiği hadiseler nelerdir? Fuat Bey bizzat bu tasnifi tetkik ve kontrol etmiş midir?

Bu noktaların izahı Türk tarihinin ilmi bir usul ile tetebbu ve mütalaası noktainazarından bizce büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu için Fuat Bey'den bu hususta izahat rica ediyoruz. Bu izahat için bizzat *Meslek*'in sahifeleri dahi memnuniyetle açık bulunuyor.

TÜRK TARİHİNE AİT BİRKAÇ MESELE

Köprülüzade Fuat Bey'den izahını rica ettiğimiz bir iki nokta daha: Türk tarihi nedir? Türkiye tarihi nedir?

Geçen hafta, Türk tarihinin eskiliği meselesini mevzubahis etmiştik. Tarihimizi boş edebiyattan temizlemek, muayyen bir ilim usulü ile sırf hadise ve vakıaya istinat eden tahlillerle vazıh ve kati bir tertip ve tasnif altına almak zarureti, bizi şimdiye kadar ortaya atılan tarih fikirleri arasında bir münakaşa açmak arzusuna sevk etti. Geçen hafta, bu meselede birinci derecede alakadar olan Köprülüzade Fuat Bey'in en yeni bir telifinin ilk sahifesinden bir fıkra nakletmek suretiyle bahsin esasını koymaya teşebbüs etmiş ve Fuat Bey'i bu milli meselenin tenvir ve izahı noktainazarından çok faideli addeylediğimiz bir mübahaseye [tartışmaya] davet eylemiştik. Aradan bir hafta geçtiği halde Fuat Bey, kendisinden rica ettiğimiz izahatı vermedi. İlim meselelerine hissiyat ve ihtirasat karıştırılmasına lüzum olmadığını bizden iyi takdir edeceği ümidinde bulunduğumuz Fuat Bey, Türk cemiyeti içinde birtakım fikirler neşretmiş ve binaenaleyh bu cemiyetin bugünkü fikriyat ve ahlakiyatına karşı birtakım mesuliyetler deruhte eylemiştir. Türk çocukları Fuat Bey'in kitabını okuyor ve bizzat ben talebeme Fuat Bey'in kitabını tavsiye ediyorum. Bununla beraber o kanaatteyim ki, Fuat Bey gayri ilmi birtakım fikirler neşr ve bu suretle Türk nesillerini hakiki bir hayat görüşüne sahip olmaktan men ediyor. Tarih tedrisatının ve tarih fikirlerinin bir cemiyetin içtiami şuuru üzerinde ne kati bir tesiri haiz olduğu düşünülürse Fuat Bey'in mesuliyetinin büyüklüğü herkesin nazarında tezahür eder. Bunun için, böyle bir münakaşanın, sırf ilim ve tarih münakaşasının açılmasından Türk milletinin asri bir cemiyet şuuruna sahip olması noktainazarından fevkalade mühim faideler hasıl olacağına kaniim. Bilhassa Fuat Bey, bizim milli terbiye noktainazarından muzır fikirler neşretmekte olduğumuzu iddia etmiş bulunduğu için, bizzat *Meslek*'in kendisine açık bulundurduğu sahiflerde böyle bir münakaşayı kabul etmesinde kendi noktainazarından dahi milli bir faide mevcuttur. Bunun için gerek geçen haftaki makalede ortaya attığım meselelere, gerek aşağıdaki satırlarla mevzubahis edilecek noktalara ait olarak daha vazıh fikirlerini yazmalarını Fuat Bey'den tekrar bilhassa rica ediyorum. İstanbul Darülfünunu'nun Türk edebiyatı tarihi müderrisi Fuat Bey'e karşı şahsi olarak çok şiddetli bir tahkire maruz kalmış bulunmama rağmen, sırf Türklüğe faideli olmak hissi beni böyle bir ricadan çekinmemeye sevk ediyor. Ümit ederim ki, Fuat Bey de ricamın kabulünü hissiyat meselelerinin fevkinde tutmaktan hali kalmayacaktır.

Türk Tarihi, Türkiye Tarihi

Türk tarihinin eskiliği, yani Türklerin dünyanın en eski milletlerinden biri olduğu meselesi ile birlikte meydana çıkması zaruri olan bir mesele de Türk tarihi ve Türkiye tarihi aralarında bir fark bulunup bulunmadığıdır. Yakın zamanlara kadar bizim için tarihimiz Ertuğrul Bey'in beyliğinden başlardı. Tarihin Osmanlı gözü ile mütalaası noktainazarına göre bu da pek tabii idi. İmparatorluk için tarih bundan ibaretti; çünkü vakanüvislerin vazifeleri imparatorluk içinde yaşayan halk ve millet kitlelerine tarihlerini öğretmek değil, belki Osmanoğulları'nın sergüzeştlerini kaydetmek idi. Tanzimat bu telakkiyi değiştirememişti; onun açtığı mektepler, Türklere tarihlerinin mebdei [kaynağı] olmak üzere yalnız Ertuğrul Bey'i gösterdi. Ondan ötesi ile Osmanlı'nın alakası olmadığı için Tanzimat da kendisini bu işle alakadar hissetmedi. Fakat Tanzimat devrinde imparatorluk tedricen, fakat süratle Türk'e mal edilmişti. Vakıa "Türkiye" tabiri Avrupalının icat ettiği bir ıstılahtır [terim]; lakin imparatorluğu tutmak için, saray mensubini, etraflarında Türk'ten başka istinatgâh göremediği zamandan itibaren de "Türkiye" teşekkül etmeye başlamış bulunuyordu. Bunun için Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı tarihini değiştirmek zarureti de kendiliğinden tezahür etmiş ve o zaman tarih, ilk defa olarak, Ertuğrul Bey'den daha mukaddem olan devirlere doğru genişlemeye başlamıştır. Demek oluyor ki, Meşrutiyet ile birlikte "Osmanlı" tarihi süratle "Türkiye" tarihine istihale [başka bir duruma geçiş] için bir inkılaba uğramıştır.

Fakat, "Türkiye tarihi" bu istihale arasında, hiç kimsenin haberi olmaksızın ikinci bir hareket daha yaptı ve "Türk tarihi" oldu. "Türk" ne demekti? Zahirde "Türkiyeli" ile "Türk" kelimeleri müterâdif [eşanlamlı] görünmekle beraber biz bunun manasını daha ziyade teşmil ve tamime meylediyorduk. "Türkiye" ve "Turan" tabirlerini birbirine karıştırıyorduk; mistik ve edebi bir tarih görüşü ile "Turan" şeklinde gördüğümüz Türkiye'nin hududu büyüyor ve aynı zamanda "Türk" kelimesinin medlulü [anlamı] de genişliyordu. Bu suretle eski zamanlarda çok mahdut olan bir tarih sahası, birdenbire büyük bir vüs'at [genişlik] peyda etmişti. "Osmanlı" devrinde "Türk" yoktu; o, uzun zaman "hiç" olmuştu. uzun asırlar imtidadınca [boyunca] "kapıkulu"nun zulmü altında ezilmiş olan Türk'ün, sırf Türk olarak tarih sahnesine çıkması lazım geldiği zaman acaba bu eski "hiç"liğin intikamını almak için mi bu "hep"lik hareketi vukua geliyordu? Zannetmeyiz. Zira Türkçülük halk kitleleri içinden çıkarak münevver zümreleri istila eden bir hareket şeklinde değil, belki münevver zümrelerden halk kitlelerine doğru giden bir akıntı halinde zuhur etmişti. Bunun için Türkçülüğün ilk şekli, realist bir hareket suretinde değil, idealist bir masal tarzında intişar etti [yayıldı]. Osmanlı edebiyatının tesirlerini asırlarca ruhlarında büyütmüş olan münevver nesiller, Türkçülüğe efsanevi bir şekil veriyorlardı. Hayatlarını masallar üzerine kurmuş, tabiat fevkinde kudretlerin ve iradelerin tanzim eylediği hukuk ile idare edilmiş bir cemiyetin son nesilleri, etraflarında Türk'ten başka sarılacak bir "kapı" kalmadığını gördükleri vakit, Osmanlı kasidecilerine mahsus bir kariha [düşünce genişliği] gücü ile Türk'ü yedi iklim ve dört köşenin hâkimi suretinde tavsir ettiler. İşte Türk'ün tarihini "Hiyong-nu"lara kadar götürmek meyli, sırf böyle bir tarih ananesinin mahsulü idi.

Bugün Türk tarihi ve Türkiye tarihi tamamen birbirine karışmış bir halde bulunuyor. "Türkiye" tarihi "Türk" tarihi kadar eski midir? "Türk" tarihi nereden başlar? "Hiyong-nu" Türk müdür? "Türk" "kâlûbelâ"dan beri "Türk" müdür?

Henüz bu suallerin cevaplarını sarih olarak verebilmekten aciziz. Tarihin uzun asırları içinde, takriben iki bin seneden fazla bir zamandan beri, Turan nesilleri arasında bugün hududu henüz tayin ve tespit edilmemiş olan büyük bir ıstıfa [ayıklanma] vukua gelmiştir. Bu ıstıfa esnasında "Türk" kelimesiyle kastetmek istediğimiz mefhumun mevkii nedir? Bugünkü İstanbullu Türk'ün efsanevi babası Oğuz Han ile ve bütün dünyayı birbirine katan yaramaz "Hiyonag-nu"larla olan münasebetleri neden ibarettir; bütün bunlara, "Türk tarihi" ile "Türkiye tarihi" tabirlerinin altında saklanan daha bu gibi birtakım suallere henüz cevap vermekten aciziz. Bunun için, bu yeni milli tarih hareketinin en kuvvetli rehberlerinden olan Fuat Bey'den şu noktaların tavzihini [açıklamasını] istiyoruz:

1- "Türk tarihi" sözü ile hangi tarihi anlamamız daha doğru olur? "Türk tarihi", bizim için "Türkiye" tarihi midir? Yoksa bütün bir tarih ıstıfası içinde aynı asıl ve menşelerden gelmiş ve muhtelif tesirler altında kaldıkları için muhtelif evsaf kesbetmiş Türk parçalarını da ihtiva etmeli midir?

2- Türk tarihini en geniş manası ile "Hiyong-nu"lardan başlatmak daha doğru olduğuna göre, bu nasıl bir tarih veya içtimaiyat usulünün mahsulüdür ve böyle bir usulü bize hangi ilim zarureti emir veya hangi milli faide tavsiye ediyor?

3- Türk tarihini "Türkiye" tarihi şeklinde mütalaa etmek daha doğru olduğu takdirde, ikinci numara ile tespit ettiğimiz usul veya ilim zarureti milli faide itibariyle hangi sebeplerle hâkim bulunuyor?

Bu suallerin cevapları bizim için en büyük bir milli meselemizin halline yardım edeceği cihetle Fuat Bey'in gazetemiz vasıtasıyla Türk karilerini tenvir edeceğine [aydınlatacağına] itimat edebiliriz.

TARİHİMİZİN İZAHA MUHTAÇ BİRKAÇ NOKTASI

Fuat Bey ne zannediyor? Yeryüzündeki milletler, İstanbul memleketinde yetişen ulema-yı rüsum gibi, herhangi bir nisan yağmurunun feyzi ile canlanmış mantarlardan mı ibarettir?

Türk tarihinin henüz izah edilmemiş bulunan bazı noktalarını tenvir [aydınlatmak] için Türk tarihi bahislerinde şimdiye kadar en yüksek sesle söz söylemiş olan Köprülüzade Fuat Bey'i, bizzat kendisi tarafından ortaya atılmış bazı fikirler üzerinde akademik bir mübahaseye [tartışmaya] davet etmiştik. Fuat Bey sorduğumuz suallere cevap vermek tenezzülünde bulunmadı. Fuat Bey münakaşayı sevmez bir zat değildir; yalnız Ali Emirî Efendi merhum ile olan münakaşasını hatırlatmak, Fuat Beyefendi'nin bazen münakaşa ve mübahaseyi ne derecelere kadar sevmiş olduğunu göstermeye kâfidir. Bununla beraber bizim davetimize icabet etmedi. Sebebi, bir defa gazetelere ilan buyurdukları veçhile, bizi kendilerine "küfüv" [denk] addetmemek idi. Filhakika herhangi bir Avrupa dürülfünununda müderrislik kürsüsünü en kati bir salahiyetle işgal etmek hakkını haiz olduğuna bizzat kendisi kani bulunan Fuat Bey'in bizim gibi bir gazeteci parçasının küstahâne suallerine cevap vermesi gayet büyük bir tenezzül olurdu. Ali Emirî Efendi ile olan mübahaseleri ise büsbütün başka idi: Merhum, Fuat Bey'in tamamen "küfüv"ü idi. Fuat Bey'in karşısına geçerek kendisiyle sebb ü şetm [sövüp sayma], küfür ve tahkir yarışına çıkan Ali Emirî Efendi'ye Fuat Bey daima cevap vermeye hazır ve her dakika mütenezzil idi. Eğer biz de kedisinin bundan iki ay evvel aynı günde hem *Tevhid*, hem de *Vatan* gazetelerinde intişar etmiş olan küfürlerine aynı suretle mukabele etmiş olsaydık, hiç şüphesiz bize de cevap vermeye tenezzülden hali kalmazdı. Fakat biz bu yoldan gitmeye azmetmiş olduğumuz için Fuat Bey'in muhatapları olmak şerefini asla ihraz edemeyeceğiz [kazanamayacağız]. Bundan dolayı ne müteessir, ne de müteessifiz. Fuat Bey kendisine "küfüv" seçmekte serbesttir; biz de işimize bakalım...

***

Fuat Bey, Türk tarihini demagoji boyasıyla boyamak için uğraşan yalancı ve riyakâr milliyetperverliğin, memlekette artık iflas dakikası çalmak üzere bulunan sahte bir Türkçülüğün en mahir bir nakkaşıdır; vaktiyle vakanüvisler, sarayın karşısına geçerek nasıl onu rengarenk methiyelerle boyamış ve süslemişlerse, nasıl onu bin türlü riyakârlıklar ve dalkavukluklarla oyalamış, iğfal etmiş ve aldatmışlarsa ve nasıl onun yüzüne gülerek hazinesinden ihsanlar çekmişlerse, aynı itiyat ile, ağız alışkanlığı ile ve bilhassa aynı ruh ve aynı zihniyet ile Tanzimat'ın yarattığı bir kı-

sım sözde Türkçüler ve Türk milletinin karşısına geçerek ona methiyeler, kasideler inşad [koşuk okuma] etmeyi caize [bir büyüğün, sunulan manzumeler için verdiği bahşiş] istihsalinin en yeni bir vasıtası olarak telakki eylediler. Nasıl kapıkulu vakanüvisleri Osmanlı devletine bir tarih yazmaktan ziyade Osmanoğlu'na bir dâsitan [masal, manzume] düzdülerse aynı vakanüvislerden ders almış yeni zaman Türkçüleri de Türk milletinin tarihini yazmak yerine, onun karşısına geçerek kendisini arş-ı âlâya çıkarmaya koyuldular. Bu işin gayesi Türk milletine tarihini öğretmek değil, belki de sadece kendisine hoş görünmek idi. Hoş görünmek ve yeni usullerde caize koparmak... Şuurlu veya şuursuz, fakat herhalde gaye veya netice yalnız bundan ibaretti!

Bunun gibi, Fuat Bey de ya yaptığı iş üzerinde ciddi bir ilim adamı gibi durup düşünmemekten ve rastgele fikir yapmaktan dolayı yahut da herhangi başka bir sebeple, ilmi usullerle yazılmış yegâne eser olduğunu bizzat ilan eylediği en yeni telifinde milletleri ikiye ayırmak ve bir kısmını Fransızlar gibi, eskiden mevcut olmayan, sonradan olma -türedi!- bir millet ve diğer kısmını da Türkler gibi, tarihin en eski zamanlarından beri mevcut bir numune olarak göstermiştir. Halbuki tarih ilmi noktainazarından bunun kadar yanlış bir fikir az bulunabilirdi. Bunun için, Türk tarihinin tenvirine ait olarak yazdığımız iki makaleden birincisinde kendisine sormuştuk: Bu milletler tasnifi onun muydu? O halde bu tasnifi hangi ilim sebepleri ile yapmıştı? Değilse, hangi âlimden iktibas etmişti? Ve o halde de, bu âlimin izahını tetkik ve bizzat kontrol etmiş miydi? Fuat Bey bu suallerimize cevap vermedi. Şimdi meseleyi biz izah edelim:

Bir kere şunu söyleyelim ki, herhangi bir devirde yaşayan, herhangi bir içtimai heyetin tarihen eski olması kendisi için ne büyük bir meziyet, ne de fazla şeref verecek bir şeydir. Bu, şeref ve faziletin nesepte olduğunu iddia eden eski zaman zihniyetinin bir numunesi olmaktan başka bir şey ifade edemez. İnsanlar gibi milletler de ecdatlarının eskiliği ve hatta şeref ve faziletleri ile değil, ancak bugünkü ahvallerinin umumi manasıyla mütalaa edilmek ve kendilerine ona göre kıymet verilmek lazım gelir. Tarihen çok eski bir millet ve hatta tarihte çok iyi vasıflarla kendisini göstermiş bir millet, "şerefli" ve"faziletli" bir millet, pek mümkündür ki, günün birinde, tabii ve hatta zaruri olarak, tereddiye [soysuzlaşmaya] uğrasın. Bu takdirde o milletin ne eski şeref ve fazileti inkâr edilebilir, ne de bu eski şeref ve fazilet onun bugünkü kusurlarını örtmeye yarayacak bir fâikiyet [üstünlük] sebebi olabilir. Bundan başka, şeref ve fazilet çok nispi ve mütehavvil [değişken] bir şeydir. Devire ve noktainazara göre değişir; mesela bizim için, hiç değilse Fuat Bey'le Ahmet Refik Bey gibi tarihçilerimiz için, şeref ve faziletin en yüksek derecesi cengaverlikten ibarettir. Bunun için bu iki müellifin eserlerinde Türk tarihi hikâye edilirken askeri bir zafer ve fütuhat edebiyatının bütün parlak kelimeleri göze çarpar. Halbuki Avrupa tarihçileri bugün milletlerden bahsederken daha ziyade onların iktisadi ve harsi kuvvetleriyle meşgul oluyorlar.

Artık Avrupa'da milletlerden şeref ve fazilet mefhumlarına göre vasıflar arayan tarihçi de kalmamıştır. Derebeylik devrinin zihniyet enkazı tamamen ortadan kalkmış olduğu için kimsenin eskilik ve "kişizadelik" vasıflarına şeref verdiği yok-

tur. Bunun gibi, şeref ve fazilet dedikleri şeyin nispi olduğu tamamen anlaşıldığından hakiki tarihçilerin böyle şeylerle uğraştıkları da yoktur. Tarihi kasidecilik tarzında anlayan ve bunun için ona bir aralık "edebiyat" bile demiş olan bir tarihçi nesli vardı ki, hâlâ tarihi şövalye devri zihniyet ve ruhiyeti içinde görmeye çalışan bu nesil, Avrupa'da çoktan münkarız olmuştur [tükenmiştir]. Bugünkü Avrupa tarihçileri bir milletten bahsettikleri zaman, hatta kendi milletleri dahi mevzubahis olsa, daima onun nereden gelip nereye gittiğini en ilmi ve en objektif usullerle göstermeye çalışırlar. Vakıa insan kendi milletinden bahsederken ona karşı teveccühkâr olmaktan kurtulamaz; fakat ne de olsa, tarihin vakıalarını nazar-ı itibara almayacak ve hatta onları tagyir edecek [değiştirecek] derecelerde ileri giden Avrupalı müverrih bugün hemen hiç yok gibidir.

Bütün bu sebeplerden dolayı, halen Avrupa'da bazılarını fazla bir şeref ve fazilet ile diğer bazılarına takdim arzusuna tabi olarak milletleri Fuat Bey tarzında ikiye ayıran tarihçi yoktur. Eğer nesli münkarız edebiyat tarihçilerinden birkaç numune kalmış bile olsa, hiç şüphe edilemez ki, onların tasniflerinde de ilmen hiç bir kıymet görmek imkânı olamaz. Kaldı ki Fuat Bey'in tasnifi, kendisinin koyduğu şekilde, tamamen indîdir. [kendi yargısıdır] Buna da katiyete yakın bir sıhhatle eminiz.

Fuat Bey'in tasnifi niçin ilmi değildir? Bunu izah edelim:

Tarih içinde milletler mütemadi ve lâyenkati [kesintisiz] bir tekâmülden geçerler. Bizim bildiğimiz tarih devirlerinden itibaren, bir bir, dünyanın her tarafında insanlar muhtelif içtimai devirlerden geçerek hareket ve faaliyet içinde görülür.

Nerede tabiat medeniyete daha müsait ise ve hangi insanlar daha evvel oraya gelmişlerse, o yerlerde birer medeniyet vücuda getirmişler, yaşamışlar, hayatlarını ıslaha çalışmışlar ve sonra az veya çok uzun bir tereddi devrini müteakip, mevkilerini başkalarına terk etmişlerdir. Zamanımıza kadar tanıdığımız bütün tarih devirlerinde bu umumi ve mutlak bir kaidedir; istisnası yoktur. Beşeriyetin tarihi, servet ve medeniyet etrafında mütemadi bir toplanma ve mütemadi bir inhilal [dağılma] ile ifade edilebilir. Nerede bir cemiyet halinde yaşayan insanlar içtimai şartları itibariyle medeniyet kurabilir bir hale gelmişlerse ve tabiat da onlara yardım etmişse, onlar orada bir medeniyet vücuda getirmişlerdir. Fakat bu medeniyeti kurmak için birleşen insanlar, bilahare o medeniyetin üstünde çürümeye ve erimeye başlarlar ve kendilerinden daha az medeni, fakat daha ham, daha taze, binaenaleyh içtimaen daha mütesanit ve kuvvetli ve aynı zamanda kendileri de servet ve saadet peşinde koşan beşer kitlelerinin hücumlarına uğrarlar ve mağlup olurlar. Bütün tarih, devir devir bütün insan kitlelerinin bin bir meşakkat ile kurdukları medeniyetlerin, yine devir devir, daha az medeni, daha çok iptidai beşer kitleleri tarafından istilasını ve hatta ekseriya tahribini intaç [sonuç veren] eden beynelmilel bir cidalin hikâyesinden ibarettir. Herhangi bir medeniyetin taze, kuvvetli ve mütesanit cemiyet şartları içinde bir kuruluş devri, sonra bizzat bu medeniyetin vücuda getirdiği içtimai muvazenesizlik ve zulüm neticesi olarak yıkılması ve istilaya uğrayarak harap olması devri vardır. Fakat aynı zamanda her yeni medeniyet, kendisinden evvelki medeniyetin bir tahribi ve bir de ikmali hadisesinden ibarettir. Medeniyeti kuran millet,

onu müdafaa edecek evsafı kaybettiği zaman, henüz kendisi bizzat tabiattan istihsal edemediği için başkalarının istihsal ettiği servetlere ve medeniyetlere göz diken daha iptidai milletlere karşı mağlup olur ve tedrici bir istilaya uğrayarak tarih sahnesindeki faaliyetini başkalarına terk eder. O zaman istila eden millet iptidailiği derecesinde anîf [sert, katı] bir şiddetle eline geçen medeniyet ve serveti evvela, güya istifade için tahrip eder; fakat bilahare de elinde kalan bakiyyeyi ikmal ve ıslaha muvaffak olarak yeni bir medeniyet numunesi vücuda getirir.

Bütün tarih hareketi bundan ibarettir. Mısır, Asur, Keldanistan, Finike, Yunanistan, Kartaca, Roma, İran, Bizans, hülasa beşerin bizce malum bütün hareket ve faaliyetleri servet ve medeniyetin istihsal ve istihlaki uğrunda mütemadi bir cidalden [uğraşmadan] başka bir şey değildir. Bu mücadele esnasında dinler değişir, hukuklar tebeddül eder [değişir], zevkler değişir, fikirler, ilimler, felsefeler ve aynı zamanda, hatta vücutların teşekkülü değişir. Hülasa mütemadi bir tekâmül ve istihale içinde beşer mütemadiyen tebeddül ve tahavvüle [başkalaşmaya] uğrar. Tarihin tekâmülü denilen şey de budur. Bu hal, tarih zamanlarından beri böyle olduğu gibi ondan evvel de öyle idi. Bugünkü tarih tetkikatına, kendilerinden esaslı surette bahsettirecek derecede eser terk etmemiş olan ne kadar beşer kitlesi vardır ki, onlar da en iptidai vahşet devirlerinden tarih sahnesinde eser bırakacak devirlere gelinceye kadar kimbilir aralarında ne kadar mücadeleler yaptılar, birbirlerine ne kadar karıştılar! Bugünkü ilim, onların nasıl hareket ettiklerine, nasıl karıştıklarına, nasıl bir tekâmül ve tehavül içinden geçtiklerine dair hiç olmazsa umumi surette birtakım malumat toplamış bulunuyor. Fakat biz bu muazzam hayat ve tarih mücadelesinin teferruatına doğru gidecek yerde, Fuat Bey'in bir millet tipi olmak üzere aldığı bugünkü Garp milletlerinin en son olarak ne gibi şerait içinde tekemmül ve teşekkül ettiklerini gösterecek olan bir tarih sahasına kısaca bir göz atmakla iktifa edeceğiz:

***

Bundan üç bin seneye yakın bir zaman evvel bugün İtalya dediğimiz memlekette Latin namını taşıyan birkaç göçebe kabile vardı. Bu kabilelerden biri Roma şehrini tesis ederek yerleştikten sonra fütuhata başladı. Bu fütuhat tedrici surette büyüdü ve bir Roma İmparatorluğu vücuda geldi. Ve İmparatorluk önce bilhassa Kartaca ve Yunan medeniyetlerini çiğneyerek ve onlardan aldığı servetleri istihlak ederek inkişaf etti. Sonra Roma medeniyeti, bu medeniyetlere kendisinden bir hayli şey ilave ederek onlara yeni bir şekil verdi, onlardan birçok tesirler aldı. O tesirleri kendi şahsiyeti halinde temsil eyledi ve nihayet vücuda getirdiği yüksek medeniyetin koca bir arz parçası üzerinde açtığı içtimai muvazenesizliğin, yani zulmün ihdas eylediği [meydana getirdiği] mücadeleler arasında çürümeye başladı. Onun bu çürüyüşü, tereddisi ve inhitatı arasında Alpler'in öte taraflarında birtakım göçebe kavimler, Roma'daki servet ve ihtisasa karşı büyük bir incizab [çekilme] duyarak iptidailiklerinin tazelik ve canlılık, bilhassa "klan" teşkilatlarının temin eylediği içtimai tesanüt, inzibat ve kuvvet ile Roma'yı istilaya başladılar. Hıristiyanlık, Romalı zulmünün bir neticesi idi; bir taraftan yeni bir din ve diğer taraftan yeni ve taze cemiyet kitleleri inhilal halinde bulunan Roma'yı istila etti ve

miladın beşinci asrından sonra Roma'nın garptaki parçasından eser kalmadı. Bir koca medeniyet yıkılmış onun yerine şimalden gelen birtakım iptidai kavimler yerleşmişlerdi. Bunlar Roma medeniyeti derecesinde bir medeniyet yapmak değil, hatta tamamen muhafaza edebilmek kabiliyetinden dahi mahrum idiler. Bunun için uzun bir zaman bütün Garbi ve Merkezi Avrupa sessizlik, perişanlık ve karanlık içinde kaldı. Orta tarih denilen devir bu devirdir ki, onun bütün imtidadınca Garbi ve Merkezi Avrupa'da büyük tarih hadisesi vukua gelmiştir: Roma cemiyetinin enkazı ile istilacı barbarların karışmaları neticesi olarak yeni yeni milliyetler teşekkül ediyordu. Bu devir, tarihin yeni bir cemiyet numunesi doğurmaya hazırlandığı tekâmül zamanı idi. Nihayet "Rönesans" devri ile beraber bu yeni içtimai kitleler de birer birer meydana çıkmaya başladılar ve bunlara Rönesans yeni bir isim koydu: Millet!

Roma'da yaşayan içtimai ve siyasi kitlenin adı "Populu Romano" idi. Rönesans ile birlikte İtalya Yarımadası'nda yaşamaya başlayan içtimai kitlenin adı da; "İtalya milleti" oldu. Diğer milletler de bunun gibi türlü türlü ihtilatat içinde Roma İmparatorluğu hudutlarına girerken taşıdıkları isimleri değiştirdiler. Rönesans devrine yeni yeni isimlerle çıktılar. İşte Fuat Bey'in yeni türedi millet demek istediği Garp milletleri bunlardır. Fuat Bey ne zannediyor? Yeryüzündeki milletler İstanbul memleketinde yetişen ulema-yı rüsum gibi, herhangi bir nisan yağmurunun feyzi ile canlanmış mantarlardan mı ibarettir?

Fransız milleti tarihin, evet, dünkü milletidir. Fakat, nasıl? Âlem-i gayptan bir boru üflenmiş de Fransız milleti vücuda mı gelivermiştir? Mazisi yok mudur?

Bu gösterdiğimiz tekâmül, bugün tarih kitaplarının, hatta mektep kitapları nevine dahi girmiş olan bir ilim hakikatidir? Halihazırda Avrupa milletleri arasında mekteplerde okutulmakta bulunan en eskimiş tarzda mektep kitapları bile Garp'taki milletlerin hangi devirde ve hangi şerait içinde teşekkül etmiş olduklarını, bu yazdığımız tarzda vazıhan gösterirler. Binaenaleyh fazla izaha lüzum yoktur. Hatta bizim dilimize tercüme edilmiş olan birkaç kitap dahi bu tarih vakıasını bu tarzda göstermekte müttehittirler [birliktirler]. Binaenaleyh bunları anlamak ve görmek için dikkatli bir müdekkik [inceleyen] olmaya dahi ihtiyaç yoktur. Türklerin geçtikleri tarih tekâmülünü de gelecek makale ile izah edeceğiz.

TÜRK TARİHİNİN İZAHA MUHTAÇ BİRKAÇ NOKTASI

Türk Kavimlerinin Şarki Roma İmparatorluğu'nda Oynadıkları Rol

Türkler, şair müverrihlerimizin dedikleri gibi tarihin en eski milletlerinden değil, belki de nispeten çok yeni milletlerindendir.

Orta Asya yaylası tabiat itibariyle geniş medeniyetler teşekkülüne müsait şartlardan mahrumdur. Bunun için tarihin bizce malum olabilen en eski devirlerinden itibaren bu yaylada türlü türlü kavimler, kendilerinden çok daha medeni olan memleketlere doğru muhaceretler ve istilalar yapmışlardır. Daha Mısır medeniyetinin orta devirleri sıralarında Irak'ta Filistin ve Suriye'de, Fırat ve Dicle havzalarında vücutları hissedilen kavim kitleleri vardır ki, bunların Merkezi Asya'dan geldikleri hakkındaki fikirler en yeni tarih tetkikatı ile teeyyüd etmektedir [güçlenmektedir]. Bizim eski kasideci vakanüvislerine yahut daha yeni zamanların şair müverrihlerine nazaran medeniyet, milletlerin esrarlı benliklerinde mündemiç [içkin] bir mevhibeden [ihsan, vergi], hususi bir istidattan başka bir şey değildir; fakat bugünkü Avrupa'nın ilmi tarihçiliğine göre medeniyet istidatı insanda, ırkta, kavimde, millette olmaktan ziyade evvela tabiatta, sonra da cemiyettedir. Bunun için Nil Havzası; Fırat ve Dicle havzaları, Akdeniz Havzası gibi tabiat itibariyle medeniyetin inkişafına müsait olan yerlerde insanlar daha kolay inkişaf etmişler ve cemiyetleri iptidai şartlardan medeni şartlara doğru daha kolay tekâmül eylemiştir. Yine bunun için Orta Asya yaylası gibi tabiat ve iklim itibariyle medeniyete çok az müsait olan yerlerden, daha evvel medenileşmiş kıtalara doğru bütün tarih devirlerinde daimi bir muhaceret ve istila hareket vukua gelmiştir.

Bugün anlıyoruz ki, Orta Asya yaylasında çok eski zamanlarda, milattan birkaç asır evvel birtakım göçebe kavimler yaşıyorlardı. Bu kavimler, birtakım vasıfları itibariyle bugün umumiyetle "Türk" ismi altında tanıdığımız milletlerin bizce malum cetleri olmak üzere görülüyor. Bu kavimler kimlerdi? Tarihin bugünlük elimize geçebilen enkazı arasından parça parça topladığımız malumattan anlıyoruz ki, Çinlilerin "Hiyong-nu", bilahare Avrupalıların "Hun" dedikleri bu kavim veya kavimler haritası, o zamanki Orta Asya'nın çok iptidai cengâverlerinden ibaret bulunuyordu. Bunlar şarktan garba doğru akınlar ve istilalar yaptılar. Türlü türlü ıstıfalardan [ayıklanmalardan] geçtiler ve istihalelere [değişimlere] uğradılar. Sonraları ortaya Çinlilerin "Tukyu" dedikleri bir kavim çıktı. Bunlara da bugün "Türk" diyoruz. Bunlar da aynı suretle akınlar ve istilalar yaptılar. Şurada burada aşiret müttehideleri halinde geçici devletler kurdular; ehemmiyetleri mahalli ve fer'i [ikinci dereceden] kalan büyük mikyasta [ölçekte] medeniyetler vücuda getirdiler.

Her bulundukları yerde başka bir isim alarak, her geçtikleri yerde yeni bir tesalübe uğrayarak, Türk olarak, Bulgar olarak, Tatar olarak, Moğol'la karışarak; hülasa üç bin senelik bir tarih imtidadı içinde türlü türlü istihalelerden geçerek nihayet bugüne kadar geldiler. Hiç şüphe yoktur ki, hatta bugünkü İstanbul'un Tokatlıyan beyleri ile Çin müverrihlerinin "Hiyong-nu"ları arasında bir tarih ve tekâmül münasebeti vardır ve hatta bu münasebet birçok noktalarında bilainkıta' [kesintisiz] devam eden bir silsile teşkil eder. Fakat aynı münasebet acaba Macarlar veya Bulgarlarda yok mudur? Bununla beraber ne Macarlar "Hiyong-nu," ne Bulgarlar Türk, ne Türkler Tatar, ne de Ruslar "Hun"dur. Bugün tarih sahnesinde yeni yeni namlarla rol oynayan milletlerin birçoğu arasında çok sıkı tarih münasebetleri vardır; fakat bu münasebetler, derece derece o kadar dağılmış, kaybolmuştur ki, yeryüzünde yaşayan bugünkü milletlerin hiçbirini iki veya üç bin sene evvelki bir tarihe kadar götürüp bağlamaya imkân yoktur. Halihazırda Fransız milleti adını taşıyan millet, bu namı almak için ne gökten yağmur gibi yağmış insanlar halinde bir araya toplandı, ne de yerden mantar gibi çıkıverdi. Fransız milletini doğuran birtakım ecdat vardı ki, başka bir isim taşıyorlardı. Bu ecdadı bugünkü Fransızlardan ayırmak için nasıl bir had, bir fasıla tayin edeceğiz ve kime Gol, kime Cermen, kime Frank ve nihayet kime Fransız diyeceğiz? Bütün mesele buradadır. Gollere Fransız diyemeyiz, Fransız'a da Gol diyemeyiz. Bunun gibi, Türk'e "Hiyong-nu" diyemeyiz ve nitekim "Hiyong-nu" da Türk olmuş değildi. Bir tarih tekâmülünü ana hatları ile söküp götüren herhangi bir silsile içinde insan cemiyetleri zaman zaman isim değiştiriyorlar; bu isim değiştirme keyfiyeti alelade bir "isim değiştirme"den ibaret değil, belki de aynı zamanda içtimai ve milli mahiyette derin bir tahavvül [başkalaşma] ifade eder. Bir tekâmülü, silsilesinin herhangi bir dönüm noktası geldiği zaman, herhangi bir insan cemiyeti, içtimai ve milli vasıfları itibariyle büyük bir tahavvüle uğradığını fark ederek kendi kendisine bir isim kor. Mesela ben düne kadar "Osmanlı" idim; kendimi Osmanlı "hissediyor" idim. Bugün diyorum ki, Türküm ve Osmanlı değilim. Niçin? Çünkü içimde, içtimai ve milli benliğimde büyük bir tahavvül olmuş, koca bir tarihi tekâmül bende bu tahavvülü icap istilzam eylemiştir. Benim gibi ismini değiştiren namütenahi [sonsuz] eski Osmanlı ve yeni Türk vardır. Bu isim değiştirme keyfiyeti, taşın adını toprak koymak gibi bir şey de değildir; Osmanlı başka bir cemiyet adamı idi. Binaenaleyh başka fikirler, başka zevkler, başka kanaatler taşır ve başka hukuk ve başka duygularla yaşardı. Türk de başka bir cemiyet adamıdır ve binaenaleyh başka fikirler, kanaatler, duygular vasaire taşır. İçimizde kanı öyle halis Slavlar bulunabilir ki, Türk cemiyeti onu bugün tamamen yutmuş, kendisine karıştırmış ve Türk yapmıştır. Kendisini tamamen Türk hisseder. Diğer taraftan yine içimizde öyle halis Türk kanından insanlar vardır ki, bunlar her nedense Osmanlı olmaktan çıkamayarak çürümeye ve yok olmaya mahkûm kalmışlardır!

Daha fazla izahata lüzum yoktur; bu kadar söylemek insan cemiyetlerinin nasıl bir tekâmülden, mütemadi bir istihaleden [başkalaşma] geçtiklerini göstermeye ve tarihin nasıl bir tekâmül ve tahavvül eseri olduğunu anlamaya kâfidir. Geçen haftaki makalemizde Garp milletlerinin ve bu meyanda Fransızların, Fransız olmazdan evvel nasıl bir tekâmülden geçtiklerini göstermiştik. Burada da Türkle-

rin nasıl bir tekâmül merhalesinde bulunduklarını gösterecek muhtasar [kısaltılmış] bazı izahat verelim:

"Hiyong-nu"lar, "Tukyu"lar, Türkler, Moğollar, bütün bu Orta Asya yaylasının birbirine çok yakın kabileleri, uzun asırlar içinde birbirleriyle münasebette bulunarak, birbirlerini ezerek, çiğneyerek, birbirlerine karışarak, şurada burada birtakım aşiret müttehidelerinden devletler kurarak, en iptidai totem cemiyetlerinden en mütekâmil Müslümanlığa kadar, türlü türlü dinden geçerek, kâh Çinliler ve kâh İranlılarla karışarak ve nihayet Oğuz ahfadı olarak İslam İmparatorluğu'nu istila ettikleri sırada Garp'ta Roma'nın Cermen göçebeleri tarafından istilasına mümasil [benzeyen] bir tarih hadisesi de aynen Şark'ta tekerrür ediyordu. Arap ve İslam İmparatorluğu, İran ile birlikte Roma medeniyetinin daha mütekâmil bir istitalesinden [uzantısından] başka bir şey değildi. İki medeniyet arasında hiçbir esas farkı yoktur; İslam, Roma medeniyetinin temellerini aynen muhafaza ederek, yalnız onun bazı sakat taraflarını ıslaha çalışmakla iktifa eylemiştir. Bunun için Emeviye sarayı ile Abbasiye sarayı yahut Bizans sarayı aynı mahiyette bir medeniyeti temsil ederler: Roma medeniyeti. Roma'yı Garp'ta Cermenler istila ettiler. Şark'ta da Türkler. Fakat alelade "Türkler" demek kâfi değildir; daha doğrusu Turanlı birtakım kavimler demek daha doğru olur. Çünkü Türkleri takiben Moğallar da bu imparatorluğu istila etmişler ve Türklerle karışmışlardır. "Hiyong-nu"dan İslam'a kadar geçen tarih devrindeki bu Turanlı kavimlerin tesâbülünü [çaprazlamasını] bugün esaslı bir surette tayin ve tespite imkân yoktur. Elimizde bugünlük mecut olan malumat kısmen noksan, kısmen de henüz meşkûktur [şüphelidir]. Fakat İslam'dan sonraki tarih hareketini nispeten daha iyi biliyoruz.

Bilhassa şunu biliyoruz ki, Roma medeniyeti beşerin medeniyet hayatında büyük bir tekâmül devridir. Bu, bütün Akdeniz Havzası'na hâkim olmuş bulunan büyük medeniyet, tarihin o devri için birtakım kavimleri iptidailikten medeniliğe geçiren bir merhale safhası olmuştur. Cermen göçebeleri Hıristiyanlığın zuhurunu müteakip Roma İmparatorluğu'nu istila ettiler ve onun medeniyet mirasını kısmen tahrip ettikten sonra, kısmen de bizzat temsil eylemek üzere, muhafaza eylediler. Bunun gibi, Arap İmparatorluğu'nu istila eden Türklerle Moğollar da, bu istila esnasında birbirlerine karışarak, Arap Roması'nın vücuda getirdiğini kısmen tahrip, kısmen de büsbütün inkırazdan sıyanet ettiler [yok olmaktan koruduları]. Bu esnada nasıl Roma'nın istilasını müteakip Garp'ta barbar krallıkları zuhur ettiyse, Şark'ta da aynı suretle göçebe devletler zuhur etti. Garp'ta Şarlman'ın oynadığı tarih rolünün Şark'taki mümessili Selçukların Melikşahı olsa gerektir. Bu devirde Türklerle Moğollar, İslam İmparatorluğu içinde mütemadiyen birbirine karışarak müşterek istilalarını tahkim ve takviye ederken, bir taraftan da Arap Roması'nın hudutları içinde eski göçebe bünyeleri birleşmeye çalışıyorlardı. Nasıl Garp'ta bir orta tarih devri bir toprak derebeyliği olmuşsa, Şark'ta da aşiret derebeyliği devrinin son safhasını teşkil eden toprak derebeyliği Üçüncü Alaeddin Keykubad ile birlikte başlamak üzere idi. Fakat Bizans'ın Osmanoğulları tarafından istilası, bilhassa devşirmenin zuhuru tekrar Bizans tarihinin yeni bir istihaleye [başkalaşmaya] uğramasına mani oldu. Ve nihayet Roma'nın içtimai nizamı ve

medeniyet esası birkaç asır daha devam etti. Orta tarih devrinin Garp'ta toprak derebeyliğini ihdasına [meydana getirmesine] mukabil Şark'ta, büyük bir teehhürle [gecikmeyle] bu devir ancak nispeten çok yeni zamanlarda vukua gelmişti. Azerbaycan ile Şarki Anadolu'da daha evvel, Merkezi ve Garbi Anadolu'da da nispeten daha çok sonra ve ancak Tanzimat'tan biraz evvel, bu derebeylik devri kısmen çoktan başlamış ve kısmen de başlamak üzere idi. Nihayet Tanzimat her şeyi altüst etti; derebeylik devri bilhassa bizim tarihimizde asla yaşanmadı. Buna mukabil İran, bu devirden artık çıkmak üzere bulunuyor. İran'da Rıza Han, şimdi yeni yetişen Türk burjuvazisine istinat ederek eski derebeyliğine karşı yıkıcı tarih adamı vazifesini ifa ile meşguldür. Kafkas Azerbaycanı bu devirden yeni çıkmış, İran çıkmaya hazırlanıyor, biz ise o devirden hiç geçemeyerek asri sermaye Avrupa'sının tazyiki altında, yeni zaman demokrasisi devrine yerleşmeye çalışıyoruz!

Bugünkü Garp milletlerini doğuran tekâmül, göçebelikle Roma medeniyeti arasındaki bir izdivacın mahsulü idi. Ve tarih bu milletleri orta tarih devrinde hazırlayarak Rönesans ile birlikte dünyaya çıkarmıştı. Türkler henüz kısmen orta tarih devrini geçmediler ve kısmen de -yani bizler- girmeye bile vakit bulamaksızın, büyük bir atlama hareketi ile ondan sonraki devre, Rönesans'a ve nihayet burjuvalar devrine geçmeye çabalıyoruz. Bu hadise ile birlikte Şark'ta da Roma medeniyetinden geçen bir göçebeler istilasının, takriben bin senelik bir tarih içinde yirminci asrın beynelmilel hayat sahnesine, kavim gömleğini değiştirerek, yeni bir millet kıyafeti ile çıkmaya çalıştığı görülür. Bugünkü Fransızlarla dünkü Franklar, Cermenler ve hatta Hunlar arasında nasıl bir münasebet varsa bugünkü Türklerle dünkü Tukyular, Hiyong-nular ve Moğollar arasında o tarzda münasebetler vardır.

Köprülüzade Fuat Bey'den mahut milletler tasnifinin hangi tarih ve içtimaiyat esaslarına göre yapıldığını sorduğumuz zaman kendisinin de, bizim bu yukarıda gösterdiğimiz tarzda herhangi bir esasa istinat ederek cevap vereceğini ümit ediyorduk. Küfür, sebb ü şetm [sövüp saymak] edebiyatıyla sual sormadığımız için cevap vermeye tenezzül etmedi. Fakat biz, gelecek hafta da bu tarih müşahedesinin neticelerini tetkik ve tahlilde devam edeceğiz.

TÜRK TARİHİNİN TENVİR VE İZAHA MUHTAÇ BİR NOKTASI

Türkler, tarihin yeni ve taze milletlerinden biridir! Eğer Türkler, tarihin yeni ve taze milletlerinden biri olmasaydılar, acaba bütün köhne milletlere karşı ihraz ettikleri [kazandıkları] muzafferiyetleri elde etmelerine imkân olur muydu?

22 ve 23 numaralı nüshalarımızda neşrettiğimiz makalelerle Köprülüzade Fuat Bey'in milletler tasnifinin nasıl her türlü ilmi mahiyetten mahrum bir indiyyat [kuruntular] numunesi olmak lazım geleceğini kâfi bir vuzuh ile gösterdiğimizi zannediyoruz. Sırf esasa ait olarak verdiğimiz izahattan sonra mukayeseli tarih hakkında en az malumat sahibi bulunanlar dahi anlamışlardır ki, şimdiye kadar tarih meselelerinde en ziyade yüksek sesle söymeye alışmış ve büyük iddialarda bulunmuş olan bir müderrisimiz, milletleri eski ve yeni olarak ikiye ayırdıktan sonra, mesela Fransızlara yeni ve yine mesela Türklere de eski dediği zaman en açık, en basit ve en ictinabı [sakınması] kolay bir tarih hatasına düştüğünün farkına varamamıştır. Bununla beraber biz bu meselenin bütün etrafiyla ve herkes tarafından anlaşılmasını şiddetle elzem addettiğimiz ve her türlü evham ve hayalattan azade, realist ve müspet bir Türk milletperverliğini ancak tarihimizin hakiki çehresini görmekle anlamaya başlayacağımıza kani bulunduğumuz için, bu makalede Köprülüzade tasnifinin ne derecelere kadar yanlış olduğunu göstermek üzere biraz daha izahat vermeyi çok faideli buluyoruz.

***

Fuat Bey, Fransız milleti için yeni bir millet diyor; çünkü onun gördüğüne nazaran, Fransız müverrihleri Fransa tarihini Garbi Roma İmparatorluğu'nun sukutundan sonraki tarih devrinden başlatıyorlar. Diğer taraftan muhterem müderris, Türk milleti için en eski bir millet diyor; çünkü Köprülüzade Bey, Türk tarihini bizzat Hiyong-nulardan başlatıyor. Fuat Bey'in aldanmasına sebep olan hadise buradadır. Merhum Ziya Gökalp, hissi bir tarih ile hissi ve hayali bir milliyetperverlik uyandırmaya çalıştığı sıralarda etrafına birtakım fikirler atıyordu. Bu fikirlerin bir tanesi de Osmanlı sarayı mevcut olmadan evvel Türk'ün var olduğu fikri idi. Ziya Bey, daima bunu söyler ve yazardı. Muhiti itibariyle dünyanın en talihsiz ilim adamlarından biri olan Ziya, Türk milliyetperverliğini uyandırmak için bu fikirleri ortaya atarken, onun etrafında "kahve dövücülerin hık deyicileri" nevinden birtakım gençler de vardı. Ziya bunlara "vurunuz!" diyecek olmuştu, onlar da "öldürdüler!" Ziya'nın ortaya attığı her yeni fikri, eski yeniçerilere mahsus bir

yağmagerlikle [çapulculukla] kapışarak öte tarafta satmaya çalışan müstakbel ulema, nihayet işte, Türk milletini en gafil hayalat içinde uyutacak ve uyuşturacak bir tarih kasideciliğine kadar gittiler ve bize dediler ki, Türk milleti bugün bütün milletlerin en eskisi, en şereflisi, en medenisi vesairesidir. Bu demek olurdu ki, nasıl bugün bizim ulemamız için yeniden öğrenecek hiçbir şey kalmamışsa, nasıl onlar en büyük bir Avrupa darülfünununda en kati bir salahiyetle en yüksek kürsüleri işgal edebilirse, Türk milleti için de yeniden iktisap edilecek [kazanılacak] bir fazilet kalmış değildir! Halbuki hakikat böyle değildi; bugünkü Türk milleti tarihin en yeni milletlerinden biridir ve hatta millet mahiyetini ancak bizim zamanlarımızda iktisap etmiştir. Onun bugünkü müterakki ve medeni milletlerle muvaffakiyetle boy ölçüşebilmesi için daha pek çok zaman çalışması, hem de geceyi gündüze katarak çalışması lazımdır. İşte aciz bir ferdi olmakla iftihar ettiğim milletime karşı bizim söyleyeceğimiz söz de budur!

Fransız müverrihleri Fransız milletinin tarihini milattan birkaç asır sonraki zamanlardan başlatırlar. Çünkü bugünkü Fransız milliyeti ancak o zamanki ahval içinde teşekküle başlamış bulunur. Acaba ondan evvelki tarih Fransız müverrihleri için malum değil midir? Acaba umumi surette "barbar kavimler" namı altında yâd edilen Franklar, Goller, Cermenler, Saksonlar yahut bunlardan daha evvel yaşamış göçebeler hakkında Avrupalı müverrihlerin hiç malumatları yok mudur? Şüphesiz vardır. Hem de bizim Türk tarihi hakkında Deguignes'nin yegâne eserinin sahifeleri arasında fevkalade mühim "keşfiyat" yapmakla tarihi telif ettiklerini zanneden taklitçi iskolastiklerimizin toplayabilecekleri malumattan yüz kat fazla. Böyle olduğu halde acaba neden dolayı bu müverrihler Fransızların tarihlerini binnisbe yeni zamanlardan başlatıyorlar da, barbar kavimlerin tarihlerini kendi tarihlerine karıştırmıyorlar?

Bu sualin cevabını vermek müşkül değildir; zira Fransız tarihini bugünkü Fransa'da, Fransa'nın teşekkülünden daha evvel yaşamış olan kavimlerin tarihlerine bağlamaya mani iki büyük tarih sebebi vardır: Evvela, bugünkü Fransızlar Roma İmparatorluğu zamanında mevcut değildi. Onların yerine o zaman birtakım muhtelif vasıfları haiz göçebe kavimler yaşıyorlardı ki, hepsinin de ayrı ayrı nesilleri ve adları vardı. Roma'nın hâkimiyeti altında yaşadıkları müddetçe bunlar birbirlerine yaklaştılar, sonra da Roma'yı yıkarak onun yerini işgal etmek üzere birbirleriyle mücadele ettiler. Bu mücadele çok uzun sürdü ve hihayet mücadele esnasında birbirlerine karışan bu kavimler arasında zuhur eden yeni bir siyasi hâkimiyet, onları, tamamen ve ayrı ayrı, hepsinden başka ve daha umumi mahiyette bir hars içinde topladı. Binaenaleyh bugünkü Fransız milletini bu kavimlerden hiçbirine doğrudan doğruya bağlamak kabil değildi. Bugünkü milletin içinde o eski kavimlerin hepsinden bir parça vardı. Bütün o eski kavimler bir muhit içinde erimiş ve bir halîta [alaşım] halinde yeni bir milliyet kalıbına dökülmüştü. Saniyen, tarihin muhtelif devirleri muhtelif medeniyet enmuzeclerine [örneklerine] tekabül eder. Roma devri de bir Roma-Latin medeniyeti enmuzecini gösterir. Roma-Latin medeniyeti, uzun bir hâkimiyet devrinden sonra vücuda getirdiği harsı, kendisinden sonra yaşayacak kavim kitleleri için bir numune olarak bırakmış ve Roma'yı yıkan

milletler, onu taklit ede ede ırki vasıflarını muhafaza etmekle beraber hars vasıflarında Latinleşmişlerdir. Fransızlar da bunlardandır. Binaenaleyh bugünkü Fransızlar, Golva, Frank, Vizigot olmazdan evvel daha ziyade Latindirler. Demek oluyor ki, bugünkü Fransızları eski Gol kavimlerine ırken bağlamak kabil olsa bile, harsen bağlamaya imkân yoktur; çünkü bugünkü Fransız harsında Latin harsı daha kuvvetlidir. Dilleri bunun en kuvvetli bir delili olur.

İşte görülüyor ki, haddi zatında birbirlerine bağlı olan bu iki büyük sebepten dolayı Fransız müverrihleri bugünkü Fransızların tarihini ancak bugünkü Fransız milliyetini yapmakta doğrudan doğruya müessir olmuş tarih devrinden başlatarak daha eski devirlerini hesaba katmazlar. Bu hal Kapetiyenler, Karolenjiyenler'den evvelki kavim kitlelerinin tarihini tetkik etmeye mani değildir. Ancak bu tarih ile o tarihi birbirinden ayırmak tarih ilmine göre bir zarurettir; bunun için de Fransızlar ve sade Fransızlar değil, İtalyanlar, Almanlar, İspanyollar, İngilizler, hülasa bütün Garp milletleri öyle yaparlar.

Türklere gelince, birbirlerine gayet yakın birtakım vasıflar gösteren muhtelif Orta Asya kavimleri arasındaki asırlarca devam eden mütemadi muhaceretler, istilalar, ihtilatlardan [karışmalardan] sonra nihayet bugünkü manasıyla bir Türk milliyeti teşekkül edebilmek için her şeyden evvel bedevilikten medeniliğe intikali temin edecek bir tarih muhiti ve bu tarih muhiti içinde de bir yerleşme ve tavattun [yurt tutma] hadisesi vücuda gelmek iktiza ederdi. Ancak bu tavattun sayesindedir ki, yeni tarih devrinin milliyetleri teşekkül edebilmiştir. Cemiyet ve kavim kitleleri göçebe oldukları müddetçe bunların arasında umumi ve şamil bir mahiyeti haiz herhangi müşterek bir hars teşekkülüne imkân bulunmuyor. Ve binaenaleyh bugünkü milliyetlerin teşekkülü için de ilk şart olmak üzere kati bir tavattun istikrara lüzum hasıl oluyor. Türkler bu tarih muhitini Şarki Roma'da, Arap, İran ve Bizans imparatorlukları içinde buldular ve bu üç imparatorluğu, sırf göçebeliklerinin kuvvetine istinaden elde ettikten sonra onların yerlerine yerleşerek tavattun ettiler. Bu devre gelen muhtelif Turanlı kavimler halîtasından mürekkep kitleler tedrici surette Türkleşir veya Türklükten uzaklaşırken bir yandan yeni tarih devrine mensup bir Türk milliyeti teşekkül ediyordu. Bu milliyetin kati surette teşekkülüne mani iki kuvvet vardı: Biri İran'daki şahlar saltanatı, diğeri de İstanbul'daki Osmanlı sarayı. Bunlardan en kolay Türkleşmesi mümkün olan Osmanlı sarayı bir asırdan beri süratle Türkleşmeye gitmiş ise de muvaffak olamayarak nihayet münkarız olmuş [tükenmiş] ve bu suretle yeni bir Türk milliyeti istiklal kazanmıştır. Şimdi Türkiye ve Türk milliyeti vardır; artık bu tarihi bir şeniyet olmuştur. Binaenaleyh bugünkü Türk müellifleri de "Türk milleti"nin tarihini ancak, bu milliyeti tarih kazanı içinde izabe ve isaga eden [kalıba döken] tarih devrinden başlatma mecburiyetindedirler. Çünkü ondan evvelki devir karanlık, müphem, karışık ve içinden çıkılması imkânı olmayacak mütemadi ihtilatlar ve ıstıfalarla doludur. Tavattun etmemiş, yerleşmemiş; yani göçebe halinde bulunan bir cemiyet kitlesi içinde bugünkü manasıyla millet ve milliyet mevzubahis olamaz. Çünkü seyyal ve bîkarar cemiyetler arasında umumi, müşterek, bugünkü manasıyla milli bir hars teşekkülüne imkân yoktur. Milli hars, milliyet

ve millet ancak kati bir tavattundan sonra teşekkül eder. Bunun içindir ki, Fransızlar tarihlerini bu tavattundan başlatırlar ve bunun içindir ki, biz de aynı suretle başlatmak mecburiyetindeyiz.

Bu tarih esaslarına göre Garp milletlerinin tarihleri miladın dördüncü asrından sonra başlamak icap ediyor ve hakikatte de böyledir. Türk milletinin tarihi de her halde ve alettakrip [yaklaşık olarak] onbirinci asırdan daha evvel başlayamaz. Çünkü Türk milleti, o da Garbi Asya'nın bir kısmında, ancak bu tarihlerden sonradır ki, kısmen tavattun etmiş bulunuyordu.

***

Bu izalat ile milletdaşlarımıza şunu söylemek istiyoruz ki, Türk milleti "millet" olarak tarihin en eski milletlerinden değil, belki de en yeni ve en taze milletlerinden biridir. Asilzadeliği şeref sayan müverrihler, milletlerin meziyetlerini eskilikte de görseler, biz mensup olduğumuz milletin taze ve yeni bir millet olmasından dolayı memnunuz. Henüz büyük bir kısmı, hatta bizzat Türkiye hudutları içinde, kısmen göçebeliği ve kısmen aşiret teşkilatını tamamen terk etmemiş olan bu millete, Bordo şarabından bahseder gibi, eskilikle şeref ve fazilet vermeye çalışmak için bir taraftan yeniliğin ve tazeliğin faziletlerini bilmemek, diğer taraftan da tarih ve hayat vakıalarına karşı göz yumarak, körü körüne nazariye icadına uğraşmaktan başka bir şey yapmamaktır.

Unutmayalım ki, Garb'ın bugünkü bize nisbetle eski ve medeni milletleri birtakım içtimai hastalıklarla maluldürler; halbuki Türkiye'nin içtimai hastalıklarla malul olan kısmı, ancak eskimiş Bizans'ın kanıyla karışmış olan İstanbul'dadır. Anadolu Türkü, köylü Türk, göçebe Türk, her nevi cemiyet hastalıklarına karşı saf ve basit bir hayatın, taze ve yeni bir millet olmanın verdiği bu salabet [sağlamlık] kuvvetinin bütün zırhlarıyla mücehhezdir. Türk, taze bir millet olmasıydı köhne Bizans milletini mahvedemezdi; Türk, İran'a ve Arap'a nispetle, yeni bir millet olarak tarih sahnesine çıkmış olmasaydı ne İran'ı, ne Kafkasya'yı, ne Anadolu'yu, ne de hatta Irak ve Suriye'yi Türkleştiremezdi. Türk, eğer taze bir millet olmanın bütün kuvvetleriyle mücehhez olmasaydı bu son istiklal cidalinden muzaffer çıkamazdı. İşte bir tarafta taze ve yeni bir millet olmanın bütün bu tarih vakıaları üzerinde görünen maddi faziletleri ve faideleri, diğer tarafta da eskiliğin, bütün inhidam [yıkılma] ve inkıraz [yok olma] misalleri ile dolu tarihi var. Gençler, isterseniz milletimizin taze ve yeni bir millet olmasında dolayı bizimle beraber memnun olunuz veyahut isterseniz siz de düzmece bir asilzadeliğin afyonlarını yutarak şeref ve fazilet hülyalarına dalınız!

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

... Eğer biz bu ilim cüretkârlığını göstermeyecek olursak, Ashab-ı Kehf'in derin uykusuyla uyumakta ve tatlı tatlı şöhret ve muvaffakiyet rüyaları görmekte olan büyük ulemamızın kımıldanacakları yoktur.

Tarihimizin mana ve mahiyetini müstacelen [acilen] tahlil ve tetkik mecburiyetinde olduğumuzu ne kadar tekrar etsek azdır. Onu anlamadıkça bugünkü hayatımız hakkında muayyen bir fikir edinmeye ve binaenaleyh bugünkü Türk cemiyetinin muhtelif organları tarafından ifa edilen vazifelerin ve bunların mütekabil tesir ve teessürlerinin mahiyetini tanımaya imkân yoktur. Bunun için tarihimizin eski devirlerine ait bünyevi bir tahlili takiben, yeni devirlerine ait bir izah tezini taslak halinde ifade etmek üzere bu makaleleri yazmaya teşebbüs ediyoruz. Evvelkiler gibi bu makaleler de birçok noksanlarla doludur. Fakat bu tezi vücuda getirmek üzere kullandığımız usulün müspet bir tarih ve içtimaiyat usulü olduğunu iddia edebiliriz. Noksanların vücudunu, bu tarzda ilmi bir tarih ve cemiyet izahının çok yeniliğine atfederek bizi ayıplamayacak ve kusurlarımızı gösterecek olan karilerimize şimdiden minnettarlıklarımızı takdim ederiz. Henüz dalalet [doğru yoldan çıkmak] içinde bulundukları halde ulemalık şöhretlerini kurtarmak için dalalette devamdan başka çare bulamayanlar hakkında ise zaten söyleyecek sözümüz yoktur.

***

Kısa Bir Mukaddime

Osmanlı İmparatorluğu içinden Türk Cumhuriyeti nasıl çıktı? Osmanlı ecdadının asırlarca hüküm sürmüş ananeleri içinde yetişen içtimai bir muhit nasıl Türkleşmeye doğru gitti? Osmanlı ruhu, bugün hâlâ niçin ve nasıl yaşamaya çalışıyor? Türk milliyeti ve Türk milleti Osmanlı ruhunun hâkimiyetinden kati surette nasıl kurtulacak ve kendisine ne suretle halis ve tam bir Türk varlığı vücuda getirecek? Osmanlı ve kapıkulunu Türk'ten ayırmaya matuf makalelerimizden sonra bu suallerin zihinleri şiddetle işgal etmesi çok tabii olur. İşte bu yeni makalelerimizle de bu suallerin ihtiva ettiği esaslı noktaları izaha çalışacağız. Yapmak istediğimiz şey budur: Osmanlı'dan Türk'e doğru giden tarih devrini ana hatlarıyla izah etmek...

Derhal itiraf edilmek lazımdır ki, bu çok mühim bir iştir. Bir buçuk asırlık bir tarih devrinin bütün ana hareketlerini içtimaiyat usulüyle tahlil ve tenkit etmek, hadiseleri ayırmak, onları muayyen bir tertip ve tasnif içine aldıktan sonra, bunlardan çıkarılacak manaları herkesin anlayabileceği bir şekilde meydana koymak ve

nihayet bir buçuk asırlık bir tarih hareketini bütün esas düğümleriyle bağlaya bağlaya milli bir hayat tekâmülünün bütün halkaları tamam bir silsilesini vücuda getirmek... Bu elbet müşkül bir iştir! Bununla beraber biz böyle bir teşebbüsü tecrübeden çekinmiyoruz; çünkü bu tecrübelere girişmek artık Türk milleti için bir zaruret olmuştur; hayatımızın nereden gelip nereye gittiğini, koskoca bir cemiyet kitlesi içinde kimin hangi vazifeyi nasıl gördüğünü, bundan ne gibi neticeler çıktığını anlamak mecburiyetindeyiz. Bu mecburiyet içinde artık cesaretsizliğe cevaz yoktur; kim bu hayattan ne anlamışsa onu meydana koymaya ve onu müdafaa etmeye hazırlanmalıdır. Binaenaleyh cesaretimizin ilk sebebi budur. İkinci bir sebep olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, eğer bu ilim cüretkârlığını göstermeyecek olursak Ashab-ı Kehf'in derin uykusuyla uyumakta ve tatlı tatlı şöhret ve muvaffakiyet rüyaları görmekte olan büyük ulemamızın kımıldanacağı yoktur. Hatta bizim bu cüretkârlığımızın dahi kendilerini harekete getireceğinden şüpheliyiz; ancak biz vazifemizi yapalım da onlar varsın tatlı rüyalarında devam etsinler! Bizi bu tecrübeden korkmaya sevk eden üçüncü bir âmil de, kullandığımız usulün ilmi kuvvetidir. Tarihe içtimaiyat usulü tatbik edilmediği müddetçe, tarih manasız bir sürü malumat yığıntısından ibaret kalmıştı. İçtimaiyat usulü tarihin bütün esrarlarını dağıtıyor ve bütün karanlıklarını parçalıyor. Avrupalı âlimler, bilhassa yarım asırdan beri, beşeriyet tarihinin en karanlık noktalarını bile tenvir ve izahta, beşerin bütün hayatının manasını göstermekte bu usulden çok büyük bir istifade temin etmişlerdir. Onların bütün beşeriyat tarihine tatbik ettikleri sihirkâr bir usulü, tarihimizin binnisbe çok vesikaya malik olan en yeni bir devri üzerinde biz niçin bir kere tecrübe etmeyelim?

İşte, başlıca bu üç büyük sebepten aldığımız kuvvetle, tarihimizin bir buçuk asırlık bir devrine ait çok esaslı bir izaha girişmek şeklinde bir tecrübeye kalkıyoruz. Bu tecrübe bir taslak olacaktır. Onu bilahare biz de ikmale çalışacağız; fakat eminiz ki, bizden daha layıklar da bu taslak üzerinde çalışmayı, onun eksiklerini bulup göstererek, noksanlarını itmama [tamamlamaya] çalışarak, bütün milletin hayatını temsil eden bütün bir tarih devrini vuzuh içinde ifade etmeyi bir vazife bileceklerdir. Bunun için hatalarımızdan memnun olacağız; hiç olmazsa ikmal vesilesini biz izhar etmiş [göstermiş] bulunacağız! Fakat buna rağmen içimizdeki korku büyüktür; öyle bir tarih devrini izaha kalkışıyoruz ki, Osmanlı tarihinin en karışık, en çok hadiselerle dolu, en girift vukuata sahne olan bir safhasını ihtiva eder. Böyle bir safhayı izaha çalışmak, bilhassa önümüzde bu yolda hiçbir numunenin ve hiçbir tecrübenin rehberliği olmaksızın bu işe teşebbüse kalkmak belki de büyük bir fedakârlıktır; bizim, beyinleri kapıkulu hurafatı içinde çürümüş zavallı meşhurlarımızdan korkmaya mahal olmasa da belki yeni neslin bir yandan yetiştirmekte olduğu henüz meçhul zekâlar tarafından kuvvetli bir itiraza uğrayarak yapmaya çalıştığımız tarih binasının bir anda yıkıldığını görmek tehlikesi yok mudur? Bununla beraber kendi kendimize kaç senedir irad ettiğimiz bu sual karşısında ricat etmiyoruz; bizim kurmaya çalıştığımız tarih sistemini bir darbede yıkacak bu ilim kuvveti çıktığı gün, biz sistemimizin karşısında muvaffakiyetsizlikten ve yeisten ağlayacak değiliz; belki de bizimkinin yerine onu yıkmak için kurulacak tarih abidesinin bi-

zim, yani hepimizin olacağını düşünerek şimdiden memnun oluyoruz. O zaman da kazanacak biziz, hepimiz; Türk milleti! Şu halde neden korkalım:

Nasıl oldu da Osmanlı İmparatorluğu parça parça dağıldı ve nihayet içinden bir Türk Cumhuriyeti çıktı. İstiklaline ve milli hayatına yeni kavuşan bu Türk milleti dün ne gibi içtimai bir istihale [başkalaşım] geçirmişti? Bugün hangi şanlı hayat şartları içinde bulunuyor? Onun milli uzviyeti ne gibi organlardan mürekkeptir? Bu organlar ne gibi vazifeler ifa ediyorlar ve nasıl bir mahsulü verecek bir faaliyet sahibidir? Kimin adı nedir ve kim hangi gaye ile ne yapmak için uğraşıyor? Vazifemiz bütün bu suallere cevap vermek, hayatımızın nereden gelip nereye gittiğini göstermektir. Bu vazifeyi ifa ederken ne gibi noktalara ehemmiyet vereceğimizi de burada bir lahza izah edelim:

Evvela her nevi hisler ve ihtiraslardan tecerrüde [soyunmaya] çalışacağız. Bir hadiseyi tahlil, bir tahavvülü izah ederken her şeyden evvel "objektif" olmaya gayret etmek ilk vazifemizdir. Arada bazı hararetli fikirler karışsa da bu, sırf herhangi bir müşahedeyi ilmi bir objektiflik içinde tespit ettikten sonra, onu herkese daha canlı bir şekilde ifade etmiş olmak için ihtiyar edilecektir [seçilecektir].

Saniyen, yeni veya eski bütün kapıkulu vakanüvisleri tarafından şimdiye kadar tarihimize ait neşredilmiş olan her türlü ilmi kıymetten mahrum birtakım beylik fikirleri bir tarafa bırakarak münhasıran bize usulümüzün gösterdiği istikamette yürümeye çalışacağız. Bu, haddi zatında ilmi bir usulün ilk ve son şartıdır. Yeni sistemleri kavramak isteyen zihinlerin bir an için olsun eski sistemleri de bir tarafa koyarak hareket etmeleri elzem bulunduğunu ilk defa olarak söyleyen Descartes'ın bu kaidesini burada karilerimize hatırlatmak isteriz. Bu makaleleri okurken, tarihimize ait olmak üzere müverrihler tarafından ihtira edilmiş [uydurulmuş] olan ukalalıkları bir tarafa koymak lazımdır.

Salisen, bu tetkikatta usulümüzün esasını içtimai tekâmülün dikkatle takibi ve bu tekâmülde hâkim rolü oynayan iktisat ve hayat için tetkikatımıza Avrupa'daki iktisadi inkişafın tetkiki ile başlayacağız ve tarihimizin hareketlerini tetkik ederken onun oynadığı birinci derecede müessir rolü bilâinkıta [kesintisiz] takibe çalışacağız. Binaenaleyh ilk makalelerimiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'tan evvelki vaziyetini tetkik ettikten sonra, Avrupa'daki içtimai ve milli inkişafları göstermeye hasredilecek ve bu inkişaflar esnasında iktisat, yani hayat kuvvetinin tesirleri bir an bile gözden kaçırılmayacaktır. Bizim kanaatimiz öyledir ki, son bir buçuk asrın Osmanlı veya Türk manasını vuzuh ile görmek için İstanbul'dan Avrupa'ya değil, Avrupa'dan İstanbul'a bakmak lazımdır.

Rabian, bütün bu tarih hareketini izah ederken asla evvelce kabul edilmiş bir fikir va alışılmış bir his gibi şeylere iltifat etmeyeceğiz. Yalancılık ve riyakârlık, kasidecilik ve edebiyat bizden zaten uzaktır; fikirler ve hisler daima değişebilir şeylerdir. Değişmeyen, aldanmayan ve aldatmayan yegâne şey madde ve vakıadır. Biz münhasıran bunlarla meşgul olmaya çalışacağız. İtiraf edilmek lazımdır ki, bu noktada noksanımız çoktur; mesela gönül isterdi ki, Osmanlı İmaparatorluğu'ndaki her tahavvül [değişme] hadisesini izah ederken ortaya birtakım rakamlar koyabilelim. Heyhat, bizim hayatımızın bütün hadiselerini kaydetmek için kulla-

nılan yegâne rakamlar, vakalara tarih düşüren kasidecilerin ebced hesaplarından ibarettir!.. Bunun için bu noktadaki noksanlarımız büyük olacaktır.

Bütün bu noksanlara rağmen müdekkik [inceleyen] karilerimiz bu makaleleri takip ettikten sonra karşılarında bütün çizgileri vazıh, canlı bir bina kurulmuş olduğunu göreceklerdir. Bu bina, parça parça yıkıldığını gördükleri Osmanlı tarihinin enkazı üzerine kurulmuş bir Türk tarihinin ana duvarlarından ve ana taksimatından ibaret olacaktır. Karilerimizi bu binanın içine sokup onun bütün köşelerini, bucaklarını kendilerine gösterebilecek miyiz? Hayır; fakat eminiz ki, bu binanın duvarları yükseldikten, taksimatı yapıldıktan, çatısı örtüldükten sonra onu bütün teferruat ve tafsilatı ile tamamlamak işi artık büyük hamlelere muhtaç kalmayacaktır. Yeni yetişen Türk nesilleri bu yeni kurulan millet binasının en küçük noksanlarını ikmal için en ince ilim usullerini kullanmakta büyük muvaffakiyetler gösterecek, bizim gibi alaydan yetişme ilim adamlarının noksanlarını örtmek semahatından kaçmayacaklardır.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti

Mukaddime

Tarihimizin "Osmanlı" İmparatorluğu'ndan "Türkiye" Cumhuriyeti'ne intikal safhasını izah etmek için bir tecrübeye başlıyoruz. Bu aynı zamanda Türkler için milli bir teşekkül devrinin tamamlanması tarihi demektir. Bu devir, zahirde çok yeni zamanlardan başlar. Fakat hakikatte öyle değildir; "Osmanlı"nın "Türk"e inkılap etmesi, yani Türkler için muasır milliyet şuurunun teşekkül eylemesi hadisesi ne bir Kanun-ı Esasi ilanı, ne de bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun meydana gelmesi vakasıyla izah edilemez. Bu, çok derin, çok şumullü ve çok gerilere doğru giden bir tarih hareketidir. Tarih hareketi ise, bizim her hâkimiyet devrine başka kelimelerle dalkavukluk eden kapıkulu vakanüvislerinin zannettikleri gibi, birtakım şahısların veya siyasetlerin, akıl ve tedbirin, yahut hâkimiyet ve siyasetin eseri değil, belki de bütün beşer cemiyetinin, hayat kavgası arkasında geçirdiği tekâmülün ve bu tekâmüle hâkim olan "şey"lerin mahsulüdür. Tarihe "şahıs" ve "mantık" eseri olarak, şahsa ve mantığı göre bakmak zamanı, bizim müverrihler itiraf etmeseler de geçmiştir. Tarih de bir "şey" gibi mütalaa edilmek lazımdır. Tarihin vakaları ne fevkalbeşer bir irade-i külliyenin emri, ne de fevkalade bir şahsiyetin siyasi bir iradesi ile tekevvün ediyor [meydana geliyor].

Tarihin hareketi, kendi kanunları dairesinde hayatın ve cemiyetin hareketidir. Cemiyetin hareketini idare eden kuvvetleri görmedikçe, onları yakından tetkik ve izah etmedikçe tarihin hareketini anlamak kabil değildir; bunun için biz de bu tarih devrinin izahını, onun siyasi vukuatının tetkikinden değil, içtimai hareketler tahlilinden, bu içtimai hareketlerin üzerinde amil olan kuvvetlerin tanınmasından ve hadiselerin, sebep ve müsebbip alakaları ile teselsül [zincirleme] ve teakubunun [birbiri ardından gelme] görülmesinden bekliyoruz.

Binaenaleyh "Osmanlı"nın "Türk"leşmesi tarihini tetkik için hayli eski zamanlara kadar ricat etmek lazımdır. Belki bu Türkleşme hareketinin başlangıcını bulmak için, hatta fütuhatın durduğu ve Osmanlı devşirmesi, kendisini besleyen ecnebi kanından mahrum kaldığı zamanlara kadar dahi çıkmak icap eder; fakat biz bu kadar geriye gitmeye lüzum görmüyoruz; bu tarihi istihale [başkalaşma] devrinin hazırlanma safhalarını atlayarak hareket devirlerinden başlayacağız. Bunun için de en tabii nokta olarak Vaka-i Hayriye hatıra gelir. Biz de bu noktayı intihap ediyoruz.

Fakat Vaka-i Hayriye'yi Vaka-i Hayriye olarak tetkik etmezden evvel bir kere Vaka-i Hayriye'den evvelki Osmanlı İmparatorluğu ile o devirdeki Avrupa'yı tet-

kik etmek lazımdır. Bu tetkikatı da o devirlerin siyasi hadiselerine ait malumatı birbiri arkasına sıralamak şeklindeki mutat ve klasik usul ile değil, içtimai ve medeni hayatın hareketlerini tahlil ve izah eden yeni tarih ve usulüyle yapmak icap ediyor. Bunun için evvela Avrupa'da hayat, cemiyet ve medeniyetin hareketinin o devirlerdeki vaziyetini tetkik edeceğiz; sonra Osmanlı İmparatorluğu içindeki hayata bakacağız; daha bir müddet sonra Avrupa'da kuvvetli bir hamle ile etrafı istila eden medeniyet hareketinin Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki hulul ve nüfuzunu gözden geçirerek Vaka-i Hayriye'den Tanzimat'a, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e ve Meşrutiyet'ten Cihan Harbi'ne kadar geleceğiz ve orada duracağız; çünkü henüz yeni bir devir, tarih gözüyle tetkik edilebilir derecede eskimiş değildir. Bununla beraber bu tecrübe, bugünkü hayatımızın da izahına yardım edecek ve bilhassa milletler arasında yeni doğan Türk milletinin harici ve dahili siyaset sahnelerindeki vaziyetini tenvir ve tayin hususunda hayli faideli olacaktır.

On Sekizinci Asra Kadar Avrupa Cemiyeti

On sekizinci asırdaki Avrupa cemiyetini hakkıyla anlayabilmeleri için karilerimize evvela on sekizinci asra kadar olan Garp cemiyetini tanıtmak ihtiyacı vardır.

Roma İmparatorluğu göçebe barbarlar tarafından istila edildikten sonra bir müddet aşiret reislerinden türeyen irili ufaklı hükümdarlarla Allah namına icra-yı hükümet iddiasında bulunan papalar arasında bir hâkimiyet mücadelesi cereyan eder. Bu, aynen bizim İslam Şarkı'nda Tavaif-i Müluk devri dediğimiz devirdir. Henüz İslamiyet'in zuhuru sıralarında Garp'ta Tavaif-i Müluk devri çoktan beri başlamış bulunuyordu. Bu devrin içtimai hususiyeti şudur: İlk tarih devrinde kurulmuş olan bir medeniyet şekli, tekâmülün en son derecesini bulduktan ve meydana yeni bir hayat anlayışını ihtiva eden yeni bir din çıkardıktan sonra, kendi dahili nizamı ve kendi içtimai bünyesi ile kendi kendisini tutamayarak, onun zamanında vücuda gelmiş olan mamureleri istilaya koşan göçebe kuvvetler karşısında mağlup olur ve yıkılır. Bu göçebeler, istila esnasında eski devrin medeniyetini yıkarlar, tahrip ederler. Fakat aynı zamanda, taklit suretiyle, ondan birtakım şeyleri muhafaza ederler ve bu suretle eski bir medeniyet devrini, yeni ve canlı bir cemiyet kitlesi eliyle kısmen muhafazadan sonra bilahare onu, daha başka bir şekilde ve bu defa ibda [meydana getirme] suretiyle itmam [bitirme] ve ikmale muvaffak olurlar. Bu, gerek Garp'ta gerek Şark'ta beş asır kadar bir fasıla ile, hemen hemen aynı tarzda cereyan eylemiştir. Altıncı milat asrında papa, Hazreti İsa'nın halifesi hâkimdi. Sonraları göçebe reisleri tedrici surette hanedanlar kurmuşlar ve siyasi hâkimiyeti tedricen kendi ellerine geçirmişlerdir. Şarlman İmparatorluğu ile Melikşah İmparatorluğu arasında içtimai tekâmül bünyesi itibariyle hemen hemen hiçbir fark yoktur. Her iki imparatorluk devrinde de kılıç hâkimiyeti azami derecesini bulur ve kitap hâkimiyeti tabi bir kuvvet haline gelir. Bu devirde içtimai hâkimiyet iki unsurun elindedir: Aşiretler içinden çıkan ve aşiretlerin iptidai, fakat mütesanit ve canlı kitlelerine istinaden hüküm sürerek ve tedricen aşiretlerden uzaklaşarak şehirlileşen zorba asilzadelerle, kitap kuvvetine istinaden halk kitleleri üzerinde manen hâkim olan ulema. Bu Tavaif-i Müluk devrinin ilk safhasında henüz orta tarihe mahsus olan içtimai iktisat nizamı teessüs etmemiştir. Henüz mül-

kiyet hakkı son tekâmül devrine girmemiştir. Henüz toprak mülkiyeti tamamen teessüs etmemiştir. Mülk Allah'ındır ve ona, Allah namına zorba, hükümdar, mütasallıtîn [peşini bırakmayanlar, tasallut edenler] hâkim olur. "Arazinin rakabesi[nin] devlete ait" olduğunu söyleyen bizim hukuk müdevvenatımıza [sıralanmış, kitap haline getirilmiş], daha yakın zamanlara kadar hemen her evin saçağında "Ya malikü'l mülk" levhasının asılı olmasına bakılırsa Türkiye toprak mülkiyeti devrine henüz girmekte bulunuyor.[23] Mülkün sahibi ancak onun mutasarrıfı olabilir. Bütün toprak doğrudan doğruya papadan veya halifeden kuvvet alan ve ellerindeki kılıçları da gökten aldıklarını söyleyen prenslerin malıdır. Onlar bu mülkü istediklerine verirler. Bu istedikleri de kendisine harpte cebir ve tahakkümde, zorbalıkta yararlıkları dokunanlardır. Bunların tarihteki umumi ve müşterek isimleri Garp'ta şövalye, Şark'ta, aynı manayı ifade etmek üzere, sipahidir. Toprağın tasarruf hakkı, ilk devirde barbar imparatorlar tarafından bu sipahilere verilir; bu suretle timarlar ve zeametler vücuda gelir. Bir zaman bu timar ve zeamet usulü devam eder; yavaş yavaş timarların mutasarrıfları, tedrici bir tekâmül ile türlü türlü şekillerden geçerek, nihayet topraklarının sahibi ve "maliki" olurlar: Bu devrin adı da toprak derebeyliğidir. Bunun ilk safhasında artık büyük bir hükümdar nüfuz ve satvetinden eser yoktur; onun hâkimiyeti ve "memleket" malikânesi üzerindeki tasarruf hakkı parçalanmış, dağılmış, toprak derebeyleri arasında inkısama [bölünmeye] uğramıştır. O devrin bütün içtimai iktisat nizamına hâkim olan kuvvet bu toprak sahiplerinin elinde bulunur.

Ancak bütün hâkimiyet onların elinde değildir. Kitap sahiplerinin de bu hâkimiyette bir hisseleri vardır. Bu cemiyet devrinde zahiren din bütün müesseselere hâkim bir şekilde göründüğü için ve halk üzerinde ulemanın büyük bir nüfuz ve tesiri bulunduğundan dolayı, muhtelif iki sebep altında, ilk safhada vakıflar göze çarpar.

1- Her kim malını bir hayır müessesesine vakfederse, onu doğrudan doğruya Allah'a vermiş olduğundan artık bu malın üzerinde hükümdarın hiçbir hak iddiasına imkân kalmaz. Bu suretle mülkünün bir kısmından geçmiş olan servet sahibi, bu servetinin diğer bir kısmını olsun, mütevellilik suretiyle, herhangi bir taarruzdan ve tecavüzden kurtarmış olur.

2- Ulema (veya ruhban) bu vakıflar etrafından geçindikleri için halk arasında vakfın taammümü [genelleşmesi] için propaganda yaparlar ve bu suretle dini ve içtimai birtakım hayır müesseseleri etrafında birtakım mevkuf servetler toplanır.[24] Vakıfların toplanması bu devrin ilk safhasıdır. İkinci safhasında, tedricen toprak derebeyliği zuhur ederken, yani toprak artık Allah namına icra-yı hâkimiyet eden hükümdarın hâkimiyetinden çıkıp da (şövalye) sipahilerin ve daha doğrusu onlar-

---

23 İslam'da mülkiyet hukukunun tekâmülü, en geri şekli ile Tanzimat'a kadar kapıkulu hukukunda yaşamıştır. İran Türklerinde toprak mülkiyeti hayli eski zamanlardan beri teessüs etmiş bulunuyordu.

24 İbni Haldun, ilk defa olarak bu tarih hakikatini bütün sarahatiyle görmüş ve söylemiş olan müverrihtir. Cevdet Paşa'nın tercüme ettiği *Kitab-ı Sadis*'in "Fasl-ı Hamis"ine müracaat ediniz. [*Mukaddime-i İbn Haldun,* İstanbul, 1277].

dan türeyen nesillerin şahsi mülkleri haline inkılap ederken, bundan ulema sınıfı da hisselerini alırlar ve vakıfları doğrudan doğruya din müesseselerinin mülkü haline getirerek, bu müesseseleri idare eden ulema ve ruhbanın maişet vasıtası yaparlar. İşte bu tekâmülün ikinci safhası bizim Türkiye tarihinde yoktur.[25] Toprak derebeyliğini olduğu gibi bu *klerje* sınıfı teşekkülünü de atlayarak tekâmül ediyoruz.[26] Bilahare gösterileceği veçhile Türk Cumhuriyeti'nin bugünkü içtimai hastalıklarının büyük bir kısmı işte bu devir atlama zaruretinden neşet ediyor.

On sekizinci asra kadar Avrupa cemiyeti işte bu iki sınıfın hâkimiyeti altında idi. Doğrudan toprağa sahip olan derebeyleri toprak üzerinde yaşayan bütün halkın canına ve malına sahipti. Vakıa halk, zahirde bütün hürriyetleri haizdi; fakat hakikatte toprağın esiri olmak dolayısıyla derebeyinin de esiri oluyordu. Bunun gibi *klerje* sınıfı da derebeyinin yanında bir kısım toprağa ve bir kısım malikâneye sahipti; kendi sahip olduğu toprak üstünde ve bilhassa kilise malikâneleri içinde, kilise cemiyeti arasında hatta birtakım kazai haklara da sahip bulunuyordu. Bu suretle ilk tarih devrinin *esklavaj* usulü yerine orta tarih devrinin *servaj* usulü kaim olmuştu. Birinci devirde insan insanın *bilavasıta* esiri idi; ikinci devirde *bilvasıta* esiri oldu.

Toprak derebeyliği devrinde ikinci esaslı bir tahavvül daha vukua gelmişti: Evvelce cemiyet kitleleri hudutsuz ve topraksız, yani göçebe idiler. Hudutları sırtlarında cemiyetler iklimden iklime göçüp giderlerdi. Her göçebe cemiyeti kendi kendisini idare etmek salahiyetini haizdi. Bunlar bir araya toplanarak birtakım aşiret müttehideleri şeklinde devlet kurdukları zaman dahi her aşiret, kendi içtimai hududu dahilinde kendi kendisini idare edebilirdi. Sonraları, barbar krallıkları ve barbar imparatorlukları zamanında merkezi hâkimiyet ve kudret artmış, geniş bir saha üzerinde yayılan cemiyet kitleleri arasında adem-i merkeziyet ve mahalli muhtariyet hakları zail olmuştu; toprak derebeyliği, başka bir şekilde, bu adem-i merkeziyeti iade etmiş oldu. Bu da büyük bir tahavvül idi.

Toprak derebeyliği devrinin en mühim hususiyetlerinden biri de insanların ta-

25 Buraya şu mülahazatı ilave etmeksizin geçmek doğru değildir. İndî ve subjektif mantık ile muhakemeli tarih (!) yazan eski ve yeni müverrihlerimize bakılırsa, bu evkaf gayet büyük bir medeniyet delilidir. Bunlara göre Medrese-i Nizamiye'yi tesis eden Selçukiler zamanında, yahut bütün İstanbul'u bir vakıf haline getiren Osmanlı devrinde Türklerin yüksek bir medeniyet sahibi olmaları lazım gelir. Halbuki bu devir Garp tarihinde biz Şark'takinden çok evvel geçmiş, askeri imparatorluklar devrine mahsus olan medeniyet atlatıldıktan sonra milli medeniyet devrine doğru geçildiği zamanlardadır ki, ancak İstanbul'un fethinden sonra bizde henüz büyük vakıflar vücuda gelirken Garp medeniyeti keşfiyat devrine girmiş ve "Rönesans" dedikleri milli teşekküller medeniyeti başlamıştır. Köprülüzade Fuat Bey'in Osmanlı Devleti için "bugünkü manasıyla medeni devlet" demesi de bu kabildendir.

26 Halbuki İran ve Kafkas Türkleri arasında bu devir çoktan beri başlamıştır. Camiler, medreseler ve her nevi din müesseseleri kendi mülklerinin sahibidirler. Bunların idareleri de bu müesseseleri idare eden ulema sınıfının elindedir. Bizdeki vakıflarla oradaki mülkler arasındaki farkı bir Şialık ve Sünnilik farkı halinde mütalaa etmek yanlıştır. Zira aynı hal Sünniler arasında da mevcuttur.

vattun [yurt edinme, yerleşme] etmiş olmaları, artık toprak üzerinde babadan oğula intikali kabil bir servet terakümünün [birikiminin] vücuda gelmesine sebep olmuştur. Bu derebeylik devrinin en büyük meziyeti, bugünkü medeniyeti vücuda getirmiş olan servet terakümünün bu suretle temini olmuştur. Bu devirde artık müsadere ve yağma dedikleri şey kalmamıştır. İnsanlar, istedikleri gibi servet sahibi olabilirler. Bunları istedikleri gibi kullanırlar ve hiç kimse tarafından dokunulmayacağından emin olarak, evlatlarına bırakabilirlerdi. Mülkü sultanın taarruzundan kurtarmak için vakıf sigortasına müracaat etmek ve bu suretle onun kıymetten ve istikrardan sukutuna bais olmak zarureti de yoktu. Binaenaleyh servet serbestçe teraküm ediyor ve onun terakümü nispetinde de medeniyet artıyordu. İnsan, yağma ve tahrip suretiyle servet elde etmek devrinden çıkmış, kati surette mülkiyet devrine girmişti. Ferdi mülkiyetin her türlü taarruzdan masuniyeti düsturunu içtimai bir akide haline getiren bu toprak derebeyliği devri, bu haktan istifade eden kitlenin asilzade ile rahipten ibaret iki sınıfa münhasır kalmasına rağmen, yeni tarih-i medeniyetin, Rönesans'ın en kati amili olmuştur; çünkü ferdi mülkiyetin bu masuniyetidir ki, bir kısım insanlara çalışmak, çalıştırmak, kazanmak, servet ve mülk sahibi olmak hırsını vermiş ve insanlar çalışa çalışa servet ve medeniyet sahibi olmaya başlamışlardır.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

On Sekizinci Asırda Avrupa

On sekizinci asra kadar Avrupa'da millet kitlelerini vücuda getiren başlıca kuvvet, toprak mülkiyetinin takarrürü [yerleşmesi] idi. Toprak mülkiyetinin ve alelumum [genel olarak] hususi mülkiyetin takarrürüdür ki, bugünkü medeniyetin banisi olan "burjuva" sınıfının doğmasına sebep olmuştur.

Geçen haftaki makalemizde gösterdik ki, derebeylik devrinin vasıl olduğu en mühim içtimai netice "hususi mülkiyet"in kati surette teyit ve tahkimi olmuştu. Daha on dördüncü asırda takarrür etmeye başlamış olan bu nizam, ferdin her türlü taarruzdan masun bir mülkiyet sahibi olabilmesi nizamı, bugün içinde yaşadığımız büyük medeniyet devrinin en başlıca amillerinden, en başta geleni, birincisi olmuştur. O devirde henüz beşerin elinde en mühim istihsal vasıtası toprak idi. Bunun için insan ile toprak bu devirde kati surette birbirlerinin sahibi olmuşlardır. Hıristiyanlık zuhur edinceye kadar insanlar mensup oldukları aşiretlerin isimlerini taşırlardı. Hıristiyanlık bu aşiret ailelerinden çıkan Roma asilzadeliği istibdatına karşı mazlum sınıfların bir isyanı olduğu için eski hasep ve nesep şerefi yerine yeni bir din şerefi ikame etmiş ve insanlar da artık yalnız dini isimleriyle yâd edilmeye başlamıştı. On birinci asırda henüz insanların isimleri yalnız vaftiz adlarından ibaret idi. Bizde nasıl bugüne kadar isimler Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin, İbrahim, Hüsamettin gibi dini adlardan ibaret idiyse, Hıristiyanlık da on birinci asra kadar bunu muhafaza etmişti. Yalnız dördüncü asırdan itibaren süratle kesafet kesbeden barbar istilası arasında yeniden aşiret isimleri çıkmıştı: Bizde olduğu gibi, kan rabıtalarını kuvvetle hatırlayan bir kısım insanlar, kendilerini mensup oldukları aşiretler ve ekseriyetle bu aşiretlerin reislerinin adıyla tevsim ediyorlardı, bizde Afşarlı, Osmanlı, Ramazanlı, Karakeçili; Avrupa'da Kapetiyen, Fransuva gibi. Halbuki derebeylik devrinin neticesi asaleti toprağa bağlamak oldu. Toprak insanın olduğu gibi, insan da toprağın oldu. Asilzadeler, nesillerinin mensup olduğu aşiretten veya herhangi bir "ruh" veya "efendi"den değil, malik oldukları topraktan isim aldılar; Fransa'da isimler, toprağın isminin evveline bir "de", Almanya'da bir "von", İngiltere'de bir "of", İtalya'da bir "di" ilave edilmek suretiyle teşekkül etti: Kont de Valoi, Şövalye de Tur gibi. Bu suretle cemiyet tarihinde yeni bir medeniyet devrinin temelleri kurulmuş oldu. İnsan, o devrin en mühim istihsal vasıtası olan toprağa malik olmak sayesinde şeref kazandığı-

na hükmediyordu. Binaenaleyh ferdi mülkiyet her türlü halel ve taaddiden [adaletsizlikten] masun surette teessüs etmiş oldu.

On birinci asırdan on sekizinci asra kadar devam eden tarih devrinde insanlar bütün kuvvetleriyle servet sahibi olmaya çalışırlar. Toprak sahipleri başta olmak üzere ruhban, tüccar, sanat sahipleri, herkes, ya müktesep servetinin muhafazası kaydı yahut da yeni yeni servetler iktisabı uğrunda mütemadi surette çalışır ve didinirler. Bu devir, Garbi Roma İmparatorluğu'nun hudutları dahilinde en geniş manasıyla ve yeni tarzda bir adem-i merkeziyet vücuda getirir. Her meslek, her sanat, her sınıf kendi arasında birleşir, her toprak hududu kendisini diğerinden ayırır; bir zamanlar Roma'daki mütegallip imparatorların aynı emri ve aynı cebri altında ezilen bir memleket sahası üzerinde, şimdi her taraf ve her şey muhtar bir teşkilat sahibi olmuştur; topraklar, muhtelif sahiplerinin idareleri altında birbirinden ayrılır; önce her tarafta müstahkem şatolar vücuda gelir ve bu şatolar hep birden işleyen birtakım insanların, çiftçilerin, kendi kendilerini idare etmelerini temin eden adem-i merkeziyetlerin tahassungâhları [sığınma yerleri] olur; sonra, yavaş yavaş teraküm eden servetlerle etrafları surlarla mahdut şehirler (Almanca *burg*'lar) vücuda gelir ve bu *burg*'ların içinde birtakım ticaretler temerküz ve sanatlar teşekkül eder. İnsanlar yavaş yavaş, birtakım sınıflar ve meslekler halinde teşekkül ederler ve içtimai uzviyetleri vücuda getirirler. Bir aralık bu teşekküller o dereceye kadar gider ki, nihayet birtakım meslek teşkilatlarının bir araya gelerek bir memleketin idaresini ellerine aldıkları görülür. (Mesela Paris, uzun bir zaman esnaf teşkilatlarından mürekkep bir meclis tarafından idare edilmiştir.)

Toprak derebeyliğinin temin ettiği bu adem-i merkeziyet, Garp milletleri arasında yeni doğacak milliyetleri hazırlamakta esas teşkil etti. Roma'nın istilası esnasında cemiyetlerde cüz-i tâmmlar [bütün, parçalandığında vasfını kaybeden] aşiretler, semyeler halinde idi; ondan daha evvel de bütün medeniyetler hep bu yolda cüz-i tâmmlar ile başlamıştı. Halbuki bu defa, yeni cüz-i tâmmlar, kan rabıtalarının tayin ettiği seyyar bir mahiyette değil, belki de toprak gibi müstekar bir şeydi. Garbi Avrupa'nın yeni milliyetleri de bu suretle vücuda geldi. Nasıl göçebe cemiyet cüz-i tâmm içinde en ziyade nüfuz ve kuvvet kazanan reisler arasında tedrici bir istifa [ayıklanma] ile bir tanesi hepsinin hâkimi oluyor idiyse, bu defa da toprak sahipleri arasındaki nüfuzlular içindeki mücadelelerden, her tarafta tedricen bir reis çıktı ve onlar da kral oldular. Bu hareket vukua gelirken Hıristiyanlık dini de millileşti; muhtelif milliyetler teşekkül ederken muhtelif din ve mezhep ihtilafları zuhur etti ve bu ihtilaflar neticesinde her millet ayrı, müstakil bir kilise sahibi oldu. Her sahada vukua gelen tedrici bir tekâmül ile bugünkü milletler vücuda geldi ve krallık devri ilerledikçe bu milliyetlerin teşekkülü de kuvvet ve kesafet kesbeyledi.

Milliyet devri ile birlikte krallık devrinin mutlakiyet şekli de tekâmül ediyordu. Bunun için burada on sekizinci asra kadar Garbi Avrupa'nın siyasi müesseselerinin tekâmülüne de bir göz atmak lazımdır.

Krallar derebeylerinin en nüfuzluları arasından çıkmışlardı; bunlar yavaş yavaş kendi malikânelerini ve nüfuzlarını artırdılar. Bu hareketler bilhassa ticaret ve sa-

nayi suretiyle ilerlemiş merkezlerden çıkıyordu. Mesela Fransa'da Sen Nehri vasıtasıyla denizle daimi bir münasebet tesis eden ve bu itibar ile, o zaman da pek kuvvetli olan deniz korsanlarının taarruzundan masun olduğu için, büyük bir ticaret ve küçük sanayi merkezi olmuş bulunan Paris şehri, yeni Fransız milletinin teşekkül merkezi oldu ve Fransız Krallığı da Paris etrafında teşekküle başladı. İlk teşekkül devrinde krallık doğrudan doğruya toprak beylerine istinat ediyor, onların menafii üzerinde kurulmuş bulunuyordu. Ruhban sınıfı da derebeylerinin karşısındaki mevkilerini aynen kralın karşısında da muhafaza ediyorlardı. Fakat tedrici surette derebeylerinin nüfuz ve kudretleri kralların şahıslarında toplanmaya başladı ve krallar, yeni yeni zuhur eden zengin burjuvalara, servet mukabilinde birtakım asilzadelikler tevzi ederek, türedi asilzadeler yetiştirdiler. Zaten bu sıralarda bizzat burjuvalar da kazandıkları bütün servetler sayesinde züğürt asilzadelerin topraklarını satın almakta ve bu suretle kendileri de sayesinde (?) asilzadeleşmekte idiler. Amerika'nın ve yeni Hint yollarının keşfi, Garbi Avrupa'da burjuvalığı kuvvetle tahkim ve teyit eylemişti. Burjuvalar yeni ve gittikçe nüfuzları artan içtimai bir sınıf halini alıyorlardı. Bunlar, tarihi ve manevi haklara istinaden yaşayan insanlar değil, belki de zekâ ve teşebbüsleriyle, ticaret ve sanayi sahasında müstahsil sıfatıyla servet ve binaenaleyh içtimai ve siyasi nüfuz elde eden iş ve teşebbüs adamları idiler. Asilzadeler ve ruhban, "iş"ten haberdar değildiler. Birinciler tarihi haklara, ikinciler ise manevi ve ilahi nüfuzlarına istinaden zevku sefa sürerler, burjuvalar da kendi sayları sayesinde servet kazanır, refah elde ederlerdi. Birinciler ve ikinciler müstehlik, üçüncüler müstahsildi. Evvelkiler halkı ezerler, diğer, yani burjuvalar da halk ile birlikte çalışırlar, kazanırlar ve kazandırırlardı. Bunun için, toprağında yaşayan köylüyü ezdiği nispette fakirleşen ve nüfuzdan düşen asilzadelerin aksine olarak halk ile birlikte çalışan, kazanan ve kazandıran burjuvalar da günden güne servet ve nüfuz sahibi oluyorlardı. Bunun için çok geçmeden, kralların saraylarında burjuvalar büyük bir nüfuz elde etmeye muvaffak olmuşlardır.

Bununla beraber derebeylik devri büyük bir vazife görmüştü: Krallar, Roma imparatorları veyahut barbar imparatorlar gibi, her şeye hâkim olamıyorlardı. Kral doğrudan doğruya halka emredemiyor, arada mutavassıt [aracı] olmak üzere asilzadeye ve rahibe müracaat ediyordu. Sarayı iktisaden tutan kuvvet, asilzadenin ve rahibin elinde idi; bunlar ise mevcut teamül, nizam ve içtimai kanunlarda istikrarı, payidarlığı ve ıttırâdı [düzenli olarak sürme] muhafaza eden bir nizam vücuda getiriyorlar ve kralın emirlerini halka tebliğ etmek vazifesini ifa ederken, halkın arzularından da kralı haberdar etmek işini ihmal edemiyorlardı. Zira her ne olsa, kendilerinin işi köylüler ile münasebette bulunmaktan ibaretti. Köylünün derdini, bir dereceye kadar olsun görüyor ve hükümdarın halkı istediği gibi ezmesine mani oluyorlardı.

Bu izahat ile anlaşılır ki, on sekizinci asra kadar umumi surette Avrupa'da içtimai hâkimiyet, ferdi mülkiyet esası üzerinde ve muhtelif milliyet kitleleri içinde, yeniden birtakım münferid şahsiyetlerde, krallıklarda toplanmaya doğru tekâmül etmiştir. Bu tekâmül, vakıa İngiltere'de daha seri olmuş ve on sekizinci asırda hatta daha ileriye geçmiş bulunuyor idiyse de, esas itibariyle tekâmülün on sekizinci

asırdan evvelki vaziyeti bu suretle gösterilmek zaruridir. Bu vaziyet şöyle idi: Kral, mutlak bir nüfuz ve hâkimiyet sahibi bulunuyordu. Ancak bu mutlak nüfuz ve hâkimiyeti asilzadelerin imtiyazları ile mahdut ve mukayyet idi. Devlet asilzadelik üzerine kurulmuş, bunlar da manevi kuvvetlerini ruhbandan almakta bulunmuşlardı. Bunların haricinde halkın hiçbir nüfuz ve salahiyetleri yoktu. Halk arasında yegâne nüfuz sahibi olanlar, gittikçe kemiyet ve keyfiyetleri kuvvetlenen burjuvalardan ibaretti. Burjuvalığın ilk devri, servet sayesinde krallığa hulul ve nüfuz ile tezahür eder.

Bu hulul ve nüfuz evvela muslihanedir [arabuluculukla, barışçı], burjuvalar krallarla dost geçinirler, onları takviye ederler, asilzadelerin tahakkümüne karşı kendilerine, servetleri ve beraber çalıştıkları halk kitleleri arasındaki nüfuzları ile kuvvetü'z zahir [yedek güç] teşkil ederler. Fakat gelecek haftaki makalemizde göreceğiz ki, önceleri bu suretle kral saraylarına muslihane hulul eden ve krallara dostluk gösteren burjuvalar, bilahare halk ile beraber olarak ve kitleleri arkalarında toplayarak krallar aleyhinde harekete geçmişler ve her tarafta, tedrici surette, asilzadelerle ruhbanı, başta krallar olduğu halde, hüküm ve nüfuzdan düşürerek bütün içtimai kuvvet ve salahiyeti, yani siyasi hâkimiyeti kendi ellerine almaya muvaffak olmuşlardır.

Şu halde derebeylik devrinin gördüğü en mühim tarih ve tekâmül vazifesi artık vuzuhuyla taayyün etmiş [meydana çıkmış] oluyor:

1- En mühim istihsal vasıtası olan toprak mülkiyetini ve hususi mülkiyet nizamını tesis ve takrir etmek.

2- Bu mülkiyet esası üzerinde bütün cemiyet kitlelerinin kati surette tavattun [yerleşme] ve istikrarlarını temin etmek.

3- Merkezi bir idare-i mutlakaya karşı mahalli asilzadelik imtizaçları [birbirini tutma] suretiyle bir nevi adem-i merkeziyet vücuda getirerek kralların diledikleri gibi halk kitlelerini ezmelerine mani olmak.

4- Bizde el'an olduğu gibi, birinin yaptığını diğerinin bozmasına mani olacak payidar ve müstakar [yerleşik] bir siyaset nizamı tesis eylemek. Derebeylik devrinin bilhassa bu vazifesi fevkalade mühim idi. Ancak bu sayededir ki, insanların mütemadi sayları birbirini ikmal ve itmam [tamamlama] edebilecek bir istikamette gitmiş ve bu suretle mesai teraküm ederek meydana bir medeniyet gelmesine sebep olmuştur. Bizde bu tarzda bir istikrar ve payidarlık henüz teessüs etmemiş ise, bunu insanların mantıklarının veya ahlaklarının fenalığından değil, işte henüz böyle bir içtimai nizam devrine girememiş olmamızda aramak lazım geldiğini artık karilerimiz anlamışlardır. Zaten bu cihetleri müteakip makalelerimizde daha iyi izah edeceğiz.

5- Derebeylik devri, burjuva devrini ve burjuva medeniyetini hazırlayan bir tekâmül devresi olmuştur. On dördüncü asırdan iptida eden bu burjuva hareketi, on beşinci ve on altıncı asırlarda, Amerika'nın ve yeni Hint yollarının keşfi sayesinde süratle inkişaf ederek on sekizinci asırda tamamen kuvvetli bir cemiyet hareketi haline gelmişti. Eğer Amerika keşfedilmese ve Hint yolları bulunmasaydı belki bu hareket daha uzun müddet gecikebilirdi; fakat her halde derebeylik devri,

burjuva medeniyetini hatta bu keşfiyat vukubulmazdan evvel de hazırlamaya başlamıştı. Er veya geç mutlaka burjuvalar kuvvetlenerek devleti ellerine alacaklardı. Çünkü ferdi mülkiyet takarrür etmiş ve insanlar çalışmakta bir faide bulunduğunu görerek bütün hırsları ve teşebbüsleri ile servet iktisabına ve servet ve refah iddiharına [biriktirme] başlamışlardı. Burjuva devrindeki terakümün vukua gelmesi için bu kadarı kâfi iken, Amerika'nın ve Hint yollarının keşfi birdenbire Avrupa şehirlerine büyük servetlerin gelmesini mucip olmuş, bilhassa gümüş bollanarak paralar kıymetten düşmüş, eşya pahalanmış ve binaenaleyh istihsal şevki de artmıştır. Bu suretle bütün bugünkü medeniyeti yapan içtimai unsur, burjuvalar sınıfı, derebeylik devrinin iktisadi nizamından vücut bulmaya başlamış ve krallığın kucağında büyüyerek nihayet kendisini yapan, doğuran ve büyüten cemiyet kozasını tahrip ederek kuvvetli medeniyet kanatlarıyla uçan içtimai bir kelebek halinde yükselmeye muvaffak olmuştur.

Yeni tarih, ne filan kralın, ne de filan azim ve iman sahibinindir. O, bütün burjuvaların, yani "iktisadi burjuva nizamının" eseridir. Bunun için bu nizamı ayrı bir makale ile, gelecek hafta daha esaslı surette tetkik etmemiz lazımdır.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti

On sekizinci asrın kahramanı "burjuva"dır ve bugünkü Avrupa medeniyetinin de asıl ismi "burjuva medeniyeti" olmak lazım gelir; çünkü bu medeniyet münhasıran onun teşebbüs ve teşkilatı eseridir.

Bundan evvelki makalelerde, bugünkü medeniyeti hazırlayan en son tarih devrinin, Garbi Avrupa cemiyeti içinde ne gibi şartların hâkimiyeti altında hazırlandığını, en esaslı çizgileriyle göstermeye çalıştık. Bilhassa şunu gösterdik: Hususi mülkiyet nizamını, içtimai bir akide halinde kati surette tesis ve takrir eden derebeylik devri, gerek ticaret ve gerek küçük sanayi sayesinde, fakat Amerika'nın ve yeni Hint yollarının keşfini müteakip, bilhassa ticaret vasıtasıyla, Avrupa cemiyeti içinde büyük bir servet terakümü vukua gelmesini temin etti. Bu serveti istihsal eden ve kendi elinde toplayan bir sınıf insan, bir cemiyet makulesi, bir içtimai tip vücuda gelmiştir ki, bunun adı "burjuva"dır. Bu makalemizle de karilerimize burjuvanın kim olduğunu ve onun muhtelif içtimai vasıflarını tanıtmaya çalışacağız.

Kelimenin aslına göre "burjuva", "şehirli" demektir. Fakat burada lügat manası mevzubahis değildir, bu öyle içtimai bir tiptir ki, tarihin bir devrinde ve cemiyetin bir tekâmül safhasında, muayyen birtakım vasıfları haiz olan bir nevi şehirlerde görülür. Mesela bugün Türkiye'de şehirler vardır ve bu şehirler, birtakım şehirlilerle meskûndur; fakat Türkiye'de "burjuva" tipi, henüz bütün mümeyyiz seciyeleriyle kendisini göstermiş değildir; nitekim daha evvel Türkiye'de bu tip yoktu; ve mesela vaktiyle Roma, Atina gibi şehirlerde bu "burjuva" tipi yoktu. Burjuva bir ıstılahtır ki, onunla biz mutlaka, muayyen bir tarih ve tekâmül devrinde muayyen birtakım vasıfları haiz bir "tip", bir içtimai insan sınıfı anlarız. Halbuki, bu ıstılahın ilmi manasıyla lügat ve iştikak [türeme] manası arasındaki fark bizde hiç intişar etmemiştir. Hatta çok yeni zamanlarda, Cihan Harbi'nden beri cemiyet ve sınıf meseleleriyle bilhassa meşgul olan bazı Marksistler, burjuva düşmanı sosyalistler bile, bu ıstılahın ihtiva ettiği mefhumu iyi tayin edemedikleri için, Türk cemiyetinin tahlilinde yanlış yerlerde kullanmışlardır.

Filhakika "burjuva" ıstılahını en çok kullanan komünistlerden, gerek Rus ve gerek Türk birçoklarını görüyoruz ki, -hatta gözlerimizin önünde bunların bazı yazıları bile bulunuyor- Türkiye'de içtimai sınıfları tahlil ederken bize kalabalık bir Türk burjuva kitlesi gösterirler. Halbuki Türk burjuvası, Türk cemiyetinin tarihinde, bütün mümeyyiz seciyeleriyle, ancak çok yeni zamanlarda doğmaya başlamış-

tır. Bunu, bilahare bütün tafsilatıyla, karilerimize göstereceğiz. Burada şimdilik, yalnız "burjuva" tabiriyle bizde yanlış anlaşılan ve yanlış anlatılan bir içtimai vakıayı, ıstılahın tarihi ve içtimai delaletini tespit için lazım olan şeyi söylemekle iktifa ediyoruz. Haddi zatında Avrupa'da mektep çocuklarının bile manasını çok iyi bildikleri bu ıstılahın bizde çok etraflı bir surette izahı lazımdır, zira Ahmed Refik ve Köprülüzade Fuat beyler gibi ahir zaman vakanüvisleri dahi "burjuva"nın ne olduğunu ne kendi kendilerine, ne de başkalarına izah etmiş değillerdir.

***

Bugünkü Garbi Avrupa, Şimali Amerika medeniyetini yapan, tarihin en büyük inkılaplarını doğuran, ilimde, felsefede, ahlakta, güzel sanatlarda, hukukta, hülasa cemiyetin tali ve âli, bütün müesseselerinde hakikaten çok geniş ve derin bir inkılap vücuda getiren tarih mahluku "burjuva"lardan ibarettir. On sekizinci ve on dokuzuncu asırların en büyük kahramanı odur; muayyen bir iş muhitinde, muayyen hayat şartları içinde yetişmiş, aynı mahiyette bir iş etrafında toplanmak ve aynı tarzda bir maişet ile yaşamak neticesi olarak aynı içtimai vasıfları iktisap eylemiş insanlardan mürekkep içtimai bir kitleye burjuva sınıfı diyoruz. Burjuva, derebeylik devri zamanında bilhassa ticaret suretiyle servet kazanan ve servet sahibi oldukça muhtelif iş teşebbüslerine girişerek, günden güne cemiyet içindeki mevki ve nüfuzunu tahkim eden; para kazanmak ve servet biriktirmek için hiçbir müşkülden korkmayan; cesur, çalışkan, müteşebbis, işgüzar bir mahluktur. Onun için servet, ne gökten bahşedilir bir ihsan, ne tarihten ve ecdattan intikal eden bir miras, ne de herhangi bir manevi hakkın mahsulü olan imtiyazlardan mütevellit bir haktır. O serveti bizzat istihsal ve iktisap eder. Servet iktisabı için "burjuva" zamanına kadar en maruf şekil, bir vakitler ganimet, yağma ve müsadere idi; sonra bir zaman da servet, toprağın heyet-i mecmuasına malikiyet sayesinde, sırf toprak mülkdarlığının tabii bir neticesi olmuştu; üçüncü bir istihsal vasıtası da toprak üzerinde çalışmak idi; fakat, bu nevi istihsal, müstahsile bir şey bırakmıyordu. Toprağın mutasarrıfı olan bey, onun mahsulünün de en büyük kısmını kendisine tahsis ediyor, asıl müstahsillere hiçbir şey bırakmıyordu. Bunun için derebeylik devrinde toprak günden güne terk ve ihmal ediliyor, köylüde çalışmak hevesi kalmıyor, köylü nüfusu azalıyor, buna mukabil ticaret ve sanayi sahalarındaki teşebbüs günden güne artıyordu. İnsanlar toprağa bağlı olarak çalışmakta hiç bir faide bulamadıkları için, asıl servet istihsali çarelerini başka yerlerde, bilhassa ticarette ve sanayide aramaya başladılar... Bu hareket, köylü nüfusunu azaltırken şehirli nüfusunu da çoğaltıyordu. Zeki, müteşebbis, cesur, gayretli insanlar, birer birer türlü türlü teşebbüslere atıldılar. Arz üzerinde yeni yeni noktaların ve yeni yeni ticaret ve teşebbüs yollarının keşfedilmiş bulunması onların önlerine geniş bir faaliyet sahası çıkarmıştı; memleket memleket seyahatlara çıktılar; muhtelif tecrübeler yaptılar, muhtelif teşebbüsata atıldılar; hülasa bütün manasıyla "rüzgârın germ ü serdini" [sıcak soğuk; iyilik, kötülük] gördüler ve iş içinde piştiler.

Tedrici surette, bu aynı tarzda işleyen insanlar aynı vasıfları iktisap ediyorlardı. Binaenaleyh burjuvayı iyi anlamak için bu vasıfları tetkik ve tahlil etmek lazım gelir:

Evvela, bugünkü medeniyeti doğuran müspet ve müşahhas zihniyet, burjuva

kafalarının mevlididir; hayatını, işlediği işteki kazancından, istihsalinden çıkaran adamın kafası, gökteki esrardan bir şey anlamaz. Bir rahip veya bir asilzade için servet ile sema ve anane mefhumları birbirinden ayrılamaz. Fakat bir teşebbüs adamı, serveti kendi zekâsından, kendi emeğinden bekler ve onu gökte değil, yerde arar. İşte bu burjuva zekâsıdır ki, nihayet Auguste Comte'un kafasında en kavi tekâsüfünü [yoğunlaşmasını] yapmış ve bu surette metafizik felsefesi yerine pozitivist felsefesinin hâkimiyeti devri açılmıştır. Saniyen, maişetini kendi işinden, kendi zekâ, teşebbüs ve sayından çıkaran bir adam için iktisadın manası büyüktür. Bu adam katiyen müsrif olamaz. Bunun için burjuvalar, daima servetin terakümünü temin etmişler, bire on katmanın çaresini aramışlardır. Bunun için on sekizinci ve on dokuzuncu asırlar zarfında bütün medeniyetin manzarasını değiştirmiş olan büyük sermayedarlık nizamı, sırf burjuvaların iktisatçı ahlakları neticesinde teessüs etmiş, büyük teşebbüs sermayesi onların eliyle bir araya toplanmıştır.

Salisen, serveti bizzat istihsal eden adam, istihkak edilmemiş servet ve faide istihlakinin her nevine düşmandır. Bunun için burjuvalar, her nevi içtimai imtiyazlar üzerine müesses hukukun aleyhinde olmuşlardır. Maişetlerini halkın dini akidelerini istismar nizamı üzerine kuran ruhban ile aynı suretle toprağa temellük ederek onun üzerinde çalışan insanların bütün mahsullerine de tasarruf eden derebeyleri, burjuva için gayr-i kabil-i tahammül idiler. Bu hal, on sekizinci ve on dokuzuncu asırların büyük demokrasi hareketlerini doğurmuş, burjuvalar, etraflarına amele ile küçük köylüleri toplayarak bildiğimiz büyük ihtilalleri vücuda getirmişlerdir.

Rabian, burjuvanın bütün endişesi, bütün meşgalesi servet istihsali olduğu için, beşerin bütün zekâ, kabiliyet ve kudretini bu gayeye tevcih etmiştir; bu suretle, işlediği muhtelif ve mütenevvi [çeşit, çeşit] işlerdeki tabii kanunları keşfe çalışan burjuva, ilk defa olarak ilmi hayatileştiriyor; yani ilmi hayatın süsü değil, hizmetkârı haline getiriyor ve her iş için bir ihtisas ve ilim vücuda getirerek ilimde büyük bir inkılap yapıyordu. Felsefeyi metafizikten pozitivizme, ilmi süsten faideye, edebiyatı romantizmden natüralizme, zevki ziynetten sadeliğe, iktisadı istihlakten istihsale geçiren büyük içtimai tarih hareketi, bir burjuva hareketinden başka bir şey değildi.

Burjuva, beşerin ruhunda vukua gelen böyle geniş ve derin bir inkılap hareketinin bütün unsurlarını kendi nefsinde toplamıştı. Bu unsurları daha ziyade tafsil etmek kabildir; fakat biz fazlasıyla meşgul olmayacağız. Bu vasıfları iktisap etmiş, kemiyet ve keyfiyetçe geniş bir içtimai sınıf kitlesi halinde teşekkül etmiş bulunan burjuva, kendisine göre bir felsefe, bir hayat nizamı vücuda getirmiş, yeni yeni idealler halk ederek hayata da bu ideallerin gözüyle bakıyordu. O bu vaziyette iken ötede hâlâ cemiyetlerin mukadderatına, iki sınıf insan hâkimiyeti üzerine müesses bir hukuk hükmediyordu: Asilzadeler ve ruhban. Halbuki asilzadeler bütün kuvvetlerini kaybetmişlerdi; bir taraftan köylü nüfusu azalmış, toprak üzerinde çalışan insana esaretten başka bir şey vermeyen toprak istihsalatına noksan ârız olmuş ve buna mukabil şehirler büyümüş, köylü kitlesi kendisinin ezildiğini fark etmeye başlamış; diğer taraftan bizzat asilzadeler nüfuzlarının büyük bir kısmını

krala vermişler, kral da bütün asilzadeliğin nüfuzunu kendi nefsinde toplayarak mutlak bir irade ile halk üzerinde istediği gibi hüküm sürmek yolunu tutmuştu. Bunlardan başka, ticaret ve sanayi vasıtalarıyla büyük servetler cem eden burjuvalar, bir taraftan asilzadeleri, diğer taraftan da hatta kralları kendi sermayelerinin nüfuz ve hâkimiyeti altına almaya başlamışlardı.

Bu suretle o derebeylik ve aristokrasi devri, maddeten ve manen zayıflamış bulunuyordu. Bununla beraber, henüz nizam o nizam ve hukuk da o hukuk idi. Serveti istihsal eden, burjuva; saraya ve asilzadelere para ikraz eden, onlardan mülk alan, onlara vergi veren hep burjuva idi. Buna rağmen devlet işlerinde ve cemiyet idaresinde burjuvaların henüz hiçbir hakları yoktu. Her şey kral ile etrafındaki asilzadeler arasında takarrür [kararı verilme] ediyordu. Bunun için nihayet burjuva, bütün iktisadi nizamını kendi elinde tuttuğu bir devrin siyasi nizamına da hâkim olmak ihtiyacını hissetti ve bir taraftan yeni uyanmakta olan mutavassıt [orta halli halk, burjuva] sanayiin vücuda getirmiş olduğu ameleye, diğer taraftan da derebeylik nizamında ezilmiş olan küçük köylüye istinaden ihtilal bayraklarını açtı. Bu ihtilal yalnız krala, asilzadeye ve ruhbana karşı değildi; bütün mutlakiyete, bütün içtimai imtiyazlara, semaviliğe ve istihkak edilmemiş hukuk aleyhine bir isyan idi. Roma tarihinde bu isyanı yapanlar, yani Hıristiyan namı altında Romalı imtiyazlarına karşı ihtilal-i diniyeyi çıkaranlar, Roma mazlumları idi; bunlar fakirler, baldırıçıplaklar, sınıfsız, mülksüz, maişetsiz kalmış sefiller idi. Halbuki yeni devrin imtiyazlı sınıflarına karşı isyan edenler ise fakirler, biçareler, sınıfsızlar (deklase) değil, belki zengin, münevver, yeni bir sınıf halinde müteşekkil, ellerinde müterakim [birikmiş] bir sermayenin büyük kudretine malik burjuvalar idi. Roma cemiyetine karşı isyan edenler, ancak onu yıkabilecek kadar kavi idiler; yerine yeni bir şey koyabilmelerine imkân yoktu. O yeni bir şeyi ancak barbarlar, tarih sahnesine çıkardıkları yeni ve taze kan kuvvetleriyle getirebileceklerdi. Halbuki burjuvalar, bu tarihi imtiyazları kaldırır, asilzade ile ruhbanı yıkarken, daha çok evvelden beri yapıcı bir kuvvet ve kudret halinde taazzi etmişlerdi [şekillenmişlerdi]. Derebeylik ve mutlakiyet medeniyetini, onun yerine daha yüksek bir medeniyet kurmak üzere yıkıyorlardı. Burjuva devri, tarihte beşerin büyük inkişaf kuvvetleri topladığı bir devirdi. Ondan evvelki devrin imtiyazlı sınıfları, bu devrin inkişaf meyillerini sıkan, onun bütün kuvvet ve kudretiyle istediği gibi ve her tarafta inkişafına mani olan bir nizamı müdafaada ısrar ediyorlardı. Çalışan insanların çalışmakta, kazanmakta ve istihsalde devam etmeleri için, asilzade ve ruhbandan ibaret bir sürü tufeylinin beyhude istihlakına ve sebepsiz hâkimiyetlerine nihayet vermek lazımdı. Bunun için tarihin, "İhtilal-i Kebir" dediği halk kitleleri isyanı on sekizinci asır sonlarına doğru inkişaf etmiştir. Müteşebbis burjuva, yeryüzünde ve bu defa toprak değil, servet fütuhatına çıkmak için kendisini tazyik eden her ne varsa, evvel emirde onları da vermeye mecburdu: Akide, hukuk, zevk, aile, sınıf, siyasi hâkimiyet, taç ve taht, içtimai teşkilat namına her ne tesadüf ederse hepsini yıktı ve dünyayı istilaya başladı. İşte büyük burjuva hareketi budur ve bu hareket içinde en başta yürüyen kahramanın ismi meçhuldür. Eğer ona mutlaka bir ad vermek lazımsa, koyacağımız tek isim, tarihi ve içtimai ad, yalnız şu olabilir: Burjuva! Na-

polyon'un dehası onun için bir hiç oldu. Asilzadelik devrinin en son kahramanlarından olan Hindenburg da askeri hayatında burjuvalar tarafından mağlup edildi ve siyasi hayatında da burjuvalara karşı çoktan mağluptur; çünkü bugünkü rolünü ancak bir reisicumhur sıfatıyla oynamaya mecbur bulunuyor!

Burjuvanın yaptığı inkılabı, hayatın üç büyük tezahür sahasında şu üç esaslı şekilde hülasa edebiliriz:

1- Burjuva, hayatı anlayış sahasında, yani felsefe ve din âleminde, hayat ve tabiat haricindeki (metafizik) iradenin hâkimiyeti yerine bizzat hayatın ve tabiatın içinde yaşayan kanunların heyet-i mecmuasından ibaret bir iradenin hâkimiyetini ikame etti.

2- İçtimai sahada imtiyazlı sınıfların mahdut ellerde tuttuğu nüfuzu kırarak yerine kitlevi bir halk hâkimiyeti fikrini ve bununla hemahenk [denk] olarak istihlak hukuku yerine istihsal hukuku prensibini ikame etti.

3- İş sahasında ise, eski devre mahsus ve iş feodallerinin ellerine münhasır kalan eski devir iş teşkilatlarını ve iş akidelerini (esnaf cemiyetlerini, korporasyonlarını ve bunların temsil eylediği inhisar ruhunu) yıkarak, yerine en geniş bir teşebbüs ve hareket müsaadesini ikame eyledi. Bu da istihsal aristokrasisi yerine istihsal demokrasisini, yani demokrasiye göre istihsal fikrini ortaya atmaktı.

Bu esaslı zihniyet, ahlak, hukuk ve bilhassa bunlarla müterâfik [bir arada] olarak, teşkilat inkılabının vermiş oldukları neticeleri tahlil ve bunların tekâmüllerini tetkik, şimdilik bu makalelerimizin hedefi haricinde kalıyor. Gelecek makalemizde burjuva hareketinin Garp'tan Şark'a doğru hareketlerinin tarihini tetkik edeceğiz. Osmanlı İmparatorluğu'nun son devri tarihini ancak bu sayede anlayabiliriz.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

On Sekizinci Asırda Avrupa Cemiyeti

On sekizinci asır bütün Avrupa'da burjuvanın her tarafa intişar ettiği [yayıldığı] devirdir. Bu devirde burjuva her tarafta hayata ve iktisadiyata hâkim olur ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kapılarına kadar gelir.

On sekizinci asrın en bariz içtimai hususiyetini artık tanıyoruz. Ticaret ve istihsal sahalarında servet kazanan ve yeni bir medeniyet vücuda getirmeye muvaffak olan içtimai bir sınıf, burjuvalar sınıfı, bu asır içinde Avrupa'yı istila etmiştir. İstila kademe kademe oldu; dağlık ve geniş ziraate müsait yerlerde şehirler çok bati [yavaş] surette teşekkül etti ve derebeylik, asilzadelik nizamı daha kuvvetle devam etti; buna mukabil deniz kenarları, bilhassa denizle münasebette bulunan nehir kenarlarında, bunlara yakın olan yerlerde şehirler daha süratle teşekkül etti-
ve burjuvalık tekâmülünü daha kolaylıkla yaptı. En evvel İngiltere'de harekete gelen burjuvalar, on ikinci asırdan itibaren tedrici surette elde ettikleri hukuk ile on sekizinci asırda İngiltere'de bütün salahiyeti ve hatta siyasi hukuku dahi kendi ellerine alınış bulunuyorlardı. İkinci derecede, burjuvaların en kuvvetli bir inkişaf sahaları Hollanda oldu. Evvela "Müttehit Vilayetler" namını taşıyan malum memlekette bilhassa bu Müttehit Vilayetler'den biri olan Hollanda Vilayeti şehirler ve burjuvalarla dolmuştu. Düz bir arazi üzerine yapılan, güzel nehirlerle sulanan, deniz ticareti için emin ve mahfuz limanlarla muhat [çevrilmiş] bulunan bu memlekette ticaret ve sanayi çok kuvvetli bir inkişaf yapmıştı. Bu havalinin nüfusu on sekizinci asır zarfında büyük bir kesafet peyda etmiş, servet pek ziyade artmış, uzak denizlere yapılan ticareti çok ileri gitmiş, ziraat sanayii ile birlikte inkişaf eden ticaret işleri on sekizinci asır içinde sermayedarlığın, büyük şirketlerin Avrupa'da ilk teşekkül sahasının bu memleket olmasını intac [sonuç verme] eylemişti. Süt sanayiinden şekerciliğe, camcılığa ve demir sanayiine varıncaya kadar her türlü yeni sanayiin inkişaf merkezi, Baltık Denizi ve Şimal Denizi arasında kalan bu düz ve sahilleri arızalı saha idi. Buralarda şehirler kendi kendilerini idare ederler ve idarelerin başında zengin burjuvalar bulunurdu. On dokuzuncu asırda kati surette birbirine karışan ve müttehit bir memleket vücuda getiren bu şehirlerin daha on sekizinci asrın iptidalarındaki vaziyeti, tamamen müstakil ve muhtar şehir cüz-i tâmmları [bütün, parçalandığında ana özelliğini kaybeden] arasında vücuda gelen bir federasyon manzarası arz ediyordu. Bu şehirliler cemiyeti içinde dini tesamuh [hoşgörü] pek ileri gitmiş, hürriyet fikirleri artmış, müspet ilim sahasında büyük

bir terakki inkişaf etmiş, yeni felsefe hareketleri baş göstermişti. Denebilir ki Hollanda, hürriyet fikirlerinin inkişafını temin eden en müsait saha idi. Memleketlerinde hükümet kuvvetleri tarafından tazyik edilen mütefekkirlerin birçoğu buralara iltica ediyorlar ve fikirlerini oradan neşre çalışıyorlardı.

On sekizinci asır başlarken henüz Almanya uyanmamıştı. Almanya'nın en büyük parçasını teşkil eden Prusya geniş, boş, kum deryası halinde bir memleket idi. Büyük Friedrick, bu asırda Voltaire'e yazdığı bir mektupta, Afrika'nın Libya kıtası müstesna olmak şartıyla, Prusya'daki kadar kumun başka hiçbir memlekette bulunamayacağını söylüyordu. Bugünkü Almanya'nın o zamanki parçaları arasında en ziyade mamur olan kısmı, Ren ve Elbe nehirleri havzası idi. Şehirler ancak bu nehirlerin havzasında teşekkül etmişti. Fakat bunların da hiçbiri diğer taraftaki şehirler derecesinde değildi. Almanya'dan evvel Prusya uyandı. Prusya, on yedinci asır içinde, henüz derebeylik içinde idi. Elbe Nehri'nin garp tarafında yirmi bin nüfuslu şehirlere tesadüf edildiği halde şarkta, bütün Almanya mütevazı köylerden ibaretti. Berlin şehri, on yedinci asrın ortasında nihayet on bin nüfusluk bir kasaba idi. Burada, bilahare Prusya krallığını tesis eden "Hohenzollern" ailesi hüküm sürüyordu.

On yedinci asrın ortalarına doğru "Brandenburg" arazisinin hâkimi bulunan "büyük elektör" unvanını haiz Birinci Friedrich-Wilhelm, Berlin'de hükümet mevkiine geçmişti. Birinci Friedrich-Wilhelm Prusya için, Rusya'da Büyük Petro'nun oynamış olduğu rolü oynayan bir hükümdar oldu. 1620'de doğan Birinci Friedrich-Wilhelm gençliğinin büyük bir kısmını Hollanda'da *stathuder* vazifesini gören akrabasından Orange ailesine mensup bir prens yanında geçirdi. Mamur Hollanda, zarafet ve nezaket kesbetmiş, burjuva cemiyetinin ince hayatı servet ve saman bolluğu, sanayi ve ticaret, bütün bu müterakki bir cemiyetin medeniyet kuvvetleri Birinci Friedrich üzerinde büyük bir tesir yapmıştı. O zaman Hollanda'da bütün milletlere mensup en zengin burjuvalar, en ince aristokratlar birbirlerine karışmış bir halde bulunuyorlardı. Bu hayatın derin tesirleri altında kalan Birinci Friedrich, çok genç olarak, yirmi yaşında, babasının vefatı üzerine, hüküm sürmek üzere Berlin'e avdet ettiği zaman, Prusya'ya Hollanda ve Fransa nüfuzunu da birlikte götürüyordu. Prusya'yı az zamanda büyütmüş ve yükseltmiş olan burjuva kuvveti, Almanya'ya bu suretle giriyordu. Prusya'da sarayı tesis eden servet ve onun siyasi kuvvetini temsil eden ordu, ilk zamanlarda hep Hollanda'dan geliyordu. Bunun gibi hars ve sanayi hareketi de Prusya'ya hep saray vasıtasıyla kısmen Hollanda'dan ve kısmen de Fransa'dan geliyordu. Almanya'nın ilk uyanma devirlerinde edebiyat ve hars hareketlerinin, on sekizinci asırdaki Alman dilinin ne derecelere kadar Fransa'nın tesiri altında kalmış olduğu malumdur. İşte bu tesir hep burjuva tesiridir. Geniş Prusya, henüz iptidai vasıflarını kaybetmemiş, muti ve çalışkan bir Alman köylüsü, müteşebbis ve zeki burjuvalar için çok kıymetli bir istihsal sermayesi idi. Toprak üstünde çalışa çalışa pişen, tezgâh başında yorulmaksızın çalışan bu iptidai Alman'ı çalıştırmak için Almanya'ya hicret eden Hollanda ve Fransa burjuvaları sarayda kendilerine büyük bir mevki temin etmişlerdi. Tedrici surette, saray onların nüfuzları altına girdi. Çünkü saraya yeni tarzda

orduyu onlar teşkil ediyorlar, bu orduyu teslih edecek [silahlandıracak] malzemeyi onlar imal ediyorlar ve nihayet sarayın içtimai kuvvetini artıracak, ordusunu besleyecek olan serveti de onlar veriyorlardı.

Bu suretle on sekizinci asırda Alman sarayı tamamen Hollanda ve Fransa burjuvalarının nüfuzları altına girmiş ve Almanya'da içtimai nüfuz ve kuvvet bunların ellerine geçmişti. Alettedriç bu hariçten gelen burjuvaların yanında Almanya'da Alman ve Yahudi burjuvaları yetişti. Bugünkü mamur Almanya'ya bu ilk umran [bayındırlık] hareketini verenler, nasyonalist Alman müverrihlerinin iddia ettikleri gibi, bizzat Alman ırkına mahsus evsaf-ı âliye [yüksek nitelik] değildi, ecnebiler idi. Bundan dolayıdır ki, on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda Alman nasyonalizmini kuvvetli bir hareket halinde görürüz; Almanya'da her Alman, hayata ecnebi nüfuzunun hâkim olduğunu görerek müteessir oluyordu; bundan başka Alman asilzadelerinin birçoğu nüfuzlarını kaybetmişler, bir kısmı da tamamen değişmişlerdir. Eski toprak asilzadelerinin yerinde, şimdi bir de servet sayesinde asilzadelik elde etmiş, türeme ve ecnebi asilzadeler yetişiyordu. Bununla beraber bu hareket Almanya'da çok seri bir tekâmül ve terakki yaptı; zira müteşebbis ve zeki burjuvanın elinde iptidai Almanlığın çalışkan ve hamûl-ı sa'yı [dayanıklı, sabırlı emek] vardı. Bu hamûl-ı say', sonraları, memleketin servet işlerinde ve siyasi nüfuzunda ecnebi hâkimiyeti gördükçe feryada başladı. Bu feryat, kendi kendini hisseden ve toprağında hâkim olamadığı için iktisaden ezilen Almanlığın şikâyet avazesi idi. Bunun muasır ıstılahı [çağdaş terimi] nasyonalizmdir! Alman mefkûresidir.

Aynı hareket, garptan şarka, sahil Avrupa'sından Merkezi ve Şarkî Avrupa'ya doğru on sekizinci asırda süratle istila edip giden burjuva hareketi, Almanya ile birlikte, Avusturya'yı, Macaristan'ı da kapladı, ondan sonra büyük bir hamle ile Rusya'ya geçti, Rusya'nın içtimai bünyesini değiştirdi. Tanzimat'tan evvelki, on sekizinci asırdaki Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye'yi tetkike başlamazdan evvel, bir kere de Rusya'daki harekete göz gezdirelim.

On yedinci asırda Rusya henüz barbar bir memleketti; feodalite bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Merkezi bir kuvvet yoktu. Moskova'da oturan çarların nüfuzları kendi dairelerinden harice çıkamıyordu. Her tarafta derebeyleri, asilzadeler, diledikleri gibi hâkimdi. Ticaret basit, sanayi iptidai, şehirler yeni yeni teşekkül ediyordu; bütün Rus kitlesi toprağa bağlı idi. Servaj bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. İnsanlar toprakla beraber alınıp satılmakta idi. Bu sırada Rusya'da bilahare "Büyük" unvanını alan Petro çıktı. Tarihi okumasını ve anlamasını bilmeyen, cemiyet kanunlarının, medeniyet hareketlerinin hâkimiyetini tetkike lüzum görmemiş vakanüvisler için bugünkü Rusya'yı bu Petro yapmıştır. Bütün o kuvvetli Rus kültürü, bütün o zengin Rus medeniyeti, bütün zaferler, istilalar hep o Petro'nun eseridir. Halbuki Petro kimdir? Bir hiç! Bir adam, bir milleti değiştirebilir mi? Asıl Rusya'yı yapan Garp'tan Şark'a doğru bir istila hareketi yapmış olan burjuvalardır. Burjuvanın iş kafası, iş zekası, iş ahlakı, teşebbüs ve bilgi kudretidir. Biz de tarihe bir kere böyle bakalım:

On yedinci asrın sonlarına doğru Moskova'da bir Avrupalı mahallesi teşekkül etmişti. Bu mahallede mimar, mühendis, tüccar, doktor, madenci gibi birtakım

Avrupalı burjuvalar otururlardı. Bunlar Moskova'ya, çarlar tarafından zaptedilmiş Baltık şehirlerinden zorla nakledilmiş yahut kendi arzuları ile geldikleri halde bilahare çarlar tarafından bırakılmamış, ilim, zekâ, teşebbüs, sanat ve marifet sahibi teşkilatçı Avrupalılardı.

Moskova'daki hususi mahallede kendilerine mahsus Avrupalı hayatı yaşarlardı. Bunlar arasında, o zamanlar henüz kadınlarını bizimkiler gibi kapamakta olan Ruslardan büsbütün ayrı bir cemiyet hayatı vardı. Tedricen çoğaldılar ve çoğaldıkça sarayın etrafında birtakım işleri ellerine geçirmeye başladılar. O kadar ki, nihayet tam on sekizinci asrın başlarında Petro'nun şahsı vasıtasıyla bizzat saray dahi bu Alman, İngiliz, Fransız, İsveç, Hollanda burjuvalarının ellerine düşmüş oldu. Petro, Moskova'daki bu Avrupalıların tarz-ı hayatlarını çok sevmiş, onları taklit etmeyi ve onlarla birlikte çalışmayı istemişti; Avrupalılar onun etrafını aldılar ve en evvel Avrupa tarzında bir ordu yaparak bununla hâkim olmak istediler. Bu ordu yapıldı; Avrupalılar tarafından kumanda edilen bu ordu büyük bir kuvvet demekti. Bununla Petro, henüz dağınık bir halde bulunan Rusya içinde Avrupalılarla birlikte hâkim oldu. Sonra ıslahat başladı. Birinci Friedrich-Wilhelm gibi, Petro'da Avrupa'ya seyahat yaptı. Hollanda, İngiltere vesair memleketleri dolaştı, avdette birçok muhtelif Avrupalı daha getirdi. Bu suretle, yeni kuvvetlenen Moskova sarayı etrafında Avrupalı burjuvalar da toplanıyorlardı. Bu hal memlekette eski kinyazlar (knezler) -prensler- arasında büyük bir adem-i memnuniyeti mucip olmuştu. *Streliç* ismini taşıyan eski Rus ordusu cenupta isyan ederek Moskova üzerine yürüdü; fakat Avrupa tarzındaki ordu küçük olmakla beraber fenni kabiliyeti itibarıyle kuvvetli idi. Eski ordu mağlup oldu ve Petro bunların esir edilen bakiyesini Moskova'ya getirterek, orada birer birer katlettirip mevsim kış olmak itibariyle, aylarca Moskova'nın sokaklarında sallandırdı.

Bu vakadan sonra artık Avrupalı burjuvalar Rusya'nın idaresini tamamen ellerine almışlardır. Her tarafta ıslahat başladı. Evvela kadınları açtılar. Şimdi bizde olduğu gibi, kadınların açılmasıyla birlikte sosyete hayatı başladı; fakat sosyetelerde, yine bizdeki gibi, kadınlarla erkekler önceleri birbirlerinden ayrı dururlardı ve erkekler içerek sarhoş olurlardı. Bu suretle eski Rus aristokrasisi tarafından tahrik edilen halk ile Petro'nun arası açıldı. Mücadele devam etti. Petro, etrafındaki Avrupalı dostlarının teşkilat ve bilgi kuvvetine istinaden bu aristokrasiyi ezdi; bilahare işler o hale gelmiştir ki, bütün eski Rus asilzadeliği ekseriyetle ortadan kalkmış, yerine Avrupalılardan, sarayın emriyle yeniden "imal" edilmiş bir aristokrasi kaim olmuştur. O kadar ki, Avrupalılaşmak modası ile, hatta eski asilzadeler bile kendi isimlerini değiştirerek Avrupalı isimleri almışlardır. Bu ahval arasında Rusya'ya mütemadiyen sermayedar ve mütehassıs Avrupalı burjuva hicret ediyordu. Geniş, düz, münbit ve zengin bir memleket, iptidai şerait içinde bulunduğu için muti ve çalışkan bir halk, sarayda kuvvetli bir himaye, ordudan icabında istinatgâh; Avrupalılar Rusya'da çalışıyorlar ve çalıştırılıyorlardı. İşte bizzat Rusları, Rusya'nın idaresinden uzaklaştıran ve Rusya'da sarayı, orduyu, bilhassa iktisadi her nevi teşebbüsleri kendi ellerine alan Avrupa burjuvaları bir asır içinde bütün memleketin manzarasını değiştirmeye muvaffak oluyorlardı. Bugün bile hâlâ Rusya'yı Ruslar

idare edemiyorlar; Rusya'yı değiştiren, on sekizinci asrın iptidasından beri orada sarayı ellerine almış olan Avrupalılardı, bugünkü Rus dilinin içinde bulunan Almanca ve Fransızca kelimelerin fevkalade çokluğu da bu Avrupalı nüfuzunun iki asır içindeki kesafetini tamamen göstermeye kâfidir.

Yakın zamanlara kadar tarihçiler Alman hareketinin başında, kahraman olarak Büyük Friedrich'i, Rus hareketinin başında da Büyük Petro'yu görürlerdi. Halbuki ne orada, ne de ötede iş böyle birer hükümdarın elinde değildir; bütün Avrupa'yı istila eden büyük burjuva hareketinin eseridir. Kahraman aramak lazımsa onu ancak "burjuva" nizamında bulabiliriz. Hayatı ilme, iş zihniyetine, iş teşkilatına ve bizzat işe hâkim olan bu sınıf, tedricen bütün Avrupa cemiyetine de hâkim oldu ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'na da hulule başladı.

Onu da ayrı ve etraflı bir şekilde tetkik edeceğiz. Burada yalnız şunu söylemek lazımdır ki, servet ve medeniyet mefhumları birbirlerinden ayrılamaz. Kim servete sahipse, kim servet istihsalinde mütehassıs ise medeniyet onundur; bunun için bir gün gelecek Türkiye'de de her nevi istihsalin doğuracağı kuvvet, bugünkü taklitçi ve müstehlik medeniyeti; Tanzimat ve Osmanlı medeniyetini ezerek yerine kendi Türk medeniyetini ikame eyleyecektir. Nitekim öyle de olmaktadır. Tarihi ananelerin yadigârı olan birtakım iktisadi kuvvetlerine rağmen İstanbul'un günden güne bariz şekiller alan iktisadi sukutu, Osmanlı ve Tanzimat medeniyetinin zevalini ve aynı zamanda yaratıcı, müstahsil Türk medeniyetinin tulû [doğma] hazırlığını gösterir. Bu medeniyet işini nasıl bütün Avrupa'da burjuvalar yapmışsa Türkiye'de de aynı işi burjuvalar yapacaktır. Çünkü bugünkü burjuva medeniyetini ancak onun kâşifi ve mütehassısı burjuva yapabilir. Yeni tarihin yıkıcı kahramanları ihtilalci sosyalistler, yani bolşevikler olabilir; fakat henüz yapıcı kahraman burjuvadır. Burjuvalar bu yapıcı hareketlerinde henüz son sözlerini söylemiş değillerdir.

***

On sekizinci asırda Avrupa cemiyetinin ve Avrupa tarihinin hareket yayını göstermek üzere yazdığımız bu makalelerde, maalesef esastan maada hiçbir şey söylemiş değiliz; burjuva medeniyetini ve burjuva tarih-i hareketini bütün etrafiyla anlatmak için ciltler doldurmak lazımdır. Biz yalnız on sekizinci asır medeniyetinin en hususi noktasını, en canlı ve hâkim hareket nizamını göstermeye çalıştık. Karilerimizi yormak istemediğimiz için bununla iktifa ederek, gelecek makalemizden itibaren bu burjuva istilası karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun vaziyetini tahlile başlayacağız.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu

On sekizinci asırda Avrupa cemiyetinin basit, fakat temellerini göstermeye kâfi bir tahlilini karilerimiz bundan evvelki makalelerde görmüşlerdir. Bu makale ile de aynı asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun içtimai bir tahlilini yapmaya başlıyoruz. Bu tahlil de basit olacak, fakat imparatorluğun içtimai bünyesini telhise [özetlemeye] kifayet edecektir.

***

On Sekizinci Asırda İmparatorluk İçinde İçtimai Sınıflar

Osmanlı İmparatorluğu, on sekizinci asırda henüz gayet karışık bir bünye arz etmekte berdevamdır. İmparatorluk içinde muhtelif içtimai tekâmül devrelerini temsil eden muhtelif kitleler ve bu kitlelerde meskûn muhtelif kıtalar vardır. Evvela bunları gösterelim:

1- Doğrudan doğruya kapıkulu tarafından idare edilen imparatorluk aksamı.

2- Muhtar beylikler tarafından idare edilen havali.

Doğrudan doğruya kapıkulu tarafından idare edilen imparatorluk kısımları, İstanbul'a yakın ve en eski tarih devirlerinden beri daima askeri fütuhat ve istila yolları üzerine tesadüf eden yerlerden mürekkeptir: Trakya, Makedonya, Şimali Bulgaristan, Merkezi Avrupa'ya doğru giden yollar güzergâhı, Şarki Yunanistan ve Mora kıtaları bu cümledendir.

Anadolu'da ise bütün Merkezi, Garbi ve Cenubi Anadolu'yu kapıkulu bizzat idare eder. Şarki Anadolu'da merkezden uzaklaşıldığı nispette aşiret beyliklerine tesadüf edilir; ve bittabi bu havali kısmen muhtar bir idareye sahiptir. Bu muhtar idarelerin muhtelif şekilleri vardır: Bazı taraflarda doğrudan doğruya göçebe, bazı taraflarda köye yerleşmiş, fakat henüz aşiri mahiyetini kaybetmemiş aşiretler, İran ve Kafkasya taraflarında da on yedinci asırdan itibaren teşekküle başlamış olan toprak derebeyleri (hanlıklar) vardır; Suriye, Anadolu'nun muhtar şekilde idare edilen yerlerindeki ahvale mümasil [benzeyen] şartlar içinde bulunur. Mısır'da ise henüz "Mısır Ocakları"nın enkazı hüküm sürmeye çalışır.

Görülüyor ki, imparatorluk içinde on sekizinci asırda, karmakarışık bir içtimai tekâmül devirleri birbirinin içine girmiş yan yana gelmiş; muhtelif dinler, mezhepler, tarikatlara mensup insan kitleleri, hepsi de kendi hususi varlıklarını muhafazaya çalışarak, aynı hâkimiyet altında, yan yana oturmuş, muhtelif hayat ve maişet şartları birbirine karışmış bir halde bulunur. Ve içtimai âlemi tasvir ve tahlil edecek değiliz. Maksadımız asıl hâkim unsurun, bu büyük imparatorluk içinde on se-

kizinci asırdaki vaziyetini gösterdikten sonra Garbi Avrupa'dan hareket eden burjuva istilasının imparatorluk üzerindeki tesirlerini göstermeye çalışmaktır. Bu suretle Osmanlı ve Türk tarihini dünya tarihinin hareketine esaslı ve ilmi surette bağlamayı temin edecek bir usul kullanılmış olacağını zannediyoruz.

On Sekizinci Asırda Kapıkulu Devleti

Kapıkulu cemiyetinin, Roma'da olduğu derecede müsrif bir istihlak unsuru olduğunu karilerimiz biliyorlar. "Osmanlı Kimdir?" unvanı ile üçüncü nüshamızdan itibaren yazdığımız makaleler ve *Meslek*'in ilk altı aylık kısmındaki ekseri neşriyat "kapıkulu"nun ne olduğunu göstermiştir. Tarihin bütün hareketlerine hâkim olan maişet mücadelesinde, kapıkulu yalnız alıp yemesini düşünen bir unsurdur: Müsrif, obur, tahripkâr, yağmager, entrikacı bir şey. İstanbul'un fethinden itibaren büsbütün şiddet kesbetmiş olan bu vasıflarla "kapıkulu" ilk teşekkülünden itibaren bir müddet Bizans, sonra da etraftaki milletleri soymuş ve yemiş, sonra fütuhat yapacak kuvveti kalmayınca dahile teveccüh ederek, kendi hâkimiyetini kabule mecbur olmuş olan insan kitlelerini yemeye başlamıştır. Fakat bir müddet sonra dahilde de yiyecek bir şey kalmamış ve "Celali eşkıyası" namı altında zikredilen Anadolu'nun köylü isyanları zuhur ettikten sonra, artık imparatorluğun hakiki istihsal hazinesi kurumuştur. Bundan sonra da kapıkulunun, yani Osmanlı Devleti'nin üçüncü safhası gelir ki bu devirde kapıkulu kendi kendisini yer: Bugün bile aramızda son arazını gösteren bir "sen" ve "ben" kavgası, "sen kalk, ben oturayım!" mücadelesi, siyaset namını alan bir entrika ve fesat deryası halinde kapıkulu devletinin bünyesini istila etmiştir. Fesadın kaynaştığı saha "yeniçeri"dir: Harice karşı fevkalade zayıf, kavinin karşısında âciz ve zelil, fakat âcizlerin karşısında azami derecede kahhar [fazlasıyla ezici, kahredici] bir tegalüb [üstün gelme] ve taassup ocağı olan yeniçeri ile ulema, yani münevveran kitlesi birbirini yemekle ve hep birden bütün imparatorluğu yemeye çalışmakla meşguldür. Bu hal, uzun müddet devam ettikten sonra nihayet on sekizinci asırda kapıkulu devletini azami bir zaaf derecesine getirmiştir.

İmparatorluk içinde merkezi kuvvetin bir zaafi tedrici surette muhitteki anasırın kuvvetlerinin artmasını mucip oluyordu. Osmanlı Devleti demek, Osmanlı ordusu demekti; bu ordu ise, timarları yemek sayesinde eski kuvvet ve kudretini kaybetmişti; bunun için imparatorluğun her tarafında mahalli nüfuz ve iktidar artması gayet tabii idi. Rumeli'nin bazı kısımları ile Anadolu'da Türkler arasında "âyan" ve "eşraf" zuhur etmişti. Bilhassa "âyan" büyük kuvvet kazanmışlardı. Kapıkulu tarafından en ziyade tahrip edilmiş olan Anadolu'da bile tedrici surette nüfuzları artan bu âyan, Rumeli'de daha fazla bir kuvvetle tezahür ediyorlardı. Türklerin haricinde ise Ulahlar, Sırplar, Arnavutlar ve Yunanlılar arasında yeni yeni hareketler zuhur ediyordu. Binaenaleyh on sekizinci asırda ve "Vaka-i Hayriye"den evvelki imparatorluğun bünyesini hakkıyla anlamak için Avrupa tesiri altında Rumeli Hıristiyanları arasında zuhur etmiş olan bu hareketi daha yakından görmek lazımdır.

On Sekizinci Asırda Romanya

Romanya, bizim eski ıstılahımıza [terim] göre, Memleketeyn [Eflak-Boğdan], Osmanlı hâkimiyetini kabule mecbur olmuş memleketler arasında en iyi şeraite

nail olmuş memleketlerden biri idi; kendisinin hususi ve milli teşkilatını muhafaza etmişti. Daha çoktan beri toprak derebeyliğine girmiş bulunan bu memlekette on sekizinci asırda Avrupa'nın içtimai bünyesine mümasil [benzeyen] bir bünyeyi haiz bir millet yaşıyordu: Memleket iki büyük prenslik halinde bir teşekkül sahibi idi. Biri Eflak, diğeri Boğdan isimlerini taşıyan bu iki prenslik Romen senyörleri (gospodarlar) tarafından idare edilirdi. Bunlar, İstanbul'daki sultan halifenin hâkimiyetini kabul ederler, ona bir vergi verirler, memleketlerini de kendileri idare ederlerdi. Bunun için Avrupa'nın geçirdiği içtimai tekâmül devirlerini Romanya da aynen yaşamaya ve geçirmeye muvaffak olmuştur. Memleket toprakları büyük parçalara ayrılmış, hepsi bir gospodarın eline geçmiş, sonra bu gospodarların intihabı ile bir büyük gospodar Yaş'ta diğeri Bükreş'te olmak üzere iki prenslik vücuda gelmişti. Avrupa'nın tekâmülünü temin eden mülkiyet nizamı, bu suretle Romanya'da çoktan teessüs etmiş ve aynı zamanda bu toprak derebeyliği arkasından, tedrici surette köyler tahrip edilerek ve köylüler ezilerek, burjuvalık teşekküle başlamıştı. On sekizinci asrın ikinci yarısında Bükreş, yüz bin nüfusa yakın bir kesafet sahibi koskoca bir şehir olmuştu. Yaş da onun gibi, büyük bir şehirdi. Bu şehirlerde "gospodar"lar ile "boyar"lardan mürekkep, yüksek bir sınıf yaşıyor ve bunların etrafında küçük şehirliler toplanmış bulunuyordu. Gospodarlar, doğrudan doğruya toprak sahipleri; boyarlar da elde ettikleri servetler sayesinde asalet sahibi olmuş yüksek burjuvalardı Bundan başka Tuna ve Prut ağızlarında Kalas, İbrail ve saire gibi birtakım ticaret şehirleri teşekkül etmişti. Romanya'da hayat, tedrici surette bu şehirlerin, burjuvaların hâkimiyeti altına giriyor, topraklarını doğrudan doğruya idare etmeyerek bu hususta birtakım vekiller kullanan irili ufaklı gospodarlar da yalnız tarihi haklara istinaden hüküm sürmeyi ve zevku sefa içinde yaşamayı düşünüyorlardı. Köylüler ezilmişti. Bilhassa Rusya ile Türkiye arasında bitip tükenmek bilmeyen muharebeler, Eflak ve Boğdan ovalarını mütemadiyen Rus veya Türk ordularının cevelângâhı [savaş yeri] haline getirmiş olduğu için şehirlerin kuvveti artmış ve bütün bu harplerden bizar olan sefil köylü kitleleri, hâkimiyet haklarını ya Rusya'nın yahut Osmanlı'nın himayesinden alan gospodarlara karşı düşman olmuşlardı. Bunun için on sekizinci asrın sonlarına doğru Romanya'da boyarlar büyük bir nüfuz kazanmış bulunuyorlardı. Bunlar bir taraftan kendi kuvvetlerine ve diğer taraftan da bütün sefil köylü kitlelerine istinaden memlekette bir burjuva inkılabı yapacak unsur haline gelmişlerdi. Gospodarlara karşı duydukları husumetle isyan edecek olan halk aynı zamanda hem Osmanlı'ya, hem de Rusya'ya karşı isyan etmek mecburiyetinde bulunuyordu. Bu isyan ve mücadele on dokuzuncu asırda başladı. Görülüyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan ilk hareketler, şu veya bu sarayın entrikaları, şu veya bu kahramanın milli azim ve imanı değil, belki de birtakım tarihi ve içtimai amillerin mahsulü olmuştur. En büyük delil; Romanya'yı Romanya yapan hareketin kahramanları boyarlar, Viyana yolu ile Paris'le daimi surette münasebette bulunurlar ve bu suretle koyu burjuva kültürüne giderlerdi. Halbuki gerek Rusya'nın gerek Osmanlı'nın Romanya'daki entrikaları daima gospodar muhitlerine mahsus kalmıştır. Romanya'da içtimai bir kitle hareketi, burjuva idealleri ve burjuva teşkilatı ile ayaklandığı

zaman hem gospodarlardan, hem de iki muhtelif sarayın tahakküm ve entrikasından kendilerini kurtararak Avrupalılaşmışlardır.

On Sekizinci Asırda Sırplar

Sırbistan'ı uyandıran, onu Avrupa'nın umumi burjuva milliyetperverliği devrine sokan hareket ise büsbütün başka bir tarzda cereyan etti. Sırbistan, kapıkulu tarafından doğrudan doğruya istila, yağma, tahrip ve idare edilmiş bir memleketti. Bunun için Sırp milleti, on dördüncü ve on beşinci asırlarda malik olduğu milli aristokrasisini, on altıncı ve on yedinci asırlarda kâmilen kaybetmişti. Sırbistan'da bir kitle bilhassa arpa ile mısır ziraati yaparak bununla geçinen, biraz şarap istihsal eden ve daha ziyade domuz çobanlığı yapan sefil, perişan bir köylü kitlesinden ibaret kalmıştı.

Sırbistan'da aristokrasi mevkii, tüccar sahipleri olan Türklerin, daha doğrusu Müslümanların elinde idi. Köylüye bunlar hâkim bulunuyordu. Köylü ise bu gayri milli aristokratlara ısınamayarak, bilhassa onlar tarafından daha insafsızca istismar edilmek neticesi olarak kendilerinden büsbütün soğuyarak, dağınık ve sefil bir halde, dağlarda, hükümet ve sipahi nüfuzunun hululüne uzak kalan ormanlar içinde yaşıyorlardı. On beşinci asırdan itibaren bu halde kalan Sırp köylüleri arasında tedrici surette Avusturya ile münasebat artmaya başladı ve bu, bilhassa şarap ve domuz ticareti şeklinde tezahür etti. Sırp köylüleri arasında zeki, becerikli ve cevval olanlar, on sekizinci asrın ortalarında Avusturya ile büyük bir alışveriş yapıyorlar, bu münasebet sayesinde Avusturya'da intişara başlayan burjuva kültürüyle temas ediyorlardı. Buna bir kısım köylülerin geçinmek için Avusturya ordusuna girerek orada askerlik, çavuşluk ve hatta zabitlik etmeleri de inzimam edince [katılınca] Sırplar arasında Avrupa'nın burjuva kültürü süratle intişara başlıyordu. Bir taraftan kitle arasında bu iktisadi münasebetler bu hareketleri uyandırırken, diğer taraftan da Sırbistan'da hâkimiyet iddia eden tüccar sahipleri arasında da, tıpkı milli aristokrasi teşkilatlarında olduğu gibi, merkezdeki askeri tegallübün zayıf düşmesi üzerine, bir nüfuz ve hâkimiyet mücadelesi başlıyordu. On sekizinci asrın sonlarına doğru, Sırbistan'da Müslüman beyler arasında cereyan eden mücadelelere karşı, Sırp köylü kitleleri büsbütün menfi bir vaziyet almışlardı; başka ahvalde köylü, tabi olduğu beyin etrafına toplanır ve diğer beyin adamlarıyla harp ederken, sırf bu beylerin gayri milli olmasından dolayı Sırp halkı, bilakis bütün bu beylere karşı isyan etmek üzere kendi aralarında toplanmaya teşebbüs ettiler. O zaman, ekseriyetle Avusturya'da askerlik etmiş olan Sırp köylülerinden birtakım halk kahramanları türemeye başladı. Bunlara, Yunanistan'da *klefi* ismi verildiği gibi, Sırbistan'da da *hayduk*[27] diyorlardı. Bu halk kahramanları küçük küçük çeteler teşkil ederek gayri milli Müslüman beylere karşı mücadele ediyorlar ve bu mücadeleyi de Avusturya ile domuz ve şarap ticareti yaparak zengin olan tüccarlar -yani

27 Yakın zamana kadar kapıkulu münevverleri tarafından Anadolu Türkü'nü tahkir için kullanılan "hödük" kelimesinin buradan geldiği zannedilebilir. Türkler arasında böyle bir kelime bulunmadığı gibi, Osmanlılar arasında böyle tabirler çoktur; dayı ve kabadayı tabirleri gibi.

yeni yetişmekte olan Sırp burjuvaları- himaye ediyorlardı. İktisadi bir himayeye sahip olmayan hiçbir mücadele hareketine imkân bulunmadığı için bu hareketin nasıl bir iktisat hareketi olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bilahare bu hareket milli, fakat suni bir harp aristokrasisinin de doğmasına sebep olmuştur. İlk Sırp hareketinin reisi bulunan Yorgi (bizim tarihte Kara Yorgi) önce Avusturya ordusunda küçük zabitlik yapmış, sonra da bir domuz tüccarı olmuştu. Bilahare bir hanedan sahibi olan Kara Yorgi'nin yanı sıra, yine aynı suretle bir hanedan çıkaran Miloş Obronoviç de haydutluk sayesinde mahalli bir şeref ve nüfuz sahibi olmuş Avusturyalı bir küçük zabit ve domuz tüccarı zengin idi.

Bu izahat ile şunu göstermek istiyoruz ki, Sırbistan'daki milli hareket, Osmanlı hâkimiyetinin çok şiddetli nüfuz ve müdahalesi neticesinde başka şekillerde tezahür etmiş bir burjuva hareketinden başka bir şey değildir. Bu hareketin merkezi Viyana olmuştu; ve Viyana'nın da sarayı değil, belki de burjuvası idi; zira Romanya'da olduğu gibi Sırbistan'da da bu hareket herhangi bir ecnebi saray etrafında toplanmak neticesini vermiş değil, belki de bilakis Sırp milliyetperverliğinin, yani Sırp burjuvasının teşekkülünü mucip olmuştur.

On Sekizinci Asırda Yunanistan

On sekizinci asırda bir de Yunanistan'a bakalım. Burada da tarihin tekâmülü Sırbistan'daki tarzda olmuştur. Yalnız şekil ve vasıta başkadır:

Osmanlı orduları tarafından feth ve istila ve idare edilmiş bulunan Yunanistan da tıpkı Sırbistan gibi, tarihi ve milli teşekkülünü tamamen kaybeylemişti. Meydanda yalnız bütün Ortodokslar için müşterek olan bir kiliseden başka bir şey yoktu. Orta tarih ile birlikte Yunanistan'da artık müttehit kitlevi bir Yunanlılık yoktu, yalnız eskiden kalma bir dil vardı; o da bozulmuştu. O kadar ki, on sekizinci asrın başlarında Ortodoks Rum ile Ortodoks Slav birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Fakat İstanbul'da Rumlar, saray sayesinde tedrici surette büyük bir servet sahibi oldular ve bu servetle birlikte nüfuzları da arttı. Fener beylerinin Osmanlı sultanlarına ettikleri muhtelif hizmetler, Rumların para ve nüfuz kazanmalarını temin ettikçe, Rumlar da ticaret sahasında inkişafa başladılar ve bu inkişaf, İstanbul'dan ziyade bugünkü Yunanistan'ın sahil taraflarında intişar etti. Yunanlılar da deniz ticaretine atıldılar; Avrupa'da muharebeler devam ettiği sırada Türk bayrağı Akdeniz'de bitaraf bir bayrak olmuştu. Yunanlılar bu bayrak altında süratle deniz ticaretinde hem ihtisas, hem de servet sahibi oldular ve bütün milletlere rekabet ettiler. Bundan başka Tesalya'da ipek ve pamuk tezgâhları kurdular. Bu suretle Yunanlılar arasında burjuva kültürü intişara başladı ve bizzat Yunanlılar kendi memleketlerinde ticaret şehirleri vücuda getirdikleri gibi, Akdeniz sahillerindeki büyük şehirlerde kolonilere de sahip oldular. Odessa ile Marsilya arasında zahire ticareti bunların ellerine geçti. Livorno ve Triyeste gibi şehirlerde kuvvetli iş ve ticaret merkezleri vücuda getirdiler. Avrupa burjuvaları ile bu sıkı temas neticesinde, zengin Yunanlılar birçok şehirlerde yeni mektepler tesis ettiler. Mesela Bükreş'te, İstanbul'da ve Korfu'da büyük mektepleri vardı. Bu mektepler milli hareketler için birer ocak oldu ve Avrupa'nın ticaret ve küçük sanayi burjuvasına mahsus kültürü çok kesif bir surette intişara [yaymaya] başladı.

On sekizinci asırdan itibaren bu hazırlanış, mücadele devrini getiriyordu. Nihayet milli mücadeleler de baş gösterdi; bu daha ziyade on dokuzuncu asra aittir. Fakat hakikat şudur ki, bu mücadelenin ilk hareketlerini verenler, Yunanlılarda da burjuvalar olmuştu. Rumluğun ve Yunanlılığın en eski müessesesi olan kilise, ancak halkın ve bilhassa burjuvaların arkasından gitmekten başka bir şey yapmamış ve Fener muhiti, saraya karşı henüz muhafaza ettiği bağlarla, bir zaman bu harekete karşı lâkayd kalmaya çalışmıştır. Nitekim Romanya'da, gerek milli Romen hareketine karşı, gerek bizzat Bükreş'te birleşen Rumların milliyet hareketleri aleyhinde Osmanlı sarayına yardım gösteren kuvvet, bizzat bu Fenerli Rumlar olmuşlardır.

Bu izahat, Osmanlı İmparatorluğu'na burjuvalığın ne suretle hulule başladığını göstermeye kâfidir.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

On Sekizinci Asırda Osmanlı İmparatorluğu

Geçen nüshamızda umumi çizgilerini gösterdiğimiz tarih hareketinin bize vereceği netice şudur ki, burjuvalık imparatorluk dahilinde en evvel, doğrudan doğruya kapıkulu tarafından idare edilmeyen veyahut kapıkulu idaresi zayıf bulunan yerlerde zuhur etmiş ve oralarda muvaffak olmuştur. Zaten "milliyetperverlik" hissi de burjuva harsı ile beraber tekâmül eder. Burjuvalardan evvel Avrupa'da da ancak din ve sınıf hissi vardı. Milliyetperverlik Avrupa'da da burjuvalar tarafından temsil ve müdafaa edilmiş olduğu gibi, bizde de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını intaç eden [doğuran] muhtelif milliyetperverlik hareketleri burjuvalıkla beraber tekâmül etmiştir. Bu içtimai sınıfın en kuvvetli olduğu mıntıka, milliyetperverliğin de en kuvvetli inkişaf sahası olmuştur; mesela Bükreş gibi. Buna mukabil İstanbul, gerek burjuvalığın ve gerek milliyetperverliğin inkişafi için en bati [yavaş] hareket eden bir saha idi; çünkü orada kapıkulu doğrudan doğruya hâkimdi ve bütün İstanbul'u kendi harsının hâkimiyeti altında tutuyordu.

İmparatorluğun diğer kısımlarından bahsetmeyeceğiz; Arnavutluk, Mısır, Suriye, Sırbistan, Irak, Şarki ve Cenubi Anadolu; bütün bunlar ayrı ayrı birer âlem idi. Bu âlemlerin her birinde ayrı bir hususiyet vardı. Kimi Arnavutluk ve Suriye gibi toprak derebeyliğinde yaşıyor, kimi Cenubi ve Şarki Anadolu gibi, henüz kısmen göçebelikte bulunuyordu. Mısır'da büsbütün başka şerait hâkimdi. Mısır'ın yeniçerisi demek olan "Mısır Ocakları" bozulmuş, Mısır halkının başına bela olmuştur. Bunlar da parçalanarak toprak derebeyliğine doğru gideceklerdi; fakat orada bu içtimai ve siyasi mesele, Avrupa rekabetleriyle ve beynelmilel iktisat yolları üzerinde bulunmanın celp ettiği istila ile ihtilat ediyor. Bütün bu Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafını teşkil eden kıtalarda bu hususi ve muhtar vaziyetlerin ayrı ayrı tekâmüllerini yazmak, velev ki gayet basit şekillerde olsun, bizi lüzumundan fazla işgal eder. Esasen maksadımız asıl imparatorlukla meşgul olmak bulunduğu için bunları ihmal etmek mecburiyetindeyiz.

İmparatorluk dahilinde doğrudan doğruya kapıkulunun hâkim olduğu yerler, daha ziyade Türklerle meskûn olan memleket kısımları ve daha doğrusu İstanbul'a yakın olan yerlerdi; buralarda ise on sekizinci asırda iki hareket göze çarpar: Bir taraftan toprak derebeyliğine doğru bir temayül, diğer taraftan burjuvalığa doğru bir hareket. Nerede Avrupalılarla münasebet teessüs etmiş ise orada, kapıkulu unsurları haricinde olmak şartıyla bir burjuva hareketi göze çarpar; nerede Avrupa ile hiçbir temas teessüs etmemişse orada, yine kapıkulu haricinde, toprak derebeyliğine

doğru bir tekâmül vardır. Kapıkulu, Türklerin toplu hareketlerinden daima endişeye düşmüş, onların bütün içtimai ve milli teşkilatlarını mahvetmeyi kendi selameti için elzem görmüş olduğundan, bütün eski Türk beylerini ve Türk ailelerini birer birer mahvetmişti. Uzun zaman teşkilatsız, perişan yaşadıktan sonra yavaş yavaş Türkler arasında yeniden birtakım içtimai nüfuz sahibi, yeni yeni insanlar peyda olmaya başladı. Bunlara âyan ve eşraf namı veriliyordu. Bilhassa âyan gayet kuvvetli ve nüfuzlu idi. Merkezin kuvvet ve nüfuzu düştükçe bunların kuvvet ve nüfuzları artıyordu. Ve bu hareketle birlikte eski timar ve zeamet teşkilatları arasından, bunların enkazı üzerine kurulmak üzere yeni yeni bir derebeylik zuhur edeceğine her şey delil idi; gerek Anadolu'da, gerek Rumeli'de bu âyan arasından nihayet birtakım beyler zuhur etmiş olduğunu, sonra pek güzel görüyoruz. Eğer araya Avrupa'nın müdahalesi ile Tanzimat devri girmemiş olsaydı Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan Türkler de bu toprak derebeyliğini görmüş olacaklardı. Fakat, tekâmülde çok geç kalmış ve uzun zaman kapıkulu hâkimiyetinde ezilmiş olan İmparatorluk içine Avrupa'nın kati hululü buna imkân bırakmadı.

Diğer taraftan, doğrudan doğruya kapıkulu tarafından idare edilen yerlerde Türkler arasında burjuvalık da inkişaf edemiyordu. Hatta Avrupa ile ticari münasebetlerde bulunan İstanbul'da dahi Türklerde burjuvalaşma hareketi yoktu. Zaten İstanbul'da burjuvalık nispeten geç uyanmıştı. Uyanırken de hareket, münhasıran eskiden beri sarayın sarraflık vazifesini görmüş olan ve halk kısmıyla da daha ziyade küçük sanatlara, esnaflığa ve tüccarlığa hevesi bulunan gayrimüslim muhitinde vukua geliyordu. Filhakika daha İstanbul'un fethinden itibaren, başta Rumlar olmak üzere, gayrimüslimlerin en mühim işleri, ya doğrudan doğruya sarayın yahut kullarının kâtiplik, vekilharçlık gibi hizmetlerini ifa etmek ve sonraları da yavaş yavaş mültezimliğe ve sarraflığa geçmek olmuştu. Bunlar, zamanlarının sermaye muhtekirleri idi. Saray ve kul taifesi bir zaman bunların hâkimiyeti altında kalmıştır.

Fakat bunlar da süratle inkişaf edemiyorlardı; zira kapıkulu nizamında henüz mülkiyet hakkı teessüs etmiş değildi. Henüz memleket Allah'ın ve onun vekili olan "Zıllullah'ın" idi. O dilediğinin mülkünü alıyor, dilediğine veriyordu. Bütün İstanbul bu suretle "vakf"a tahavvül etmişti [dönüşmüştü]. İstanbul'da mülk, toprak kalmamıştı. İstanbul'da kuvvetli bir bina inşa edene tesadüf edilmezdi. Yegâne kuvvetli ve payidar mimari Allah'a ait olan binalarda görülebilirdi: Camiler, medreseler, sebiller. Çünkü bunların zapt ve müsaderesi ihtimali yoktu. Diğer bütün musakkafat [vakfın binaları ve geliri], odundan veyahut çerle çöpten yapılırdı. Çünkü kimse mülkünden emin değildi. Herkes birbirinin mülküne taarruz eder, bu suretle İstanbul'un sokak haritası mütemadiyen değişirdi. İstanbul'un son yirmi senelik yangınlarına kadar devam eden eciş bücüş sokakları hep bu nizamın eseri idi. Kimde biraz servet birikirse diğerleri onu alaşağı ederler, başta padişah olmak üzere diğer kapıkulları onun servetini ve mülkünü paylaşırlardı. Tanzimat tabirince, "emniyet-i mal ve can" mevcut değildi. Bu halden bir dereceye kadar Hıristiyanlar masun kalıyorlardı. Çünkü onların servetleri daha ziyade nakit ve menkul servet idi. Vakıa kul, onda da servet bırakmazdı; fakat bunlar arasında pa-

ra kazanmak bir hırs haline gelmiş ve onun ananevi usullerine tamamen alışmış bulundukları için gayrimüslimler daima zengin olmuşlardır.

Kapıkulu payitahtında küçük sanayi ve esnaf hayatı da on sekizinci asırda çok büyük bir sukuta uğramıştı. Zaten bütün memlekette iktisadi hayat inhitat içinde idi [gücünü kaybetmişti]. Hakiki menafiini bile idrakten gafil olan saray ve kapıkulu, imparatorluk dahilindeki müstehlik vaziyetini idame için istihsalatı himayeyi düşünmez, yalnız günlük istihlakı teshil ederdi [kolaylaştırırdı]. Hariçten ucuz ve çok mal gelmesi için kapitülasyonlar vermiş, gümrükleri azaltmıştı. Buna mukabil dahilden harice mal çıkmasını temin etmeyi de, hayatı ucuzlatmak için yegâne çare olarak bulmuştu. İthalattan yüzde 5, ihracattan da yüzde 12 gümrük alırdı. İstanbul'da küçük tüccar ve küçük sanatkârdan ibaret olan esnafı gedik teşkilatına bağlamış olduğu için bunların aralarında da sarayın hâkimiyeti altında bir nevi "kapıkulu gedik feodalizmi" zuhur etmişti.

Bütün bu ahvalden dolayı henüz Türkler arasında burjuvalığın intişarına imkân yoktu. Bunun esaslı surette tekâmül ve inkişaf edebilmesi için her şeyden evvel mülkiyet nizamını teyit edecek olan derebeylik nizamının teessüs etmesi lazım geliyordu. Fakat imparatorluk cemiyetinin on sekizinci asırdaki bu dahili bünyesine mukabil, on sekizinci asrı takip eden on dokuzuncu asrın harici tesirleri bu bünyede büyük bir ihtilat [karışıklık] yaptı. Tanzimat namını taşıyan bu ihtilat, Türkiye'ye mülkiyet nizamını sokmak üzere Avrupa'dan girmiş olan bir mikrobun eseri idi. Bu mikrobu hamil olan içtimai tip burjuvadır. Burjuva, İstanbul'un gayrimüslimleri ile münasebette bulunmak sayesinde mikrobu buraya soktu, fakat bu mikrobun devr-i intifahını [yok olma zamanını] geçirmesi zamana muhtaç idi. Nitekim bütün Tanzimat devri, hatta Meşrutiyet nizamını tamamen tesire muvaffak olamamıştır. Filhakika imparatorluk devrinin son günlerinde dahi Türkiye'de mahut "emniyet-i mal ve can" düsturu bütün kuvvetiyle tatbik edilmiş değildi. Bunun içindir ki, Avrupalılar Türkiye'deki kapitülasyon haklarını günden güne tezyid ettiler [artırdılar]. Ve nihayet onlara yardım eden gayrimüslimler de ya doğrudan doğruya Avrupa tabiiyetine yahut Avrupalı himayesine geçtiler. Yalnız bu sayededir ki, imparatorluk içinde can ve mal emniyetine imkân hasıl oluyordu. Ve yine ancak bu sayededir ki, Türkiye'de burjuvalık esaslı bir inkişaf hareketi gösterebilirdi. Bütün bu verdiğimiz izahattan sonra artık anlaşılır ki, Türkiye'de burjuvalık esaslı bir inkişaf hareketi gösterebilirdi. Bütün bu verdiğimiz izahattan sonra artık anlaşılır ki, Avrupa'nın burjuva hareketi, imparatorluğun evvela Avrupa ile doğrudan doğruya münasebette bulunan muhitî imparatorluk parçalarında zuhur etmiş ve ancak ikinci safhadadır ki, İstanbul'da inkişaf eylemiştir. Bu umumi bir burjuva istilasının hareketlerinden başka bir şey değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nu muhitten merkeze doğru adım adım istila eden bu hareketin bütün teferruatını, bütün vasıflarını ve şartlarını göstermek kabil değildir; bu bahis bizi çok uzaklara götürür; fakat şurasını söylemeliyiz ki, bu tarihi harekette en bati [yavaş] inkişaf Türkler arasında vukua gelmiş, bu da maddi olduğu kadar kuvvetli birtakım ruhi amillerle karışmıştır. Bu amilleri birer birer tetkik etmek de çok faideli olur; fakat onları da başka bir vesileye bırakmak zaruridir.

Bütün bu izahat, Türk cemiyeti içindeki bugünkü bünyevi hastalığın en başlıcasının şundan ibaret olduğunu da gösterir: İmparatorluk zamanında Türkler toprak derebeyliği devrini görmemişlerdir. Zira bizzat bu imparatorluk, bu devrin gelmesini hazırlayacak bir vasıta idi. O bu vazifesini yapmış, fakat tam imparatorluk dağılıp derebeylik başlayacağı sıralarda Avrupa sermayesi ve Avrupa burjuvaları işe müdahale etmiştir. Hatta gayrimüslimler de dahil olduğu halde imparatorluk milletlerinden hiç birinin ve bilhassa Türklerin, sırf bu toprak derebeyliğini geçirmemiş olmasından dolayı, salim şerait içinde inkişaf eden bir tekâmül sahibi olamamışlardır. Eğer bu devri geçirmiş olsaydık, elbet içtimai hastalıklarımız ve ondan tevellüt eden siyasi istikrarsızlıklarımız bugünkü derecede olmazdı.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

"Vaka-i Hayriye" Sıralarında İmparatorluğun Vaziyeti

Vaka-i Hayriye'den evvel imparatorluk, kısa bir zaman için, bir derebeylik ve asilzadeler imparatorluğu olmaya meyletmiş idi. Osmanlı sarayının kulluk bünyesi ve Avrupa burjuvasının müdahaleleri buna mani olmuştur.

"Vaka-i Hayriye", Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten itibarendir ki, imparatorluk Avrupa'yı, burjuvalar Avrupası'nı şeklen ve haricen taklide başlar. Taklit askeri sahada harekete gelir; askeri bünyede bir imparatorluk, bittabi kendi içtimai hayatını askerlik üzerine oturtacaktır; Avrupa'da yeni milli ordular vücuda gelmezden evvel iktisadi bir inkişaf, meydana milli mahiyette halk hareketleri çıkarmış, bu hareketler arttıkça, burjuvalar çoğalıp cemiyetlerin idarelerini ellerine geçirdikçe, bu ordu da tekâmül etmişti. Bunun aksine olarak, bizde ordu, tarihi bir sınıfın hâkimiyetini idame ihtiyaçlarından doğmuş, binaenaleyh Nizam-ı Cedid, yeni bir cemiyet nizamının, yeni bir hayat ideallerinin ve bilhassa yeni bir iktisat kuruluşunun müdafii değil, eski bir tarih sınıfının tahakküm aleti olmak vaziyetinde kalmıştır. Osmanlı ordusunun Vaka-i Hayriye'den itibaren İstiklal Harbi'ne kadar, belli başlı hemen hiçbir muzafferiyet elde edememesinin hikmetini bu menşede arayacak olanlar hata etmeyeceklerdir zannediyoruz: Tarihen batması lazım gelen bir kulluk nizamını ve kullar imparatorluğunu müdafaa edecek olan bir ordunun, yeni doğan bir cemiyet nizamının bütün manevi kuvvetleriyle mücehhez olan Avrupalı ve yarı Avrupalı ordular karşısında muvaffak olmasına imkân yoktu. Avrupa orduları kuvvetli bir cemiyet temeli, yani muasır Avrupa iktisadiyatı üzerine kurulmuştu. Bizde ise Avrupakâri ordu, eski nizam ve iktisat üzerine kuruldu. Avrupa'da milli halk orduları, istikbalin fethine çalışan bir cemiyet hamlesinin eseri idi; bizde yalnız maziyi müdafaaya uğraşan bir alet oldu. Bunun için Osmanlı ordusu daima mağlup oldu.

Tarihimizin bu hususiyetini anlamak için Vaka-i Hayriye'den evvelki ahvali biraz yakından tetkik etmek lazım gelir:

Yeniçeri ordusu çoktan kuvvetini kaybetmişti. Hatta bu ordu fiilen yoktu. İstanbul'da imparatorluğu tutan bu yegâne kuvvetin son vasıl olduğu istihale [başkalaşma] merhalesi, eski yeniçeri kadrolarının mevacib [maaş kâğıtları] beratlarına terk-i mevki etmelerinden ibaretti. Para elde etmekten ve bir Romalıya mahsus oburlukla her eline geçeni yemekten, israf etmekten başka bir şey düşünmeyen Osmanlı, imparatorluğun haricinden başlayarak, dahilden merkeze her tarafı so-

yup soğana döndürürken nihayet yeniçeriye de kati darbesini vurmuştu. Bütün yeniçeri kadroları birer irad teşkilatına inkılap etmişti. Kadrolar kısmen boşalmış, kısmen de askerlikle alakadar olmayanlardan mürekkep kalmıştı. Fakat eksilmeyen bir şey vardı ki, o da mevacib beratları idi. Bunlar da yeniçeri sergerdelerinin yahut saray adamlarının ellerinde toplanmıştı. Yeniçeri varlığı, Selim-i Salis ve Mahmut zamanlarında adeta bir nevi tahvile inkılap etmişti. Mevacib almak için insanlar var, fakat harp etmek için kimse yoktu.

Bu vaziyette imparatorluğun kuvveti kalmamak tabii idi. Merkezin bu suretle zayıf düşmesi, muhitte mahalli nüfuzların artmasını mucip oluyordu. Bu mahalli nüfuzlar da âyan, hanedan, eşraf nüfuzları idi. Bunlar, ya eski sipahilerden yahut herhangi bir şekilde onların temsil eyledikleri kuvveti, hukuku ve salahiyetleri ellerine geçirmiş olan türedilerden mürekkep bulunuyorlardı. İşte bunlar, yıkılmakta olan bir imparatorluğun içinden çıkacak derebeyleri idi. Her tarafta toprak bunların ellerine geçiyor ve toprakla beraber servet ve içtimai nüfuza da sahip oluyorlardı. Alemdar Mustafa Paşa bunlardan biri idi.[28] Alemdar, bütün tarihte hemen daima ekseriyetle kulluk devrinin askeri unsurlarından türeyen derebeyleri için bir "tip"tir. Bugün haklarında biraz malumat sahibi olduğumuz ne kadar âyan varsa hepsinde az çok Alemdar'ın evsafını görebiliriz. Rumeli ve Anadolu kâmilen âyanın ellerine düşüyordu. Daha uzaklarda, doğrudan doğruya kapıkulları tarafından idare edilmeyen yerlerde (bugünkü şark vilayetlerimiz de bunlardandır) derebeylik daha bariz bir surette başlamış bulunuyordu. Bittabi bu âyan imparatorluğun kuvvet kesbetmesini istemezler, zaafından memnun olurlardı. Nitekim Alemdar Paşa da ilk zamanlarda böyle idi. Selim-i Salis devrinde teşkil edilen Kadı Paşa'nın Nizam-ı Cedid askeriyle Edirne taraflarına sevk edilmesi üzerine kendi mevkilerinin tehlikeye düştüğünü gören Rumeli âyanı, başta Alemdar olduğu halde, Kadı Paşa aleyhine harekete gelmişlerdi. Hatta Alemdar, Edirne üzerine kuvvetler sevk etmişti.

Fakat Rumeli'deki âyan; müstakbel derebeyleri, gayet hususi bir mevkide bulunuyorlardı: Hâkim olmak istedikleri topraklarda halkın büyük bir kısmı Türk değildi. Bilhassa dini hissiyat ile karışan bu veziyet, Avrupa'da seri ve istilakâr bir tekâmül yapan burjuvalığın intişarı ile ihtilat edince Hıristiyanlar arasında milliyet cereyanları kuvvetlenmiş, onlarla beraber Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen Avrupalı taarruzlar başlamış. Rumeli âyanı ve bilhassa bunların serhadlerde bulunan kısımları, çok geçmeden, iki ateş arasında bulunduklarını anladılar: Bir taraftan istilacı büyük Avrupa orduları, diğer taraftan İstanbul'da yeniden teşekkül eden Nizam-ı Cedid'in merkezi kuvveti iade etmesi ihtimali. Her iki takdirde de âyanın nüfuzu kalmayacaktı. Eğer hâkim oldukları halk kitleleri kâmilen Türk ve-

---

28 "Alemdar Paşa, Rusçuk yeniçerilerinden vasatü'l hal Hacı Hasan nam zatın oğludur. Devr-i Mustafa Hanî'de zuhura gelen Rusya seferi esnasında kırk iki bölüğün ortası ile seferber iken bayraktar olmakla Alemder deyu şöhret bulmuştu. Ve gayet şecii, asker imaline kadir ve sehiy ve yoldaş uğruna can verir bir zat olmakla beynennas memduh ve yeniçeriler arasında meriü'l hâtır olmuştu. Ve ziraatle ve hayvan ahz ü itasıyla kesb-i servet ü sâmân eder." (*Cevdet Paşa Tarihi*, cilt 9, s. 43).

ya Müslüman olsaydı, âyan her iki tarafa karşı da mücadeleyi düşünebilirdi; fakat halkın ekseriyetle ve bazı yerlerde kahir bir ekseriyetle Hıristiyan olması, onların mevkilerini müşkülleştiriyordu.[29]

Bunun için bilhassa Rumeli âyanı, kendi mevkilerini müdafaa edebilmeyi Osmanlı camiasından ayırmamakta gördüler. Ve yine bunun için Alemdar Nizam-ı Cedid taraftarı oldu ve Nizam-ı Cedid'e karşı İstanbul'da yapılmış olan suikastı tenkil [tepelemek, örnek ceza vermek] etmek üzere İstanbul üzerine yaptığı malum harekete girişti.

Görülüyor ki, iktisadi ve içtimai nizamın yıktığı ve yıkmakta olduğu imparatorluğu, yeni bir askeri teşkilat ile kurtarmak tecrübesi olan Nizam-ı Cedid esnasında Osmanlı İmparatorluğu derebeyliklerine doğru inhilal etmekte [çözülmekte] idi. Aşağıda göstereceğiz ki, hatta, Hıristiyan ve burjuva tehlikesi karşısında kalan Rumeli âyanının Nizam-ı Cedid'e müzaheret [yardım] göstermeleri dahi bu inhilale mani olamamış, Nizam-ı Cedid yalnız başına kaldığı müddetçe imparatorluğu müdafaa edememiştir. Onu takviye edecek bir iktisada ihtiyaç vardı. Bu iktisadın menbaı ve sistemi Avrupa'da idi. Onu da bilahare göstereceğiz.

Osmanlı sultanı ile âyan ve hanedanlar arasında tabii surette mevcut olan bir hâkimiyet ihtilaf ve zıddiyeti, müşterek bir düşman karşısında kendiliğinden zayıflamış bulunuyordu. Bunun için bir taraf saltanatı kurtarmak, diğer taraf derebeyliğini idame etmek endişeleriyle kuvvetli bir imparatorluk ordusu vücuda getirmek esası üzerinde siyasi bir anlaşma tecrübe ettiler. Bu maksatla 1223 Şaban'ında Kağıthane'de büyük bir içtima akdedildi ve sultan ile derebeyleri arasında siyasi bir senet teati edildi. Bu içtima hakkında *Cevdet Paşa Tarihi*'nin verdiği malumat çok şayan-ı dikkattir.[30]

29 32 No'lu makalemizde Sırp köylüsünün bu Müslüman âyana karşı nasıl isyan ettiklerinden bahsetmiştik.

30 "... Olvechile Sened-i İttifak'ı tanzimine karar verilmekle âyan ve hanedanlar temin olunmuş ise de bunlar zaten vahşi adamlar olup bu kere Dersaadet'e gelivermeleri dahi Alemdar'a emniyetlerinden münbais bir keyfiyet olarak çoğunun derun-ı İstanbul'a girmekten mütevahhiş oldukları malum olmağınan bu esnada rical-i devlet taraflarından haric-i şehirde vâki mesirelerde sadrazama verilen mükellef ziyafetlerde anlarla dahi ülfet ve müsahebet olunmakta idi.

Şaban-ı muazzamın sekizinci perşembe günü Sadâbad'a rikab-ı hümâyun olup Kağıthane'nin iki yakası Şevahik-i Cibale kadar Rumeli asakiriyle malâmâl olarak cümlesi safbeste-i selam oldukları ve sadrazam ve şelhülislam vesair erkân-ı devlet ve Rumeli'den ve Anadolu'dan gelmiş olan salifü'z zikr âyan ve vücuh-ı memleket Bahariye'de içtima ile teşrif-i hümâyuna muntazır bulundukları halde Sultan Mahmut Han-ı adli hazretleri filika-ı hümâyunları ile Sadâbad'a güzar ve Çağlayan kenarında vâki kasr-ı hümâyunlarında karar buyurduklarında Bahariye'deki cemiyet dahi gelip Sadâbad civarında mansup olan haymelerde istikrar ettikten sonra sadrazam ve şeyhülislam ve sair vüzera-yı izam huzur-ı hümâyuna duhul ile alettertip pâber cay-ı kıyam oldukları halde Cebbarzade ve Sirozî İsmail Bey ve Karaosmanoğlu dahi huzur-ı hümâyuna çıkarılmak kendülere samur kürkler iksa ve bellerine harçerler vaz ile taltif olundukları esnada taraf-ı şahaneden Sirozî'ye hitaben "Ne güzel askerin var!" deyu iltifat buyuruldu."

Bu tafsilat, yukarıdaki fikirlerimizi bütün vuzuh ve katiyeti ile göstermeye kâfidir. Padişahın, Sirozî İsmail Bey'e hitaben "Ne güzel askerin var!" demesi, kendi hukukundan ne suretle fedakârlık ettiğini ispat eder.

İmzalanan Sened-i İttifak, İngiltere'de ilan edilen "Grand Şart" gibi bir şeydir.[31]

Yalnız şu fark ile ki, orada "Grand Şart"a imza koyan hükümdar da aynen bir derebeyinden başka mahiyette değildi. Kağıthane Sened-i İttifakı ise yalnız kulluk üzerine kurulan bir saltanatın senedi idi; bunun için hükmü gayet geçici olmuştur. Filhakika Sultan Mahmut bu Sened-i İttifak'ı kabul ettiği günden itibaren kapıkulu, âyanın düşmanı olmuş ve ondan sonra mütemadiyen âyanı ezmiştir.[32]

Cevdet Paşa, Alemdar'ın ölümü ile nihayetlenen kul hareketini, hatta bizzat Sultan Mahmut'un ve hiç olmazsa kul muhitinin ihzar etmiş [hazır etmiş] olduğuna kaildir. Bunu da gayet tabii bulmalıyız. O kadar zamandan beri "lâ yüs'el ve ama yef'al" bir hâkimiyetle hâkim olan saray, hayatı bahasına da olsa hâkimiyetini birtakım parçalara ayırmaya kolaylıkla razı olamazdı. Bunun için Alemdar'ın ölümünden sonra nerede âyan varsa, orada padişah onun vücudunu izale etmeyi kendisine bir vazife bilmiştir. Kapıkulunun bu devirdeki bütün gayesi merkezde bir ordu vücuda getirmek ve bu sayede gerek harici düşmanlara, gerek dahildeki derebeylere hâkim olmak idi: Nizam-ı Cedid fikri artık günden güne bütün İstanbul'u istila ediyordu. "Küffâra galip gelmek için, küffâr gibi muallem ve muntazam asker sahibi olmak" lazım geldiğini anlayan kul tabakaları ve İstanbul halkı arasında, mevacib beratlarından başka bir varlığı kalmayan yeniçeriye husumet artıyordu.

Halbuki Nizam-ı Cedid de, aynı kul nizamının suikastları içinde doğuyordu: Selim-i Salis devrinde o kadar büyük ihtimamlarla yetiştirilen Nizam-ı Cedid teşkilatı kul muhitinin yeni tarzda bir me'keli [geçim yeri] olmuştu. Yeni teşkilatı tutmak üzere bir İrad-ı Cedid vücuda getirilmişti. "Nizam-ı Cedid mefkûresini" vird-i zeban eden [ağzından düşürmeyen] bir kısım kul taifesi, bu yeni vergi üzerine aç kurt gibi üşüşmüş, Nizam-ı Cedid idealini istismar ediyor ve İrad-ı Cedid hazinesini soyuyordu. Bunun için İstanbul havf [korku] ile rica arasında kalmıştı: Bir tarafta artık herkese menfur gelen bir yeniçeri, diğer tarafta ise yeni soyguncularа me'kel olan Nizam-ı Cedid ideali...

---

31 Bu Sened-i İttifak'ı merak eden karilerimiz onu *Cevdet Paşa Tarihi*'nin dokuzuncu cildinin zeylinde aynen okuyabilirler. Muhteviyat itibarıyla birbirine tadahül eden muhtelif maddelerinin hülasası şudur ki, saray ile âyan arasında mütekabil bir emniyet ve itimat üzerine müesses bir ittifak akdediliyordu. Saray bu âyan ve hanedanın imtiyazat ve hukukunu tanıyacak onlar da sarayı mutâ bir vilayet-i Osmaniye'nin mümessili bileceklerdi. Saray, derebeylerine devletin kontrolü hakkını veriyor, derebeyler de ittifaknamede münderiç prensipler dahilinde sarayın umumi otoritesini kabul ve ona inkıyad eylemeyi kararlaştırıyorlardı.

32 *Cevdet Paşa Tarihi*'nin yine dokuzuncu cildi ile müteakip ciltleri bu hususta muhtelif vesikalarla doludur. Vaka-i Hayriye'yi mümkün mertebe tehire çalışan mahut Halet Efendi'nin bütün gayreti padişahın dikkatini yeniçerinin değil, âyanın imhasını düşünmeye sevk etmektir.

Selim-i Salis'in başını yiyen vukuat, işte bu iki taraflı pisliğin mahsulüdür! Ve bundan dolayıdır ki, Avrupa istikrazları ve Avrupa kontrolleri başlayıncaya kadar imparatorluk içinde Nizam-ı Cedid bir türlü teessüs edememiştir; her teşekkülü ya harici veya dahili bir darbe karşılamış ve Nizam-ı Cedid kâh dağılmış, kâh kuvvetini kaybetmiştir. Bilhassa İstanbul halkının parasızlığı ve Nizam-ı Cedid'e giren eski yeniçeri unsurlarının iktisadi ahlakları, halk kitleleri arasında her nevi tahripkârlığa yol açmıştı. Bunun için imparatorluk halkı bir taraftan Avrupalılara, diğer taraftan derebeylere iltica ediyorlar, yeniçeriden olduğu kadar Nizam-ı Cedid'den de kaçıyorlardı. Bu halde, Nizam-ı Cedid'in muvaffakiyetsizliği devam etti. Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ilan edilinceye kadar sarayın yeni ordusu vücuda gelemiyor ve binaenaleyh bir taraftan imparatorluk parçalanıyor, diğer taraftan derebeyleri kuvvetleniyordu. On dokuzuncu asrın ilk senelerinde, 1815'te Anadolu'yu kat ederek Suriye ve Mısır'a giden bir İngiliz seyyahı, Çapanoğulları'nın memleketlerinden geçerken orada hakiki bir prens yaşadığını görmüş ve seyahatnamesine kaydetmiştir. Bu seyyaha göre Çapanoğulları'nın o sıralarda yüz bin kişilik bir ordu vücuda getirebileceklerine inanmak lazım geliyor. Bu miktarda mübalağa olsa bile, Çapanoğulları'nın İstanbul'da darbımesel haline geldiklerine göre, ne derecelerde mühim bir kuvvet sahibi oldukları aşikârdır. İmparatorluk bu suretle inhilal ederken [dağılırken]. İstanbul'da eski nifak ve şikak [uyuşmazlık], eski servet ve israf hırsı devam edip gidiyordu. Bu hal o dereceye kadar vardı ki, nihayet saray, dahili bünyede bir intizam tesis edebilmek hususundaki bütün ümitlerini kaybederek kendisini evvela Rusya'nın, sonra da kati surette İngiltere ve Fransa'nın kucağına attı. Bu atılış, sarayı bir zaman bir inhidamdan [yıkılmaktan] kurtaracaktı. Ve onu, memleket dahilinde tesis-i nizama kâfi, fakat harice karşı müdafaaya gayrı muktedir bir orduya sahip kılabilecekti. Filhakika Avrupa'nın verdiği paralar sayesinde bu ordu vücuda getirilmiş, fakat bünyesindeki Osmanlı arazını Cihan Harbi sonlarına kadar kısmen muhafaza eden ordu, nihayet İstiklal Harbi ile birlikte milli bir ordu doğuncaya kadar devam etmiştir. Mahut hilafet ordusu ile milli Türk ordusu arasındaki cidalin, ölen bir Osmanlı enkazı ile doğan bir Türk ordusunun müşterek bir tarihten ayrılışları mücadelesi olduğunu söylemeye lüzum yoktur.

Bütün bu izahat bize şunu gösterir:

Vaka-i Hayriye'den evvel, Osmanlı İmparatorluğu birtakım derebeyliklerine parçalamak üzere idi. Hatta Sultan Mahmut zamanında Alemdar'ın sadareti sıralarında bu parçalanma keyfiyeti "Sened-i İttifak"ın imzalanması suretiyle resmen tahakkuk etmişti. Eğer başka türlü şerait araya karışmamış, burjuva Avrupa'sının istilacı hareketi buna mani olmamış bulunsaydı, Osmanlı İmparatorluğu Alemdar'dan itabaren artık bir zadegân saltanatına tahavvül edebilir [dönüşebilir] ve belki de hanedanda bir tebeddül [değişme] vukua gelirdi. Alemdar, sadarete sarayın bir kulu değil, belki de bir asilzade, bir derebeyi olarak gelmişti. Dayandığı kuvvet saray ve kullar değil, muhtelif âyan ve hanedanlar kuvveti idi. Fakat bilahare kullarla beyler arasındaki mücadelede derebeyleri mağlup oldular ve saray, imparatorluk içindeki asilzadelerle beylere dayanarak müstakil bir imparatorluk

siyaseti takip etmeye, Avrupa burjuvalarına, yani bankere, sarrafa, o muazzam sermaye kuvvetine dayanarak, hariçte gayri müstakil, fakat dahilde müstebit ve gaddar olmayı tercih etti.[33] Bu Vaka-i Hayriye'den sonraki Tanzimat devridir. Ondan ayrı bahsedeceğiz.

33 Burada hatırlamak lazımdır ki, bugün içinde yaşadığımız inkılap bizim vehle-i ûlâdo [ilk] görebileceğimiz dereceden çok derindir. Memlekette devlet Tonzimat'ton beri, ilk defa olarak Avrupa sermayedarlarına değil, millete istinodo çalışıyor. İlk defa olmak üzeredir ki, milli bir orduya sahip bulunuyoruz. Ve bu ordu aylığını Avrupa bankerlerinden veya Galata sarraflarından değil, millet kitlesinden alıyor. Avrupo'do inkılap, hâkim sınıf ve ordu içinden değil, halk kitleleri orasından çıkmıştı, yani halk, evvela bilfiil harp etmiş, sonra ordu yapmıştı. Osmanlı'da ise Tanzimat mütemadiyen hâkim sınıf ve ordu içinde cereyan eylemiş oradan aşağıya doğru gitmeye çalışmıştı. İlk defa olmak üzere İstiklal Mücadelesi esnasındadır ki, hareket halk arasında zuhura başladı ve Türk ordusu da, evvela halk arasından çıkarak, sonraları maziden müdevver en iyi anasırı etrafında toplamak ve diğerlerini reddetmek suretiyle, aşağıdan yukarıya doğru bir hareket neticesi olarak doğdu.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

Vaka-i Hayriye ve İmparatorluğun İnhilali

Vaka-i Hayriye, İmparatorluğu inhilale [çözülmeye] doğru göndermişti; derebeylik devri, bu defa çok tabii şerait içinde başlamak üzere bulunuyordu.

Geçen makalemizde gösterdiğimiz veçhile, "Vaka-i Hayriye"den evvel Alemdar vukuatı arasında, Osmanlı İmparatorluğu bir asilzadeler devleti şekline inkılaba temayül etmişti. Fakat İstanbul'da vaki olan hanedanlar, derebeyleri, asilzadeler içtimaı ve bunun mukarreratı [kararları] suni idi ve sırf birtakım tarihi şartların hususiyetlerinden neş'et ediyordu [ileri geliyordu]. Bütün bir askeri kullar imparatorluğunu, böyle alelade bir senet, suni olduğu kadar iptidai bir kanun-ı esase ile, bir anda asilzadeler devleti şekline kalbeylemek [değiştirmek] imkânı yoktu. Meydanda bir kullar imparatorluğu ananeleri ve bu imparatorluğun tarihi bir hanedanı, yeniçerisi, bütün vüzera ve vükelası, bütün "Dersaadet" halkı mevcut iken ve diğer tarafta da âyan ve hanedan denilen yeni türemiş derebeylerinin nüfuz ve kuvvetlerini tesis eylemek ihtiyacında bulunmaları zarureti mevcut oldukça bittabi ne bir taraf, ne de diğer taraf imzaladıkları senete riayet edemezlerdi. Bu gibi ahvalde siyasi senetlerin hiçbir manası olamazdı. Bunların tarihi misalleri mebzuldür. On birinci ve on ikinci ve on üçüncü asrın İngiltere tarihi "Grand Şart"ın geçirdiği istihaleler [başkalaşımlar] en başta bulunan misallerdendir. Bu gibi senetlerin bir manası ve kuvveti olabilmek için her şeyden evvel, siyasi hâkimiyeti temsil eden askeri bünyenin değişmesi lazımdı. Eğer Alemdar'ın sadareti zamanında yeniçerilik ilga edilmiş ve asilzadelik hanedanlık imtiyazını haiz bir ordu vücuda getirilmiş olsaydı, yani derebeylik tekâmülü bunları yapacak kadar ilerlemiş bulunsaydı, o zaman "Sened-i İttifak" devam eder ve devlet de tedricen bir asilzadeler dostu şekline girerdi. Halbuki bu yapılamamıştı. Sebepleri muhteliftir. Başlıca iki sebebin en mühim amil rolünü ifa eylediğini zannediyoruz: 1- Henüz hanedanların tamamen derebeyileşmiş, derebeyliği ananeleri üzerine bir hars vücuda gelmemiş olması; 2- Harici Hıristiyan ve burjuva tazyikiyle gerek Osmanlı hanedanı, gerek derebeyleri menafiinin ittihat etmiş bulunması.

Binaenaleyh bir taraftan harici tehlikelerin sevki ve diğer taraftan da henüz derebeyleri nizamının yerleşmemiş bulunması ile tarafeyn [iki taraf] muvakkat suretle anlaşmışlar, fakat esasta iki kuvvet arasında ittihat mevcut olmadığından ve

haddi zatında olması imkânı bulunmadığından bu itilaf muvakkat ve suni olmuş ve bilahare iki taraf mücadeleye başlamışlardır.

Mücadele, geçen hafta işaret ettiğimiz veçhile, Alemdar'ın öldürülmesi ile neticelenen vukuat ile meydana çıkarak sonra devam ediyor. Yakın zamana kadar devam etmiş olan bu merkezi imparatorluk kuvveti ile muhitî derebeylik kuvveti mücadelesi muhtelif safhalar geçirir; bu safhaları birer birer göstereceğiz. Bugün yalnız Vaka-i Hayriye sıralarındaki safhayı tasvir edeceğiz.

Alemdar'ın akıbeti taayyün ettikten [belli olduktan] sonra kapıkulu yeniden hâkim oldu; işler tekrar memlekette dikili bir ağacı olmayan, ne idüğü belirsizlerin ellerine geçti.[34] Sultan Mahmut'un sarayda ve hariçte birtakım mutemetleri vardı. Bunlar, diledikleri gibi hâkim oldular. Ve bu hâkimiyet de saraya değil, yeniçeri zorbalarına istinat etti. Yeniçeri nüfuzunu temsil eden Halet Efendi, sarayın gözünü yeniçeri aleyhine değil, belki de âyan aleyhine sevk ve tercih etti. Bu suretle âyanın taraf taraf tenkili başladı. Fakat bu tenkil çok devam etmedi. Harici ve dahili, türlü türlü vukuat, imparatorluğun çökmekte olduğunu gösteriyordu. Yeniçeri tefessühte [çürüme] devam ediyor, İstanbul'da kul kütlesi ve kul harsı içinde bir tekâmül vücuda geliyordu. İmparatorluk battığı gün aç kalacağını çok iyi bilen ve "devlet kapısından başka bir yerde bir lokma ekmek bulamayacağını" çok iyi anlamış olan İstanbul'un kullar ve mensuplar cemiyeti içinde, imparatorluğu inkırazdan [yok olmaktan] kurtarmak için ne zamandan beri devam eden bu fikir hareketi süratle artıyordu. Filhakika kapıkulu cemiyetinin bir vasfı da devletin batmasını büyük bir felaket suretinde telakki etmesi ve onun batmaması için elinden gelen fedakârlığı yapmaya hazır olması idi. Bunun için kul cemiyeti imparatorluğun batmakta olduğunu gördükçe onu kurtaracak yegâne kuvvetin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak ve yerine yeni bir asker nizamı kurmak olduğunu anlamıştı. Zaten yeniçerinin çoğu süratle esnaflaşmış oluğu gibi, esnaflaşmış olmayanlar da her türlü askeri intizamını kaybetmişlerdir. Sarayın siyasi hizmetlerini ifa eden zümreler arasında da sarayı ve devleti kurtarmak için "Nizam-ı Cedid"ten başka çare olma-

34 Hususi ve mümeyyiz [seçilmiş] vasıfları karilerimizce malum olan "kapıkulu cemiyeti"nin bu ne idüğü belirsizliği, a zamanlar bizzat kapıkulu tarafından da anlaşılmıştı. Bunun en kati delilini "Eşkinci Layihası" denilmekle meşhur layihanın ilk satırında görüyoruz. Filhakika "Nizam-ı Cedid" tecrübesini başka bir şekilde ve mutedil bir usulde tekrarlamak arzusundan neş'et etmiş olan bu eşkinci teşebbüsünü tespit eden layihada, taplanacak yeni askerin "aslı, nesli malum kesandan" alması şart ittihaz edilmişti. Demek oluyor ki, bizzat kapıkulu, hastalığın nereden gelmiş olduğunu bir dereceye kadar sezmişti. "Bir dereceye kadar" diyoruz, çünkü hastalık, bilhassa o zamanda, bundan ibaret değildi. Vaktiyle aslı ve nesli meçhul devşirmeler ve esirler üzerine temeli kurulmuş olan bir cemiyet içinde bir kulluk ve mensupluk harsı kurulmuştu. Bu hars, içine düşen herkesi kendisine benzetiyordu. Aslı ve nesli malum olanlar da bu cemiyet içine girince, onun damgasını alıyor, onun renk ve şeklini iktisap ediyor; hatta asıl ve neslini unutarak, asılsız ve nesilsiz gibi faaliyet gösteriyordu. Bununla beraber yeniçeri aleyhinde bizzat İstanbul'da husule gelen husumet o kadar artmıştı ki, nihayet İstanbul'un halk sözleri arasında "Ne idüğü belirsiz" tabiri -ne kadar gariptir!- en büyük hakaret manasını muhtevi bir söz olmuştu.

dığı fikri hayli kuvvet bulmuştu. Bundan başka, hatta bizzat yeniçeriler arasında bile "hüsnüniyet" sahibi insanlar çıkıyor, akıbeti görüyorlardı. Diğer taraftan mahdut ellerde toplanmış olan mevacib senetleri de artık ciddi bir irad olmaktan çıkmıştı; çünkü bu kargaşalık arasında züğürtleyen devlet, hiçbir borcunu eda etmiyor, günlük adi masraflarını kapatmak için türlü türlü oyunlara mecbur oluyordu. Bu halin neticesi büyük bir anarşiye ve emniyetsizliğe varmıştı; taşralarda olduğu kadar İstanbul'da da asayiş ve emniyet yoktu.

Yağma, müsadere, gasp devam ediyordu. Henüz imparatorluk içinde mülkiyet hakkı teessüs etmemişti. Servet sahibi olmanın yagâne yolu vurgun ve soygun olmuştu. Bittabi hiçbir cemiyet, hatta kapıkulu cemiyeti bile bu derecede anarşiye, emniyetsizlik ve kararsızlığa tahammül edemezdi. Binaenaleyh yeniçeriyi kaldırmak fikirleri günden güne büyüdü ve nihayet "Vaka-i Hayriye" zuhur etti.

"Vaka-i Hayriye"yi tasvir eden müverrihler, onu fevkalade bir iş imiş gibi gösterirler. Sarayın en küçük bir muvaffakiyetini en büyük bir muzafferiyet şeklinde göstermeyi itiyat eden bir tarihçiliğin eseri olan bu tantanalı gösterişe rağmen Vaka-i Hayriye, fevkalade ve büyük bir hadise değildir.

Çok tabii surette kendiliğinden vukua gelmiş gibidir. Bütün İstanbul halkının çoktan beri nefret ve istikrahını [tiksinme] celp etmiş olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için vaki olan taarruzun iptidalarında sarayın ve vükelasının gösterdiği tereddüt ve zaaf alametleri, bunların hatta yanıbaşlarındaki tekâmülü hissedecek derecede olsun işlerden haberdar bulunmadıklarını gösterir. Ocağın tenkili, bütün hareketleriyle evvelce mürettep bir plan dahilinde değil, belki de bizzat hâdisatın inkişafi neticesinde kendi kendine vukua gelmiştir. Yalnız *Cevdet Paşa Tarihi*'nin onuncu cildinde mevcut olan tafsilat bu vakıayı tespite kâfidir.

Fakat yeniçeri ordusunun ilgası, sarayı büsbütün müşkül bir mevkide ve istinatsız bırakmıştı. Kendisi ile Rumeli ve Anadolu âyanı arasındaki münaferet artmıştı. Binaenaleyh onlara istinat edemezdi. Yeniçeri ile yaşamak kabil olmadığını görerek onu da ortadan kaldırmıştı. Buna mukabil henüz Nizam-ı Cedid de kuvvet bulmuş değildi. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu'nu büsbütün ortadan kaldırmaya müteveccih olan dahili ve harici taarruzlar süratle tevali etti [birbiri'ardına geldi].

Dahilde çoktan beri baş göstermiş olan isyanlar süratle artıyordu. Her içtimai zümre, kendi temayülatına göre, kendi başının çaresini aramaya teşebbüs ediyor, imparatorluk hâkimiyetinden kurtulmaya çalışıyordu.

Eğer işin içyüzüne bakılırsa, bütün bu merkezi hâkimiyete karşı isyan eden kuvvetleri tahrik eden hareketler milli idi. Ancak bunların şekilleri muhtelif oluyordu. Romanya'da tam bir burjuva milliyetperverliği vardı. Bulgaristan ve Sırbistan'da Avrupa burjuvaları ile münasebette bulunan türedi köylü zenginleri yavaş yavaş asilzadeleşmeye çalışıyorlardı. Boşnaklar ve Arnavutlar arasında derebeyliği vardı; Yunanistan'daki hareketi yeni burjuvalar idare ediyorlardı. Mısır'da kul cemiyeti içinden çıkmış, fakat mahalli şeraite süratle intibak ederek İstanbul'dan evvel Nizam-ı Cedid yapmış olan bir sülale, arkasını Avrupa sermayedarlarına dayayarak, yeni bir asilzadelik devri tesis ediyordu. Bütün bu milli hareketlerin hariçte

büyük bir istinatgâhı vardı: Avrupa'daki bujuva hareketi. Günden güne, adım adım, kati surette burjuvaların ellerine geçmekte olan Avrupa'da bu kuvvetli iş ve teşebbüs zekâları, gerek medeni ve gerek askeri fütuhatta süratle ilerliyordu. Malik oldukları medeni sermaye, onların en büyük kuvvetleri idi. Bu sayede hem maddi kuvvetlerini günden güne artırıyorlar, hem de manevi nüfuzlarını her tarafta tesis ve tevsie muvaffak oluyorlardı. Ara yerde bir de Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi manevi bir mücadele ananesi karışmıştı. Bunun için Hıristiyan burjuvalar, Hıristiyan reayayı müdafaa ve muhafaza etmeyi hem bir vazife biliyorlar, hem de bundan çok büyük istifadeler temin eylemeye çalışıyorlardı. Türklere gelince, onlar tamamen himayesiz idiler; kendilerini kendilerinden başka himaye edecek kimse yoktu. Altı asır evvelki Osmanlı hanedanının kendi aralarından çıkmış olmasından dolayı Osmanlı tarihinin bütün günahkâr mesuliyetleri Türklerin hesabına kaydediliyordu. Sanki Osmanlı'nın zulmü altında bizzat ve herkesten çok mazlum olanlar kendileri değil imiş gibi, cihan nazarında yegâne zalim mevkiine geçiyorlardı. Rumeli'nin birçok yerlerinde ekseriyette değil idiler; Anadolu'da ise ekseriyet ellerinde olmakla beraber, eski bir Türk tabiri veçhile, tamamen ocakları yanmış ve sönmüştü. Kapıkulu ordularının geçtiği yerler, bütün merkezi Anadolu, bir harabezardan [viranelikten] ibaret kalmıştı. Bununla beraber onlar da kendilerini kurtarmaya mecbur idilir. Bu mecburiyet ve tarihi zaruret mahalli âyan ve hanedan kuvvetlerini takviye etti ve yer yer derebeyleri teessüsüne başladı.[35]

Bir aralık kapıkulunun ezmek teşebbüsüne giriştiği bu derebeyleri, bu suretle, gayet kısa bir fasıladan sonra tekrar meydana çıkıyorlardı.

35 Bizim bugünkü görüşümüze göre derebeyliği gayet muzır, zalimane bir nizamdır. Filhakika, aramızda günden güne intişar eden burjuva ve hatta proletarya ideolojisine göre keyfiyet böyledir. Halbuki derebeylik nizamı, cemiyetlerin muayyen bir devrinde çok faideli bir içtimai nizamdır. Bu makale silsilesinin baş taraflarında da izah ettiğimiz veçhile mülkiyet hakkını kati surette tespit ve takrir etmek şerefi bu nizama aittir. Bugünkü medeniyetin sırf o mülkiyet hakkının tayin ve tespit edilmesi eseri olduğu da artık şüphesizdir. Asilzadelik hukuku üzerine kurulan bir devlette, vakıa hükümdarın umumi velayeti mutlaki bir şekilde görünürse de, hakikatte bu velayet derebeylerinin hukuku ile meşrut ve onun tarafından kontrol altında bulunur. Senedi İttifak, "bu nevi meşrutiyetin kanun-ı esasisi"dir. Diğer taraftan bu derebeyler vakıa halka karşı zalim mevkiinde bulunurlarsa da, nihayet kendilerini halka sevdirmeye de mecbur oldukları için onları daha büyük zulümlerden siyanet için kendilerine hamilik de ederler. Mesela Sultan Mahmut devrinde Of taraflarında zuhur etmiş olan Tuzcuoğlu namındaki derebeyinin Osmanlı zulmüne karşı halk için ne kadar faideli olduğunu Cevdet Paşa, tarihinde verdiği birtakım tafsilat ile göstermiş oluyor. Derebeyliği asilzadelik üzerine kurulmuş alan bir devlet nizamında derebeylerin ifa ettikleri içtimai bir vazife vardır ki, asla ehemmiyetsiz değildir. Halkın arzularını ve ihtiyaçlarını hükümdara nakle ve ifhama [bildirmeye] tavassut [aracılık] etmek. Bu sayede halk, sözünü merkeze kadar esma ve arzularını infaz eder. Bunun gibi, bilmukabele hükümdar da ne idüğü belirsiz kulları vasıtasıyla halk üzerinde istediği kadar hüküm ferma [hükmeden] olamaz. Bu suretle, derebeyliği nizamında bir nevi "mahalli muhtariyetler" teşekkül etmiş olur ki, bu mahalli muhtariyetin faideleri pek büyüktür.

Türkler artık Osmanlı'yı istemiyorlardı. Onun bütün dertlerine lâkayd; arzularına asi idiler. Bir an evvel yıkılması kendilerini kurtaracak zannediyorlardı.

"Osmanlı" kelimesi Türkler arasında nankörlüğün ve zulmün ve tufeyliliğin ifadesi demek olmuştu. Birçok ahvalde Türkler, bilhassa Anadolu Türkleri, derebeylerinin etrafında toplanarak Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına yardım ediyorlardı. Mesela Kütahya'ya kadar gelen İbrahim Paşa ordusu, sırf bu yardımlar sayesinde ilerlemişti. Yalnız Rumeli böyle değildi; orada derebeyler daha kuvvetli, fakat Osmanlı'ya daha dost idiler. Ve Osmanlı sarayının batmasını, devletin yıkılmasını istemiyorlardı. Nitekim Alemdar bunlardan biri olmuştur. Niçin? Çünkü orada başka bir amil vardır: Derebeyleri ekseri yerlerde ekseriyeti Müslüman olmayan bir kitle üzeride hüküm sürüyorlardı. Beylikleri hem içerden, hem de dışardan tehlikeye maruz idi. Bunun için onlarda beyliklerinin devamının, Osmanlı'nın devamı ile mümkün olacağı fikri hâkimdi. Halk ve yabancı milletlerin kendisine dost olmadığını gören beylerin sarayda istinatgâh aramaları tabii idi; bunun için sarayı ıslah ve tahkim etmeye çalışıyorlardı. Alemdar'ın yeniden "Osmanlılaşmasını" mucip olan başlıca sebep bundan ibaretti.[36]

İşte imparatorluk Vaka-i Hayriye sıralarında bu halde bulunuyordu. Bu bünyeye göre inhilal [dağılma] zaruri ve gayr-i kabil-i içtinab idi. Bu imparatorluğun devamında bütün teferruatı ile birlikte kapıkulundan maada esaslı surette menfaatdar kimse yok gibi idi. Yalnız Rumeli'deki âyan bir dereceye kadar onu muhafazaya çalışıyorlar idiyse de, onlar da dahilde sultan ve Hıristiyan kitleleri, hariçte istilacı burjuva orduları tarafından tevcih edilen taarruzlar arasında süratle eriyorlardı.

Iki ateş arasında kalmış bu beyler, Alemdar'dan sonra, Osmanlı sarayını takviye için hiçbir ciddi teşebbüste bulunamadılar. Vukuat gelip çatmış olduğundan başlarını kaşıyacak vakitleri kalmamıştı. Herkes imparatorluğun düşmanı idi. Kapıkulunun bir tek dostu kalmamıştı; ne yapacaksa kendisi yapacaktı.

***

Onun yapacağı şey ise, yeni bir ordu idi; Avrupa tarzında talim ve terbiye görmüş, o teşkilatı haiz ve o malzeme ile harp eden bir ordu... Fakat bu orduyu yapmak da parasızlıktan gayri kabildi. Parayı kimseden alamıyor, bunun için hazinesini satıyor, sandık ve sepetteki, hatta küp ve çömlekteki eski ganaim bakiyesini meydana çıkarıyor, paraları teftiş ediyor, bankerleri soyuyor, tefecileri dolandırıyor, bütün gayretiyle dişini tırnağına takarak, düştüğü giriveden [çıkmaz yoldan] kurtulmaya, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmaya uğraşıyordu. Felaket aynı zamanda kapıkulu içinde gözlerin açılmasını, yeni yeni bir Avrupa idealizmi uyanmasını da mucip oluyordu. Bununla beraber iş başındaki bütün idealistler eriyorlar ve çürüyorlardı. Osmanlı kitlesi yutucu, vurguncu, müsrif ve müstehlik anane-

36 Nitekim bilahare göstereceğimiz veçhile, 1908 Meşrutiyet hareketine iştirak etmiş olan Rumeli beyleri de aynı vaziyette idi. Makedanya'daki çiftliklerinde Bulgar, Sırp ve Rum köylüyü çalıştıran toprak sahipleri. Türk beyleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun inhilaline *bizzat* razı olamazlardı. Bunun için "İttihat ve Terakki" hareketi, ilk safhasında bir "Osmanlı" hareketi şeklinde zuhur etmiş, fakat muvaffak olamamıştır.

lerinden ayrılamıyordu. Bin müşkilat ile elde edilen paraların yarısını orduyu tecdide tahsis edebilirse, yarısı da çalıp çırpanlar elinde kalıyordu. Nerede bir idealist zuhur ederse etrafını bir sürü mürai [ikiyüzlü] ve dalkavuk ihata ediyor [kuşatıyor], onun bu idealizmini berbat ediyordu. İstanbul'da daima iki fırka vardı: Mevki-i iktidarda olanlar ile olmayanlar. Mevki-i iktidarda olanlar zevk u sefada, olmayanlar da onları indirmek için entrika ve fesatta!

Kapıkulu bundan tam bir asır evvel, Tanzimat sıralarında, böylece tarihi bir tekâmülü takip ederek birbirini yemekle meşgul iken, nihayet imparatorluğun inhilali de bir emrivaki oldu. Her taraftan çoşan milli hareketler imparatorluğu son günlerine getirdi. Harici istilalar da kuvvet buldu. Ve nihayet İbrahim Paşa ordusu Kütahya'ya dayandı. Bu vaziyette yapacak bir şey kalmamıştı. Halbuki bu devlet, yani kapıkulu, yaşamak ihtiyacında idi.

İstanbul için bu devlet hakiki manasıyla "velinimet" idi. Binaenaleyh kendisini himaye edecek herhangi bir kuvvetin kucağına atılmaya hazırdı; Hünkâr İskelesi Muahedesi'yle evvela Rusların kucağına, sonra da Reşit Paşa'nın himmetiyle İngiliz-Fransızların aguşlarına atıldı ve ecnebi himayesini kabul etti. Bizler, hatta bugünün münevver nesilleri, Osmanoğulları'nı hiyanetle itham için bir asır geç kalmış bulunuyoruz. Hünkâr İskelesi Muahedesi imzalandığı, yahut Avrupa'dan borçlar alınarak buna mukabil bütün Türkiye'nin Türkleri -fakat yalnız ve münhasıran Türkleri- Avrupa istismarına, elleri ve kolları bağlı olarak teslim edildiği gün, daha o zamandan, Osmanoğulları "hiyanet-i vataniye" cürmünün faili olmuşlardı. Tebaasına istinaden hüküm süremeyerek harici herhangi bir himaye sayesinde dahilde hâkim olan herhangi bir devlet, bir hiyanet-i vataniye devletidir. Biz bu hakikati dün göremiyorduk. Çünkü tarihe kapıkulu müverrihlerinin gözleriyle ve "Osmanlı mantığı" ile bakıyorduk. Bugün görebiliyoruz; çünkü artık mantığımız Türkleşmiştir!

Şimdi Tanzimat tarihine giriyoruz.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

Tanzimat Nedir ve Ne yapmak İstiyordu?

Şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihte nasıl geç kalmış askeri bir kullar imparatorluğu olduğunu ve nihayet derebeyi devrine geçmek üzere iken nasıl bu tekâmülü atlamaya mecbur kaldığını göstermek üzere esas itibariyle şu izahatı verdik: İdare ettiği milliyet kitlelerinden hiçbirine mensup olmayan ve aynı zamanda bütün bu milliyet kitleleriyle bunların haricinde her nevi milliyetlere mensup insanlardan mürekkep bulunan tarihi bir "müdiran sınıfı" yani bir "kul taifesi", imparatorluğu yiye yiye merkezi kuvveti çürütmüş, yani imparatorluğu zayıf düşürmüştü. Bu hal yalnız Osmanlı'ya mahsus değildi. Bütün askeri kullar imparatorluk da bu suretle inhilal edecek [dağılacak] ve onun yerine derebeylikleri gelecekti. Derebeylikleri devrinde ise, İmparatorluğun enkazı içinden birtakım milliyetler çıkacak, Romanya, Sırp, Bulgar, Türk... ilâahiri gibi birtakım milli kral-

lıklar zuhur edecekti. Fakat tarihin umumi tekâmülü arasında çok geç kalmış olan bu istihale hareketi, Garbi Avrupa'dan gelen yeni bir tarih amili, yani "burjuvalık" ve "burjuvalar medeniyeti" ile karşılaştı ve bunun çok kuvvetli fütuhatı önünde serfürûya [baş eğmeye] mecbur oldu.

Burjuvalar bütün Avrupa'yı istila ederlerken Osmanlı İmparatorluğu'nu da tedricen nüfuzları altına aldılar. Evvela gayri Türklerle olan temaslar şeklinde teessüse [yerleşmeye] başlayan bu nüfuz, evvelki makalelerimizde gösterdiğimiz tarzda milli hareketler uyandırdı ve bu milli hareketleri kendi hesabına istismara çalıştı. Yavaş yavaş uyanan yeni milliyetler, Romanyalılar, Yunanlılar, Bulgarlar... ilâhiri ise bilahare kendilerini bu nüfuzdan kurtararak hakiki bir istiklal sahibi olmak üzere mücadeleye giriştiler. Bu mücadele bazı yerlerde nihayet muvaffak olmuş, bazı yerlerde de henüz devam ediyor...

Diğer taraftan imparatorluk tarihi bünyesini bu harici kuvvetin tahribatına karşı bir hayli zaman müdafaaya çalışmıştı. Fakat Avrupa'daki burjuva kuvveti süratle o derecelerde artıyordu ki, buna imparatorluğun mukavemet etmesi imkânı yoktu. Nihayet imparatorluk da bizzat Avrupa burjuvalarının ellerine teslim olmaktan başka çare bulamayarak Tanzimat'ı ilan etti.

Tanzimat hakkında şimdiye kadar Türkiye'de hayli şeyler yazılmıştır. Bir zamanlar Tanzimat, Osmanlı münevverleri arasında çok makbul bir inkılap iken nihayet Osmanlı nesilleri süratle Türkleştikçe Tanzimat da fena bir şey olmak üzere tanınmaya başladı. Çok yeni zamanlara ait olan bu tahavvül [dönüşüm] esnasında Tanzimat aleyhinde birtakım neşriyat görülür. Fakat bütün bu neşriyat, Tanzi-

ımat'ı hakiki çehresiyle tasvir etmekten uzaktır; bunun için Tanzimat'ın takdir ve tahlili ile biraz fazla meşgul olmak lazım geliyor.

***

Tanzimat'ı doğuran kuvvet nedir? Acaba yakın zamanlara kadar zannettiğimiz gibi, Tanzimat'ı bir veya birkaç insanın dehası mı doğurmuştur? Tanzimat'ın babası Reşit Paşa'nın "akıl ve kiyaseti", "rey ve tedbiri" veyahut daha yeni bir ıstılah [terim] olmak üzere "dehası" mıdır? Zahiren bakıldığı zaman böyle görünür. Bu görünüş büsbütün yanlış ve boş değildir. Fert, tarihte ve içtimai tekâmülde herhalde bir unsurdur. Onun oynadığı bir rol vardır. Fakat fert cemiyetin ve tarihin şartlarına o derece bağlıdır ve ilhamlarını, fikirlerini o kadar doğrudan doğruya ondan alır ki, bu şeraiti tetkik ve tahlil etmeyerek her şeyi bu fert ile izah edecek olursak, büyük hatalara düşeriz. Bugüne kadar ekseri müverrihlerimiz, fikir ve ilim adamlarımız bu hataya düşmüşlerdir. Onlara nazaran Reşit Paşa büyük, fevkalade büyük bir adamdır. Eğer Tanzimat muvaffak olduysa, işlerin onun tanzim ettiği tarzda idaresine devam edilmesinden ileri gelmiştir. Fakat acaba öyle midir? Acaba Reşit Paşa'nın düşündüğü ve yaptığı şeyler, Tanzimat'ı kurtarmaya kâfi miydi? Kâfi bile olsa, acaba içtimai ve tarihi amiller -bu her göze görünmedikleri için ekseriyetimizce malum olmayan ve yine bu sebepten dolayı umumiyetle herkes tarafından kolayca inkâr edilebilen hakiki tarih kuvvetleri- onun muvaffak olmasını temin edecek vasıfları ve şartları haiz bulunur muydu? İşte henüz hiç kimse bu sual ile meşgul olmamıştır. Yahut olmuşsa, tarihin ilmi bir şekilde mütalaası demek olan bu tefekkür ve tahlil tarzını meydana koymamıştır. Bize gelince, biz tarihi ve içtimai hareketlerde fertlerin mevkiini çok ikinci derecede tuttuğumuz için şerait ve usulün mütalaasını ferdin zekâ ve dirayetini, takdir ve tedbirini, irfan ve dehasını mütalaaya takdim ve tercih ettiğimiz için Tanzimat'ı, Reşit Paşa amilini ikinci dereceye bırakarak sırf yukarıdan beri tetkik ettiğimiz tarih hareketinin ana kuvvetleri noktainazarından tahlilde devam edeceğiz.

Evvelki makalelerimizde gösterdik ki, Osmanlı İmparatorluğu Vaka-i Hayriye'den evvel ve bilhassa Vaka-i Hayriye'den sonra tamamen inhilal halinde idi; batıyordu. Kendi kendisini tutacak hiçbir kuvveti kalmamıştı. İktisadi menbaları kurumuştu. İstanbul çoktan beri yağma ve müsadere ile, eskiden kalma şeyleri satma suretiyle yaşamakta olduğu için kul taifesi ve bütün İstanbul birbirine düşmüştü. Bu fırsattan istifade eden muhtelif milletler, muhtelif suretlerle kendilerini kurtarmaya ve etrafında türeyen Türk derebeyleri Osmanlı hâkimiyetini redde uğraşıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu mahvolacaktı. Onun mahvı ise, hakikatte kapıkulunun inkırazı [yok olması] demekti. Devlet mücerret bir mefhumdur. Onun müstakil bir varlığı yoktur; bir devletin mahvı demek ondan istifade edenlerin mahvı demektir. Osmanlı Devleti "kapıkulu" dediğimiz içtimai bir kitlenin yegâne maişet vasıtası idi ve binaenaleyh bu devletin batması, bu içtimai sınıfın aç kalması, ölmesi, inkıraz bulması demekti. Halbuki hayatta ölmeye razı olan hiçbir kimse ve hiçbir şey yoktur; herkes ölmemek için mücadele eder. Nasıl ferdin bütün gayesi ölmemek ve iyi yaşamak ise, nasıl fert hayatını idame için en büyük fedakârlıklara katlanarak mücadele ederse, herhangi bir içtimai kitle de aynı suretle

varlığını, hayatını müdafaa eder. Fertler arasında intihar edenler bulunabilir; fakat içtimai kitleler arasında bu da yoktur. Hiçbir milli kitle, hiçbir içtimai kitle, sınıf, meslek veyahut herhangi bir zümre yoktur ki, ölmeye razı olsun. Kendisini yaşatmak için her şey ve herkes her tedbire müracaat eder. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu'nun zevaliyle beraber kendilerinin de mahva mahkûm olduklarını hissedenlerden mürekkep bir kapıkulu kitlesi, ölmemek için her tedbire baş vuracaktı. Nasıl ferdî hayatın müdafaası zarureti fertlere türlü türlü fikirler ilham ederse, içtimai kitle hayatının müdafaası zarureti de o kitleyi terkip eden fertlerin kafalarında birtakım fikirler uyandırır ve bu suretle içtimai kitle içinde birtakım kahramanlar vücuda gelir. Reşit Paşa, Tanzimat kahramanlarının başı idi. Ve Osmanlı neslinin inkırazından masuniyeti için hatıra gelebilecek tedbirler, o zamanın içtimai şeraitine göre ne gibi şeyler olabilirse Reşit Paşa'nın kafasında bunlar tamamen toplanmış bulunuyordu. Bu fikirler hangileri olabilirdi? Buna cevap vereyim: Osmanlı İmparatorluğu'nu tutacak evvela içtimai ve siyasi hâkimiyet kuvveti lazımdı. Bu kuvvet bittabi, ordu ve asker kuvvetidir. İmparatorlukta bu kuvvet kalmamıştır. Vaka-i Hayriye eskiyi bozmuş, fakat henüz yenisini vücuda getirmemiştir. Vücuda getirmek için lazım gelen iktisadi ve mali kuvvet de imparatorlukta mevcut değildi. Şu halde Reşit Paşa, devleti ihya için iki tedbirden birine müracaat edecekti: Ya mevcut herhangi bir orduya istinat etmek yahut böyle bir ordu vücuda getirmek üzere kendisine istinatgâh vazifesi görecek bir maliye bulmak. İmparatorluk dahilinde mevcut askeri teşekküllerin büyük bir kısmı saraya ve saltanata muhalifti. Gayrimüslimlerin askeri teşekküleri milli dava ile meşgul ve bize düşman, Müslimlerin ve bilhassa Türklerin derebeyliği tarzındaki kuvvetleri ise hem inkişaf etmemiş, hem noksan, hem de asi idi. Şu halde imparatorluk, istinat edeceği orduyu ancak hariçte bulabilirdi. Bu takdirde ise artık istiklalinden vazgeçmek ve harhangi bir devlet himayesini kabul etmek lazım gelecekti. İşte, Kütahya'ya kadar gelen Mısır ordusunun Osmanlı İmparatorluğu'nu mahvetmesine mani olmak üzere Çarlar İmparatorluğu tarafından teklif edilen askeri ittifak, Osmanlı sarayının Petersburg sarayı himayesine vaz'ı [bırakılması] demekti. İmparatorluğu artık Rusya ordusu himaye edecekti. Fakat Rusya, bu kadar büyük bir işi deruhte edecek kabiliyette değildi. Ötede bütün Avrupa'nın en kuvvetli hâkimiyetini temsil eden devletler vardı: İngiltere ile Fransa; bunların kuvvetleri Rusya'daki gibi, iktisadi temeli kuvvetli olmayan bir ordu değil, bilakis ondan evvel kavi olan iktisadi varlıkları idi. Onların iktisadi ve askeri himayeleri imparatorluğa yaşamak imkânı verebilirdi. İşte Reşit Paşa bu farkı sezmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nu askeri bir himaye değil, iktisadi bir himaye ile kurtarmayı tercih etmiştir. Hiç şüphesiz Reşit Paşa, böyle bir tarihi ve içtimai tahlil yaparak hareket etmiş değildir; fakat işlerin kendi icapları, Kütahya'daki müşkül vaziyete bir nihayet vermek, imparatorluğu zevalden kurtarmak ve yaşatmak zaruretleri; bu zaruretlerle karşılaşan Rusya'nın Akdeniz'e çıkmak, İstanbul'a hâkim olmak emeli ve İngiltere'nin de buna mani olmak mecburiyeti gibi tarihi sebepler ve daha sonra büyük burjuva sermayedarlığının istila ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlarla mütenasip kuvvetleri hep bir araya gelerek Tanzimat üzerinde amil ve müessir olmuşlardır.

Bu, işin maddi tarafıdır. Bunun yanında bir de manevi tarafı vardı: Avrupa'da süratle inkişaf eden büyük burjuva medeniyeti terakki sahasında göz kamaştıran eserler vücuda getiriyor, mütemadiyen ilerlemek yolunda muvaffak olmak için yeni yeni birtakım hukuk, cemiyet idealleri doğuruyor; en geniş manada halk idaresinden, en küçük manada iş idaresine varıncaya kadar her sahada türlü türlü icatlar yapıyor, müesseseler, teşkilatlar vücuda getiriyordu. Fen büyük fütuhat yapıyordu. Bütün bunlar kapıkulu arasında Avrupa'yı taklide matlub bir hareket de uyandırmıştı. Binaenaleyh bu iki saik, biri imparatorluğun askeri ve iktisadi bir istinatgâh araması zarureti, diğeri de yeni burjuva medeniyetinin göz kamaştırıcı müesseselerinin sihirli cezibesi ile uyanan medeni taklit ihtiyacı, Tanzimat Hatt-ı Hümâyunu'nun ilanının en yakın ve en hakiki iki amili idi.

OSMANLI'DAN TÜRK'E DOĞRU

Tanzimat Devrinde Burjuvaların İmparatorluğa Hululü

36 No'lu nüshamızda Tanzimat'ın neden ibaret olduğunu ve ne yapmak istediğini göstermeye çalıştık. Devletin mahvı ile beraber kendisinin de mahvolacağını, yani maişetsiz kalacağını bilen bir kısım kapıkulu[37] unsurları devleti kurtarmak için dahilde kendisini tutacak bir istinatgâh kalmamış olduğundan dolayı hariçte bir istinatgâh aramışlar ve bu istinatgâhı da Avrupa sermayedarlarında bulmuşlardı.

Kapıkulu iktisadi bir sınıf değildi. İçtimai işbölümünde mevkii yoktu. Bunun için, devleti kurtarmanın çarelerini ararken iktisadi temelleri ve iktisadi yolları göremedi; yalnız Avrupa devletlerini şeklen taklit etmek yolundan gitti. Filhakika kapıkulunun o zamanki fikri kudreti, başka bir şey yapmasına da müsait değildi. Avrupa'nın yeni medeniyetini yapan kuvvetin iktisadi temeller üzerinde durduğunu nereden anlayabilecekti. Yalnız, meydanda birtakım teşkilat görüyor ve bu teşkilatın nasıl içtimai bir bünyeyi haiz olduğunu düşünmeyerek, onu sadece taklit etmek istiyordu. Bu taklit ile işi kurtarmak kabil olmadığını anlaması için kapıkulu uzun bir istihaleden geçmek, memurlaşmak ve Avrupa kültürüyle daha yakından ve daha cinsi bir temas tesisine muvaffak olmak mecburiyetinde idi. Bundan dolayı Tanzimat, yalnız şeklin taklidinden ibaret bir hareket ile işe başlamıştı. Fakat bu şeklî taklidi yaparken aynı zaman da memleketi tedricen Avrupa'ya teslim ediyordu. Fakat Tanzimat için bu iki amil kâfi değildi. Üçüncü bir amile de ihtiyaç vardı: Tanzimat'ın vücudunu Avrupa'nın kabul etmesi lazımdı. Filhakika Tanzimat'ın olabilmesi için evvelki makalemizde gösterdiğimiz iki sebep her şeyi temin edemezdi. Kapıkulunun imparatorluğu inkırazdan [yok olmaktan] kurtarmak zaruretinde bulunması ve medeni terakkiyatı ile nazarları cezbeden Avrupa'ya karşı kuvvetli bir taklit ihtiyacı duyması, ancak kapıkulu tarafından Tanzimat'ın "istenilmesine" kâfi

37 İstonbul halkı orasında bu kanaat umumidir. Bilhassa bu kanaatin intişar sahası her nevi memur kitlesidir. "Bu devlet batarsa biz ne yaparız?" sözünü daima işitiriz. Böyle söylerler ve ilave ederler: "Elimizden hiçbir iş gelmez, kundura boyacılığı, hamallık do edemeyiz!" Bu sözler bizde memurin sınıfının yakın zamana kadar bütün derdini ve endişesini ifade ederdi. Bu, bize mahsus bir vasıftır. Eğer Osmanlı İmporotorluğu'ndo memurin sınıfının vaziyeti alelade bir memurluktan ibaret kalsaydı, bu endişeye o kadar mahal olmazdı; çünkü imparatorluğun yerine kim gelse memur kullanmaya muhtaç olacağı için mevcut memur kitlesini kullanırdı. Fakat bizde memurin sınıfı aynı zamanda siyasi hâkimiyeti de temsil ettiği için imparatorluğu istihlof edecek olan herhangi bir devlet, bizim memurlarımızı kullanamazdı.

idi; fakat Avrupa, yani burjuvalar buna razı olmadıkları takdirde Tanzimat'ın yaşamasına değil, başlamasına bile imkân olamazdı. Avrupa'nın bu hareketi tasvip ve onu kabul etmesi, hatta ona müzaherete [yardıma] karar vermesi de lazımdı.

Avrupa ise buna tabii surette hazırlanmıştı; Osmanlı İmparatorluğu battığı takdirde onun idare ettiği geniş toprakları paylaşmak kabil görünmüyordu. Muhtelif denizlerin ortasında bulunan muhtelif yollara hükmeden ve muhtelif milletlerle meskûn olan imparatorluğu yok etmek ne kadar kolay idiyse de, onu istihlaf [yerine geçme] edecek şeraiti tayin etmek o kadar güç idi. O sıralarda birtakım Avrupa burjuvalarının malikâneleri şekline girmiş ve fakat günden güne milli bir kitle halini almış olan Rusya'nın, İngiltere ve Fransa karşısında almış olduğu istilacı tavır korkunç idi. Bu vaziyette Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmeye çalışmanın onu Rusya'nın himayesine terk eylemek olduğunu pek güzel anlayan Fransa ile İngiltere, bu imparatorluğu zevalden kurtarmak lazım geldiğini görmekte gecikmediler ve onu Rusya ve Rusya'nın takip ettiği sıcak denizlere çıkmak siyaseti aleyhine kullanmak istediler. Bunun yegâne çaresi de Tanzimat'ı kabul etmek, batmak istemeyen imparatorluğa mukavemet imkânını vermek idi. İşte Tanzimat'tan itibaren Cihan Harbini'nin sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu muhafaza eden ordu kuvveti bu mütekabil ihtiyacın mahsulü olarak meydana gelmiştir. Nitekim bu iki devlet, bilhassa 1871'den sonra cihan tarihinde yeni bir unsur olarak çıkan Almanya'nın imparatorluk işlerine müdahalesine kadar İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya aleyhinde bir alet olarak kullanmıştır.

Fakat imparatorluğun topraklarına ait veraset meselesini halletmekte müşkülata uğrayacağını bilen Avrupa, imparatorluk dahilindeki iktisadi menafii paylaşmakta asla güçlük çekmiyordu.

Bu hususta Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın iktisadi istismarına tamamen açacak ve bütün Avrupa devletlerini aynı derecede hukuk ve imtiyazat ile imparatorluk dahilinde serbestçe çalıştıracak bir nizam tesisi kâfi idi. İşte bütün Tanzimat tarihi, bu siyasetin tarihi olmuştur.

Tanzimat'ın ilk ehemmiyet verdiği şey ordu idi. Sultan Mecit zamanından itibaren Avrupa'dan alınan paraların bir kısmı orduya tahsis edilmişti. Diğer taraftan da orduyu takiben idari, adli, mali birtakım ıslahat yapılıyordu. Fakat bütün bu ıslahat münhasıran şekle ait bir taklitten ibaret kalıyor, birbirini takiben ilan edilen kanunlar ve nizamlar, ancak şeklen tatbik ediliyordu. Eski Osmanlı sınıfı, kapıkulu, artık eski halini muhafaza edemeyeceğini, memlekette dilediği gibi hareketle, nerede para bulursa onu hemen istediği tarzda ve ekseriya cebri surette almaktan ibaret olan usulünde devam etmek imkânı bulunmadığını anlamıştır. Bilhassa gayrimüslimlere karşı gayet dikkatli olmak lazım geldiği aşikârdı. Çünkü tedrici surette Avrupalılara yaklaşan gayrimüslimleri Avrupalılar şiddetle himayeye başlamışlardı. Binaenaleyh kapıkulu, memleketi soymaktan ibaret olan iktisadi siyasetini tadil etmek mecburiyetinde idi; bundan böyle her şey Avrupakâri bir kanun ve nizam içinde cereyan edecekti. Babıâli mütemadiyen kanundan ve kanunun hâkimiyetinden bahsediyordu. Fakat her kanun ve nizamın şer'i hilesini bulan kapıkulu, bu siperin arkasında yine bildiği gibi hareket ediyordu. Tedrici surette ve süratle ihdas

edilen memuriyetler, yine eski intisap usulüyle tevzi olunuyordu. Rüşvetin ve suiistimalin haddi yoktu. Binaenaleyh Tanzimat'ın tasavvur ettiği kanun, nizam ve adalet devleti bir türlü kurulamamıştır. Devleti devlet yapacak olan ordu ise, aynı sebeplerden dolayı bir türlü vücuda gelemiyordu. Yeniçeri ordusu, memlekette nasıl milli bir müdafaa kuvveti olmaktan çıkmış ve siyasi bir tahakküm aleti olmuşsa, Tanzimat ordusu da aynı vazifeyi görüyordu. Yeniçeri ordusu nasıl intisap üzerine kurulmuşsa, Tanzimat ordusu da öylece intisap üzerine kurulmuştu. Bunun için Tanzimat ordusu bütün tarihinde hemen hiçbir muvaffakiyet kaydedememişti. Abdülhamit devrindeki Yunan muharebesinden sarfınazar edilirse Tanzimat ordusu daima mağlup olmuştur. Zaten bu devir Türkiye'de İngiltere ile Fransa'nın hâkimiyeti suretinde başlamış olduğu için, Rusya'nın hukukunu celbetmişti. Rusya, bu orduya ne teşekkül, ne de tekâmül fırsatlarını vermedi. Ve birbirini müteakip açtığı harplerle orduyu müteakiben parçaladı, eritti, mahvetti.

Tanzimat'ın muntazam surette gördüğü en müspet vazife Osmanlı İmparatorluğu'nu tedricen her türlü istiklalden tecrit etmek ve memlekette evvela Avrupalının, sonra da gayrimüslimin ve gayri Türk'ün hâkimiyetini tesis eylemek oldu. Hakikaten bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun şeklen mahvolmasını istemeyen Avrupalılar, diğer taraftan da onun hâkimiyetleri altına girmesini temin için münferiden mesai sarfından hali kalmıyorlardı. Her devlet, imparatorlukta iktisaden ve siyaseten daha fazla ve daha kati bir nüfuz elde etmeye çalışıyordu. Maksatları, bir gün gelip inkızarı bir emrivaki olacağı şüphesiz bulunan bir imparatorluk içinde, bir gün evvel daha fazla bir nüfuz ve binaenaleyh bir veraset hakkı sahibi olmaya gayret etmekti. Bunun için, imparatorluk hemen bir asır kadar bir zaman zarfında mütemadiyen bu siyasi bir iktisadi hulul müsabakasının sahnesi olmuştur. Bu hal, imparatorluk içinde her nevi istiklali mahvediyor ve bütün hâkimiyetin süratle Avrupalıya, gayrimüslime, gayri Türk'e geçmesine sebep oluyordu. Daha Üçüncü Selim ve Mahmut zamanlarında Avrupalılarla gayrimüslimler arasında teessüs etmiş olan dostluk, günden güne artmıştı. Avrupalı, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki nüfuz ve kuvvetini artırmak için bu gayrimüslimden ve gayri Türk'ten istifade etmek istiyordu. Binaenaleyh bunları ellerine almak için sıkı bir himaye gösterdiler. Avrupa burjuvaları da Osmanlı İmparatorluğu'nu istismar için akın akın koşup geliyorlardı. Henüz Şark, Binbir Gece Masalları'nın memleketi idi.

Şark'ta büyük servetler medfun idi [gömülmüştü], Tanzimat'ın ilanı Avrupa için buharlı gemilerin inşası gibi bir şey olmuştu. Nasıl bu gemiler sayesinde Avrupalılar uzak dünyanın servetlerini memleketlerine taşıyorlar idiyse, Tanzimat sayesinde de imparatorluğa girmeye, içinde dolaşmaya muvaffak oluyorlardı. "Türkiye'de Sermaye Hareketleri" unvanıyla evvelce yazdığımız makaleler bu iktisadi Avrupa istilası hakkında karilerimize bir hayli malumat vermiş olduğu için burada kendilerine o makaleleri tavsiye ile iktifa ederek, daha fazla tafsilata girişmeyeceğiz. Asıl vazifemiz, Tanzimat'ın bu hulul siyaseti neticesi olarak imparatorluk dahilinde burjuva devrinin ne suretle hulule, inkişafa başladığını göstermektir.

Filhakika Tanzimat, imparatorluğun o zamana kadar burjuvalığa kapalı kalan

merkezini doğrudan doğruya burjuva nizamının hâkimiyeti altına almıştı. Bunun için Tanzimat'ın en kuvvetli prensiplerinden biri "mal ve can emniyeti" idi. Bu "hususi mülkiyet"in tesisi demektir.

Tanzimat buna muvaffak olmuştur; fakat herkes için değil, Avrupalılarla gayrimüslimler için... Bütün Tanzimat devrinde ecnebilerin malları ve canları büyük bir emniyet altına alındığı gibi, gayrimüslimlerin de bu haktan tamamen istifade etmelerini temin için Babıâli her türlü dikkat ve ihtimamı yapmış, İstanbul'dan başlamak üzere, büyük merkezlerde buna muvaffak olmuştur. İşte bu hal, imparatorluk içinde büyük bir iktisadi ve içtimai hareketin en kuvvetli amili vazifesini gördü. Zaten Tanzimat'ın asıl manasının, imparatorluğu burjuvalığa açmaktan ibaret olduğunu söylemek yanlış olmayacağına göre, bu hareketi gelecek makalede daha geniş bir surette tetkik etmemiz lazım geliyor.

TARİHİMİZ DEĞİŞİYOR VE İNKILABIMIZ YÜRÜYOR

Geçen sene *Meslek*'te "Osmanlı Kimdir?" makaleleri Darülfünun tarihçilerinin gizli aforozları arasında intişar ederken, bu sene, işte "Osmanlı"yı Ahmet Refik Bey'le beraber tarif ediyoruz!

Ahmet Refik Bey, son zamanlarda bir geçit geçirdi. Nasılsa ismi karışmış olan çürük bir Osmanlı fesadı yüzünden birkaç hafta hürriyetsiz kaldı, fakat neticede beraat kazanarak temize çıktı. Geçirdiği fena haftalardan dolayı geçmiş olsun demek ve beraatini tebrik etmek borcumuzdur. Bununla beraber biz bu sergüzeştten -eğer burada bu tabiri kullanmak caiz olursa- "memnunuz". Çünkü Osmanlı sarayı ve Osmanlı fesadı yüzünden birkaç hafta hürriyetsiz kalmak, Ahmet Refik Bey'i hayli kızdırmış olacak ki, beraat kazanır kazanmaz derhal kaleme sarıldı ve bir iki musahabe yazdı. Son gördüğümüz musahabesi, *Hakimiyet-i Milliye* refikimizde intişar eden "Saltanat Aleyhinde Halk" unvanlı makaledir. Bu makale, Osmanlı tarihinin izahı hakkında *Meslek*'te intişar eden makalelerin birtakım esaslarını teyit eder mahiyette olduğu için ondan bahsetmeyi elzem görüyoruz. Zannedersek Ahmet Refik Bey de, Köprülüzade Fuat Bey'in en büyük dedesinin yaşamış olduğu zamanlardaki âdete tebean yaptığı gibi, *Meslek*'in tarih telakkisini arkadan arkaya zemmetmiş [yermiş] ve fakat *Meslek*'le bu zemin üzerinde herhangi bir münakaşayı kabul eylememişti. Fuat Bey'in "Osmanlı" ile "Türk" taksimini beğenmediğini ve bunun muzır bir telakki olduğu hakkında orada burada sözler söyledikten sonra, bu muzır telakki aleyhinde bu en büyük ilmi tarihçimizi cihada davet için vaki olan ricalara tenezzül etmediğini biliyoruz. Fakat Ahmet Refik Bey'in bu kadar ileri gittiğini iddia etmek bizce kabil değildir; çünkü bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey varsa, Ahmet Refik Bey'in en son yazdığı eserinde bile Fatih'ten bahsederken Cihan Harbi esnasındaki Karargâh-ı Umumi tebliğlerindeki edebiyatı aynen tekrar etmiş olduğudur. Bunun içindir ki, bu en eski tarihçilerimizin şu en yeni musahabelerini büyük bir memnuniyetle okuduk ve Osmanlı sarayının son şerlerinden birine uğramış olmasından dolayı -ne yalan söyleyeyim- memnun olduk!

Filhakika Ahmet Refik Bey, *Meslek*'in bütün vasıflarını tamamen gösterdiği "kapıkulu cemiyetini" artık kabul ediyor. Osmanlı Devleti'nin adamlarına, Türk halkının ağzından, "Osmanlı taifesi" dedirtiyor. Osmanlı taifesi yahut Meslek'in tabirince, "kapıkulu taifesi" her ikisi de aynı şeydir. Ve Ahmet Refik Bey, bu Osmanlı taifesini de tıpkı *Meslek* gibi tarif ediyor: "Osmanlı taifesi" diyor. "Osmanoğulları'na intisap edenlerle rızklarını ve nüfuzlarını onlar sayesinde temin eyleyenlerdi." Filhakika *Meslek* de kapıkulunu aynen bu suretle tarif ediyordu. Fakat Ahmet Refik Bey'e haber vermeyi naçiz bir meslektaşlık vazifesi biliyoruz ki, bu tarif, nihayet

Ahmet Refik Bey'i tarihte bizim gibi materyalist yapar. Haşim Nahit Bey duymasın!

Sonra aziz müderrisimiz kapıkulu cemiyetinin tarz-ı terkibini de nihayet *Meslek* gibi tarif ediyor: "Saray" diyor, "padişah ile başta Arap bir kızlarağası olduğu halde Leh, Macar, Sırp ve Rus kızlarından da devşirme çocuklardan mürekkep bir ecnebi kafilesinden; Divan ise, devşirme usulü ile alınıp saraydan yetişen vezirlerden ibaretti". İnsan bu satırları okuyunca, Ahmet Refik Bey'in, bugün hâlâ mekteplerde Türk çocuklarına okutulan tarih kitaplarını hatırlıyor: Müverrihin, mesela Sokullu hakkındaki teveccühünü ne ile izah edeceğiz? Yahut nasıl oluyor da Ahmet Refik Bey, Osmanlı ve Türk tabirlerini birbirine bağlayarak en yeni kitaplarında "Osmanlı Türkleri" diyor? Veyahut da, muhterem müderris mesela Karamanoğulları'nı "Osmanlı Türklerine" karşı ihanetle itham ederken, nasıl oluyor da bir azab-ı vicdani hissetmiyor? Madem ki Ahmet Refik Bey'in Osmanlı taifesi, Türk'ün düşmanı, Türk'ü muhakkar [tahkir olunmuş] gören bir ecnebi, bir devşirmedir ve onda "milliyet hissi mefkud"dur [yoktur] şu halde beyinden, en âciz göçebesinin koyunlarına varıncaya kadar her şeyi Türk olan Karamanlılar'ın aleyhinde bulunarak "Osmanlı Türklerini" neden dolayı iltizam ve müdafaa ediyor? Bunları biz tamamen gayr-i kabil-i izah buluyoruz. Bazı müellifler vardır ki, hayatta en büyük muvaffakiyetleri bazı teliflerini hiç neşretmemiş olmaktan ibaret kalabilir. Şüphesiz Ahmet Refik Bey bunlardan değildir; fakat madem ki bu sene "Osmanlı"yı ve "Osmanlı taifesini" bu tarzda tarif edecekti. Acaba geçen sene neşrettiği *Türkiye Tarihi*'ni iki sene sonraya saklasa ve Fuat Bey'in yaptığı gibi, *Türkiye Tarihi*'nin müteakip ciltlerini "neşriyat-ı âhireye değin" tehir eylese nasıl olurdu? Filhakika Ahmet Refik Bey'e verelim ki, inkılap fütuhat ve istilasında devam ettikçe, nihayet yeni çıkaracağı *Türkiye Tarihi* ciltlerinde Fuat Bey de -haşa *Meslek*'ten nakle tenezzül etmeyecekleri için- Ahmet Refik Bey'in Osmanlı taifesi tarihlerini ve Osmanlı İmparatorluğu tasvirlerini, "vaktiyle demiştik" tarzında bir tekerleme arasına şıkıştırarak hemen nakledivereceklerdir. Hatta öyle hatıra gelebilir ki, Fuat Bey'in *Türkiye Tarihi*'nin yeni intişar edecek ciltlerini, müellif olarak, yalnız "Mehmet Fuat" diye imzalamaları mümkündür! Hatta çok muhtemeldir ki, yeni aile isimleri intihabı vesilesi ile bir başka müverrih de kendisini "Karamanlızade" ilan etsin!

Fakat latife bir tarafa, ortada muhakkak olan bir şey var: İnkılap yürüyor ve tarih değişiyor! Geçen sene *Meslek*, yeni ve bizim münevver muhitin hiç görmeye alışmadığı fikirlerle korka korka, meydana atılırken ve "Osmanlı Kimdir?" makalesini neşrettiği vakit, Osmanlı Darülfünun muhitinden müteredditve korkak bir mırıltı halinde yükselen "aforoz"larla karşılaşırken bu sene, işte "Osmanlı"yı Ahmet Refik Bey'le biraz tarif ediyoruz. İnkılabın yürüdüğüne ve tarihimizin değişmekte olduğuna bundan kuvvetli delil olamaz.

Fakat inkılabın yürüdüğünü ve tarihimizin değiştiğini gösteren en büyük delili bize yine Köprülüzade Fuat Bey verecektir. Filhakika ne zaman *Türkiye Tarihi*'ni neşriyat-ı âhireye kadar intişar etmeyecek olan ciltleri, bir gün gelip Osmanlı aleyhinde bir hiciv mecmuası halinde çıkmaya başlarsa, tarihimizin kati inkılabını asıl o vakit göreceğiz.

Ve kimbilir, o zaman belki de Fuat Bey'in "sadr-ı iftiharına" bir madalya da

DİZİN

(Sadece 1. ve 2. bölümler dizin kapsamındadır.)

Abdullah Zühtü 11
Abdülaziz 80
Ağaoğlu, Ahmet 11, 20
Ahmet Cevdet 53
Ahmet Nesimi Bey 11
Akçura, Yusuf 83, 85, 86
Akşam 53
Alaşehir Üzüm Müstahsilleri Kooperatifi 63
Ali Bey 41, 42
Ali İhsan Bey 33, 36, 37, 83
Ali Kemal 53
Âli Pedagoji Enstitüsü 46, 48
Almanya 10-12, 15, 16
Anadolu 22, 36, 42, 43
Anadolu Ajansı 24, 25
Anadolu 54, 84
Ankara 21-23, 27, 28, 30, 35, 36, 40, 51
Ankara İdadisi 23
Annales 74
Anzavur 22
Arif Cemil 55
asabiye kavramı 77
Âşıkpaşazade 71
aşiret 77, 78, 95
Atatürk, Mustafa Kemal 10, 21, 25, 27, 28, 35, 41, 44, 56, 81
Avrupa 26, 30, 37, 38, 73, 80, 94, 95, 97, 98
ayan 97, 98
Ayaz İshaki 57
Aydemir, Şevket Süreyya 41, 44
Aydın 58, 59, 61, 69
Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi 60
Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı 62
Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı 62, 63, 69
Aydınlık 55
Azerbaycan 36, 40, 41, 45-52, 82
Aziz Bey (Konsolos) 40

Babanzade Hikmet 20
Bahaettin Şakir (Dr.) 8, 20
Bakû 36, 40-43, 45, 46, 48, 49, 52, 74
Bakû Üniversitesi 47, 48
Balkanlar 12
Batum 40, 42
Bayar, Celal 27
Bedri Bey 20
Bekirağa Bölüğü 6, 21, 41
Berkes, Niyazi 86, 87
Berlin 12, 28
Birgen ailesi 39; Ankara yolculuğu ve Milli Mücadele'ye katılması 21; annesi 2; babası 2, 21; Bakû'da 47; çocukluk ve gençlik yılları 2; İstanbul'da 52; İzmir'de 58; Kafkasya yolculuğu ve İttihatçılarla ilişkiler 39; kooperatifçilik tarihimizdeki yeri 63; Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü 23; mebusluk,

savaş ve Almanya 9; memurluğu 4; mütareke günlerinde 19; ve Osmanlı'dan Türke doğru 94; ölümü 69; tarih anlayışı 71, 73; Türkiye'ye dönme kararı ve Bakû'den gelen çağrı 45; ve "Milli İktisat" sorunsalı 1, 2, 13; ve kapıkulu modeli 76; ve Mesleki Temsil Programı 26; ve *Tanin* 4
Birinci İnönü Savaşı 24
Bodin, Jean 90, 91
Bolşevikler 28, 30, 46, 45
Bolşevizm 38, 39, 45, 57, 58, 66
Bozkurt, Mahmut Esat 35, 81
Braudel, Fernand 74, 76
Bristol (Amerikan Komiseri Amiral) 25
burjuvazi 95-98
Busbecq 91

Canbolat, İsmail 20
Cavit Bey 19
Celal Nuri 10
Cemal Paşa 9-11, 20, 43, 45
Cemiyetin Asılları 69, 74
Ceride-i Resmiye 24
Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi) 1
Cevdet Paşa 84, 87, 90
Cumhuriyet 14, 37, 56, 61, 70, 71, 76

Çanakkale 10
Çeka 51, 82
Çerkez Ethem 24
Çörüş, Kâzım Nuri 57

Daire-i Adalet 88
Damat Ferit 53
Darülfünun 3, 53, 54, 72
demokrasi 32
ders kitapları 71 n.
devşirme 78, 89, 92
Dilmen, Necmi (Dilci) 55
Düyun-ı Umumiye 15, 19

Edebali 78
Edebiyat-ı Cedide 51
Emil, Birol 84, 85
Enderun 90, 92
Engels, F. 69
Enver Paşa 9, 10, 20, 40-46
Ereğli 22
Ertaylan, İsmail Hikmet 49
Erzberger 12
Esendal, Memduh Şevket 27, 38, 46, 52, 55
Fatih Sultan Mehmed 78
Fethi Bey 12
Filistin 10

Galatasaray 52
Gökalp, Ziya 8, 37, 90, 96, 97
Gökay, Fahrettin Kerim 55
Göker, Galip Bahtiyar 23

Hacı Adil Bey 8
Hakimiyet-i Milliye 23, 24, 28, 35, 36, 43
Hakkı Paşa (Levazım Reisi) 16
Halil Fikret 49
Halil Paşa 40 - 42
Halit Ziya 12
Halk Gazetesi 55, 56, 65, 99
Halk Şuralar Fırkası 26; Programı 41
Halk Zümresi Siyasi Programı 27
Halka Doğru 13, 59
Halkçılık 32
Hammer 86, 89
Harbiye Levazım İdaresi 16
harp zenginleri 16, 20
Heyet-i Merkeziye 17, 18, 27, 38
Hıfzı Bey (Hudeyde Mebusu) 20
Hicaz Demiryolları 4
Hitler 39
Hüseyin Kâzım 4

İbn Haldun 77, 83, 86 - 88
İbrahim Paşa 91
içtimaiyat 74

İffet Nüzhet Hanım 55
İkdam 53
İktisadi Yürüyüş 69
İlhami Mazhar 55
İlkin, Selim 1, 55
İloğlu, Ali İhsan Bey (Kör) 27, 32, 38, 55
İmece Şirketleri 2, 14
İnalcık, Halil 86
İncir Müstahsilleri Kooperatifi 62
İncir Müstahsilleri Ortaklığı 61
İnebolu 22
İslam İhtilal Cemiyetleri 43
İsmail Hakkı Paşa 20
İsmail Müştak 12
İstanbul 14, 39, 49, 69, 97
İstanbul Kız Lisesi 52
İstiklal Savaşı 98
İtilaf Devletleri 21, 26
İtilafçılar 17, 20
İttihat ve Terakki 1-8, 14, 17, 19, 27, 36, 38, 45
İttihatçılar 20-22, 26, 40-43, 46, 52; gazeteleri 3; Kongresi 41
İzmir 54, 60
İzzet Bey (Bakkallar Cemiyeti Kâtibi) 17
İzzet Paşa 9

Kadro 55
Kafkasya 40-42, 46
Kâmil Paşa hükümeti 6
Kantariye Milli İthalat ve İhracat şirketleri 17, 18
Kanuni Sultan Süleyman 91
kapıkulu 34
Kaplanof, Reşit 2, 42
Kara Kemal Bey (İaşe Nazırı) 17, 20, 27, 36
Kara Osman 78
Karabekir, Kâzım 35, 42, 43
Karasu, Emanuel 18
Karay, Refik Halit 19
Kâtip Çelebi 87, 88
Kefken 22
Kınalızade Ali Çelebi 88
komünistler 45, 47
komünizm 32, 33, 48, 57
Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi 14
Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı 57-59, 63
kooperatifçilik 1, 2, 54, 56, 59, 60-68
kooperatifler 14, 18, 33, 37
Köprülü, Fuat 72, 92, 93
Köstence 12
Köy İtibar Bankaları 62
Kulief, Mustafa 45, 46
Kutadgu Bilig 88
Küçük Talat 41

Levazım İdaresi 17
Londra Konferansı 25
Lozan Antlaşması 71

M. Nermi 55
Maarif Komiserliği 50; Yüksek Encümeni 47
Maarif Mecmuası 3
Maarif ve Medeniyet 48, 49, 74, 81
Machievelli 90
Magna Carta 98
Mahmut II. 80, 97
Mahmut Sadık 11
Maliye Nezareti 14, 15
Mardin 69
Marksizm 48, 73, 74
Marx, Karl 33, 73
materyalist içtimaiyat 74
Meclis-i Mebusan 14
Mehmet Asım 55
Melek Tavus 55
Memleket Sandıkları 62
Men-i İhtikâr Komisyonu 16
Mesai 26
Meslek 1, 36-38, 52-55, 58, 59, 65, 71, 73, 81, 82, 99

Mesleki Temsil Programı 1, 44, 82, 83
Meşrutiyet (II.) 5, 19, 76, 78, 92
Midhat Şükrü 6, 8-10
Milli Aydın Bankası 59-62, 69
Milli Eğitim Bakanlığı 23
Milli İktisat Bankası 17
Milli Mücadele 2, 17, 21, 23-25, 33, 41
Mirza Feth Ali Ahundof Kütüphanesi 51
Mirza Sabir 48
Mithat Paşa 62
Mizancı Murat 83, 84
Mondros Mütarekesi 12, 19, 26
Moskova 36, 40-43, 47
Mussolini 39
Mustafa Suphi 43
Müştak Bey 5
Mütareke 20

Nail Bey 41, 55
Naima 84, 88
Namık Kemal 72, 78
Nazım (Dr.) 8, 20, 41-43
Nazım Hikmet 24, 39-41
Nesimi, Abidin 27, 55
Nizam-ı Cedid 97

Orak-Çekiç 55
Osmanlı aydını 87; edebiyatı 47; tarihçileri 75; tarihi 54, 71, 72, 76, 84, 86
Osmanlı Bankası 15
Osmanlı İmparatorluğu 30, 58, 73, 77, 79, 80, 83, 86, 88, 89, 94-96, 98; hanedanı 22, 76

Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi 60, 61, 63
Öğüt 28, 35, 83
Ölüm Kadar Acı 69

Panislavistler 10
Prens Sabahattin 11
psikoloji 49

Remzi Saka 2
Reşit Paşa 98
Roma İmparatorluğu 78
Rusya 31, 36, 40, 42, 58

Sabir Kütüphanesi 48
Sada-yı Hak 55
Sadak, Necmettin 53
Sadık Rıfat Paşa 89
Salihli Üzüm Müstahsilleri Kooperatifi 63
Sarıkamış 43
sarraflar 15
Sebilürreşad 39
semye 77
sendikalar 37
Sened-i İttifak 97, 98
Seniha Cemal 55
Servet Bey 55
Sevr 25, 32
sınıf (içtimai) 66, 73, 80, 86; müdiran sınıf 31, 34, 79; mücadele-i sunuf 34; yönetici sınıf 79
Sina Çölü 10
Son Posta 69, 70
sosyal bilim 74
Sosyalizm 32
sosyoloji 31
Sovyet Devrimi 29
Sovyetler 27, 34, 46, 57
Suriye 11, 31

Şafiiler 77, 78
Şark Fakültesi 47
Şura-yı Ümmet 5

Takrir-i Sükûn Kanunu 56
Talat Paşa 7, 9, 10-12, 15, 20, 28, 45
Tanin 2, 10, 46, 70
Tanzimat 19, 23, 73, 78, 79, 98
Tarım Satış Kooperatifleri 62, 63
Tarih-i Ebü'l Faruk 84

Tarih-i Osmanlı Encümeni 72
Taşkent 45
Teceddüt Fırkası 8, 19
Tekâlifi-i Harbiye komisyonları 16
Tekeli, İlhan 1, 55
Tevfik Fikret 4
Tevfik Rüştü 4, 20
ticaret ve sanayi odaları 37
Ticaret-İktisat Ansiklopedisi 69
Tiflis 35, 36, 40 - 42, 44, 46, 52
Topçuoğlu, Nazmi 45, 46, 55, 59, 60, 64
Toprak, Sabri 20
Toprak, Zafer 2, 13
Tökin, İsmail Hüsrev 55
Tör, Vedat Nedim 55
Tunaya, Tarık Zafer 40
Turan 11
Tursun Bey 87
Türk dili 46, 47, 49-51, 74, 90
Türk edebiyatı 48
Türk Kooperatifçisi 1, 63, 64, 68
Türk Ocağı 85
Türk Tarih Tezi 93
Türk tarihçileri 93; tarihi 72, 92, 93
Türk ulusçuluğu 1, 93
Türk-Yunan çatışması 26
Türkçü tarih anlayışı 76
Türkçülük 3, 92, 93
Türkiye Büyük Millet Meclisi 22, 27, 28, 35, 36, 41, 69
Türkiye tarihi 93
Türkiye Tarihine Materyalist Bir Bakış Tecrübesi 82
Türkler 41

Ulus 70

Vaka-i hayriye 98
vakanüvis 84, 86, 93
Vâlâ Nurettin 24, 39, 41
Vamberi 3
Varlık 43
Varlık, Bülent 1
Velet Çelebi 3

Weber, Max 87

Yahya Sezai Bey 21
Yalçın, Hüseyin Cahit 4-7, 16, 49, 70
Yeni Gazete-Vakit 70
Yeni Gün 1, 21, 23-25, 28, 30, 32, 36, 85
Yeniçeri Ocağı 80, 90, 92, 96
Yinanç, Mükrimin Halil 84, 85
Yunanistan 22
Yunanlılar 25, 26, 45
Yunus Nadi 7, 11, 20 - 22, 35

zimmilik 78
Ziraat Bankası 59, 62
Ziraat Encümeni 69
Ziraat Vekâleti 59

Muhittin Birgen, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen fikir adamlarından ve aydınlarından biridir, ama bugünkü kuşaklarca tanınmaz. *Tanin* başyazarlığından kooperatifçiliğe, Bakû Üniversitesi'nde Türk tarihi ve edebiyatı doçentliğinden milletvekilliğine kadar birçok uğraşı olmuştur. Prof. Dr. Zeki Arıkan bu kitabın ilk bölümündeki monografide Muhittin Birgen'in yaşamöyküsünü anlattıktan sonra, tarih anlayışını ele alıyor. Kitabın ikinci bölümünü, yakın tarihimizin bu az bilinen simasının *Meslek* dergisinde çıkan Türk ve Osmanlı kimlikleri, Türk milliyetçiliğinin gelişmesi konusundaki son derece ilginç makaleleri oluşturuyor.

9 789753 330657

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

48

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI